

FOR REFERENCE

NOT TO BE TAKEN FROM THIS ROOM

**CEBEL-İ LÜBNAN'DA
MUTASARRIFLIK DÜZENİ
1861-1915**

Engin Deniz Akarlı
Boğaziçi Üniversitesi
Temel Bilimler Fakültesi

Bogazici University Library

39001100374837

14

Doçentlik Tezi
Eylül 1981

Ö N S Ö Z

Başbakanlık Arşivi'nde Suriye ile ilgili belgeleri tararken, Osmanlılar'ın Cebel-i Lübnan'a özel bir önem verdikleri dikkatimi çekti. Bu küçük mutasarrıflığa verilen önemin nedenlerini öğrenmek isteği, beni Cebel-i Lübnan hakkındaki belgeleri ayrı olarak değerlendirmeye itti. Sonunda ortaya bu çalışma çıktı.

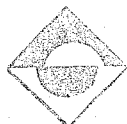
Çalışmam sırasında birçok kimsenin desteğini gördüm. Başbakanlık Arşivi görevlileri, her zamanki gibi, yakın ilgi ve yardımlarını esirgemediler. Boğaziçi Üniversitesi'nden de Beyhan Beker ve Zümrüt Pekin her derdime koştular. Bütün Bölüm arkadaşlarım da ders yükümü hafifleterek ve manen beni sürekli teşvik ederek bu çalışmaya katkıda bulundular. Hepsine candan teşekkür ederim.

Çalışmamın ilk başlarında, Yavuz Nutku ve Yalçın Koç ile Lübnan üstüne yaptığımız sohbetler, konunun kafamda beraklaşmasını sağladı. Yazılış aşamasında da Zafer Toprak ve Taha Parla'nın yakın ilgi ve yardımını gördüm. Belgin Tekçe ve Butrus Abu-Manneh de ihtiyacım olan Arapça kitapları yurt dışından temin ettiler. Bu değerli arkadaşlarımla teşvik ve katkılarına ne kadar teşekkür etsem azdır.

Çalışmamın her aşamasında bana destek olmuş olan eşim Tuna Akarlı'ya teşekkür etmek ise benim için ayrı bir zevk.

Engin D. Akarlı

Etiler, Eylül 1981

İ Ç İ N D E K İ L E R

Önsöz	111
İçindekiler	iv
BÖLÜM I - KONU VE KAYNAKLAR	1
Konu	1
19. yüzyıl Lübnan tarihi ile ilgili çalışmalar	3
Başbakanlık Arşivi'nde	
Mutasarrıflık ile ilgili belgeler	9
Çalışma planı	13
BÖLÜM II - MUTASARRIFLIK DÖNEMİNDEN	
ÖNCE CEBEL-İ LÜBNAN	15
Doğal şartlar	15
Siyasî gelenekler	16
Cebel devletler arası	
çatışma alanı haline giriyor	21
Cebel mezhepler arası	
çatışma alanı haline giriyor	25
İki-kaymakamlık	29
1860 olayları	35
BÖLÜM III - CEBEL-İ LÜBNAN NİZAMNAMESİNİN	
HUKUKİ NİTELİĞİ VE MUTASARRIF	41
Nizamname'nin hukukî niteliği	41
Mutasarrıf tayini	45
Mutasarrıfın yetki ve görevleri	50
BÖLÜM IV - OSMANLI DEVLETİ'NİN	
CEBEL-İ LÜBNAN SİYASETİ	57
İlan edilen hedefler	57
Uygulama	59
Kuruluş aşaması	60
Rüstem Paşa	66

Vasa Paşa	72
Naum Paşa	86
Son seneler	91
BÖLÜM V - İDARE MECLİSİ	95
Meclis'in bileşimi ve görevleri	95
Meclis'in kozu: Ek vergileri veto hakkı	97
Seçimler: Meclisi etkileme yolu	100
Meclis: Cebelliler'in sözcüsü	110
BÖLÜM VI - MALİ İŞLER	114
Mevzuat	115
Temel gelir kaynakları	116
Maktu vergi	116
Emlâk-ı Hümayûn gelirleri	121
Ek gelir kaynakları	122
Mali yardım	122
"Mühmelât" hesabı	125
Mühmelât ve Hazine-i Celile hesapları arasında kalan rûsumat	134
BÖLÜM VII - ADLÎ DÜZEN	137
Nizamname hükümleri	137
Uygulama: Mahkemeler	139
1861'de sulh şeyhleri	139
Dava vekilleri	139
Bidayet mahkemeleri	140
Mahkeme-i Kebîr	142
Hakim teminatı	147
BÖLÜM VIII - İDARİ GÖREVLER - AYAN - KİLİSE	153
İdarî görevler ve ayan	153
Hükûmetle Kilise arasında resmî ilişki	165

S O N U Ç	177
NOTLAR	186
EK I - AÇIKLAMALARLA 1864 CEBEL-İ LÜBNAN NİZAMNAMESİ	240
EK II - CEBEL-İ LÜBNAN MUTASARRIFLARI	251
K A Y N A K Ç A	255

TABLolar:

I - 1861-68 Nüfus ve Toprak Sayımlarına Göre Cebel-i Lübnan'da Erkek Nüfus ve Maktu Vergi Dağılımı	117
II - 1329 (1913-14) Sayımına Göre Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı'nın Nüfusu	118

HARİTA: Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı	40
---------------------------------------	----

BÖLÜM I: KONU VE KAYNAKLAR

K O N U

Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı'nın nasıl yönetileceğini düzenleyen Nizâmname-i Mahsûsa, ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı tarihinin uygulamaya geçirilebilmiş ve uzun ömürlü olabilmiş hukukî düzenlemelerinden biri olarak dikkati çekiyor. 1861'de uygulamaya konulan Nizamname, Osmanlı hakimiyeti sonuna değin Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı'nın işleyişini belirleyen temel hukukî belge olarak kalmıştır. Bu süre zarfında, bazı hükümleri değişmiş, bir-iki hükmü de tam olarak uygulanamamış olmakla beraber, bütünü itibarıyla başarılı olmuştur. Hatta, Nizamnameden kaynaklanan bazı ilke, uygulama ve kurumlar, daha sonra Fransız yönetimi altında da yaşamış, gelişmiş ve nihayet bağımsız Lübnan Cumhuriyeti'nin temelleri arasında yer almıştır.

Nizamname'nin uygulandığı Cebel-i Lübnan gerçi nüfus ve alanca küçük bir yerdir. Ama onsekizinci yüzyıl sonlarından başlayarak 1860'a değin büyük toplumsal çalkantılara ve kanlı siyasî çatışmalara sahne olmuştur. Bir türlü arkası alınamayan olaylar, dış güçlerin karışmasıyla, Cebel-i Lübnan'ı uluslararası bir sorun haline getirmiş, Osmanlı Devleti'nin ve Devlet için esas önemli olan Suriye bölgesinin işlerine yabancıların müdahale edip durması için vesile yaratmıştır. Nitekim, Nizamname, 1860-61'de, büyük Avrupa devletlerinin Lübnan sorununa el koyduğu ve Beyrut'a çıkan Fransız birliğinin Suriye işlerine ilerlemek için fırsat yaratmaya çalıştığı bir ortamda hazırlanmıştır.

Lübnan'da yabancı müdahalesi Nizamname'den sonra da devam etmiştir, ama fiilî bir şekil almasına fırsat verilmediği gibi yörede Osmanlı hakimiyetini daha önceki bütün dönemlerden daha fazla

hissettirmek mümkün olmuştur. Nizamname çerçevesi içinde kalarak, yabancı müdahalesini de esasen aynı çerçeve içinde hapsederek, Devlet, Cebel-i Lübnan'ı kendisini sürekli uğraştıran ve bölgedeki hükümlerlik haklarını tehlikeye düşüren diplomatik bir sorun olmaktan önemli ölçüde çıkarmıştır. Karşılığında, Lübnan'a iç barış ve toplumsal gelişmeyi engellemeyen bir istikrar düzeni getirmiştir. Daha sonraları, Fransız yönetimi altında ve Cumhuriyet döneminde Lübnan'ın, değişik şartlar altında da olsa, yeniden kanlı çatışmalara düştüğü göz önüne alınırsa, Osmanlı yönetiminin 1861-1918 arasındaki başarısının küçümsenmemesi gerektiği düşünülür.

Kaldı ki, bu dönem boyunca Osmanlı Devleti hayatı iç ve dış sorunlarla boğuşmak zorunda kalmıştır. 1871-76'daki iç çalkantılar, Devlet'i dağılmanın eşiğine getiren 1876-77 Osmanlı-Rus Savaşı, savaşın yol açtığı iktisadi ve diplomatik sorunların çözümüyle geçen ve Suriye bölgesinde de büyük gerginlikler yaratan 1878-82 yılları, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı, 1908 Devrimi ve Devrim'den sonra çıkan iç ve dış çatışmalar, savaşlar ve nihayet Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'ni sürekli uğraştırmış, yıpratmış ve yıkıma götürmüştür.¹ Böyle iç ve dış gailelerle dolu bir dönemde, Cebel-i Lübnan gibi hassas bir yörenin gürültüsüzce yönetilebilmesi daha da dikkati çekiyor.

Bu sonucun elde edilmesindeki önemli etkenlerden biri olan Cebel-i Lübnan Nizâmname-i Mahsûsası'nın nasıl işlediğini Osmanlı belgelerinden yararlanarak göstermek, çalışmamızın amacıdır. Bunu yaparken, küçüklüğüne rağmen uluslararası kamu oyunun ve bilim çevrelerinin dikkatlerini üzerinde toplamaya devam eden bir yörenin tarihinin nisbeten az çalışılmış bir dönemine, şimdiye kadar hiç kullanılmamış bazı belgeleri değerlendirerek ışık tutabileceğimize

inanıyoruz. Yakın çağ Lübnan tarihiyle ilgili çalışmalara bir göz atmak bu inancımızı destekliyor.

19. YÜZYIL LÜBNAN TARİHİYLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Ondokuzuncu yüzyıl Lübnan tarihi üzerine yazılmış pek çok eser var. Bunların hepsini gördüğümüzü ve hakkıyla değerlendirebildiğimizi iddia etmek durumunda değiliz. Araştırma imkanlarımızın ve dil bilgimizin sınırlılığı buna elvermiyor. Ama elimize geçen eserlerin dipnot ve kaynakçalarını karşılaştırarak günümüzde yakın çağ Lübnan tarihi hakkında yazılmış belli başlı kitap ve makaleler hakkında bir fikir sahibi olduk. Çeşitli ülkelerdeki meslektaşlarımızın Lübnan'la ilgili çalışmalarının hangi aşamada olduğunu, hangi dönem ve konuları kapsadığını, Osmanlı kaynaklarını kullanarak bu çalışmalara bizim nasıl bir katkıda bulunabileceğimizi saptayabildik.

Lübnan'la en yakından ilgilenmiş Batılı devlet Fransa olduğu için, çağdaş Fransız tarihçilerinin Lübnan üstüne önemli kitaplar yazmış olacaklarını umuyorduk. Ancak incelediğimiz çeşitli (ve ayrıntılı) bibliyografyalardan anlaşılan odur ki, Fransız tarihçiler 1940'tan, hatta 1930'dan sonra Lübnan'la pek ilgilenmemişlerdir.² Dominique Chevallier'nin çalışmaları bu açıdan önemli bir istisna teşkil etmektedir; ondokuzuncu yüzyıl başlarında Lübnan'daki toplumsal yapı değişikliğini ve bunun yol açtığı çalkantıları anlamamıza yardımcı olmaktadır.³ Chevallier, çalışmalarını Fransız ve İngiliz konsolosluk rapor ve yazışmalarına ve sayıları pek bol olan gözlem niteliğindeki anı ve değerlendirmelere dayandırmaktadır. Çağdaş Lübnanlı tarihçilerin Fransızca olarak yayınladıkları kitapların önemli bir kısmının da benzer kaynaklara dayandığı anlaşılmakta. Bizim görebildiğimiz kadarıyla

Adel İsmail'in Le Liban: Histoire d'un peuple (Beyrut, 1968)'i genel bir eser. Aynı yazarın mutasarrıflık öncesi dönemi anlatan Redressement et déclin du féodalisme libanais, 1840-1861 (Beyrut, 1958) adlı risalesi ise hemen hemen tamamıyla Fransız kaynaklarına dayanan yüzeysel bir çalışma.⁴

Ondokuzuncu yüzyıl Lübnan tarihiyle ilgili çağdaş İngilizce eserlere gelince, bunların içinde gerçekten önemli çalışmalar var. Philip Hitti'nin bölgedeki genel tarihî gelişmeler içinde Lübnan'ın yerini belirleyen Lebanon in History: from the Earliest Times to the Present (London, 1957) adlı kitabı konuya iyi bir giriş.

Kamal Salibi'nin The Modern History of Lebanon (London, 1965)'i bazı acele hükümlerine rağmen yakın çağ Lübnan tarihine derli toplu bir bakış; siyasî olayları iktisadî ve toplumsal gelişmeler ışığında özlü bir şekilde değerlendirmeye çalışıyor. Bugünkü Lübnan toplumunun bazı özelliklerinin tarihî sebeplerini ve oluşumunu inceleyen Abdo Baaklini ve Leila Meo gibi siyaset bilimcilerin çalışmaları da güncel sorunlara ağırlık vermelerine ve tarihî konularda ikincil kaynaklarla yetinmelerine rağmen yararlı.⁵ Yine bugünkü Lübnan'ın siyasî ve toplumsal sorunlarının tarihî kökenlerini irdeleyen bir başka önemli çalışma da Leonard Binder'in çeşitli tarihçi ve toplum bilimcilerin makalelerini içeren derlemesi. Bu kitaptaki çalışmaları Michael Johnson ve Bryan Turner'in eleştirileriyle birlikte okumak insanın Lübnan hakkındaki ön bilgilerini geliştirilmesine yardımcı oluyor.⁶

İngilizce, özgün tarihî eserler bakımından da zengin. Poroth, Smilianskaya, Shorrock'un makaleleri gibi dar kapsamlı fakat yararlı çalışmaların⁷ yanısıra, ondokuzuncu yüzyıl Lübnan tarihini anlamak açısından son derece önemli monograflar var. Bunların başında

Harik, Polk, Farah ve Spagnola'nın eserleri geliyor. İhya F. Harik'in Politics and Change in a Traditional Society, Lebanon, 1711-1845 (Princeton, 1968) adlı kitabı Şihabî emirlerinin yönetimi zamanındaki siyasî düzeni ve toplum yapısını inceliyor. Bu yapının temel unsurlarını karşılıklı etkileşimleri içinde saptamaya, düzeni değiştirmeye zorlayan şartları ve iç dinamiği açıklamaya çalışıyor. Marunî kilisesinin oynadığı rolle ilgili bulguları özellikle yararlı. William R. Polk ise The Opening of South Lebanon, 1788-1840: A Study of the Impact of the West on the Middle East (Cambridge, Mass., 1963) adlı çalışmasında aynı dönem içinde Lübnan'da gözlemlenen iktisadî, siyasî ve toplumsal değişiklikleri Avrupa etkisi, yani dış dinamik açısından inceliyor. Gerek Harik, gerekse Polk, değerli çalışmalarında Türkçe kaynak kullanmıyorlar. Yararlandığı kaynaklar itibarıyla Caesar E. Farah'ın "The Problem of the Ottoman Administration in the Lebanon, 1840-1861" adlı doktora tezi (Princeton Üniversitesi, 1958), daha zengin bir çalışma. Bu tezin yayınlanmamış olması önemini azaltmıyor. Lübnan tarihinin iki-kaymakamlık diye bilinen dönemindeki gelişmeleri ve Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı'nın kuruluş şartlarını en zengin malzemeye dayanarak ve en ayrıntılı olarak anlatan eser, bizim bilebildiğimiz kadarıyla, Farah'ın çalışmasıdır.

Batı dillerinde yayınlanmış mutasarrıflık dönemiyle ilgili en önemli eser ise John P. Spagnola'nın France and Ottoman Lebanon, 1861-1914 (London, 1977) adlı kitabı. Spagnola'nın çalışması Fransa'nın Lübnan politikası üstünde yoğunlaşmakla beraber, mutasarrıflığın işleyişi ve Lübnan'daki toplumsal gelişmeler hakkında da Fransız ve İngiliz dışişleri arşivlerinden yararlanarak esaslı bilgiler veriyor. Spagnola, Osmanlı Hariciye Arşivi belgelerinden de yararlanmış, ama kullandığı belgeler belli dosyalardaki Fransızca

diplomatik yazışmalardan ibaret.⁸ Oysa daha ileride gösterileceği gibi, Cebel-i Lübnan'la ilgili Osmanlı belgeleri çok çeşitli ve zengin. Bu belgeleri kullanamamış olmasına rağmen Spagnola'nın çalışması dikkatli, dengeli ve değerli. Kapsadığı dönem bakımından Harik, Polk ve Farah'ın araştırmalarını tamamladığı için ayrıca önemli.

Lübnan'la ilgili Osmanlı arşiv belgelerini geniş çapta kullanan tek eser, Prof. Tayyip Gökbilgin'e aid: "1840'tan 1861'e kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler," Belleten, X (1946), s 641-703. Prof. Şehabeddin Tekindağ'ın Dürzilerle ilgili, gayet yararlı çalışmaları, eski eserleri değerlendiriyor ve daha ziyade ondokuzuncu yüzyıl öncelerini kapsıyor.⁹ Prof. Haluk Ülman'ın Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığının kuruluşunu hazırlayan diplomatik sorunlarla ilgili çalışmaları ise hemen hemen tamamıyla Batı kaynaklarına ve matbu eserlere dayanıyor.¹⁰ Özel olarak Lübnan'la uğraşmış başka da çağdaş Türk tarihçisi yok. Genel tarihlerde yalnız buhran dönemlerine değinilmiş; basılı eserlerden, bu arada, Tarih-i Lûtfi'nin 8. cildine Abdurrahman Şeref'in eklediği bilgi ve belgelerle, Tarih-i Cevdet'ten yararlanılmış.¹¹

Ondokuzuncu yüzyıl Lübnan tarihiyle ilgili, günümüzde yazılmış Arapça eserlerin sayısı ise doğal olarak oldukça çok. Biz bunların içinden yalnız mutasarrıflık dönemiyle ilgili olanları tespit ve temin etmeye çalıştık. Öyle anlaşıyor ki en bilinen çalışmalar, Khater, Rustum ve Tarbeyn'in kitaplarıdır. Bunların içinde Lahad Khater'in 'Ahd al-mutasarrifiyya fi Lubnân, 1861-1918' (Beyrut, 1967) adlı kitabı genel bir çalışma. Gazete, mecmua ve çeşitli Arapça kitaplardan hazırlanmış bir el kitabı. Mutasarrıf Rüstem Paşa'yla Marunî matranları arasındaki mücadeleye ayırdığı bölüm özellikle yararlı.¹² Asad Rustum'un Lubnân fi 'ahd il-mutasarrifiyya (Beyrut, 1973) adlı eseri bu üç çalışma içinde bizce en değerli olanı.

Beyrut'da Lübnan Millî Müzesi'nde (Al-Mathaf al-Vatani) saklanan, mutasarrıflık dönemine aid İdare Meclisi zabıtlarından yararlanılarak hazırlanmış. Yoruma girilmemekte ama önemli belgeler sunulmakta. Yazık ki Rustum'un kitabı 1883'den ileri geçmiyor. Ahmad L. Tarbeyn'in Lubnân munzu 'ahd al-mutasarrifiyya ila bidâyet il-intidâb, 1861-1920 (Kahire, 1968) adlı kitabında da 1883'den sonraki yıllara sadece dokuz sayfa ayrılıyor. Kitap, ilk mutasarrıf Davud Paşa zamanında başkaldırarak Cebel'den sürülmüş ve 1889'da Napoli'de ölümüne değin uzaktan uzağa etkisini hissettirmeye çalışmış olan Yusuf Kerem etrafında yazılmış. Bu konu dışında da yer yer 1861-1883 arasını ilgilendiren yararlı bilgiler ve belgeler verilmekle beraber, kullanılan kaynakların bile pek cevaz vermediği aşırı hükümlere sığraması, kitabı duygusal bir çalışma havasına büründürüyor.¹³ Tarbeyn, büyük ölçüde Beyrut Fransız Konsolosluğu arşivlerinden yararlanmış. İdare Meclisi zabıtlarını da yan kaynak olarak kullanmış, fakat bunları gereğince önemsemiyor. Bu hem Rustum'un kitabıyla karşılaştırılınca ortaya çıkıyor, hem de kendisi meclis zabıtlarının kamu ve belediye hizmetleriyle ve başka idarî işlerle ilgili ayrıntı kabilinden bilgiler içerdiğini söylüyor ve Meclis'ten hiç de iyi bir üslupla söz etmiyor.¹⁴ Oysa, bizim çalışmamız, Meclis'in özellikle 1875-76'dan sonra artan bir önem kazanmaya başladığını gösteriyor. Bu bakımdan, Lübnanlı meslektaşlarımızın İdare Meclisi zabıtlarının hepsini tarayan ve Rustum'un kitabını tamamlayan çalışmalarının bir boşluğu dolduracağına inanıyoruz.

Lübnan'da Mutasarrıflık döneminden kalma başka ne gibi belgelerin nerede saklandığını bilemiyoruz. Ancak Osmanlı belgelerinden, İdare Meclisi zabıtlarının yanısıra Cebel-i Lübnan Baş Mahkemesi'nin ilamlarının ve mutasarrıflık kalemlerinin evrakının da korunduğunu

öğreniyoruz. Mutasarrıf Vasa Paşa (1883-1892), bunların daha düzenli tutulması için kalemlerin yeni bir şekle sokulduğunu ve, ayrıca, "Türkî lisânı 'âdetâ bir kenâra atılıb, aslâ isti'mâl olunmadığını bilmüşâhede ta'accüb" ettiğinden, Arapça arzıhallerin, mahkeme ilamlarının ve en önemli Meclis kararlarının muntazaman Türkçeye çevrilmesini emrettiğini bildiriyor.¹⁵ Başka belgelerden, en azından Baş Mahkeme ilamları ve merkeze iletilen kayıtlar açısından Vasa Paşa'nın emrinin yerini bulduğu anlaşıyor.¹⁶ Bu belgelere, Cebel-i Lübnân Sâlnâmesi'ndeki kalemlerin şekline ve nihayet, Vasa Paşa öldüğü zaman Aklam Müdürü tarafından, mutad hilafına, İstanbul'a getirilerek Saray'a teslim olunan belge dosyalarına¹⁷ bakılırsa, Lübnan'da bir yerde mutasarrıflık döneminden kalma Arapça, Türkçe ve Fransızca pek çok belgenin saklı olması gerekiyor. Son mutasarrıflardan İsmail Hakkı Bey zamanında ve onun başkanlığındaki bir heyetçe hazırlanıp bastırılmış olan Lubnân: Mebâhith 'ilmiyya va ictimâ'iyya adlı mufassal eser, yer yer, içindeki bilgilerin niteliği itibariyle, bu düşüncemizi destekliyor.¹⁸ Lübnan'daki belgelerin bulunup incelemecilere açılması bir kazanç olacaktır.

Ama Cebel-i Lübnan mutasarrıflığı üstüne bilgilerimizin tamamlanabilmesi açısından herşeyden önce İstanbul'da, Başbakanlık Arşivi'ndeki ilgili Osmanlı belgelerinin değerlendirilmesi zorunludur. Şimdiye kadar değindiğimiz eserlerden görülmektedir ki 1861'den sonrası için bu belgelerden hiç yararlanılmamıştır. Çalışmamızın amaçlarından biri de bu boşluğun doldurulmasına yardımcı olurken, Osmanlı belgelerinin önemini bir kez daha sergilemektir.

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ'NDE MUTASARRIFLIKLA İLGİLİ BELGELER

Başbakanlık Arşivlerinin tetkike açık çeşitli kolleksiyonlarında Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığıyla ilgili belgeler, tek bir çalışmada tüketilemeyecek kadar çok. Bunlardaki bilgiler kısmen mükerrer olmakla birlikte, esasen birbirini tamamlayıcı nitelikte.

Mutasarrıflığın kuruluşunu hazırlayan iki-kaymakamlık döneminde (1841-1860) Devlet'i sürekli uğraştırmış olan çeşitli sorunlar ve 1860-61 olayları ile ilgili belge de pek çok. Bunların dağıldığı belli başlı kolleksiyonlar şunlar:

1) İlgili yılların irâde-i seniyyeleri

2) Mesâil-i mühimme irâdeleri içinde (a) Cebel-i Lübnan meselesine dair 1258-1264 hicrî (1842-1848) tarihli, 1111-1223 sıra numaralı evrak, (b) Sayda Eyaleti'ne dair 1257-1264 (1841-1848) tarihli, 2144-2181 sıra numaralı evrak ve (c) Şam Eyaleti'ne dair 1262-1263 (1846-1847) tarihli, 2076-2077 sıra numaralı evrak.

3) 253-261 numaralı, § 1252- S 1280 (1838-1863) tarihli Divân-ı Hümâyûn Mühimme defterlerine ve 9 ve 10 numaralı, 1246-1309 (1830-1891) tarihli Mühimme-i Mektûme defterlerine kayıtlı, ilgili hüküm ve fermanlar

4) Mukâvelenâme kartonları içinde ilgili evrak

Bu belge kümelerinin çoğu, rahmetli hocamız Prof. Gökbilgin tarafından değerlendirildiği için¹⁹ çalışmamızı doğrudan doğruya Nizamname'nin ilanıyla başlayan döneme yönelttik. Bu belgelerin dağıldığı kümeleri ve bunlardan yararlanış derecemizi şöyle ifade etmek mümkün:

(1) BÂB-I ÂLÎ EVRAK ODASI (BEO)

Çalışmamızın belkemiğini bu belgeler oluşturmaktadır. Cebel-i Lübnan Nizamnamesi'nin birinci maddesine göre mutasarrıf, doğrudan

doğruya Bâb-ı Âli'ye "merbût" idi. Dolayısıyla, mutasarrıf, özel haller dışında, bütün yazışmalarını doğrudan Sadaret'le yapardı. Sadaret, işleri ilgili dairelere havale eder, gelen cevaplara göre mutasarrıfa talimat verirdi. Bu bakımdan Bâb-ı Âli belgelerine özel bir önem verdik. Başlıcaları şunlardır.

(a) Gelen - Giden No.1013, Cebel-i Lübnân Nizâm Defteri: Protokolların ve en önemli irade, emirname-i sâmiye ve yazışmaların kaydolunduğu temel bir kaynaktır.

(b) Gelen - Giden, Cebel-i Lübnân, Muharrerât Kayıd Defterleri: Sadaret'ten mutasarrıflığa yazılan yazıları içermektedir: (i) No.1014: 25 S 1283 - 11 Za 1294 (21 III 1865 - 18 IX 1877), (ii) No.1015: 6 Ca 1283 - 19 M 1294 (28 IX 1865 - 4 II 1877), (iii) No.1016: 1 S 1298 - 25 Ş 1325 (3 I 1881 - 4 IX 1907), (iv) No.1019: 24 N 1325-22 N 1333 (1 XI 1907 - 4 VIII 1915).

(c) Gelen - Giden, Cebel-i Lübnân, ve Sisâm Tezâkir kayıd defterleri, bu iki yerin işleriyle ilgili olarak Sadaret'ten çeşitli dairelere gönderilen tezkereleri karışık bir sırada içermektedir. Cebel'e Sadaret'ten gönderilen yazılarda dairelerden gelen bilgi ve görüşlere özet halinde atıfta bulunulduğundan bu çalışmamız kapsamında bu defterlere kısaca göz atmakla yetindik: (i) No. 1010: 10 L 1309 - 25 Ş 1321 (14 V 1892 - 14 XI 1903), (ii) No.1011: 7 C 1326 - 26 R 1333 (7 VII 1908 - 13 I 1914).

(d) Gelen - Giden, Cebel-i Lübnan, Hulâsa Defterleri, aranılan bir belgeyi bulmak açısından yararlı. (i) No.1017: R 1298 - M 1311 (III 1881 - VII 1893), (ii) No. 1009: L 1309 - Ra 1318 (V 1892 - VII 1900), (iii) No. 1018: 11 M 323 - 29 S 1328 (18 III 1905 - 13 III 1910), (iv) No. 1020: Ra 1328 - L 1332 (III 1910 - VIII 1914)

(e) Bâb-ı Âsâfi Ayniyât Defterleri, ayrı bir tasniften olmakla

beraber, nitelikleri itibarıyla Gelen-Giden muharrerât defterlerine benzerler. (i) No. 866: M 1284 - 3 S 1294 (5 V 1867 - 18 II 1877), Sadaret'ten Cebel-i Lübnan'a yazılan, büyük çoğunluğu ceza davaları, kısmen de eğitim ve Suriye Vilayeti'yle sınır işleri hakkında yazılardır. (ii) No. 902-908 numaralı M 1283 - L 1296 (V 1866 - X 1879) tarihlerini kapsayan yedi defter, Sadaret'ten Suriye Vilayeti'ne yazılan yazıları içermektedir; yer yer Cebel-i Lübnan'la ilgili bilgilere rastlanmaktadır.

(f) BEO - Mümtâze - Cebel-i Lübnân dosyaları: Gelen-Giden defterleri, Bâb-ı Âli Evrak Odası elindeki belgelerin fihristi durumdadır. Dolayısıyla belgelerin asıllarının da Bâb-ı Âli Evrak Odası Arşivi'nde bulunması gerekmektedir. Ne var ki, 1861 (1277) yılında, Sadaret'le başka resmî daireler arasındaki yazışmaları bir düzen içinde yürütmek maksadıyla kurulmuş olan bu Oda'daki belgeler ancak 1891 (1309) yılından itibaren düzenli dosyalar halinde tutulmaya başlandığından daha önceki belgelerin dağınık durumda olduğu anlaşılmaktadır.²⁰ Nitekim Cebel-i Lübnan ile ilgili yazışmaların da ancak 1890-91'den sonra bir yandan tarih, bir yandan konu esasına göre derli toplu saklanmış olduğunu görüyoruz. "Bâb-ı Âli Evrak Odası - Mümtâze - Cebel-i Lübnân" adı altında toplanmış olan ve bundan böyle BEO-MTZ-CL koduyla değineceğimiz bu dosyalar esasen 1890-1916 (1308-1334) dönemini kapsamakla beraber, 1875 (1292)'e kadar dönen bazı belgeler de içermektedir. 7442 belgeden oluşan bu zengin kolleksiyon, Birinci Dünya Savaşı yıllarıyla ilgili 857 belge dışında, pek kısa bir süre önce, araştırmacılara açılmıştır. Tamamına bakmaya henüz vakit bulamadığımız bu belgeler, yine de çalışmamızın en önemli dayanaklarından biridir.

(2) YILDIZ ESAS EVRAKI (YEE)

II. Abdulhamid döneminde (1876-1909), Yıldız Sarayı'nda birikmiş belge ve defterlerin araştırmacılara açık kısmını oluşturan Yıldız Esas Evrakı²¹ arasında Cebel-i Lübnan'la ilgili belgeler bulunmaktadır. Bunların en önemlileri, hiç kuşkusuz, Yıldız Esas Evrakı (bundan böyle YEE): 35/439/122/105 ve YEE: 35/429/122/104 numaralarında kayıtlı, Vasa Paşa'nın mutasarrıflığına (1883-1892) aid dosya ve defterlerdir. Yukarıda değinildiği gibi, Paşa'nın ölümü üzerine Cebel'den getirilerek Saray'a teslim edilen belgeler, mutasarrıflıkla İstanbul ve çevre vilayetler arasındaki resmi yazışmaları, ayrıca pek çok mazhar ve arzıhalî içermektedir. Lübnan ile ilgilenmeye bağlamamızın sebebini teşkil eden bu kaynağın zenginliği, çalışmamız içinde Vasa Paşa döneminin ayrı bir ağırlık taşımasını açıklar. Yıldız Esas Evrakı içinden çıkan Cebel-i Lübnan ile ilgili başka belgelere sırası geldikçe değinilecektir.

(3) İRÂDELER

En önemli irâdeler, Gelen-Giden 1013: Nizam Defteri'nde kayıtlı olduğundan ve başka irâdelere Sadaret'ten gelen yazılarda yeterli atıf yapıldığından bu çalışmamızda irâdeler Tasnifi sınırlı bir şekilde kullanıldı.

(4) DİVÂN-I HÜMÂYÜN EVRAKI

(a) 261 sayılı, 1277-1280 (1860-1863) tarihli Mühimme Defteri'nde ve 10 sayılı Mühimme-i Mektûme Defteri başlarında, mutasarrıflığın ilk kuruluşuna ilişkin bazı önemli evrak kayıtlı. 262 ve 263 sayılı, 1280-1323 (1863-1905) tarihli Mühimme Defterleri'nde de yer yer Cebel'e aid bilgilere rastlanmakta.

(b) Başka Divân-ı Hümâyûn defterleri. Cebel'de su yolu ve tramvay hattı yapımı gibi işlerin intiyazları İntiyâz Defterleri'ne

kayıtlı olmak gerekir, ama önemli imtiyazlar için Nizam Defteri'ne ve iradelere başvurmak yeterlidir. Cebel'deki kiliselerin ve bunlara bağlı okul, yetimhane benzeri yerlerin yapım ve onarımı için verilen müsaadeler hakkında da Kilise Defterleri'ne bakılabilir.²²

(c) Haritalar Tasnifi içinde D 20:11/1 ve D 20:11/2 numaralı haritalar Cebel-i Lübnan'la Beyrut arasındaki sınırları göstermektedir. İlki 1:50 000, ikincisi 1:500 000 ölçeğindedir.

Görüldüğü gibi Başbakanlık Arşivleri'nde Cebel-i Lübnan'la ilgili ve tetkike açık zengin bir malzeme vardır. Ayrıca, Hariciye Arşivleri'ndeki belgelerden de yararlanmak gerekir. Biz oraya yeni girdik. Fakat zamanla hem Hariciye belgelerini incelemeyi tamamlayarak, hem de Başbakanlık Arşivi'ndeki çalışmayı sürdürerek, Lübnan olayını Suriye geneli içinde değerlendirmek, başlıca hedefimizdir. Şimdiki amacımız ise yukarıda belirtilen kaynaklar ve eserlere dayanarak Cebel-i Lübnân Nizâmname-i Mahsûsası'nın ve mutasarrıflık düzeninin işleyişini anlamaktır.

ÇALIŞMA PLANI

Bu amaçla, bu çalışmada önce, nizamnamenin ve mutasarrıflık düzeni çerçevesinde Osmanlı yönetiminin çözmeye uğraştığı sorunların tarihî geçmişine bakılacaktır. Cebel'de mezhep ve toprak kavgalarının, yabancı müdahalesinin, merkezî yönetimlere gösterilen direncin hangi şartlarda ortaya çıktığı irdelenecektir. Daha sonra, üçüncü bölümde, getirilen nizamnamenin hukukî niteliği, bunun Osmanlı yönetimine ne gibi kolaylıklar ve güçlükler sağladığı değerlendirilecektir. Nizamnamede mutasarrıfa tanınan geniş yetkilerin nasıl ve niçin onu Cebel'de Osmanlı hakimiyetinin başlıca aracı haline getirebildiği gösterilecektir. Dördüncü bölümde, Osmanlı

hakimiyetinin Cebel'de hangi açık ve kapalı amaçlara yöneldiği, bu amaçların zaman içinde gösterdiği dalgalanma ve değişiklikler incelenecektir. Bunu yaparken kuruluşundan Osmanlı yönetiminin sonuna değin mutasarrıflık tarihi de ana hatları itibariyle gözden geçirilecektir ki, nizamnamenin belli başlı maddelerinin işleyişini değerlendiren sonraki bölümler bir zaman boyutu içine otursun.

Beşinci bölümde, mutasarrıflık yönetiminin mutasarrıftan sonra en önemli unsuru olan İdare Meclisi'nin bir danışma heyeti olmaktan başlayarak nasıl mutasarrıfın bütün yönetim yetkilerini devralmaya hazır bir kurum haline geldiği gösterilecektir. Altıncı bölümde, malî işlerin düzenlenişine, bu konuda nizamname hükümlerinin yorumlanması etrafında çıkan anlaşmazlıklara ve bunların yol açtığı sonuçlara bakılacaktır. Adlî işlerin düzenlenişine ayrılan yedinci bölümde, ilgili nizamname hükümlerinin cemaatler arası sürtüşmeleri artırdığını gören mutasarrıfların bunları değiştirme çabası ve hakimlerin güvencesi açısından çıkan sorunlar anlatılacaktır. Sekizinci bölümde, idarî görevlerin dağıtımında mutasarrıfların izledikleri tutum değerlendirilecek ve bunun cemaatleri birbirine yakınlaştıracı sonuçlarına işaret edilecektir. Ayrıca, hükûmetin gözünde mezhepçiliğin ve ayrılıkçılığın ardındaki başlıca güç olan Marunî Kilisesi'ni siyasete karışmaktan men etme çabalarına değinilecektir. İncelememiz, mutasarrıflık yönetiminin çözmeye çalıştığı sorunlara ve elde edilen sonuçlara genel bulgularımız ışığında bir göz atarak tamamlanacaktır.

BÖLÜM II: MUTASARRIFLIK DÖNEMİNDEN ÖNCE
CEBEL-İ LÜBNAN

DOĞAL ŞARTLAR

Cebel-i Lübnan, Trablusşam hizasından Sayda (Sidon) sırtlarına kadar, Akdeniz boyunca uzanan ve dar bir kıyı geridi bırakarak birden yükselen bir dağ silsilesinin adı. "Lübnan" beyaz demek. Cebel-i Lübnan, adını karlarla kaplı, gümüş yeşili, ulu sedirlerle süslü, kireçtaşı doruklarının görünümünden almış.¹

Akdeniz'den gelen nemli rüzgarlar, Cebel-i Lübnan'a özellikle kış aylarında bol yağış getiriyor. Yağışların doruklarda oluşturdukları kar yığınları ve yağmur suları, adeta bir sünger vazifesi gören kireçtaşlarının derin gözeneklerine süzülüp, birikerek daha aşağıdaki yaylaları dört mevsim besleyen pınarlara dönüşüyor. Yaylalar, deniz düzeyinden 500 ile 1500 metre yukarılarda. Oralardan aşağısı denize inen sarp yamaçlar. Pınarların beslediği küçük dereler birleşerek derin ve dar vadilerden denize inerken, yaylaları ve tepeleri birbirinden ayıran nehirler oluşturuyorlar. Cebel 'in doğu yamaçları da dik ve sarp faylar halinde Bika vadisine iniyor.²

Çağdaş teknolojinin yöreye girmesinden önceki dönemlerde, Cebel-i Lübnan'ın bu jeolojik özellikleri onu bir dizi kale haline koyuyordu. Hem çevreden ayırıyor, hem de vadilerle kendi içinde bölüyordu. Öte yandan, aynı yaylada ve bir ölçüde aynı tepede yaşayan insanları yakın işbirliği ve içtimai dayanışmaya zorluyordu. Ulaşım güçlükleri karşısında, kapalı, kendi kendine yeterli bir iktisadî ortama ve elverişsiz şartlarda tahıl ekimine itilen yaylalar, benzer durumdaki pek çok dağ köylüsü gibi, düşük yaşam seviyeli, komünal-klansal topluluklar oluşturuyorlardı. Kullanılan tarım usulleri komünal bağları pekiştiriyordu. Teraslama,

yaylalarda tarım yapabilmenin ön şartıydı. Terasların, tepenin eğ yükseltti eğrilerini izleyecek ve sulama işlerini kolaylaştıracak şekilde hesaplı kurulması gerekliydi. Her hangi bir yerde destek duvarlarının yıkılması çevresindeki tüm tarlaları etkilerdi. Terasların yapım ve onarımında, tarlaların ekim ve sulanmasında elbirliğiyle, uyumlu bir şekilde hareket etmek zorunluluğu vardı. Köy önderlerinin (şeyh ya da ayan ve din kocalarının) başlıca işlevlerinden biri, köylü arasındaki işbirliğini ve dayanışmayı düzenleyen çeşitli örf ve adetleri korumaktı. Bu açıdan, yayla hem iktisadî, hem de içtimaî bir bütündü ve bu durum, çoğu zaman inanç (mezhep) birliğinde de ifadesini bulurdu.³

SIYASÎ GELENEKLER

Bu şartlarda, Cebel-i Lübnan, dışarıdan yönetilmesi de, içtenden birleştirilmesi de zor bir yerdi. Çevredeki hükümetler yeterince güçlüyseler, Memluk ve Osmanlıların bir kaç defa yaptığı gibi, dağın altından girip üstünden çıkabilirlerdi.⁴ Ama doğal kaleleri içinde kendilerini kolaylıkla savunabilen bu yoksul dağlıları sürekli denetim altında tutmak astarı yüzünden pahalı bir işti. Nitekim, Osmanlı Devleti Suriye bölgesini aldığı anda Cebellilerden bütün beklediği, Osmanlı hakimiyetini tanıdıklarının işareti niteliğinde maktu bir vergi ödemeleri, denizden gelebilecek saldırılara karşı bekçilik etmeleri ve dağın aşağısındaki ovalarda yaşayan kimselere, özellikle Trablusşam, Sayda ve Bika havzasına saldırmaya kalkışmamaları oldu. Bunun dışında, Osmanlılar Cebel'i kendi haline bıraktılar ve Memlukların son zamanlarında belirginlik kazanmış olan yönetim usulünü benimsediler.⁵

Bu usule göre⁶ mukataacı denen, mirî vergiden muaf tutulan ve çeşitli cezaî ayrıcalıkları olan bazı ayan ailelerine belli

yörelere asayışını temin etmek ve mirî vergilerini toplayarak yerine göre Şam, Trablusşam ya da Sayda valisine teslim etmek yetki ve sorumluluğu verilirdi. Mukataacılık esasen bir senelik bir "mansıb" olduğu halde, güç^{ve} nüfuz gerektirdiğinden ve bunların başlıca kaynağı da yine mukataacılık olduğundan, döngüsel bir şekilde, mukataaların genellikle aynı ailelere verilmesi adet haline gelmişti. İktâ alanları büyük tepelerden oluşurdu.⁷ Mukataacı, üstlendiği işi yapabilmek için iktâ alanı içindeki öteki ayanın desteğine muhtaçtı.

Öte yandan, mukataacıların birlikte hareket edebilmeleri de hassas dengeler üstüne kurulmuş bir takım ayan ittifaklarına bağlıydı. Cebel'in ekolojik şartları, bu ittifakların istikrar bularak merkezî yönetime yönelmesini büyük ölçüde zorlaştırıyordu. Ulaşım zorlukları, merkezî yönetim kurulmasını pahalı bir iş haline getiriyordu. Oysa Cebel'in tarım potansiyelinin düşüklüğü, toplanabilecek vergiyi sınırlıyordu. Seneden seneye toplanan verginin Cebel'de alakonularak bir kuvvet odağı yaratılması da çevredeki büyük siyasî merkezlerin müdahalesini davet ederdi. Bu müdahalenin illa askerî bir nitelik alması gerekmezdi. Mukataacılığın cazip ve özünde rekabete açık bir iş olması çevredeki yöneticilere Cebel ayanını birbirine karşı oynamak imkanını veriyordu.

Şu var ki, 17. yüzyıl başlarında yöredeki Osmanlı yöneticilerinin orta Cebel'de birleşme çabalarını desteklediklerini, bir çok mukataacı yerine tek bir mukataacıyı muhatap almayı tercih ettiklerini görüyoruz.⁸ Cebel tepeleri, Beyrut-Zahle arasında nispeten alçalar ve Bika vadisine, dolayısıyla Şam'a kolay geçit verir. Bu güzergahın kuzeyinde Metn ve Kisrevan, güneyinde Şuf bölgeleri bulunur. Osmanlılar yöreyi aldıklarında, Metn ve Kisrevan'da, Türkmen mukataacıların yönetimi altında, Mütevalî denen şiiiler yaşarlardı.

Cebel'de başka Mütevalî topluluğu yoktu. Gerçi Cebel'e komşu Bika vadisiyle Akkar ve Amil'de de Mütevalîler vardı, ama bunların birbirinden göreceli uzaklığı, büyük merkezlerce kolaylıkla denetim altında tutulabilmeleri ve nihayet daha Memluklar zamanında aralarındaki dayanışmanın büyük ölçüde kırılmış olması, birlikte hareket etmelerine engeldi.⁹ Beyrut-Zahle güzergahının güneyindeki Garb, Curd ve Urkub ile esas Şuf tepelerini içeren Şuf bölgesi ise hep Dürzîlerle meskundü. Şuf'a komşu Cezzin tepeleri ile Cebel'in güney doğusunu çevreleyen Taym Vadisi'nde de Dürzîler yaşıyordu. Yani Cebel'in ayırıcı özellikleri burada da geçerli olmakla beraber, sınırdaş bölgelerde yaşayan Dürzîlerin uygun ittifaklar kurulduğu takdirde birlikte hareket etmeleri daha kolaydı.¹⁰

İşte, Beyrut-Zahle güzergahının karşılıklı sırtlarını denetleyen mukataacılar arasında onaltıncı yüzyıl sonlarıyla onyedinci yüzyıl başlarında çıkan çatışmalarda, güneyin en güçlü mukataacısı olan Fahreddin Ma'nî, Dürzîlerin bu birlikte hareket etme imkanını kullandı. Osmanlıların dolaylı desteğiyle, kendisi Sünnî asıllı olduğu halde, Dürzî ayanını bir araya getirerek, Kisrevan ve Metn mukataacılarını yendi. Mütevalîleri oradan sürdü, çıkardı. Metn bölgesine Dürzîleri yerleştirdi. Geri kalan yaylalara yerleştirmek üzere de o zamanlar Cebel'in kuzeyindeki en yoksul bölgede, kendi hallerinde yaşayan ve Katolik Hristiyanlığın bir kolu olan Marunîleri çağırdı. Marunîlerin ileride önemli sonuçları olacak güneye inişleri böyle başladı. Fahreddin bunların başına kendi danışmanlarından ve Marunî ayanından olan Abu Nadir el-Hazin'i mukataacı tayin etti.¹¹

Şam'daki Osmanlı valisi, Fahreddin'i orta Cebel'in tek sorumlusu olarak tanıdı ve bu yöreye mukataacı tayin etme işini tamamıyla

ona bıraktı. Böylece Fahreddin, Beyrut-Zahle güzergahını ve buradan geçen Şam yolunu hakimiyeti altına almış oldu. Ama bununla yetinmedi. Önce, Dürzî ayanının sağladığı desteği iyi değerlendirerek,, güney Cebel'i de denetim altına aldı. Sonra da bir yandan Bika Vadisi'ne, bir yandan da Beyrut ve Sayda'ya sarktı. Nihayet kuzey Lübnan'a girerek Trablusşam'ı tehdide başladı. Bunun üzerine Osmanlılar harekete geçtiler. 1635'te Fahreddin'i idam ettiler. Cebel'in kuzeyine ve güneyine mukataacı tayin etme yetkisi yöredeki valilerde kaldı. Ama orta Cebel'de Ma'nî hakimiyeti sorgulanmadı. Buranın mukataacıları işlerini, Ma'nîlerden olması adet haline gelen bir "Hakim" (ya da "Emîr el-Kebîr") altında yapmaya devam ettiler.¹²

1697'de Ma'nî ailesini devam ettirecek erkek evlad kalmadığından, 1711'e kadar süren bir iktidar mücadelesinden sonra, Hakim'lik Şihabîlere geçti. Şihabîler Cebel'in en eski ayanından dılar. Taym vadisi mukataacılığında güçlenmişlerdi. Ma'nîlerin akrabası ve onlar gibi Sünnî idiler. Ama onları da iktidara Dürzî ayanının desteği getirdi. 1840-41 olaylarına değin, Şihabîlerin Cebel ayanının tümüne üstünlüğünü kimse sorgulamadı. Belli bir Hakim'e muhalefet edilse dahi onun karşısına yine Şihabîlerden bir başka emir çıkarmak gerekti. Şihabîler, Cebel ayanını bir araya getirmekte seleflerinden daha başarılı oldular.

Bir kere, 1712'den itibaren, kendilerini destekleyen Canbulat ailesi eliyle, hakimiyetlerini güney Lübnan'a uzattılar. Bu yöre kağıt üstünde Sayda Vilayeti'ne bağlı gözükmeyle beraber, Dürzîler Sayda şehrini tehdid etmedikçe, valiler kendilerine cüz'i bir vergi ödenmesiyle yetinip Cebel'e karışmamayı tercih etmek durumunda kaldılar. Sonra, Şihabîler, Marunîlerle meskun kuzey Lübnan üstünde de hakimiyet kurdular. Buraya Cebel dışından mukataacı

tayın etmek adet haline gelmişken, Marunîlerin davetiyle, 1762-73'ten itibaren, mukataacılığı Şihabîler üstlerine aldılar. Gergi çoğu zaman mukataacı, Hakim değil bir başka Şihabî emir oluyordu ve yetkilerini Marunî ayanı eliyle kullanıyordu ama bu bütün Cebel'de böyleydi. Şihabîler, hakimiyetlerini belkemiği Dürzîlerden oluşan ayan eliyle kullanıyorlardı. Bu açıdan Şihabî yönetimi Ma'nî yönetiminden nitel olarak farklı değildi.¹³

Ancak, Şihabîlerin kurduğu ittifak, hem coğrafi alan hem de içerdığı toplulukların çeşitliliği bakımından Ma'nîlerin gerçekleştirdiğinden daha geniş kapsamlı idi. Şihabîlerin ittifak içindeki pozisyonları da daha sağlamdı. Hiç şüphesiz ki Osmanlı yönetiminin zayıflamasıyla yöredeki merkezi hükümet temsilcilerinin birbirlerine düşmesinin ve bu yüzden Cebel üstündeki denetimin gevşemesinin payı büyüktü.¹⁴

Cebel'in nisbeten zenginleşmesinin de etkisi oldu. Bunu sebebi Zahle-Beyrut güzargahının hem Suriye içlerini Akdenize bağlayan bir transit ticaret yolu, hem de Cebel'in kapalı köy ekonomisini çözererek piyasa ekonomisine geçişe yön veren bir mihrak olarak gittikçe önem kazanmasıydı. Öncelikle orta Cebel yaylalarında yaşayan insanlar, zaten pek de iyi sonuç alamadıkları tahıl ekonomisinden vaz geçip, yerine yavaş yavaş bağ, dut, zeytin ve başka meyva ağaçları dikerek, ipekböcekçiliğinin yanısıra, çeşitli zeytin, üzüm ve başka meyva üreticiliğine geçtiler. İhtiyaç duydukları tahılın gittikçe daha büyük bir kısmını Cebel dışından temin etmeye başladılar. Böylece, dağın tarım potansiyelinin daha etkin olarak değerlendirilmesi mümkün oldu. Zamanla bu ürünlere tütün eklendi. Fakat özellikle koza ve ham ipek üretimi önemli bir iktisadi faaliyet alanı haline geldi. Daha onyedinci yüzyılda Şam ve Haleb'e

ham ipek satmaya bağlayan Cebel'in müşterileri arasına sonraları Mısır ve Fransa da girdi.¹⁵

Cebellilerin çevreleriyle ve deniz aşırı ülkelerle giriştikleri alışverişten net olarak kârlı çıktıkları anlaşıyor. Bunun önemli bir kanıtı, ünlü Cezzar Ahmed Paşa'nın onsekizinci yüzyıl sonlarında, mirî vergi dışında peşpeşe talep ettiği yüksek meblağları Cebel ayanının ödeyebilmiş olmalarıdır.¹⁶ Bu ödeme imkanı Cebel'de para kullanımının oldukça ileri bir düzeye varmış, piyasa ekonomisinin belli bir yaygınlık kazanmış olduğunu ifade eder. Nitekim, on-dokuzuncu yüzyıl başlarında, Cebelliler bir sene içinde tükettikleri tahılın ancak dört-beş aylığını üretir, kalanını başka yerlerden temin eder hale geldiler.¹⁷ Bu gelişme ve göreceli zenginleşme, Cebel içinde merkezi denetimi kolaylaştırıyordu. Gerçi on-yedinci ve onsekizinci yüzyıllarda Cebel'in siyasi yapısında ve geleneklerinde nitel bir değişme görülmedi. Hakimiyetin, incedenge ve hesaplarla yürütülen ayan ittifaklarına dayalı olarak, mukataacılar eliyle kullanılması devam etti. Ama bu hakimiyet, daha belirginleşmiş bir şekil aldı ve etkisini daha geniş ve mezhepçe karmaşık bir alan üstünde hissettirebildi. Ne var ki bunu mümkün kılan şartlar, aynı zamanda, Cebel'i hem değişmeye zorladı, hem de büyük iç ve dış çatışmalar içine sürükledi.¹⁸

CEBEL DEVLETLER ARASI ÇATIŞMA ALANI HALİNE GİRİYOR

Dışa açılmak, Cebel'i gittikçe daha geniş bir dünyanın parçası haline getirdi, daha çeşitli ve çok yönlü sorunlardan etkilenmesine sebep oldu. Bir yandan Cebellilerin geçim açısından dışa bağımlı hale gelmesi, öte yandan Beyrut-Zahle-Şam yolunun önemiyle beraber Cebel'in stratejik öneminin de artması ve yeni ticarî-iktisadî imkanlar sayesinde Cebel ayanı elinde biriken servetin çevredeki

çeşitli iktidar odaklarının iştahasını uyandırması, Cebel'i dış baskılara açtı.

Onsekizinci yüzyıl boyunca, Suriye ve Sayda yöneticileri çeşitli vesilelerle Cebel'i baskı altına almaya çalıştılar, ama bu yöneticilerin çatışan çıkarlarından yararlanmayı bilen Şihabî hakimler Cebel'in özerkliğini korudular. Hatta, Bika vadisini zapt ederek orayı Cebel'in tahıl anbarı haline getirdikleri gibi Cebel'in Akdeniz kapısı hükmünde olan Beyrut'u yönetimleri altına aldılar. (1748).¹⁹ Ancak, Sayda valisi Cezzar Ahmed Paşa'nın yörede gittikçe güçlenip, Beyrut'u kendine bağlaması ve Şam valiliğini de ele geçirmesiyle beraber (1785), Cebel hakimleri ona bağımlı hale girdiler. Bu durum Cezzar Ahmed Paşa'nın ölümüne değin sürdü (1804).²⁰ Daha sonraki Sayda ve Suriye valileri de Cebel'i baskı altına almaya çalıştılsa da 1788-1841 yıllarında kısa kesintilerle Cebel emirliğini elinde bulunduran II. Begir Şihab ustalıkla siyasî manevralarla ve para gücüyle bu baskılardan sıyrılabilirdi. Gerçi, Begir Şihab, 1819-21 yıllarında Sayda valisi Abdullah Paşa'nın amasız para talepleri ile Suriye valisi Derviş Paşa'nın Bika vadisini geri alma girişimleri arasında sıkışıp iyice bunaldı, ama o zaman da Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın desteğini kazanarak rahatladı. (1822)²¹

Gördüğü destek karşısında, Begir Şihab, Mehmed Ali'nin hakimiyetini kabul etti ve 1831'de Mısır ordularının Suriye'yi işgalinden sonra tamamıyla Kahire'ye bağımlı hale girdi. Suriye'deki birliklerin komutanı ve Mehmet Ali'nin oğlu İbrahim Paşa'nın baş yardımcılarında biri oldu.²² Begir Şihabî'nin tutumu, Cebel'i Sultan'la Mısır Valisi arasında patlayan ve bir iç savaş niteliğine bürünen çatışmanın içine ister istemez sürükledi. İstanbul, Avrupa devletlerinden medet umarak onlarla Mehmed Ali'ye karşı

anlaşınca da Cebel bu kez Avrupa çapında bir sorunun odak noktalarından biri haline girdi.

Küçük Lübnan'ın böyle büyük çatışmaların içine sürüklenmesinin sebepleri muhakkak ki çok çeşitliydi. Bunları gereğince anlayabilmek, İstanbul-Kahire çatışmasını ve Avrupa devletlerini bu çatışmaya taraf olmaya iten iktisadî ve diplomatik gelişmeleri etraflıyla değerlendirmeye bağlıdır. Bu ise konumuz dışındadır.²³ Burada şu kadarını belirtmek yeterli olacaktır. Beyrut-Zahle-Şam yolunun önemi Mehmed Ali-Begir Şihab yakınlaşmasıyla arttı ve burası Şam-Sayda yolunun yerini iyiden iyiye alarak Suriye'yi Akdeniz'e bağlayan en belli başlı güzergah haline girdi. Bu güzergaha hakim olmak, bir bakıma Suriye'nin anahtarını elinde bulundurmak anlamını kazandı. Nitekim, Begir Şihab'a bağlı Cebel ayanının desteği, İbrahim Paşa'nın Suriye'yi zaptını kolaylaştırmışken, daha sonra bu desteği yitirmesi Suriye'de tutunmasını imkansız kıldı. Osmanlı ve müttefiklerinin Mısır kuvvetlerine karşı kesin hareketi de Cebel çıkartmasıyla başladı; ilk mevzilerin Cebel'de tutulması gerekli sayıldı.²⁴

Beyrut-Zahle-Şam yolunun kazandığı askerî stratejik önem, Mısır ile Cebel ve Suriye arasındaki ticarî ilişkilerin yoğunlaşmasıyla yakından ilgiliydi. Mehmed Ali'nin tekelleri iktisat siyaseti Mısır'ın lehine işlemekle birlikte, alışverişin karşılıklı oluğu Suriye'de ve transit ticaretten yararlanan Cebel'de iktisadî faaliyetlere belli bir canlılık kazandırdı. Mısır'la yakın teknik ve ticarî işbirliği içinde olan ve 1840-41'e kadar onun başlıca siyasî müttefiki kalan Fransa'nın da Cebel ve Suriye'yle ticarî ilişkileri gelişti. Bütün bu alışverişler sayesinde Beyrut'un ticaret hacmi 1820'den sonra büyük bir artış gösterdi. Beyrutlu ve Cebelli

tüccarlar hatırı sayılır kazançlar sağladılar.²⁵ Ancak, Mehmed Ali, başvurduğu çeşitli tedbirlerle Avrupalı tüccarların hareket alanını sınırlamaya çalıştığından ticaret hacminin daha da artmasını engelledi.²⁶

Transit ticaretin her türünden belli bir kâr sağlayacak konuma girmiş Beyrutlu ve Cebelli tüccarların, özellikle yabancılarla işbirliği edenlerin, bu durumda batılı işadamlarının duyduğu hoşnudsuzluğu paylaşımları doğaldı. Mehmed Ali bu kimselerden gelen muhalefeti idarî tedbir ve tavizlerle önlemeyi denedi.²⁷ Ne var ki, Osmanlı Devleti'nin 1838'de, belki de her şeyden çok Mehmed Ali'ye karşı siyasî destek kazanmak düşüncesiyle, İngilizlere tanıdığı, sonra da Fransızlara ve başka Avrupalılara teşmil ettiği ticarî avantajlar,²⁸ Mehmed Ali'yi köşeye sıkıştırdı. Aynı şartları uygulasa, kurduğu iktisadî düzen çökecekti, uygulamasa, Fransa'yı da kargısına almış olacaktı.²⁹ Bazı sınırlamalarla, fakat yine de büyük malî kayıplar bahasına ilk yolu seçti.³⁰ Ama ne İngiltere, ne de İstanbul yumuşadı. Ordusunu ayakta tutabilmek için başvurduğu sert tedbir yüzünden Paşa'nın Suriye'deki durumu iyice sarpa sardı. Cebel ise Suriye'de Mehmed Ali yönetiminin en inceldiği halka haline geldi.

Cebel'de büyük iktisadî çıkarları olmayan ama bölgedeki genel çıkarları açısından³¹ Mehmed Ali'yi çökertmekte kararlı gözüken İngilizler, propagandalarını Cebel'de yoğunlaştırdılar. Avusturya, Rusya ve Prusya, aynı maksadla fakat kendi çıkarları açısından propagandaya katıldılar. Osmanlılar olayların gelişmesi üstündeki denetimlerini kaybetmişlerdi; İngilizlerin peşi sıra sürüklenmekteydiler. Fransızlar ikilem içindeydiler. Bir yandan Mısır'daki çıkarları söz konusuydu, öte yandan da Mehmed Ali'nin yenilmeye

mahkum olduğunu görüyor ve öteki Avrupalılara nazaran Cebel'deki avantajlı durumlardan yararlanarak, Suriye pazarında Mehmed Ali'den boşalacak yeri doldurmanın hesabını yapıyorlardı. Bu ikilem sonucu, Fransız hükümeti resmen tarafsız bir tavır takınırken, Beyrut ve Cebel'deki Fransız iş adamları ve misyonerler, başkonsoloslarının öncülüğünde, İngiltere'nin ve öteki devletlerin diplomat ve ajanlarıyla Mehmed Ali'ye karşı propaganda yarışına girmişler. İngilizlerin öncelikle Dürzîleri silahlandırmaya yönelik çalışmalarına karşı, Fransızlar Kilise aracılığıyla Marunîleri silahlandırıdılar. Öteki devletler de kendilerine göre taraftar kazanmaya baktılar. Herkes, Mehmed Ali'ye karşı mücadeleyi aynı zamanda kendi çıkarını gütmek ve yerel unsurlarla bağlantısını kuvvetlendirmek için vesile saydı.³²

1840 sonbaharına gelindiğinde, Mehmed Ali'yi Suriye'de isteyen kalmamıştı. İç isyan, Osmanlı ordusu ve İngiliz donanması önünde İbrahim Paşa'nın birlikleri yenilip dağıldı, Mısır'a çekildi. Beşir Şihab, Malta'ya sürüldü. Yerine kuzenlerinden biri, III. Beşir Şihab getirildiyse de Cebel'de nasıl bir düzen kurulacağı sorunu Avrupa diplomatlarını ve Osmanlıları daha bir süre uğraştırmaya devam etti. Mısır'la ilişkilerin katkısıyla, Suriye'nin anahtarı olmak özelliği iyiden iyiye belirginleşmiş bulunan Cebel, artık devletler arası çıkarların çarpıştığı bir arena haline girmişti.

CEBEL-i LÜBNAN MEZHEPLER ARASI ÇATIŞMA ALANI HALİNE GİRİYOR

Lübnan üstünde yoğunlaşan dış kaynaklı çatışmalar, Cebellilerin kendi aralarındaki hesaplaşmalardan bağımsız değildi. Beyrut-Zahle yolunun gelişmesinin yarattığı imkanlar, Cebel'in her tarafından, fakat özellikle Marunîlerle meskun ve nisbeten fakir kuzeyden, Orta-Cebel'e göçü özendiriyordu. Yeni tarım usulleri ek insan gücü

gerektirdiğinden yöreye hakim olan Şihabî emirleriyle Dürzî mukataacıları ve ayanı ilk başlarda Marunîlerin göçünü kendileri özendir-mişlerdi. Fakat bir noktadan sonra göçün arkası alınamaz oldu. Marunîler güney Cebel'e bile geçmeye başladılar. Ortaya çıkan toprak kıt, insan bol durum, para ekonomisinin yaygınlaşmasının kaçınılmaz sonuçlarıyla birleşince toprak bir meta halini aldı, salt kullanımı değil mülkiyeti de önem kazandı. Özellikle, köylülerin Marunî, ayanın Dürzî olduğu durumlarda toprak anlaşmazlıkları ilk mezhep sürtüşmelerinin temelini oluşturdu.³³

Bu durumun arızî fakat ilginç ve ilerisi için önemli sonuçlarından biri, bazı Dürzî ayanının köylülerle uyum kurma gayreti ve güçlenmekte olan Marunî Kilisesi'nin etkisiyle onsekizinci yüzyıl sonu ve ondokuzuncu yüzyıl başlarında Marunîliği kabul etmesi oldu. Aslen Sunnî olan Şihabîlerin de bir kısmı önce gizlice sonra açıkça Marunîliği kabul ettiler. Emir ul-Kebîrliğin yanısıra çeşitli yerlerde mukataacılıkları da ellerinde bulunduran Şihabî ailesinin Marunîliğe geçme eğilimi, Cebel'in toplum yapısında meydana gelmekte olan değişikliğin somut bir ifadesiydi.³⁴

Toplumdaki değişmelere koşturarak, Marunî Kilisesi'nin güçlenmesi de onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında dikkati çeken bir başka gelişmeydi. Önceleri, Kisrevan mukataacılığını elinde bulunduran Hazin ailesinin himaye ve baskısı altında çalışan Marunî Kilisesi, Marunî cemaati Cebel'in her tarafına yayıldıkça, bu baskıdan sıyrılmak ve yeni gartlara ayak uydurmak güdüsüyle teşkilatını yeniden düzenledi. Tek bir daireden ibaret olan Kilise, Cebel'in muhtelif yerlerine dağılmış piskoposluklara ayrıldı. Ayrıca, yarı iktisadî, yarı dinî maksadlarla bir keşiş teşkilatı kuruldu. Buraya giren genç, zeki, sağlıklı köylüler hem keşiş-papaz olarak yetişiyor, hem de Kilise'nin gittikçe genişleyen topraklarında

çalışıyorlardı. Keşişlerin kurduğu manastırlar, okul, ibadethane ve tarımsal birer işletmeydi. Zamanla sayıları ve kapsadıkları toprak miktarıyla beraber kazançları da arttı. Manastırların geliri sayesinde Marunî Kilisesi ayanın bağışlarına el açmaktan kurtuldu, iktisadî bağımsızlığını elde etti. Ayrıca keşişlerin köylülere her bakımdan sağladığı önderlik, Kilise'nin köylü üstündeki nüfuzunu büyük ölçüde arttırdı. Dinî, manevî bağların yanısıra işledikleri topraklara kendileri sahip olmak ve sahip oldukları toprakları genişletmek arzusu köylülerle keşişler arasında somut bir çıkar birliği oluşturdu. Fakat bu arzu bu açıklığa ancak ondokuzuncu yüzyılın ortalarında kavuştu. Daha önceleri mesele, vergi yükünün hafifletilmesi ve vergi doğrudan doğruya Hakim'e ödenerek mukataacıların arada aldığı hisseden kurtulmak arzusu şeklinde kendini gösterdi.³⁵

Cebel'de merkezî yönetim kurulmasını istemek anlamına gelen bu gelişmeyi, siyasî sermaye olarak kullanmaya cesaret edebilen ilk Hakim ise Marunîliğini açıkça ilan etmekten çekinmeyen II. Begir Şihab oldu. Daha önce görüldüğü gibi Cebel hakimlerinin kademeli iktidarı, büyük çoğunluğu ve en kudretlileri Dürzî olan mukataacı ve ayan ittifaklarına dayanıyordu. Kilise'nin güçlenmesi ve keşiş-köylü dayanışması bu iktidar yapısını tehdit eden bir gelişmeydi. Bundan yararlanan Begir Şihab, önce Akka valisi Abdullah sonra Mısır valisi Mehmed Ali paşaların sağladığı desteği de arkasına alarak, mukataacıları ve başka güçlü ayan ailelerini birer birer kırdı. Topraklarına kısmen veya tamamen el koydu. Mukataacılara aid idari-adlî bazı işleri doğrudan kendisine bağladı. Bütün bu girişimlerinde Kilise'nin dolaylı ya da doğrudan desteğine sahipti. Amacı Kilise'ye hizmet etmek değil, kendi iktidarını merkezileştirmek ve sağlamlaştı-

tırmaktı. Ama kaçınılmaz olarak Kilise'nin daha güçlenmesine yardımcı oldu.³⁶

Bu yüzdendir ki İbrahim Paşa Suriye'ye girdiğinde Marunîleri yanında, Dürzîleri kargısında buldu. Bu kargıtlık istemeden de olsa iki cemaat arasında ilk fiilî, silahlı çatışmalara da sebebiyet verdi. Havran'a sığınan Dürzîlerin sürdürdükleri çete savaşlarını bastırmak için İbrahim Paşa, Beşir Şihab'a Marunîlerden devşirttiği birlikleri kullandı. Gerçi Kilise buna karşı çıktı ama elinden birşey gelmediği gibi kargı çıkışının birincil nedeni Marunîlere sürekli askerlik yükümlülüğü getirilmesinden duyulan endişeydi. Nitekim doğrudan Kahire'den gelen emirlere uymak zorunda kalan Beşir Şihab bir süre sonra hem Dürzîlerin hem de Marunîlerin elindeki silahları toplamaya ve iki cemaatten de askere adam yazmaya girişti. Bir yandan vergiler de sürekli artıyordu. Bedenen askerlik yükümlülüğü ve vergi yükü dışı propagandayla birleşince, Marunîler de Mehmed Ali Paşa'ya ve artık tamamıyla onun temsilcisi hükmüne girmiş olan Beşir Şihab'a karşı harekete geçtiler.³⁷

Ama aynı safta buluşmak Dürzî ve Marunî cemaatleri arasında artık açıklık kazanmış olan sürtüşmeyi ortadan kaldırmadı. Tam tersine, Mısır birliklerinin Suriye'den çıkartılmasında önemli katkıları bulunmuş olan sürgündeki Dürzî ayanı Cebel'e dönünce, bütün Dürzîler birleşerek Beşir Şihab'ın kendilerinden aldığı araziye ve hakları geriistediler. Oysa bu arazinin çoğuna el koymuş olan Marunîler ve Beşir Şihab'ın sürülmesinden sonra Cebel'in yönetiminde büyük ağırlık kazanmış olan Marunî Kilisesi kazanımlarını Dürzîlerle paylaşmak niyetinde değildi. Karşılıklı tırmandırılan sürtüşmeler, 1841 ekiminde üç ay yatıştırılamayan bir iç savaşın patlamasına yol açtı. Kan gövdeyi götürdü. Toprak mücadelesi artık bir mezhep

havgası niteliğine bürünmüştü.³⁸

İKİ-KAYMAKAMLIK

1842 ocagında Osmanlılar nihayet duruma el koyabildiler. Yöreye gönderilen Serasker Mustafa Nuri Paşa tarafları uzlaştırmak için yoğun temaslarda bulundu. Bir yandan da Cebel'in son Şihabî emiri III. Begir azl olunarak yerine Ömer Paşa adlı bir Osmanlı subayı tayin edildi. Böylece ilk defa Cebel'e dışarıdan bir yönetici geldi ve emirlik düzeni fiilen sona erdi. Fakat ne içeride ne dışarıda kimse Cebel sorununu hallolmuş görmedi. Ömer Paşa Cebel'de huzur ve sükunu temin etmek için bütün gayretiyle uğraşa dursun, devletler de Cebel'e getirilecek yönetim düzeni üstünde pazarlığa giriştiler.

İç savaşta Marunîlere üstünlük sağlamış olan Dürzîler mağrurdular ve Osmanlıların ve Ömer Paşa'nın kendilerini desteklemesini bekliyorlardı. Marunî ayanı uzlaşmaya razı olmakla birlikte, Kilise Marunîlere verilen zararın tazmini, Dürzîlerin el koyduğu toprakların iadesi ve Ömer Paşa'nın alınarak yerine yeniden II. Begir'in ya da oğlunun getirilmesinden aşağı şart kabul etmez, katı bir tavır içerisindeydi. Fransız Konsolosluğu Kilise'den yanaydı, o yüzden de İngiltere Dürzîleri destekliyordu. Avusturya ise Katoliklere sahip çıkmakta Fransa'dan aşağı kalmamaya bakıyordu. Bir orta yol bularak huzur ve sükunu sağlamaya çalışan Ömer ve Mustafa Nuri paşaların bütün gayreti boşa çıkıyordu. Paşalar, iç savaşta yerinden, evinden olmuş 35 000 Marunî köylüsünü yavaş yavaş eski yerlerine yerleştirmeye, buna karşı çıkarak yer yer zorbalığa başvuran Dürzî ayanını silahsızlandırmaya kalkınca, bu sefer dağdaki Osmanlı birlikleriyle Dürzîler çatışmaya girdiler. Dürzîlerin anlaşma önerisini önce kabul eden Marunî mukataacılar, sonra Osmanlılardan ve

Kilise'den çekinerek yan gızdiler. Arada, Osmanlı birlikleri Dürzîleri dağıttı. Başlıca Dürzî ayanı ve isyana dolaylı olarak katılmış olan Marunî ayanının bir kısmı tutuklanarak hapse atıldı. İngiliz konsolosu duruma derhal müdahale ettiyse de köylüye, dolayısıyla Kilise'ye karşı mukataacılar biraz daha zayıfladı. Ayrıca, Cebel'de mezhepler üstünde bir ittifakın kurulmasının ne denli güçleştiği ortaya çıkmış oldu.³⁹

İstanbul'da ise, Hariciye Nezareti ile sefirler arasında sürdürülen görüşmelerde Dürzîlerin ve Marunîlerin ayrı ayrı kaymakamlıklar altında toplanması fikri ağırlık kazanmaya başlamıştı. Osmanlılar karışık köy ve bölgelerin çokluğu yüzünden böyle bir yönetimin gerginliği ve çatışmaları artırmaktan başka sonuç veremeyeceği endişesini taşımakla birlikte sonunda 1843 ocağından geçerli olmak üzere iki-kaymakamlık esası kabul olundu.

Zahle-Beyrut yolunun kuzeyine Marunî güneyine Dürzî birer kaymakam tayin olundu; ikisi de hükûmet merkezi artık Beyrut'a taşınmış olan Sayda valisine bağlandı. Fakat karışık köylerle ilgili hemen hiç bir sorun üstünde ne dış ne de iç güçler arasında anlaşmaya varılamadığından, bir de Marunîlerin tazminat taleplerini Dürzîler ödemeye yanaşmadığından, bir kere daha karşılıklı tahriklerle olaylar tırmanmaya başladı. Arabuluculuk için gönderilen Kaptan-ı Derya Halil Paşa'nın gayretleri ve 6,5 milyon kuruş olarak kararlaştırılan tazminatın 5 milyonunun Marunîlere Bâb-ı Âli tarafından ödenmesinin kabul edilmesi Kilise'yi uzlaşmaya yanaştıramadı. Verilen hiç bir ödünle yetinmeyen Kilise, mukataacıların bütün haklarının kaldırılması, hiç bir Marunînin Dürzî yönetimi altında bırakılmaması gibi kan dökülmeden uygulanması o an için imkansız istekler ileri sürmeye başladı. 1845 ocağında, Kilise'nin desteklediği Şihab ailesinden emirler savaş hazırlığına başladılar. Yer

yer küçük çatışmalar, tek tek suikastlerle gerginleşen hava, Mayıs ayında Marunîlerin Şuf ve Metn'de Dürzî köylerine karşı saldırılara girişmesiyle açık savaşa dönüştü. Dürzîler sayılarının azlığına rağmen ayın sonuna varmadan her yerde duruma hakim oldular.⁴⁰

Tarafların arasını bulmak görevini bu kez üstlenen Hariciye Nazırı Şekib Paşa, iki-kaymakamlık esasına işlerlik kazandıracığı umuduyla ve iki-buçuk yıllık tecrübe ışığında geliştirilmiş olan ilk Cebel-i Lübnan nizamnamesini yürürlüğe koydu.⁴¹ 1850'de bazı değişikliklere uğrayan bu nizamnamenin özü şu idi. İrade-i seniyye ile tayin olunacak Dürzî ve Marunî kaymakamların nezdinde birer meclis bulunacaktı. Her bir meclis, bir kaymakam vekili, bir İslam kadı, biri Sünnî biri Mütevalî iki "müsteşar" ve Dürzî, Marunî, Rum ve Rum Katolik birer "müsteşar" ve birer "kadı" olmak üzere 12 azadan oluşacaktı. Vekilleri kaymakamlar kendileri seçecekti. İlk kadı ve müsteşarları Şekib Efendi, yaptığı temaslar sonunda seçip tayin etmişti. Fakat bunlardan birinin yeri ölüm, suç işleme, istifa gibi nedenlerle boşalırsa, yenisi ilgili cemaat metropolitleri ve dinî reisleri ('ukela) ile kaymakam tarafından seçilecek, seçim işleminin usule uygunluğu Sayda valisinin onayına tabi olacaktı. Meclislerin iki önemli görevi vardı. Birincisi, verginin adilane dağıtımı ve aksamadan toplanmasının şartlarının temini idi. Tüm vergi işlerinde müsteşarların oy birliği şarttı. Verginin dağıtımı ve toplanmasını düzenleyen ayrıntılı hükümlere girmeksizin şu kadarını söyleyelim, mukataacıların hakları sınırlandırılmıştı ve bunların meclis kararı dışına çıkmalarını önleyici hükümler getirilmişti.

Meclislerin ikinci görevi, kendilerine kaymakam tarafından navale olunan davalara yörenin kadim adetlerine uygun olarak bakmaktı.

Bunda sorumluluk kadılardaydı. Aynı cemaatten olan kimselerin davalarına yalnız o cemaatin kadısı, ayrı cemaatlerden kimselerin davasına ise ilgili kadılar birlikte bakacak, fakat her halde bütün kadılar davalarda hazır bulunacaktı. Nizamnamede kadıların kararlarına yapılacak itirazlara ve cemaatler arasındaki anlaşmazlıklarla ilgili davaların halline ilişkin ayrıntılı hükümler de geliştirilmişti. Bunlarda dikkati çeken husus, anlaşmazlıkların giderilmesinde cemaat temsilcilerinin uyum içinde birlikte harekete zorlanmasıdır. Ayrıca, eskiden mukataacılara aid olan yargılama yetkisinin büyük ölçüde meclislere aktarıldığı dikkati çekmektedir.⁴²

İki-kaymakamlık esasını belli bir düzene kavuşturan Şekib Efendi Nizamnamesi, bir uzlaştırma metniydi. Her cemaatin ve toplumsal unsurun, hatta yabancı devletin istek ve şikayetlerini karşılayabilmek maksadıyla, hükümleri ince ince düşünülmüş olarak geliştirilmişti. Ancak, taraflar arasındaki görüş ayrılıkları bu aşamada o denli derindi ki, bunları telif etmek için otuzdokuz uzun madde gerekmişti. Bu çabaya rağmen Osmanlı Devleti'nin istediği sonuç alınamadı, yani Cebel'e kalıcı huzur ve sükün gelerek, Devlet yabancılarının baskı ve tehdidinden kurtulamadı.⁴³

Gerçi on sene kadar büyük olay çıkmadı, fakat Cebel için için kaynamaya devam etti. Güneyde, nizamname gereği adeta birer nahiye ve polis müdürü durumuna gelmiş olan mukataacılar, eski haklarından vazgeçmeyi kabullenmediler. Buradaki Marunî toplulukların vergi ve hukuk işlerinde temsilcisi hükmünde olan ve doğrudan kaymakama karşı sorumlu bulunan "vekil"leri baskı altında tuttular. İşlerine gelmeyen meclis kararlarına uymadılar. Vergiler bakayada kaldı. Marunîler ise şikayetlerini abartarak doğrudan Fransız kamuoyunu harekete geçirme yolunu öğrendiler.⁴⁴ Cebel'in ikiye

ayrılması karşısında duyduğu hoşnutsuzluğu gizlemeyen Fransa, her fırsatta kaymakamlık işlerine müdahale etti. Ama karşısında Dürzîleri savunan İngiltere'yi buldu. Cebel-i Lübnan'da Fransız - İngiliz çekişmesi özellikle III. Napolyon'un bağımsız Suriye ve Süveyş Kanalı tasarılarını ileri sürmesiyle iyiden iyiye sertleşti.⁴⁵

Kuzeyde de huzursuzluk eksik değildi. Başta Kisrevan mukataacılığını elinde tutan Hazin ailesi olmak üzere burada da büyük ayan nizamnameye aynen uymak ihtiyacını hissetmiyorlardı. Fakat ılımlı ve saygın kimseler olan kaymakam Abul-Lam' ve kendisi de Hazin ailesine mensub bulunan Patrik Yusuf'un gayretleriyle durum idare ediliyordu. 1845'te kaymakam ve patriğin peşpeşe ölmeleriyle huzursuzluklar su yüzüne çıktı. Yeni Patrik Bulus Mas'ad, köylü asıllıydı ve ne Fransız hayranlığını ne de soylu mukataacı ailelere düşmanlığını gizliyordu. Yeni kaymakam Ahmed Abul-Lam' ise yetkilerini mukataacılarla paylaşmak niyetinde olmadığını açıkça belli ediyordu.

Kaymakam ve taraftarlarıyla ona karşı çıkan ayan arasındaki sürtüşmelerde patrik ve kaymakam birlikte hareket ettiler. Başta kaymakamı tutan İngiliz konsolosu, bu yakınlaşma karşısında onun rakiplerini desteklemeye başladı. Fransa ise öteden beri desteklediği Hazinleri bırakarak kaymakamın tarafına geçti. 1858'de, kaymakam ve papazların kışkırtmasıyla Kisrevan'da köylüler Hazinlere başkaldırdılar. Bir yıl içinde yaklaşık beş yüz Hazin şeyhi toprağından sürüldüğü gibi, başka şeyhlerin arazisinde de benzer ayaklanmalar başgösterdi. Üstelik (bu kez kaymakamın rızası hilafına fakat yine din adamlarının teşvikiyle), güneyin karışık bölgelerinde de yer yer Marunî köylüler ayandan hoşnutsuzluklarını gittikçe daha yüksek sesle ifade eder oldular. Dürzî köylülerin de ayandan şikayeti olmakla birlikte,

anlaşmazlıklar din kavgası rengine büründüğünden, Marunî ruhban sınıfın tersine ayana bağlı olan Dürzî ukkâlin telkinleriyle, Dürzî köylüler bilakis ayan yanında saflarını sıklaştırdılar.⁴⁶

Marunî Kilisesi ise kuzeydeki ayandan sonra Dürzî ayanıyla da kesin bir hesaplaşmaya hazır olmak kararındaydı. Beyrut Piskoposu Tubiya 'Aun'un başkanlığında kurulan merkezî komite tarafından köylüler örgütleniyor, silah ve cephane temin ediliyor, gençlere savaş eğitimi yaptırılıyordu. Ayrıca Rum Katolik ve Rum Ortodoksları da Marunîlerin yanına çekmek için yoğun ve bağarılı bir çaba harcanıyordu.⁴⁷ Buna karşılık Dürzîler de boş durmuyor, muhtemel bir çarpışmaya karşı hazırlıklarını sürdürüyorlardı. Müslümanların sempatisi de tamamen onlardan yanaydı. Bir süredir ülkenin her yanında olduğu gibi Suriye'de de Tanzimat'ın yaratmak istediği ve son olarak 1856 Islahat Fermanı'nda ifadesini bulan eşitlikçi havaya genel bir tepki vardı. Batıyla kurulan iktisadî ilişkilerden hep Hristiyan tebaanın yararlanması, Hristiyan tebaa lehine yabancılara olur olmaz müdahaleleri, Müslümanların toplum içindeki geleneksel üstünlüklerinin göreceli olarak zayıflaması, Müslümanlar arasında derin bir hoşnutsuzluğun yaygınlaşmasına sebep olmuştur.⁴⁸ Bunu hisseden her mezhebden Hristiyan tedirgindi. Bu yüzden Cebel'de Marunî Kilisesi ve köylüsüyle Dürzî ayanı arasındaki çatışma, gittikçe bir Müslüman-Hristiyan çatışması niteliğine bürünüyordu. Müslümanlara hakim olan tepkinin bir ölçüde devlet memurlarına da yansıdığı anlaşıyor. Kısmen bu havanın etkisiyle, kısmen de bölgedeki birliklerin Balkanlar'da çıkan ayaklanmaları yatıştırmak üzere oraya gönderilmiş olması ve nihayet beceriksizlikleri⁴⁹ dolayısıyla, Osmanlı yöneticileri Cebel'de gittikçe gerginleşen durum karşısında aciz kaldılar.

1860 OLAYLARI

1860 baharında, Cebel'de artık tam bir anarşi hüküm sürüyordu. Münferid olaylar, Marunîlerin Mayıs sonunda Metn'deki Dürzî köylerine karşı saldırıya geçmesi üzerine, orta ve güney Cebel'le, Bika ve Taym vadilerini kapsayan bir iç savaşa dönüştü. Dürzîler, Havarân'dan gelen hemmezhepleriyle birleşerek, kısa zamanda duruma hakim oldular. Sözde güvenliğini korumakla görevli Osmanlı başıbozuk askeri ve bir kaç Sunnî ve Şiî şeyh de yer yer Dürzîlere destek oldular. Sayıca çok üstün olmalarına rağmen Hristiyanlar uyumlu hareket edemediklerinden her yerde bozguna uğradılar. Hristiyan köyleri, kasaba ve şehirleri yağmalandı, yakıldı. Binlerce Hristiyan öldürüldü, onbinlercesi topraklarını terkederek Sayda, Beyrut ve kuzeye sığındı. Fakat öfke, korku ve panik buraları dahi sarmıştı. Beyrut'ta Müslüman halkın yerli ve yabancı Hristiyanlar üstüne yürümesi güçlkle önleildi. Olaylar temmuz başında nihayet yatıştı. Dürzî ve Marunî ileri gelenleri Beyrut'ta toplanarak barış imzaladılar. Buna göre, mukataacıların haklarına saygı gösterilecek ve Marunîler ne dökülen kan, ne de yok edilen malları için hiç bir şekilde hak ve tazminat talep etmeyeceklerdi; geçmiş unutulacaktı. Dürzî ayan da topraklarında çalışan Marunîlerin dönmesine izin verecek ve her bakımdan güvenliklerinden sorumlu olacaktı.⁵⁰

Devlet yetkililerinin en güçlüye teslimi demek olan böyle bir anlaşmayı İstanbul'un kabul etmesine imkan yoktu. Kaldı ki diplomatik baskı buna zaten izin vermezdi. Avrupa devletlerinin baskısı altında 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'nın henüz mürekkebi kurumamıştı. Fermanın özüne ve kendi devlet geleneklerine uygun olarak Osmanlılar, Cebel'de adil ve kalıcı bir çözüm bulmak

zorundaydılar. Bu görev olağanüstü yetkilerle donatılan Hariciye Nazırı Fuad Paşa'ya verildi.⁵¹

Fuad Paşa daha Beyrut'a erişmeden bu kez Şam'da Müslüman gençler yabancı konsolosluklarla misyoner binalarını ve kiliselerle manastırları yağmalayıp yakmaya giriştiler. Olay kısa zamanda büyüyerek Hristiyan mahallelerin yakılıp, yıkılmasına ve katliama dönüştü. Yine binlerce kişi öldü, büyük hasar doğdu.⁵² Lübnan'dan sonra Şam'daki olaylar da Avrupa'da öğrenilince, başta Fransa olmak üzere her yerde büyük tepki gösterildi. Baş büyük devlet anlaşarak Cebel'e asker çıkarmaya ve hükümet temsilcilerinden oluşacak bir soruşturma komisyonu göndermeye karar verdiler. Altı bin kişilik bir Fransız birliği yola çıkarıldı. Bâb-ı Âli böyle bir müdahalenin bölgedeki durumu büsbütün karıştıracığından emin olmakla beraber karşı koyamadı.⁵³

Bunun üzerine müdahaleyi yalnız Cebel'e inhisar ettirmek maksadıyla Fuad Paşa önce Şam'daki işi bitirmek istedi. Aşırıya kaçtığı düşünülebilecek son derece sert tedbir ve hükümler bahasına da olsa⁵⁴ bu amacını gerçekleştirdi. Beyrut'a çıkan Fransız askeri Suriye içlerine ilerlemek için başka mazeretler aramak zorunda kaldı. Devletlerarası komisyon da çalışmalarını Cebel'de suçluların tesbit ve cezalandırılmasını müşahedeye, savaştan zarar görenlere ödenecek tazminatın tesbitine ve çıkan olayların nedenlerini araştırarak kurulacak yeni yönetim düzeninin esaslarını belirlemeye yöneltti.⁵⁵

Cebel'de kimin neye göre cezalandırılacağını hukuken tayin etmek hiç de kolay bir iş değildi. Bölgedeki Osmanlı yöneticilerin ihmali ve beceriksizlikleri olmakla beraber ellerindeki imkanların sınırlılığı karşısında kötü niyetlerini kanıtlamak mümkün değildi.

Kaldı ki bunların iki-kaymakamlığın iç işlerine karışmamaları 1841 ve 1845 olaylarından sonra yabancı devletlerin getirdiği bir şarttı. Yine de Sayda valisi başta olmak üzere ilgili bütün yöneticiler ağır cezalara çarptırıldılar. Cebellilere gelince, suçlu aramak, iç savaşı yargılamak demektir. Birbirleriyle geçmişten kalma türlü hesapları olan silahlı iki taraf çatışmış ve ilk saldırıya uğrayan sonunda saldırganı yenmişti. Fakat mesele böyle görülüyordu. Dürziler, yenilgiyi kabul edip, teslim olan bir kaç kasaba ve şehir halkını hunharca katletmişlerdi. Bunun hesabı sorulmalıydı. Soruldu. Dürzî ayanının önde gelenlerinin kırkücü ölüm cezasına, önemli bir kısmı da sürgün cezasına çarptırıldı. Böylece ötedenberi büyük Cebel ayanının geleneksel haklarından biri olan adli dokunulmazlıkları tarihe karıştı. İktidarı içindeki geleneksel idari ve kazai hakları da kesin olarak lağv olundu. Gerçi ölüm cezalarını padişah, müebbed hapse, sonra da sürgüne çevirdi ve nihayet affetti. Ama sonuçta, Dürzî ayanı, uğruna savaşı göze alarak onca kan döktüğü haklarını, Fuad Paşa mahkemesinde ve soruşturma komisyonu karşısında kaybetti.⁵⁶ Savaşta 1200 kadar da Dürzî ölmüştü, ama Marunî veya başka Hristiyanlardan kimse yargılanmadı. Hatta, Cebel'e gelen Fransız askerlerinden cesaret alarak, salt intikam duygusuyla en az 150 Dürzîyi katledenlerden dahi hesap sorulmadı.⁵⁷

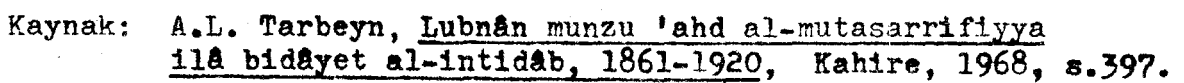
Öte yandan, savaşta yerlerinden, evlerinden olan Hristiyanlara yardım için de elden gelen gayret gösterildi. Dayr al-Kamar ve çevresindeki köylerde Dürziler evlerinden çıkarılarak yerlerine evleri yakılmış Marunîler yerleştirildi. Bütün Dürzilerden tazminat olarak toplanan ev eşyası ve yiyecek maddeleri savaş muhacirlerine dağıtıldı. Zahleli Hristiyanlara yanan evlerinin yeniden yapımı

için çevredeki Dürzîlere aid ormanlardan dilediklerince ağaç kesme hakkı tanındı. Beyrut gümrük gelirlerine ilaveten 1 250 000 kuruş Fuad Paşa tarafından Hristiyan muhacirlere yardım fonuna tahsis olundu. İngiliz ve Amerikalılar Beyrut'taki muhacirlere yaklaşık 200 000 dolar dağıttı. Fransa ise yanan yıkılan kilise ve manastırların onarımı için 300 000 dolar verdi. Yardıma Mısır Hıdivi de bol hububat göndererek katıldı. Avrupadan gelen yardımlarla ayrıca iki bin çocuğa bakabilecek yetimhaneler kuruldu. Bütün bu çabalar sonucunda, 1860 aralığında Hristiyanların çoğu topraklarına dönmüş, evlerini onarmış ve normal hayatlarını yeniden yaşamaya başlamışlardı. Savaş sırasında Marunî kaymakamlığının karışık bölgelerinde yıkılan evlerini, topraklarını terketmek zorunda kalan Dürzîlere ise ne Devlet, ne bir hayır kurumu yardım etmek gereğini duydu. Üstelik savaşa hiç katılmayan Dürzîlerden bile bölgedeki 15 000 Osmanlı ve 6000 Fransız askerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere müsadere yolu ile yiyecek ve para toplandı. Pek çok Dürzî ellerindeki toprakları yok bahasına sattı; bir kısmı Havran'a göçtü. Neden sonradır ki, biraz da İngiliz baskısıyla, Dürzîler için genel af çıktı. Ama artık Cebel Dürzîlerinin beli kolay kolay doğrulamayacak kadar bükülmüştü.⁵⁸

Kısacası, Marunîler çarpışmaları kaybettiler ama savaşı kazandılar. Marunî Kilisesi, savaştan Cebel'deki en nüfuzlu örgüt ve büyük toprak sahibi olarak çıktı. Ama başarıyı her şeyden önce Fransız askerlerinin varlığına ve Fransız desteğine borçlu olduğuna inanan Kilise'nin Fransa'ya bağlılığı bir kat daha pekişti. Kilise'ye kalsa, Bika vadisi, Beyrut, Trablus Şam ve Sayda dahil edilerek Cebel, Şihabî ailesinden bir Marunînin yönetiminde ve Fransa'nın himayesinde özerk bir vilayet haline getirilmeliydi. Fransa da teokratik bir Marunî prensliğinin başlangıcı demek olan böyle bir çözümü arzu

etmekle beraber, devletler arası pazarlıkta çok yönlü çıkarlarını gözetererek tavır almak durumundaydı. Fransa'nın Cebel ve dolayısıyla Suriye'de rahat bir üstünlük kurmasına fırsat vermek niyetinde olmayan, dolayısıyla Marunfilerin kazandığı üstünlüğü bir şekilde dengelemek isteyen İngiltere, mezheplerin ayrılığı ilkesine dayanan karşı önerilerle geldi. Bir yandan da Dürzîlerin daha fazla ezilmelerini önleyecek tedbirler alınmasını istedi. Öteki devletler, genel ve bölgeye özel diplomatik çıkarları doğrultusunda kâh Fransa'yı, kâh İngiltere'yi desteklediler, ya da kendi hesaplarına uygun başka önerilerde bulundular. Osmanlılar ise her şeyden önce 1856 Paris Antlaşması'yla tanınmış olan hükümlerlik haklarına saygı gösterilmesinde ısrar ettiler. Bunun dışında, Cebel'de kalıcı bir yönetim düzeni getirilerek burasının bir huzursuzluk kaynağı ve dış müdahale kapağı olmaktan çıkarılmasından başka bir hesap gütmədiler.

Tartışmalar böyle sürüp giderken, hala Cebel'de bulunan Fransız askerlerinin Marunfileri taşkınlıklara iten çeşitli gösteri ve davranışları, bölgede Osmanlı Devleti'nin itibarını kemirmeye devam ediyor ve bütün taraflarca kabul edilebilir bir düzen bulunmasını bütün güçleştiriyordu. Fransız askerinin Cebel'deki kalış süresinin daha fazla uzamaması için Osmanlılar, İngilizlerin de desteğiyle kolları sıvadılar; ilgili başkentlerde diplomatik temaslar yoğunlaştırıldı. 1861 mayısında nihayet Cebel'in yeni yönetim düzenini belirleyecek bir nizamname (règlement) metni üzerinde anlaşmaya varmak mümkün oldu. Beyrut'taki komite hazırlanan taslağı İstanbul'a ileterek görevini tamamladı. İstanbul'da, Sadriazam Ali Paşa ile beş büyük devletin temsilcileri arasında yapılan toplantılarda metne son şekli verilirken, Fransız askeri de Cebel'i terk etti. 9 Haziran 1861'de taraflar nizamnameyi bir anlaşma şeklinde imzaladılar. Lübnan tarihinde yeni bir dönem başladı.⁵⁹

BÖLÜM III: CEBEL-İ LÜBNAN NIZAMNAMESİNİN HUKUKİ NİTELİĞİ VE MUTASARRİF

1861 Nizamnamesine göre eski Dürzî ve Marunî kaymakamlıkları, nüfusun çoğunluğu Hristiyan olan Kure kazası da katılarak Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı adı altında birleştirildi. Beyrut şehri yine dışarıda bırakıldı(Harita:s.40). Mutasarrıflığın doğrudan doğruya Báb-ı Âli'ye karşı sorumlu, Hristiyan bir mutasarrıf tarafından ve tabii nizamname hükümleri çerçevesinde yönetilmesi öngörüldü. Nizamname hükümleriyle ilgili her hangi bir açıklamaya girmeden önce, bu hükümlerin işleyişine yön veren şartlara göz atmakta yarar vardır.

1861 Nizamnamesi de 1845 Nizamnamesi gibi bir uzlaşma metniydi, ilgili tarafların diplomatik pazarlığından kaynaklanmıştı. Fakat yeni nizamname eskisinden farklı olarak kısa ve özlüydü, daha esnek bir yapı getiriyordu ve zaman içinde değişen şartlara uyabilmek özelliğine sahipti. Bu özellik, nizamnamenin hukuken hem devletlerarası bir antlaşma hem de bir padişah iradesi niteliğinde olduğundan kaynaklanıyordu.

NİZAMNAMESİNİN HUKUKİ NİTELİĞİ

Cebel-i Lübnan Nizamnamesi, daha önce de belirtildiği gibi, Osmanlı Devleti'yle Fransa, İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya devletlerinin temsilcileri arasında yapılan görüşme ve toplantılarda son şeklini aldı. Ek bir protokolla beraber 9 Haziran 1861'de bir antlaşma şeklinde imzalandı. Protokolda nizamnamenin nasıl yürürlüğe konulacağı belirlendi ve bazı maddelere açıklık getirildi.¹

Nizamnamenin böyle devletler arası bir antlaşmadan kaynaklanması, Osmanlı Devleti'nin nizamnameyi kendi başına değiştirmesini

söz konusu olmaktan çıkartıyordu. Nitekim, nizamnamede bazı önemli değişiklikler yapılmasını gerekli gören Osmanlı hükümeti üç yıllık deneme süresi sonunda önerilerini ilkin ilgili devlet temsilcilerine sundu. 1864'de bu ve kargıt öneriler üstünde yapılan ikili ve ortak görüşmeler ve çeşitli pazarlıklar sonucundadır ki² Cebel-i Lübnan Nizamnamesi esas şeklini kazandı. Sonra da taraflar bir araya gelerek yeni şekil üstünde anlaşmış olduklarını teyid eden bir protokol daha imzaladılar. (6 Eylül 1864).³ (Metin, EK I'de).

1912'de, 1864 Nizamnamesi'nin bazı hükümleri bu kez Fransızların girişimiyle değiştirilmek istendiğinde aynı süreç izlendi ve yapılan değişiklikler üstünde tam bir görüş birliği olduğu yine ortak protokolla saptandı. Ortak antlaşmalar dışında nizamnamenin değiştirilmesi hukuken söz konusu değildi. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi de bu görüşteydi. Bunun en çarpıcı ifadesini, Mutasarrıf Vasa Paşa'nın (1883-92) Cebel-i Lübnan mahkemelerini yeniden teşkil ve ıslah etme girişimlerinin yol açtığı yazışma ve belgelerde buluyoruz. Vasa Paşa'nın merkeze yaptığı öneriler,⁵ bazı yönleri itibariyle nizamname hükümlerine ters düşüyordu. Sadaret, Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nden hukukî görüş istedi. Daire, önerilen ıslahatın nizamnameye ve ilgili devlet temsilcileriyle akd edilen itifaklara aykırı olduğunu ve mutasarrıfın mevcut nizamı ve vaz olunan usulleri değiştirme yetkisi taşımadığını belirterek, tasarlanan işi maslahata uygun görmediğini bildirdi. Bâb-ı Âli bu görüşü benimseyerek, mutasarrıftan gereğince hareket etmesini istedi.⁶ Buna karşılık Vasa Paşa, mahkemelerin teşkili babında daha ilk baştan beri nizamname hükümlerine tamıtamına bağlı hareket edilemediğini, kendisinden önceki üç mutasarrıf zamanında da iyi işleyen bir adli mekanizmanın yerleştirilmesi maksadıyla bu konuda esnek davranıldığını, çünkü konulan nizamın esas gayesinin

asayışı korumak ve ehalinin işini gecikmeye sebebiyet vermeksizin hakkaniyetle görmek olduğunu, dolayısıyla nizamnameden daha önceki sapmaları Bâb-ı Âli onayladıktan başka, protokolları imza eden devletlerin de bu değişikliklerin gerçek bir ihtiyaçtan kaynaklandığını görerek itirazda bulunmadıklarını, şimdi de önerilen değişiklikler adlî mekanizmanın hala aksamakta olan taraflarını düzeltmeyi amaçladığından yine itiraz etmeyeceklerini ileri sürerek önerilerinin onaylanmasını ısrarla istedi.⁷ Gerçekten de, ileride görüleceği üzere, Vasa Paşa'nın selefleri nizamnamenin adlî işlerle ilgili bazı hükümlerini hiç uygulamadıkları hatta nizamnameyle uymayan düzenlemelere girişmiş oldukları halde hiç bir taraftan önemli bir tepki gösterilmemişti. Vasa Paşa'nın istekleri de sonunda kabul edildi ve, tahmin etmiş olduğu gibi, ilgili devletler ilk anda kayda değer bir muhalefet göstermediler. Ama Şura-yı Devlet durumun nizama uygun olmadığı hakkındaki görüşünü muhafaza etti.⁸ Yabancı devlet temsilcileri de bir noktadan sonra bu konuda duyarlı davranmaya başladılar. 15 Ağustos 1892'de, yeni mutasarrıf tayini dolayısıyla imzalanan protokola, "1864 senesi nizâmname-i mûcibince vaz' olunub, devletlerin muvaffakatlari olmaksızın Cebel-i Lübnân mutasarrıfları tarafından ta'dîl kılınan usûl-i 'adliyye nizâmname-i mezkûrun ... /İlgili/ mâddelerine tevfi'kan tekrâr tesîs olunmalıdır"⁹ maddesi eklenerek, Osmanlı Devleti'nin tek taraflı uygulamalarla fiilî bir değişiklik yaratamayacağı belirtildi. 14 Ağustos 1897 ve 28 Eylül 1902 tarihli protokollarda da aynı husus yineleni.¹⁰ Gerçi bu yineleyiş, nizamnamenin ilgili hükümlerinin tam olarak tatbik edilmemekte devam olunduğunun işaretidir, ama adlî mekanizmanın işleyişindeki sorunlara ileride değineceğiz. Burada vurgulamak istediğimiz husus, Şura-yı Devlet

kararlarında ve geşitli protokollarda da ifade edildiği üzere, Cebel-i Lübnan Nizamnamesi'nin devletlerarası antlaşmalardan kaynaklanan bir hukukî belge olduğudur.

Ne var ki yabancı devletlerle yapılan antlaşmalar, Sultan'ın hükümrancılık hakkını tanıyor ve Osmanlı Devleti'nin Cebel-i Lübnan'da etkin bir rol oynamasını engellemiyordu. 1861 Protokolunda "işbû nizâmname... taraf-ı eşref-i hazret-i pâdişâhiden fermân-ı 'âlî sûretinde neşr ve i'lân buyurulacak ve düvel-i mezkûre murahhaslarına resmen tebliğ edilecektir" deniyordu.¹¹ Aynı husus, nizamnamenin 1864 protokoluyla kabul olunan yeni şekli için de geçerliydi.¹² Nitekim hem 1861 hem de 1864 nizamnameleri birer hatt-ı hümayun şeklinde yayınlandı. Aslında yabancı antlaşmalara dayanmakla birlikte bu hatt-ı hümayunlar, ifadeleri itibarıyla padişahın hür ve mutlak iradesinden kaynaklanan belgeler görünümündeydi.¹³ Osmanlılar bu görünümü nizamnamenin resmî ilan töreninde de korudular. 18 Temmuz 1861'de Cebel-i Lübnan'ın Beyrut'a bakan sırtlarında, yaklaşık 10 000 kişi önünde düzenlenen görkemli törende yabancıları kenarda tutmaya ve onların nizamnameyle hiç ilgileri yokmuş havasını yaratmaya özen gösterdiler. Hala olağanüstü yetkilerle Suriye'de bulunan ve törene riyaset eden Fuad Paşa'nın böyle bir ortam ve havayı "şân ve hukûk-ı Saltanat-ı Seniyye'ye" gölge düşürmemek için, bilinçli olarak yarattığı muhakkaktır.¹⁴

Daha önce de belirtildiği gibi, Cebel'e yeni bir düzen getirilmesi için yapılan görüşmelerde Osmanlılar, hükümrancılık hakkının Saltanat-ı Seniyye'ye aid olduğunu gerek yabancılarla gerekse Cebellilere kabul ettirmek konusunda duyarlı ve ısrarlı davranmışlardı. Gerçi kendi devlet sınırları içindeki bir yörenin nasıl yönetileceğini yabancı devlet temsilcileriyle birlikte düzenlemekle

ve nizamnameyi önce devletlerarası antlaşma şeklinde imzalamakla, Osmanlılar daha baştan hükümlerlik haklarının mutlak olmadığını teslim etmişlerdi. Fakat mesele, yine de devletin itibarını ve haklarını azamî ölçüde korumaktı. Nizamnamenin bir hatt-ı hümayun niteliğinde oluğu, Devlet'e bu imkanı veriyordu. Nizamnamenin aynı zamanda devletlerarası bir antlaşma oluğu ise devletin hükümlerlik haklarını sınırlıyordu. Bu zıt özelliklerin nasıl işlediğini ve nasıl bir dinamik yarattığını en açık olarak gösteren gelişmeler, mutasarrıfın tayin edilme usulüyle ilgilidir.

MUTASARRIF TAYİNİ

Nizamnameye göre, "Cebel-i Lübnân taraf-ı Devlet-i 'Aliyyeden mansûb ve doğrudan doğruya Bâb-ı 'Âliye merbût bir Hristiyan mutasarrıf ile idâre" olunacaktı. Mutasarrıf "kâbil-i 'azl olub ya'ni kayd-ı hayât ile" olmayacaktı. (Madde 1). 1861'de, görüşmeci taraflar, daha nizamname imzalanmadan mutasarrıflığa, Osmanlı Telgraf Nazırı Davud Efendi'nin getirilmesinde anlaşmaya varmışlardı. Nizamnameye ek olarak imzalanan protokolda da mutasarrıfın görev süresi üç yıl olarak belirlendi ve kendisine "müşîr" ünvanı verilmesi öngörüldü. Ayrıca, azlinin "ancak bir hükümden sonra vukû' " bulacağı ve "müddet-i memûriyeti hitâm bulmazdan üç mâh mukaddem Bâb-ı 'Âli/nin/ düvel-i mezkûre murahhaslarını yeni bir ittifâka da'vet" edeceği belirtildi.¹⁵ Bu çerçevede içinde, Davud Efendi, bir emr-i Âli ile Davud Paşa yapıp Cebel-i Lübnan'a ilk mutasarrıf olarak nasb olundu.¹⁶ 1864'te Bâb-ı Âli, protokol şartlarına uyarak, Davud Paşa'nın süresinin beş yıl daha uzatılması konusunda öteki devletlerle anlaşmaya vardı. İmzalanan yeni protokolda bu husus teyid edildikten başka, 1861 Protokolünün bütün hükümlerinin korunacağı da belirtildiğinden,¹⁷ Osmanlı Devleti ilgili öteki devletlerin

ortak rızası ve onayı olmadıkça bir kimseyi Cebel-i Lübnan'a mutasarrıf tayin edemeyeceğini, tayin olunacak mutasarrıfın süresinin birlikte kararlaştırılacağını ve bu süre dolmadan mutasarrıfın azl edilemeyeceğini kabul etmiş oluyordu.

İkinci mutasarrıf Nasri Franko'nun tayini sırasında Sadriazam bulunan Fuad Paşa, Saltanat-ı Seniyyenin iradesine nizamname metni dışında olarak getirilen bu sınırlamaları gevşetmeye teşebbüs etti. 1861 ve 1864 protokolları salt Davud Paşa'nın mutasarrıflığıyla ilgiliymiş gibi davranarak, sefirleri resmen toplantıya çağırmaksızın sathî bir nabız yoklamasıyla yetinip, Nasri Franko'yu acele bir emr-i âlî ile, Davud Paşa'nın istifasıyla boşalan göreve tayin ettirdi ve Cebel'e gönderdi. Tayin emrinde yeni mutasarrıfın görev süresi de belirtilmedi. Fakat sefirler duruma müdahale ederek Fuad Paşa'yı bir ay sonra da olsa protokol masasına oturtttular. 1861 ve 1864 protokollarının hükümlerini teyid ve bunlara uymayı taahhüd ettirdiler. Franko'nun görev süresi de belirlendi. Padişah bu süreyi ilan eden ikinci bir emr-i âlî yayınladı.¹⁸ Böylece protokollar ahkâmının nizamnameyi tamamlayıcı nitelikte olduğunu Osmanlılar kabul etmek zorunda kaldılar. Gerçi bu sınırlamayı bir kere de Sultan II. Abdulhamid zorladı ama o da pek başarılı olamadı.

Olay şuydu: Abdulhamid, görev süresi biten üçüncü mutasarrıf Rüstem Paşa'yı (1873-1883) Fransa'nın tepki göstereceğini bildiği halde yerinde tutmak istiyordu. Bunun için de dış temsilcilikler dahil tüm Hariciye Nezareti teşkilatını adeta seferber etti. Fakat Fransa'nın muhalefeti kırılmadı. Bunun üzerine Abdulhamid yeni mutasarrıfın tayini için girişimde bulunma işini erteleme ve oyalama yolunu seçti. Rüstem Paşa'nın 22 Nisan 1883'te dolacak olan görev

süresinin bitimine bir ay kala, iyice yoğunlaşan dış baskılar karşısında Sadriazam Said Paşa münasib fakat açık bir dille Padışah'a bu konuda ısrar etmemesini, Cebel-i Lübnan'a mutasarrıf tayini için ilgili devletler arasında görüş birliği sağlanmasının anlaşmalar gereği olduğunu, oysa Fransa'nın Rüstem Paşa'ya kesinlikle karşı bulunduğunu, hatta İngiltere'nin dahi mutasarrıfın şahsına karşı olmamakla beraber aynı kimsenin bir on yıl daha mutasarrıflık etmesini uygun karşılamadığını, ısrarda ve işi sürüncemede bırakmaya devam edilirse öteki devletlerle iyi ilişkilerin bozulacağını belirtti.

Abdulhamid, Rüstem Paşa üstünde ısrardan vazgeçmiş görünmekle beraber hiç bir harekete de geçmedi. Sürenin bitimine bir kaç gün kala ortaya kabul edilmesi adeta imkansız bir aday sürdü. Sultan'ın esas maksadının tarafların anlaşmasını zorlaştıran tavırlarla Rüstem Paşa'nın görevine devamını sağlamak olduğunu düşünen Fransa, Rüstem Paşa'nın derhal Cebel'i terk etmesini istedi. Ancak bu ihtar üzerine ki Abdulhamid durumun umudsuzluğunu teslim ederek bir aday bulunması için ciddi girişimleri başlattı. Sonunda yeni bir mutasarrıf üstünde anlaşmaya varıldı ve protokol imzalandı.¹⁹

Fakat Abdulhamid'in çıkışının Osmanlılar açısından bazı önemli sonuçları oldu. Fransa da kendi desteklediği adaydan vazgeçmek zorunda kaldıktan başka, bütün devletler Bâb-ı Âli'nin belli bir öncelik sırasına göre önereceği iki-üç adaydan bir tanesi üstünde anlaşmak usulünü kabul ettiler.²⁰ Böylece mutasarrıf tayini konusunda sultanın iradesine nizamname metni dışında getirilen sınırlamalara belli bir sed çekilmiş oldu.

Bundan başka, daha ilk protokoldan itibaren, mutasarrıf seçiminde ilgili devletlerin görüş birliğinin gerekli oluşu ve onları uzlaşmaya zorlaması belli bir kimsenin seçimini sağlayabilmek ya da

engelleyebilmek açısından Bâb-ı Âli'ye daima diplomatik bir manevra alanı bıraktı. Getirilen sınırlamaların aynı şekilde Bâb-ı Âli'nin lehine işleyen bir başka sonucu da yabancı devlet temsilcilerinin ortak onayıyla ve belli bir süre için seçilmiş olmasının mutasarrıfa yabancı konsolosların baskısı karşısında kazandırdığı direnme gücüydü. İleride ayrıntısıyla görüleceği üzere, mutasarrıflar bu durumdan Devlet'in itibarını ve haklarını mümkün olduğunca korumak için yarlarlanmayı bilmişlerdir. Kapsadığımız dönemde normal valilerin bile konsolosların baskısıyla zaman zaman değiştirilmek zorunda kalındığı²¹ göz önüne alınırsa, Cebel mutasarrıflarının tayin usulünün Osmanlı yönetiminin bölgedeki istikrarı üstündeki olumlu etkisini teslim etmek gerekir. Daha doğru bir deyişle, Cebel'in özerkliğini ve bu özerkliğin yabancı devletlerin vesayeti altında olduğunu vurgulamak maksadıyla getirilmiş sınırlamalar, tek taraflı müdahaleyi imkansızlaştırdığı ve müdahaleyi sistematik ve periyodik bir hale getirdiği için Osmanlıların Cebel'de istikrarlı bir yönetim kurmalarına yardım etmiştir.

Bu bakımdan, kimin ne kadar bir süre için mutasarrıf tayin edileceğini belirleyen ve bu sürenin her bitiminde yinelenen ikili, çok taraflı ve ortak görüşme ve toplantıların önemi büyüktür. Bu temaslar tayin meselesinin hallinin yanı sıra, ileriki bölümlerde görüleceği gibi, devletlerin ve dilekçeler yoluyla Cebellilerin Cebel-i Lübnan yönetimiyle ilgili görüşlerini ifade ederek uzlaştırmaları ve niyet ve isteklerinin gerçekleşmesini temin etmeye çalışmaları için bir imkan teşkil ediyordu. Dolayısıyla, sonuçta imzalanan protokollar, mutasarrıf tayinine ek olarak, nizamnamenin uygulanışıyla ilgili ve üstünde hep beraber anlaşmaya varılabilen başka hususları da içeriyordu. Osmanlı Devleti'yle 1868'den sonra

İtalya'nın da katılmasıyla sayıları altıya çıkan büyük Avrupa devletleri arasında imzalanan böyle on protokol vardır. Her birinde de açıkça ifade edildiği gibi, bunlar müteselsilen birbirini tamamlamakta ve bir bütün oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti nizamnamenin yanı sıra bu protokolların hükümlerine de uygun hareket etmeyi taahhüd ediyordu, fakat anlatmaya çalıştığımız şudur ki, hukuken öteki devletler de aynı hükümlere bağlıydılar.²²

Mutasarrıf tayini açısından tarafların nizamname ve protokol hükümlerine ek olarak uyageldikleri bir de teamül vardı: Mutasarrıfın da Cebellilerin çoğunluğu gibi katolik olması, buna karşılık yerli olmaması esası;²³ 1861'de, ilk nizamname hazırlanırken, Fransa bir Marunî'nin mutasarrıf tayininde çok ısrar etmişse de buna öteki devletler katıyyen yanaşmamıştı. Sonunda, sadece mutasarrıfın Hristiyan olmasında anlaşılabilmiş ve ne nizamname ne de bağlı protokollarda başka bir hükme yer vermeme yoluna gidilmişti. İlk mutasarrıf Davud Paşa İstanbullu bir Ermeni Katolikti. İkincisi Franko Nasri de Halepli bir Rum Katolik. Rüstem Paşa İstanbul'da büyümüş, İtalyan asıllı bir Latin Katolikti. Vasa Paşa Mirdit Latin Kilisesine mensub bir Arnavud'du.²⁴ Bu mutasarrıfların hepsinin tayini sırasında yerli veya Ortodoks adaylar üstünde duran devletler çıkmışsa da sonunda Osmanlıların İngilizlerle beraber savunduğu yerli olmayan Katolik formülü ağır basmıştı. 1892'de, Sultan Abdulhamid, bir sürpriz yaparcasına, yakın adamlarından Cebelli Marunî Selim Melhame'yi mutasarrıflığa önerdi. Fakat, buna yabancılardan önce Ahmed Cevdet ve İsmail Kemal paşalar gibi Cebel işleri hakkında bilgi sahibi Osmanlı devlet adamları karşı çıktılar. Mutasarrıfın Cebel'deki toplulukların üstünde kalmasındaki yararları anlatarak yerli olmayan Katolik formülünü savundular.²⁵ Teamül bozulmadı.

Vasa'dan sonraki mutasarrıflar da hep Cebelli olmayan Katolik Osmanlı memurları arasından seçildi.

Cebel-i Lübnan düzeninin temelinde yatan uzlaşmacılığın bir başka ifadesi olan bu teamüle şimdi dönüp baktığımızda, Cebel'de istikrarın korunmasının yanı sıra, devlete bağlı mutasarrıfların seçimine de yardımcı olduğunu söylemek mümkündür sanıyoruz. Ayrılıkçı-milliyetçi hareketlerle mezhepçiliğin önemli ölçüde çakıştığı on-dokuzuncu yüzyıl Osmanlı toplumunda²⁶ Katolikler, Cebel dışında hiç bir yerde çoğunluk teşkil etmiyorlardı. Bu bakımdan kurulu düzen içinde yükselme imkanları arayan, genellikle devlete sadık kimse-lerdi. Cebel mutasarrıfları da belki bu yüzden, belki, Spagnola'nın dediği gibi, süreleri dolduğunda devlet teşkilatı içinde iyi bir mevkie gelmek istediklerinden²⁷ genellikle birer Osmanlı memuru ol-duklarının bilinci içinde, Bâb-ı Âli ve Saray'ın talimatı çerçeve-sinde hareket ettiler, Devlet'in çıkarlarını gözetmeye özen gös-terdiler. Başka bir deyişle, tayinlerinde yabancıların oynadığı rol, mutasarrıfların Devlet'e bağlılığını olumsuz yönde etkileye-medi. Bu yüzden ki yabancı devletler, mutasarrıfların on sene olarak kararlaştırılmış görev sürelerini beş seneye indirerek on-lar üstündeki baskıyı artırmak ve Cebel işlerini daha sık gözden geçirmek ihtiyacını hissettiler.²⁸ Buna karşılık, Osmanlılar da Cebel yönetimi üstündeki yabancı vesayetini ve bu vesayetin Dev-let'in hükümlanlık haklarına koyduğu ambargoyu kaldırmak için ilk fırsatta "mevcûd olan protokollar ahkâmını fesh ve ilgâ" yoluna gittiler. (12 VII 1915).²⁹

MUTASARRIFIN YETKİ VE GÖREVLERİ

Mutasarrıfın seçimine ve bunların belli görev sürelerinin bi-timinde Cebel işlerinin ortak bir değerlendirmeye tabi tutulmasına

devletlerin verdiği önem, Cebel mutasarrıflarının başka meslektaşlarına nazaran çok daha geniş yetkilerle donatılmış olmalarındandı.

Cebel-i Lübnan Nizamname-i Mahsusası'nın birinci maddesine göre, mutasarrıf bütün idarî yürütme görevlerini üstlenmişti. Cebel'in her tarafında asayiş ve düzenin korunmasına nezaret edecekti, vergileri toplayacaktı, padişaktan alacağı ruhsat uyarınca fakat kendi sorumluluğu altında mahallî memurları tayin edecek ve hakimleri görevlendirecekti. İdare Meclisi'ni toplayacak ve başkanlığını o yapacaktı. Mahkemeler tarafından kanuna ve usule uygun olarak verilen ilamın gereğini yerine getirecekti. Ayrıca, nizamnamenin 17. maddesine (1864) göre, bin nüfusa yedi kişi hesabıyla teşkil olunan yaklaşık 1500 kişilik zabtiye teşkilatı doğrudan doğruya mutasarrıfın emrinde olacağı gibi, gereğinde mutasarrıfın çağrısı üstüne Cebel'e sevk edilecek nizamî birliklerin komutanı da onun maiyetinde ve sorumluluğu altında hareket edecekti. Aynı şekilde, zabtiye teşkilatı yeterli hale gelinceye değin ana yolların güvenliğini üstlenecek olan nizamî Osmanlı askeri de mutasarrıfın refakat ve idaresinde bulunacaktı.³⁰

Protokollar ahkamına göre ise, idare memurlarını tayin etmek için mutasarrıfa Bâb-ı Âli'den "verilmiş olan iktidâr ve salâhiyyet kendisinin hân-i ta'yininde bir def'a olarak verilmiş olduğu dahi taht-ı karardadır".³¹ Bunun anlamı, mutasarrıf tarafından yapılan tayinlere Bâb-ı Âli'nin karışamayacağından başka bir şey değildir. Gerçi uygulamada, muhasebe müdürünün Davud Paşa zamanından itibaren Maliye Nezaretinin önerisi üzerine Sadaret tarafından tayin olunması kaide haline geldi. Ayrıca, zamanla, zabtiye alaybeyi ve binbaşılıarı da mutasarrıfın önerisi, Seraskerlik makamıyla Sadaret'in onayı ve padişahın iradesiyle tayin olunmak usulü benimsendi.³²

Bir-iki defa kaymakam veya başka memurların tayin ve azli konusunda mutasarrıflara merkezden baskı yapıldığı da oldu. Belirgin bir örnek, Vasa Paşa'nın Aklâm Müdürü Küpelyan Efendi'nin geçici bir süre için merkeze alınmasıdır. Bunda İngiliz ve Fransız konsoloslarının baskısı, Küpelyan'ın çeşitli yolsuzluklara karıştığına dair şikayetlerin yoğunlaşması başlıca amil oldu. Vasa Paşa'nın Küpelyan'ı ısrarla savunmasına, yabancı baskısıyla ve doğruluğu kanıtlanamayan şikayetlere dayanılarak önemli bir memurun böyle cezalandırılmasının Cebel'de hükûmetin itibarını zedeleyeceğini ileri sürmesine rağmen, Bâb-ı Âli Küpelyan'ın Cebel'de kalmasından doğan zararın daha büyük olduğu gerekçesiyle onu bir süre İstanbul'da alakoydu.³³ Daha ağır bir müdahale Naum Paşa'ya yapıldı. Naum Paşa'dan Şuf kaymakamı Nesib Canbulat'ın azliyle yerine Emir Mustafa Arslan'ın tayini istendi. Mutasarrıf, kaymakamın azli için bir sebep görememekle beraber Arslanlarla Canbulatlar arasındaki rekabete sed çekmek düşüncesiyle Nesib'i görevden aldı, ama yerine de Mustafa'yı değil Said Hamdan'ı getirdi. Hamdan tecrübeli bir memur olduğu halde İstanbul bu tayine itiraz ve Şuf kaymakamlığına Mustafa Arslan'ın getirilmesinde açıkça ısrar etti. Sonunda da böyle yapıldı.³⁴

Yine de bunlar istisnaî durumlardı. Muhasebe müdürüyle alay komutanının tayininde merkezin oynadığı rol, mutasarrıfın malî ve askerî işlerdeki yetkisini azaltmıyordu. Küpelyan Efendi olayında ise merkezin tedbiri, doğrusu yerinde ve ölçülüydü. Şuf kaymakamlığına karışılması mutasarrıfın yetkilerinin kesin olarak ihlal edildiği tek olay gibi kalıyordu. Yoksa, kaymakamların veya yukarıdaki istisnalar dışındaki memurların mutasarrıf tarafından tayin veya azline İstanbul'un karışmadığı, memur seçiminde liyakat ve sadakatın yanı sıra Cebel'in toplum yapısının ve siyasal durumunun özelliklerinin

de memur seciminde mutasarrıflarca göz önüne alınmak gerektiğinin anlayışla karşılandığı, mutasarrıfların tayin ve azil konularındaki geniş yetki ve sorumluluğunun Devlet'in en üst organlarınca teminat altına alındığı pek çok belgede açıkça görülmektedir.³⁵

Böyle geniş yetkilerle donatılmış bulunan Cebel mutasarrıflarının meslektaşlarından farklı bir başka özelliği de en yakın vilayete veya Dahiliye Nezareti'ne değil, yine nizamnamenin birinci maddesi uyarınca, "doğrudan doğruya Bâb-î 'Âliye merbût" olmalarıydı. Bu hükmün nizamnameye konulmasının başlıca sebebinin mutasarrıfa ve mutasarrıflık işlerine Cebel'e komşu yörelerin mülkî amirlerinin karışmalarını engellemek olduğu çeşitli belgelerden anlaşılmaktadır. 1883'te, Suriye Valisi Ahmed Hamdi Paşa, mutasarrıfla yaptığı mu-teaddid görüşmelerin son derece gizli tutulmasını merkeze hatırlatırken aklında bu madde vardı.³⁶ 1887'de aynı hassasiyeti göster-meyerek Cebel'in Dürzî ayanından Emir Mustafa Arslan'ın şikayet-lerini merkeze iletmeyi alenen üstlenen Suriye valisinin ve maiye-tindeki bazı memurların bu davranışı yüzünden Rus, İngiliz ve Avusturya-Macaristan konsolosları Mutasarrıf Vasa Paşa'nın dikka-tini çekerlerken yine bu maddeyi ileri sürdüler.³⁷ Vasa Paşa'nın ölümü üzerine doğan yönetim boşluğunda İdare Meclisi azaları bir-birlerine düşüp, arabuluculuğu için Beyrut Valisi İsmail Kemal'e başvurduklarında dahi Vali aynı sebepten gayet itidalli hareket etmek zorunda kaldı. Tarafları ayrı ayrı kabulden çekindi, hiç bir yetki ve sıfatı olmadığı halde salt taraflar birlikte müracaat ettiğinden anlaşmazlığın giderilmesine katkıda bulunmaya çalıştığını İstanbul'a ve konsoloslara bildirmek gereğini duydu.³⁸ Bâb-ı Âli, gelişmeleri yakından gözlemesi için İsmail Kemal'e tam yetki verdiği halde bunun son derece gizli tutulmasını istedi.³⁹ Aynı

şekilde, 1903'te mutasarrıf Muzaffer Paşa'nın bazı girişimleri hakkında Beyrut valisinden bilgi istiyen sadriazam, yapılacak tahkikatın gizli tutulmasına, bundan konsolosların haberi olmamasına dikkat edilmesini ihtar etti.⁴⁰

Cebel'i yakın çevresinden, hele Beyrut'tan ayrı tutmaya çalışmanın pek güç bir iş olduğu ortadadır. Buna rağmen meseleleri doğrudan doğruya merkezin dikkatine sunmayı mümkün kılan bu uygulama, Cebel yönetiminin istikrarına yardımcı olmuştur. Ayrıca, doğrudan doğruya Bâb-ı Âli'ye karşı sorumlu olmaları, mutasarrıfları yalnız çevredeki mülkî amirlere karşı değil, bazı durumlarda konsoloslara karşı da korumuştur. Aynı hükme sığınarak, mutasarrıflar, konsoloslardan istek ve şikayetlerini sefirleri aracılığıyla doğrudan doğruya Bâb-ı Âli'ye bildirmelerini isteyebilmişlerdir.⁴¹

Sonuçları ne olmuş olursa olsun, Cebel-i Lübnan mutasarrıfının doğrudan doğruya Bâb-ı Âli'ye bağlı bulunması ve sahip olduğu geniş yetki ve sorumluluklar onu başka mutasarrıf ve hatta valilerden ayırıyordu. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında geliştirilen Osmanlı vilayet yönetim düzeninin temel ilkesi, idarî, adlî, malî ve askerî yetkilerin bir birinden ayrılması ve valilerin esgüdümü altında da olsa ayrı amirler tarafından kullanılmasıydı. Ancak çok istisnâ ve olağan dışı hallerde tek bir mülkî amirin Cebel mutasarrıfınıninkine kadar çok yetkiyi bir arada kullanmasına izin verilirdi.⁴²

Cebel'de böyle olağandışı bir durum vardı. Özel bir düzen uygulanıyordu. Bu düzenin esasları Osmanlılarla büyük Avrupa devletlerinin temsilcileri arasındaki yoğun pazarlıklar sonucunda vaz edilmişti. Değiştirilmesi de ancak hep birlikte anlaşmakla mümkündü. Cebel-i Lübnan Nizamnamesi'nin bir antlaşma niteliğinde oluşunun temel anlamı bu idi. Öngörülen düzenin kurulup işletilmesi ise

Osmanlıların sorumluluğu altındaydı. Bunun ifadesi olarak da nizamname bir hatt-ı hümayun şeklinde ilan olunmuştu.

Nizamname metni içinde sultanın iradesini sınırlayan bir hüküm yoktu. Yabancıların vesayeti, nizamname hükümlerinin aynen uygulanmasını gözetmekten ibaret kalabilirdi. Ama nizamnameye göre Bâb-ı Âlî tarafından tayin olunması gereken mutasarrıfın kim olacağı ve ne kadar bir süre için görev yapacağının ilgili devlet temsilcileri arasında oy birliğiyle kararlaştırılması usulü benimsendi. Her mutasarrıfın tayini veya görev süresinin uzatılması, Cebel'deki yönetimin hal ve gidişatının değerlendirilmesi için bir vesile ve ayrı bir protokol konusu oldu. Protokollara hazırlık niteliğinde yapılan toplantılar, devletlerin ve dilekçeleri yoluyla Cebellilerin yönetim hakkındaki şikayetlerini dile getirmeleri ve isteklerini gerçekleştirmeleri için önemli bir imkan teşkil etti. Kimin ne kadar bir süre için mutasarrıf seçileceğinin yanı sıra, üstünde hep beraber anlaşmaya varılan başka hususlar da protokollarda yer aldı. Bu sayede, nizamnamenin değişen şartlara uydurulması mümkün oldu. (Protokolların nizamnameyi nasıl etkilediği ve değiştirdiği EK I'de gösterildi).

Protokollar bir bütün oluşturan ve nizamnameyi tamamlayan hukuki belgeler olduğu için, Osmanlı Devleti, bunlar hilafına hareket etmek serbestliğine hukuken sahip değildi. Ama aynı durum, öteki devletler için de geçerliydi. Dolayısıyla, önceden belirlenmiş görev süreleri içinde mutasarrıflar nizamnamenin kendilerine tanıdığı geniş yetkilerini esasen yalnız Bâb-ı Âlî'ye karşı sorumlu olarak kullanıp iş görüyorlardı.

Mutasarrıfların Bâb-ı Âlî tarafından önerilen adaylar arasından seçilmesi ve seçimlerde oy birliği esasının geçerli olması, yan

bazı etkenlerle birleşince, ortaya geniş yetkilerini bir devlet memuru olmanın bilinci içinde kullanan mülki amirler çıkarıyordu.

Protokollar nasıl Cebel'deki düzen üstünde yabancı vesayetini temsil ediyorsa, mutasarrıflar da Osmanlı hakimiyetinin başlıca aracı olarak görev yapıyorlardı. Osmanlı hakimiyetinin Cebel-i Lübnan'da neyi amaçladığı ise bir sonraki bölümümüzün konusu.

BÖLÜM IV

OSMANLI DEVLETİ'NİN CEBEL-İ LÜBNAN SİYASETİ

Cebel-i Lübnan, "Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne"nin bir parçasıydı, Osmanlı Devleti'nin hükümrânlık alanı içindeydi. Osmanlı Devleti'nin bu yöre üstündeki hakimiyetini sürdürmek istemesi tabii idi. Fakat Cebel-i Lübnan, bundan da öte, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletler topluluğu içinde barınmaya, yaşamaya hakkı olduğunu kanıtlaması için geçmek zorunda olduğu bir sınav haline girmişti. Aksi takdirde başka birçok vilayet gibi Cebel-i Lübnan da Osmanlı Devleti'nden koparılacaktı. Gerçi Cebel-i Lübnan kendi içinde önemli bir toprak parçası değildi, ama Suriye'nin kapısı olmak hasebiyle Osmanlı Devleti'nin kolayca vazgeçemeyeceği bir yerdi. Suriye'yi korumaya verilen önem ölçüsünde Cebel-i Lübnan'ı da dış müdahaleden uzak tutmak zorunluydu.

İLAN EDİLEN HEDEFLER

Osmanlı Devleti'nin, Cebel-i Lübnan'da neyi hedeflediği daha iki-kaymakamlık döneminde resmî olarak şöyle ilân ediliyordu:

Zât-ı ma'delet simât-ı hazret-i mülûkâne-
nin her sınıf teba'a-i Devlet-i 'Aliyyelerinin
ikmâl-i sa'âdethâl ve refâh-ı bâlleri irâde-i
'adliyyesiyle ân be ân ıslâh-ı idâre-i siyâsiy-
yelerine masrûf olan himmet-i mütevâliyye-i
hazret-i şâhâneleri âsârından olmak üzere Ce-
bel-i Lübnân ehâlisine dahî taraf-ı hazret-i
hilâfetpenâhîlerinden olarak ihsân buyurulmuş
olan idâre-i mahsûsanın hüsn-i icrâsıyla ehâli-i
merkûmenin tezâyüd-i ma'mûriyyet ve emniyyetleri
ve filkadîm kavâid-i 'atîka-i mevki' ve her
taifenin usûl-i mezhebiyyetleri üzere rüyet olu-
nagelen deavi-i vâkı'aları yolunda ve usûl-i
hakkâniyyete tatbîkan fasl ü hükm olunub hiç
kimse mağdûr ve mazlûm olmamak zımnında ...
karargîr olan nizâmnâmedir ki ...¹

1861 Nizâmnâmesinin giriş bölümünde ise bu yeni düzenlemeye duyulan ihtiyacın nedenleri Sultan Abdulmecid'in ağzından şöyle ifâde ediliyordu:

Cebel-i Lübnân'ın vukû'ât-ı müekkide-i âhi-resi kalb-i hümayûn-ı şâhâneme ne derecelerde tesîr ve teessüfû mûcib olduğu cümlelerin malûmudur. Memâlik-i Mahrûse-i Devlet-i 'Aliyyemin her bir tarafında sâkin her sınıf teba'amın emniyyet ve refahları akdem metâlib ve efkâr-ı pâdişâhânem olarak bunun netîce-i tabî'yyesi olmak üzere Cebel-i mezkûr ehâlisinin dahî biminhi ta'âlâ âsâyış ve râhatlarının kemâyenbagî temini ve vukû'ât-ı muharrerinin ref' ve imhâ-yı âsâr-ı müellimesi begâyet mültezim bulunmağa ve bunun husûlû nizâmât-ı mevcûdenin ta'dil ve tenkîhine menûr görünmesiyle, olbâbda karargîr olan nizâmnâmedir ki ...²

Bu nizamnamenin bazı hükümleri değiştirilerek 1864'te yenisinden yazıldığında da esas maksadın "Cebel-i Lübnân'da sâkin ve mutavattın ehâli ve teba'a...nın istihsâl-i esbâb-ı refâh ve emniyyetleri" olduğu vurgulanmaktadır.³

Cebel-i Lübnan mutasarrıflarının bu göreve tayinlerine ilişkin (ve hepsi birbirine benzeyen) emr-i âlilerde yer alan hususları da şöyle özetlemek mümkündür. Her sınıf tebaanın güvenliğinin ve refah ve asayişlerinin kemal derecede teminini Cenab-ı Allah, Padişah'a tevdi etmiştir. Bu hayırlı maksadın gereğini yerine getirmek, gönlü adalet duygusuyla dolu olan Padişah'ın en önde gelen fikirlerindendir. Dolayısıyla Cebel-i Lübnan'da vatan tutmuş insanların da asayiş ve rahatlarının sağlanması ve devamlı kılınmasını Padişah talep etmekte ve gerekli saymaktadır. Dirayet ve basiretine binaen Cebel'e tayin edilmiş olan mutasarrıftan, Padişah'ın bu isabetli isteği doğrultusunda ve kanunlara ve Cebel'in esas nizamlarına uygun ve övgüye değer hizmetler beklenmektedir. Mutasarrıf, memuriyet ve dirayeti gereğince, Cebel-i Lübnan hakkında vaz ve

tesis olunmuş nizamların halelden vikayesiyle beraber, sakinlerinin bu nizamların hükümlerine uygun bir şekilde güzelce idaresine ve her halde refah ve asayişleri için gerekli imkanların husule getirilmesine çalışıp, cümlesinden Padişah'a hayır dua celbi uğrunda elinden geleni yapacaktır. Mutasarrıf, memleketin zabt ve rabtı ve ahalisinin huzurunun sağlanması hususlarında Padişah'ın mutluluk getirici rızasına uygun ve hoşnudluğunu celb edecek şekilde iktidar ve sınırsız emek sarf eyledikçe, hakkında her an yeni teveccühlerin esirgenmeyeceği muhakkaktır. Memuriyetin devamlılığı hükûmetin kuvvetinin sebebi olduğundan, müesses nizamlara uygun hareket ederek memleketin güzelce idaresinde başarılı oldukça hizmetinde devâm edeceğini kesinlikle bilip, ona göre dürüst ve izleri kalıcı iş görmelidir. ⁴

Cebel-i Lübnan'ın ikinci mutasarrıfı Nasrî Franko Paşa'nın beklenmedik ölümü üzerine, yeni bir mutasarrıf seçilinceye kadar, Mutasarrıflığın yönetimini deruhte etmesi istenen İdâre Meclis-i Kebîri'ne gönderilen emir ve talimatta da "mesâlih-i Cebeliyyenin sektelenmemesiyle berâber, muhâfaza-i âsâyiş-i dâimisi/nin ehemmiyet ve elzem" bulunduğu belirtilmekte ve "karâr ve iş'ârât-ı sâbıkâ ahkâmına tevfiқан kemâkân bilittihâd hüsn-i idâre-i maslahat olunması" istenmektedir. ⁵ Vasa Paşa'nın ölümünden sonra da İdare Meclisi'ne benzer talimat gönderilmiştir. ⁶

UYGULAMA

Bütün bu belgelerden Osmanlı Devleti'nin Cebel-i Lübnan'da en çok güvenlik ve asayiş ile ülkenin huzur ve rahat içinde olmasına önem verdiği ve her sınıf tebaaya eşit davranan adil bir yönetimin kökleşmesini, kısacası, kurulan düzenin iyi işlemesini ve yerleşme-

sini istediği sonucu çıkmaktadır. Ancak, bu belgelerin hepsi kamuya açık duyuru niteliğinde olduğundan, Devlet'in gerçek maksadından çok, yaratmak istediği imajı gösterdiği haklı olarak ileri sürülebilir. Daha gerçekçi bilgi için ilgili daire ve kişiler arasındaki yazışmalara, özellikle mahrem kayıtlı olanlara bakmak gerekir. O takdirde, Devlet'in Cebel-i Lübnan'da izlediği siyasetin dış yüzüyle iç yüzü arasında pek fark olmamakla beraber, bu siyasetin açığa vurulmak istenmeyen hedef ve gerekçeleri de bulunduğu ve zaman içinde bazı dalgalanmalara uğrayarak vurgunun değişik hedeflere kaydırıldığı ortaya çıkacaktır.

Ama nereden bakılırsa bakılsın, asayişin bozulmamasının her şeyin üstünde tutulduğu, bu tutumun ardında yatan temel kaygının da her türlü dış baskı ve müdahaleye karşı Saltanat-ı Seniyye'nin hukukunu korumak olduğu anlaşılmaktadır.

Kuruluş aşaması

Mutasarrıflığın daha ilk kuruluş aşamasında, Fuad Paşa, iç savaşın açtığı yaraları kapamaya ve taraflar arasındaki gerginlikleri gidermeye çabalarken bunun yabancı devletlerin zoruyla değil, Saltanat-ı Seniyye'nin devlet anlayışının gereği olarak yapıldığı izlenimini vermeye özen gösterdi.⁷

Sadrazam Âli Paşa, sabırlı ve "hakimane" tedbir ve hareketleriyle işi "şân ve hukûk-ı saltanat-ı seniyyeye muvâfık sûretde" sonuçlandırarak ilk mutasarrıf Davud Paşa'yı yerine yerleştirmiş olan yakın çalışma arkadaşına şükran ve takdirlerini ilettili.⁸

Davud Paşa zamanında da merkez, Cebel-i Lübnan'da rahat ve asayiş vaad ettiği üzere kalıcı kılmaya ciddiyet ve samimiyetle eğildi. Nizamname'de öngörülen yönetim mekanizmasının kurulup işletil-

mesinde her türlü desteği sağladı. İç savaşta mağdur olanlara Devlet hazinesinden tazminat ödendi.⁹ Cebel'in asayışı için gerekli masraflar Cebel dışındaki mirî gelirlerden karşılandı.¹⁰ İç savaşın yarattığı iktisadî çöküntüyü gidermek düşüncesiyle vergi muafiyeti ve kredi dağıtımı gibi ¹¹ üreticiyi teşvik tedbirleri alındı. Hatta Cebel'in hububat ihtiyacının karşılanmasına yardımcı olmak düşüncesiyle Suriye Vilayeti'ne dahil Bika-i Garbî kazasının ağnâm ve a'sâr gelirleri mutasarrıfın yönetimi altına konuldu.¹²

Bu tür yapıcı çabalara rağmen kendi başlarına buyruk yaşama-ya iyice alışmışken etkin bir yönetim altına girmekten endişe duyan kuzeydeki bazı Marûnîler, İhdin ayanından Yusuf Kerem'in önderliğinde yeni yönetime karşı direnişe geçtiler. İki-kaymakamlık döneminde bir ara Kuzey Lübnan kaymakamlığı yapmış olan Yusuf Kerem, Cebel-i Lübnan mutasarrıflığına getirilmeyi umarken Cebel dışından mutasarrıf tayini karşısında kırılmıştı. Cebel'deki nüfûzunu tehdit altında gören Marunî Kilisesi'nin de dolaylı desteğiyle baş kaldırdı. Mutasarrıflık tarihinin en iyi işlenmiş konularından biri olduğu için Yusuf Kerem olayının ayrıntılarına girmemiz gerekmiyor.¹³ Konumuz açısından şu kadarını belirtmek yeter. Davud Paşa Cebel'e gelişinden itibaren, Fuad Paşa'nın telkinleriyle, Yusuf Kerem'i kazanmaya uğraştı. Kerem'e önce zabtiye alay komutanlığı, sonra Cezzîn kaymakamlığı önerildi. Kerem görev kabul etmeyip, bazı gövde gösterilerine girişince, hala Lübnan'da bulunan Fuad Paşa, Kerem'i ikna ederek Beyrut'a getirdi, oradan da beraberrinde İstanbul'a götürdü. Bir süre İstanbul, Mısır ve İzmir'de yaşayan Kerem, 1864'te aniden Cebel'e döndü. Merkez, durum karşısında duyduğu endişeyi mutasarrıfa gönderdiği talimatta şöyle ifade etmekteydi:

Zâtınıza dahî mürâca'at ve delâlet etmeye-
rek bayağı 'âsî sûretinde ve hükûmete ikâ'-i müş-
kilât etmek niyetinde görüldüğünden, bir sûret-i
hasene ile yine Cebel'den teb'idi velhâsıl nizam
ve emniyyet-i memleketi ihtilâle vermekten men'i
bâbında her türlü esbâb ve tedâbirin icrâsı mu-
havvel-i 'uhde-i dirâyetinizdir. ¹⁴

İyi niyetli girişimler kâr etmeyip, Yusuf Kerem'in etrafında
toplanan Marunîlerin sayısı artmaya başlayarak askerî harekât kaçı-
nılmazlaştığında dahi merkezden mutasarrıfa giden talimat şuydu:

Kendisi ta'ahhüdât ve teminât ile taht-ı
itâ'ate getirilmek mümkün ise sûret-i hasene
ile icâbına bakılmak, olmadığı takdirde hükû-
metin vazifesi olduğu üzere Nizâmât-ı Cebeliyye-
ye tevfiikan hakkında kuvve-i cebriyye icrâ kı-
lınmak iktizâ edib, fakat işbû cebr cihetinin
ihtiyârına ihtiyâc hissedildiği hâlde, ânu dâhi-
len ve hâricen şikâyatı ve 'esâkir-i şâhâne ile
hükûmet-i seniyye 'aleyhinde ta'rîzâtı dâ'i ve
işî büyütmecek yolda yapıp, her halde hudûs-ı
gavâilden ictinâb edilmesi muktezâ-yı hükûm-i
mevki' ve maslahat.../dır/. ¹⁵

Cebel'e sevk edilen birliğin bağlı olduğu komutanlığa da ben-
zer talimat gönderildi. ¹⁶ Bu talimata uygun olarak, başta doğrudan
doğruya Keremcilerin üstüne gidilmeyip, yayılma yolları tıkanmakla
yetinildi. Osmanlıların yumuşak fakat kararlı tutumu, Kerem'in
kuzey Lübnan'da bulduğu desteği iyice zayıflatmıştı. Buna rağmen
Kerem teslim olmaya yanaşmayınca Suriye'den yeni birlikler sevke-
dilerek süratli bir tedip hareketine girildi ve bütün kuzey Lüb-
nan bir ay içinde mutasarrıflığın kesin hakimiyeti altına alındı.
(Mart 1866). Bir süre daha dağda gizlenen Yusuf Kerem, sonra Fran-
sızlara sığınarak 1889'da ölünceye değin Cezair, Fransa ve İtalya'-
da sürgün yaşadı. ¹⁷

Yusuf Kerem olayı boyunca hükûmetin en büyük endişesinin,
işin büyüyerek diplomatik ya da askerî bir dış müdahaleye yol aç-
ması olduğu kesindir. Ama bu aşamanın belirleyici özelliği, büyük

Avrupa devletlerinin herbirinin kendine göre bir sebeple barış ve uyumdan yana olmalarıydı. Kimse kimsenin ayağına basmak istemiyordu.¹⁸ Devletlerin kendilerinin imzaladıkları ve henüz mürekkebi kurumamış bulunan Cebel-i Lübnan Nizamnamesi'nin işletilmesi için ciddiyetle çalışan Osmanlı Devleti'ne karşı çıkmak, uyumun bozulmasından başka sonuç vermezdi. Bu durumda, uzlaşmaya bir türlü yanaşmayan ve mutasarrıfın saygınlık ve otoritesini tehdit ederek nizamnamede öngörülen düzenin gerçekleştirilmesine engel olan Kerem'in lehine kimse fazla ses çıkaramadı. Dış müdahaleye karşı nizamnamenin sağladığı güvence dolayısıyla Osmanlılar da nizamname şartlarına uymaya azamî dikkat göstererek hareket ettiler. Ama, öyle anlaşılıyor ki, nizamnamenin işletilmesinde mutasarrıfın göstereceği başarıyı, salt dış müdahaleye karşı güvence değil, aynı zamanda yöreyi devlet hakimiyeti altına almanın ön şartı saydılar. Mutasarrıftan, kurulacak düzenin Saltanat-ı Seniyye'nin eseri olduğunu göstermesini beklediler. Oysa, Yusuf Kerem engeli aşıldıktan sonra, Davud Paşa, Cebel'i çevresine daha az muhtaç olacak şekilde genişletme düşüncesine kapıldı.¹⁹ Kendi yönetim alanı dışındaki bazı komşu köy ve nahiyeler ahalisinden Suriye Valisi'ni şikayet ve Cebel'e ilhaklarını veya benzer bir yönetime kavuşturulmalarını rica eden başvurular kabul etti. Suriye Vilayeti'ni ıslah için o sıralarda geniş yetkilerle Şam'a tayin olunmuş olan Mehmed Râşid Paşa'yı (valiliği: 1866-1872) güç durumlara düşürdü.

Bâb-ı Âli Davud Paşa'yı uyardı ama aldığı cevapta mutasarrıf hiç de hatasını anlamış gözükmedi. Bunun üzerine sert bir ihtarna me gönderildi. Bunda,

Bendegâna asıl vazife ve sermâye-i füyûzât dâimâ emr ü rızâ-yı 'âliye tevfiîk-i hareket olunarak ve her türlü 'avârız ve sekâmet bertaraf edilmekle berâber, hemîşe istikâmet-i maslahât iltizâm kılınarak hüsn-i ifâ-yı levâzım-ı memûriyete çalışılması

olduğu Paşa'ya hatırlatılarak, kendisine yeni teveccühlerin gösterilmesini istiyorsa o yolda yine eskisi gibi harekete himmet ve itina etmesi bildirildi.²⁰

Davud Paşa, bu kez daha uyumlu bir tavır alarak, Cebel'e katılmayı arzu eden ahalinin taleb ve istidalarını Râşid Paşa'ya ilettiğini ve işin rızâ-yı âliye uygun biçimde çözülmesine ve valiyle birlikte harekete dikkat edeceğini bildirdi. Bâb-ı Âli de cevaben "memûrîn ve bendegân" hep böyle uyum içinde çalışır ve usûlü dairesinde hareket ederlerse, idarenin ve devlet işlerinin kolayca düzene gireceğini belirtti.²¹

Bu yazışmalarda, Bâb-ı Âli'nin Cebel-i Lübnan'ı bazı ayrıcalıklar bahşedilmiş bir Osmanlı sancağı, mutasarrıfını da devletin memuru ve padişahın bendesi olarak gördüğü ve ondan kendisine verilen talimat çerçevesinde hareket etmesini beklediği açıktır. Davud Paşa ise bu rolünü anlamakla beraber içine sindirmiş değildi. Kendini salt Bâb-ı Âli'ye karşı değil, nizamnameyi ve bağlı protokolları imzalayan tüm devletlere karşı sorumlu sayan ve mutasarrıflığın gerçekten özerk, yani içişlerinde kendi kendine yeterli hale getirilmesini isteyen bir tutum içerisine girmişti.²²

Bu yüzden hem Râşid Paşa'yla hem de Bâb-ı Âli'yle yeniden uyumsuzluğa düştü. Bir takım istekler ileri sürerek istifa etti. İsteklerinin kabul edileceğini sanıyordu. Ama o sırada sadrazam olan Fuad Paşa fırsatı değerlendirerek Davud'un istifasını kabul etti. Yerine Nasrî Franko'nun tayinini sağladı.²³

Franko'nun tayini sırasında Fuad Paşa sefirlerin onayını almakla beraber resmen bir protokol imzalamamak için çok çalıştı. Hiç kuşkusuz böylelikle mutasarrıfların bir daha devlet memuru olduklarını unutup Bâb-ı Âli'den bağımsız hareketlere girişmelerini engellemek istiyordu. Sonunda protokol imzalamaya mecbur kaldıysa da Nasrî Franko, Ocak 1873'de ölümüne değin bulunduğu Cebel mutasarrıflığı görevinde Bâb-ı Âli'nin talimatı dışına çıkmadı. Suriye valisiyle de iyi geçindi. Buna karşılık, başta Cebel'in bayındırlık masrafları ve sandık açığının Suriye vilayeti gelirlerinden kapatılması olmak üzere gerek Bâb-ı Âli, gerekse vali, Franko Paşa'ya elden gelen yardımı yaptılar. Franko Paşa yöredeki yabancı devlet temsilcileriyle de nazik ilişkiler kurmayı ihmal etmedi. Fakat onların isteklerine doğrudan muhatap olmamaya çalışarak, taleplerini sefaretleri kanalıyla Bâb-ı Âli'ye iletmelerini ve kendisinin Bâb-ı Âli'den gelecek tâlimâta göre hareket edeceğini belirtir bir tavır takındı.²⁴

Franko'nun tavrı, ilk bakışta, İstanbul'un Cebel-i Lübnan üstünde istediği hakimiyeti kurduğu izlenimini yaratıyor. Ama bu sonuca varmakta acele edilmemelidir. Franko Paşa'nın mutasarrıflığı Avrupa'da siyasal dengelerin alt üst olduğu bir döneme rastlar. Gerginlik doruk noktasına 1870-71 Prusya-Fransa savaşıyla varmıştır. Hep bilindiği gibi, Fransa'nın yenilgisiyle biten bu savaş sonucunda Alman ve İtalyan birliklerinin kuruluşu tamamlanmış, Fransa'da yeniden cumhuriyet düzenine geçilmiştir. Bütün bu gelişmelerin konumuza ilişkin yönü, Fransa'nın Cebel-i Lübnan'la en yakından ilgilenen Avrupa devleti oluşundan kaynaklanmaktadır. Prusya'yla mücadele ve yenilgisi ve bunun yol açtığı iç buhran

siyasî yatırım yaptığı tüm alanlarda olduğu gibi Cebel-i Lübnan'-da da Fransa'nın elinin zayıflamasına sebep oldu. Bu sayede Osmanlı Devleti Cebel'de daha rahat hareket edebildi. Ama Fransa toparlandıktan sonra Cebel'de yeniden etkin bir rol oynamak isteyince durum değişti.

Rüstem Paşa

Franko'nun yerine mutasarrıflığa tayin olunan Rüstem Paşa'nın (1872-1882) en önemli sorunlarından biri Fransız Konsolosluğu'nun Marunî Kilisesi'nin yardımıyla mutasarrıflığı etkisi altına alma girişimleri oldu. Rüstem Paşa, daha önce Floransa ve St. Petersburg sefirliklerinde bulunmuş tecrübeli bir diplomat ve dirayetli bir devlet adamıydı.²⁵ Eski görevlerinde zaman zaman Fransa'ya yandaş olmayan tavırlar aldığından, Fransızlar onun mutasarrıflığa tayininde gönülsüz davrandılar ama itiraz da edemediler. Sadece, Rüstem göreve başladığında, Fransa'nın Marunîler üstündeki nüfuzunu göstermek ve Fransızların çıkar ve isteklerine aykırı bir siyaset gütmeye kalkarsa işinin güçleşeceğini ima etmek düşüncesiyle Cebel'in çeşitli yerlerinde Fransız konsolosu lehinde nümayişler düzenletmekle yetindiler.²⁶

Mutasarrıf ise, Cebel'de kalıcı bir huzur sağlamanın yegâne yolunun nizamname hükümlerinin hakkıyla uygulanması olduğu inancıyla hareket etti. Başta Marunî Kilisesi olmak üzere Cebel'deki bütün nüfuzlu unsurlarla mesafeli fakat iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. Onlara devlete itaatın huzur ve rahat getireceğini telkin etti.²⁷

İlk başlarda Rüstem Paşa'nın çabalarının işe yaradığı ve büyük sorunlarla karşılaşmaksızın Cebel'in tamamı üstünde etkin bir

otorite sağladığı muhakkaktır.²⁸ Ama bir yandan Fransa'nın toparlanması, öte yandan Osmanlı Devleti'nin 1871'den sonra içine düştüğü siyasi ve malî buhranın 1876-77'de iyiden iyiye kritikleşmesi,²⁹ mutasarrıfın işini güçleştirdi.

Devlet'in Rusya'yla savaşın eşiğine geldiği bir sırada, Tersâne Konferansı'nın sonuç alınamadan dağılması üzerine, Cebel dışında yaşayan bazı Hristiyanlar, telaşa kapılıp Cebel'e sığınmak istediler. Bu konuda Bâb-ı Âli'den Suriye valisine ve Rüstem Paşaya gönderilen talimata nazaran, panik havasını, konsoloslukların kıskırtmasıyla, mutasarrıflığın sınırlarını genişletmek isteyen bazı ileri gelen Cebelliler yaratıyorlardı. Bâb-ı Âli, Hristiyanlara güvence verilerek göç telaşına düşenlere "ifâ-yı mu'âmele-i muslihâne ile muhill-i emniyyet-i ahvâlin 'adem-i vukû'u esbâbının istikmâline sarf-ı mesâi ve i'tinâ buyurulması"nı istedi.³⁰

Paşaların bu doğrultudaki çabaları sayesinde Cebel dışındaki Hristiyanlar yatıştırıldıysalar da bu kez Cebel içinde yer yer Marunîlerle Dürzîler arasında karşılıklı sürtüşmeler hatta küçük çatışmalar başgösterdi. Rüstem Paşa derhal Suriye'den celb ettiği birlikleri gerginlik çıkan yerlere yerleştirdi, bir yandan da tarafları uzlaştırmaya girişti. Olayların büyümesi önlendi. Bizzat Padişah, Sadriazam aracılığıyla, Rüstem Paşa'nın başarısını kutlarken sözlerini şöyle bitiriyordu:

Ba'dezîn dahî tedâbir-i müttehizenin arkası bırakılmayarak şu vakt-i nâzikte bedhâhâna serrişte-i müdâhale olacak her türlü ahvâl ve ef'âlin men'-i vukû'una begâyet ihtimâm ve ezhân-ı ehâlden âsâr-ı muhâsamanın izâlesiyle âsâyiş-i Cebelin temâmi-i i'âdesi esbâbının istihâline devâm olunması irâde-i seniyye-i hazret-i tâc-dâri iktizâ-yı 'âlisinden/dir/ ³¹

Rüstem Paşa, Padişah'ın iradesi doğrultusunda aldığı tedbirlerle Osmanlı-Rus savaşının ve bunu izleyen yenilginin yol açtığı en buhranlı zamanlarda bile Cebel'de bir daha büyük gerginlik çıkmasına fırsat vermedi. Ne var ki, Fransız Konsolosu ve Marunî ruhban reisleriyle arasının gittikçe açılmasına da engel olamadı. Bunda, hiç kuşkusuz, İngiltere'nin önce Kıbrıs'ı, sona Mısır'ı işgal etmesi ve Rusya'nın ve hatta Avusturya'nın Berlin Kongresi'yle Osmanlı Devleti aleyhinde güç ve yer kazanmalarının doğrudan doğruya etkisi oldu. Sadece Tunus'a el koyabilen Fransa, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması halinde Lübnan ve Suriye'yi kaptırmamak telâşi içine girdi. Cebel'de etkin bir yönetim kurulmasını ve Osmanlı Devleti'nin siyasi bütünlüğünün korunmasını uzun vadeli çıkarlarına uygun sayagelmışken, politik dengelerin değişmesiyle beraber Fransızlar Lübnan'daki nüfuzlarını arttırma çabası içine girdiler. Yeni tutumlarına bağlı olarak Beyrut'taki diplomatlarını da değiştiren Fransızlar ilk iş olarak Marunî Kilisesi'nin desteğiyle Rüstem Paşa'yı yıpratmaya koyuldular. ³²

Paşa'nın görev süresinin bitimine yakın, Cebel'in pek çok yöresinden İstanbul'a onun hakkında şikayet dilekçeleri yağmaya başladı. Şikayetleri incelemekle görevlendirilen Suriye Valisi Sadrı esbak Ahmed Hamdi Paşa, dilekçelerin Fransız Konsolosu'nun teşviki ve Marunî matranlarının önyak olmasıyla ve Rüstem Paşa'nın mutasarrıflık süresinin uzatılmasına engel olmak maksadıyla hazırlandığı kanısındaydı. Ona göre, imza ve mühürlerin bir kısmı Rüstem Paşa'nın haklı olarak karşısına aldığı kimselere aitti; bir kısmı ise ya baskıyla temin edilmişti, ya da düzmeceydi.. Hamdi Paşa tarafından bu konuda Sadriazam Said Paşa'ya verilen ve

Sultan Abdulhamid'in de görmüş olduğu anlaşılan iki lâyiha³³, Osmanlıların Cebel siyasetini aydınlatan önemli bilgiler içermektedir. Bunları şöyle özetlemek mümkündür:

Bu tecrübeli devlet adamına göre, Cebel-i Lübnan artık Fransızların gözünde gerektiğinde Suriye aleyhinde istedikleri gibi kullanılabilecek büyük bir sermayeydi. Orada olan nüfuzlarının daima ilerletilmesi Suriye politikalarının en temel maddelerinden biriydi. Bunun gerçekleştirilmesi ise ötedenberi Cebel'de istiklâl hevesinde ve her yönden manen kendilerine bağlı bulunan Marunî matranlarının nüfuzunun ve Cebel işlerini etkileme güçlerinin arttırılmasına bağlıydı. Oysa Rüstem Paşa, mutasarrıflık memuriyeti Almanya muharebesinden dolayı Fransızların nüfuzlarının kırıldığı zamana denk düşmesinden, bir de zâten "hukûk-ı saltanat-ı seniyyenin her cihetle muhâfaza ve vikâyesi emel ve gayretinde bulunmasından dolayı" matranların hükümet işlerine karışmalarını ve nüfuzlarını tamamiyle engelleyerek kesmeye emek ve çaba sarfetmişti. Bu tavrı, matranların çıkarlarına ve Fransa politikasının esasına dokunmuş olduğundan onun oradan kaldırılması ve yerine Fransızların yandaşı olan bir mutasarrıf seçilerek tayini, politikalarını sürdürebilmeleri için fevkalade gerekliydi.

Hamdi Paşa'ya göre, Rüstem aleyhindeki şikayetlerin niteliği ve kaynağı, bilakis onun görevini en iyi biçimde yerine getirdiğinin delilleriydi. Hele seleflerinin zamanıyla karşılaştırılırsa, Rüstem Paşa'nın yönetimi sırasında "Cebel'in gerek istihsâl-i inzibât u âsâyişi ve gerek ehâlisinin muhâfaza-i emniyyet ve hukûku husûslarında ve hukûk-ı saltanat-ı seniyyenin muhâfazası emrinde meşhûd olan âsâr-ı gayreti bihakkın inkâr olunamaz/-di".³⁴

Spagnola'nın çalışmasında yansıdığı kadarıyla Fransız belgelerine göre de, Hamdi Paşa'nın değerlendirmesi özünde doğrudur. Fransızlar, Rüstem Paşa'nın aslında iyi bir yönetici olduğunu takdir ve teslim etmişlerdir; ama mutasarrıfın Fransız çıkarlarına yeterince prim tanımamasından ve Bâb-ı Âli'ye tamamiyle bağlı hareket etmesinden tedirginlik duymuşlardır. Hatta Fransız diplomatlarının bir kısmı, Fransa politikasının aldığı yeni yön henüz tam kesinlik kazanmadığı bir sırada, mutasarrıfın Bâb-ı Âli'ye bağlılığının nizamname gereği olduğunu ve gerek nizamnamede öngörülen düzenin işletilebilmesi gerekse Cebel'in genel huzur ve istikrarı açısından Rüstem Paşa'nın aldığı Marunî Kilisesi'nin etkinliğini törpüleyici nitelikteki tedbirlerin yersiz olmadığını savunmuşlardır. Ama böyle düşünenlere Paris, nizamnameyi savunmakla birlikte "nizamnamenin Fransa elinde Marunîlerin dini özgürlüğünün korunmasına hizmet eden bir araç olarak kullanılması gerektiğini asla unutmamalarını" ihtar etmiştir. Ve Paris, özellikle 1879 yazından sonra Rüstem Paşa'ya karşı açıkca tavır almıştır. Yöreye gönderilen yeni diplomatlar ve askerî ateşeler gereğinde Lübnan'dan başlamak üzere bütün Suriye'nin işgali ihtimalini hesap eden bir anlayış içerisinde, Cebel'i karıştırmak için ellerinden geleni artlarına koymamışlardır. Rüstem Paşa'nın süresinin bitimine daha altı ay kala, Paris, yöredeki diplomatlarına Paşa'nın süresinin uzatılmasına engel olmaları ve Fransa'ya eğilimli adayların seçimini sağlamaları için kesin talimat vermiştir. Bundan sonra, Marunî Kilisesi ile mutasarrıf arasındaki sürtüşme bütünü artmış, bir yandan da Fransızlar Rüstem Paşa'yı İngiliz taraftarlığıyla suçlamaya koyulmuşlardır. 35

Rüstem Paşa ise, Hariciye Nazırı Safvet Paşa'ya gönderdiği savunmasında "ne Fransa'ya ne de başkasına 'adâvetim olmadığı be-
didâr ise de göz göre [göre] hukûk ve nüfûz'ı Devlet-i 'Aliyye-
nin tedennisiyle bir takım Mârûnî piskoposlarıyla onları sahâbet
eyleyen ecnebî bir devlet nüfûzunun ikâmesi ve Cebel hukûkunun onla-
ra teslim edilmesi dahî aslâ hamîyyet ve vicdân-ı kemterâneme
tevâfuk [edemezdi]" diyordu. Rüstem Paşa aynı yazısında ve baş-
ka layihalarında, Fransızların yalnız Cebel-i Lübnan değil, genel
olarak Suriye hakkında da hiç iyi emeller beslemediklerini ifade
eden belirtilerden söz ediyordu.³⁶

Suriye Valisi Hamdi Paşa da Cebel'deki gelişmelerin Osmanlı
Devleti'nin Suriye'deki durumunu tehdit edeceği kaygısıyla merkezi
hükumete iki hususa özellikle dikkat edilmesini öğütlüyordu: Bun-
lardan biri, Rüstem Paşa aleyhine yapılan şikayetler bahane edile-
rek tahkikat yapmak için Cebel Nizamnamesini imza eden altı devle-
tin bir komisyon ya da karma heyet göndermesine yol açacak geliş-
melerden son derece dikkatle kaçınılmasıydı. Böyle bir komisyon
Cebel'e gelir de işe başlarsa, tahrikler sonucu öyle başvurular o-
lurdu ki bunların en hafifi komisyonca şayet tasdik altına alınır
yahut devletlerce görüşme konusu yapılırsa, bundan dolayı Saltanat-ı
Seniyye'nin uğrayacağı güçlükler ve Suriye'de doğacak tehlikeler
saymakla bitmezdi. Hamdi Paşa'nın değindiği ikinci husus, yeni
mutasarrıf seçimiyle ilgiliydi. Cebel'e Rüstem Paşa'dan daha iyi
bir mutasarrıf bulunamazdı. Ancak, Fransızların onun aleyhinde
takındıkları kesin tavır, süresinin uzatılmasını imkansız kılacak
gibi gözüküyordu. O takdirde, tayin olunacak kimsenin "ednâ merte-
be Fransız politikasına meyl edecek hâl ve isti'dâdda olmaması ve

Marunî taifesinin dahi Devlet-i Aliyye'ye itâ'at ve sadâkatı-
ne diyecek yoktu. Bunlar "Cebel'e ihsân buyurulmuş olan imtiyâzâ-
tın kadr ü kıymetini güzelce takdîr ve başka idâre tahtında imtiyâ-
zât-ı mezkûreden mahrûm kalacağını fehm ü idrâk ederek idâre-i hâ-
ziranın devâm ve bakâsını şiddetle arzu" etmekteydiler. Gerçi,
ruhanî reisler Rüstem Paşa zamanında kendilerine karşı bir politi-
ka izlenmiş olmasından ve bazı tahkîr edici muamelelere uğramış
olmaktan şikayetçiydiler, ama artık mahallî hükûmetin "hiçbir kim-
se aleyhinde olmayıp bilâ istisnâ her ferd hakkında müsâvât üzere
mu'âmele olunmakda ve bil'umûm Cebel-i Lübnân ehâlisinin muhâfaza-i
hukûkuna çalışmakda olduğunu müşâhede ve tecrübe ederek, bil'itiraf
eski gazezlerini külliyyen terk ile ... sâdikâne ve edibâne hareket"
etmekteydiler.

Vasa Paşa, en çok asayiş ve genel güvenliğin berkemal olmasına
dikkat ettiğini de bildiriyordu. İnsanlar barış içinde, iş ve güç-
leriyle uğraştıkça genel servet artacağından herkesin bu durumu
korumak isteyeceği aşîkârdı. Hükûmetin saygınlığı açısından, adli
işlerin yürütülmesiyle ilgili şikayetlerin de önü alınmak gereki-
yordu. Paşa, ayrıca, resmî dairelerde Türkçe kullanımını yerleştiri-
mek ve Cebel'deki bütün okullarda Türkçenin zorunlu ders olarak
okutulması için aldığı tedbirleri anlatıyordu. Sonunda da, "Cebe-
l-i Lübnân'ın Devlet-i 'Âliyye-i 'Osmâniyyenin aksâm-ı cüz'îyyesin-
den olduğunu her sûretle isbât... ve müdâhalât-ı ecnebiyyenin
eserini külliyyen def' ve izâle" eylemenin mümkün olacağını, "Sâ-
ye-i ıslâhâtıvâye-i hazret-i mülûkânede idâre-i mahalliyyenin tedri-
cen vilâyât-ı sâire-i şâhâne gibi büsbütün idâre-i 'Osmâniyye şek-
line gireceği"nden kuşku duymadığını belirtiyordu. 40

Mutasarrıfın tesbit ve bekleyişlerinde fazla ıyımser, hatta çelişkili olduğu muhakkaktır. Yoksa bir yandan Marunîlerin sadakatini korumayı Cebel-i Lübnan'a tanınan imtiyazlara bağlarken, öte yandan Cebel-i Lübnan'ı yavaş yavaş tamamiyle Osmanlı yönetimi altına almak imkansız değilse, her halde son derece güç bir işti. Vasa Paşa'nın özellikle Fransa-Marunî Kilisesi bağlantısını ve Osmanlı Devleti'nin büyük devletler karşısındaki güçsüzlüğünü henüz yeterince kavramamış olduğuna hükmetmek gerekiyor.

Fransa, Vasa Paşa'yı etkilemek ve kendisine çekmek hesabıyla onun ilk günlerinde Fransız donanmasını Beyrut sularında gövde gösterisine göndermiş, ama bir yandan da Beyrut konsolosuna mutasarrıfın elinden tutması talimatını vermişti. Rüstem Paşa'ya yapılanlardan sonra, konsolos, artık hiçbir mutasarrıfın Lübnan'ı Fransa'nın desteği olmaksızın yönetemeyeceğinden emin, Vasa Paşa'nın yerine yerleşmesine yardımcı bir tavır almıştı.⁴¹

Vasa Paşa'yı yanıltan bu tavır olmuştu. Nitekim yukarıda değinilen yazısından kısa bir süre sonra, Rüstem zamanında tayin olunmuş ve Fransa'nın beğenmediği bazı memurların hala görevden alınmamasına tepki olarak, Fransa konsolosu, Marunîlere düzenlettirilen debdebeli, coşkulu karşılama törenleri arasında Kuzey Lübnan'da bir tur atınca,⁴² Paşa epey telaşa kapıldı. Merkezin bu olay üzerine hala Suriye valisi bulunan Hamdi Paşa'dan istediği layihada durum şöyle değerlendiriliyordu:

Şimdiki mutasarrıfın Cebel'e vurûdlarını müte-
'âkib seleflerinin politikası 'aleyhinde bulun-
nan ba'zı Mârûnî müfsidlerinin eser-i ilkaât ve
igfâlâtı ve ... Cebelce Fransa politikası 'aley-
hinde bulunması zâtca muzırr olacağı efkârına
zehâbı kendilerini kâ'ide-i mer'îye ve 'âdetden
ziyâde Fransa konsolosunun iltizâm-ı muhâleset

ve ihtirâmı yoluna sevk etmesiyle, konsolosun Cebel seyâhatında vukû' bulan ahvâl-i muzır-rasını intâc etmiş ve her taraftan ta'arruzât çoğalmış olduğundan, muşârileyh hazretleri... ittihâz eyledikleri meslek-i siyâsetin pek yanlış olduğunu zarurî hiss ederek tashîh-i meslek efkârına düşmüş ^(tür).

Hamdi Paşa, layihasında uzun uzun anlattığı sebeplerle, Marunî papazlarıyla Fransızlar arasındaki ittifakın kolay kolay çözülemeyeceğine ve bu papazların

Cebel'de bulunan milel-i sâirenin kâffesini tazyîk ve tezlîl ile Cebeli yed-i istiklâlâline geçirmek ve taht-ı nüfûzlarına almak için her ne esbâb ve tedâbire teşebbüs lâzım ise âna sarf-ı efkâr ve mesâ'idin aslâ hâli kalma-makda

olduklarına inanıyordu. Yeni mutasarrıfın da Cebel işlerine vukuf kazandıkça işin bu yönlerini anlayacağını belirtiyordu. Yoksa Vasa Paşa'nın "ahvâl ve akvâli sırf Osmanlı mesleğinde" ve Pa-dîşah ve Saltanat-ı Seniyye'ye "sadâkât ve istikâmet ve ibrâz-ı hizmet yolunda" idi. Buna aykırı bir hareketi hiss olunmamaktaydı. Tedricen tecrübe kazanıp Cebel siyâsetinin inceliklerini kavradıkça, idareyi başarıyla çekip çevirebileceğinin işaretleri şimdiden görölüyordu. Hamdi Paşa mutasarrıfa bu yolda yardımcı olmak için onunla "gayr-i resmî ve mahremâne" görüşmeler de yapmıştı. Fakat bu hususun fevkalade gizli tutulmasını istiyordu. Yoksa yabancı-lar bunu Cebel işlerine müdahale sayarlardı ve yok yere devletin başını ağrıtırırlardı. ⁴³

Vasa Paşa'nın Hamdi Paşa'nın görüşlerini ciddiye aldığı onun-la kurduğu yapıcı, olumlu ilişkiden ⁴⁴ ve Fransız Konsolosluğuna kar-şı daha dikkatli davranmaya başlamasından bellidir. ⁴⁵ Yine de Vasa Paşa daha bir süre Fransa'ya karşı Marunî Kilisesiyle anlaşabilece-ğine, hiç değilse Kilise'yi tarafsız hareket etmeye ikna edebileceğine

ve yabancı nüfuzunun kırılması için selefinden farklı hareket etmesi gerektiğine inanmaya devam etmiştir. Mutasarrıfın görüşlerini değerlendirebilmek açısından, Rüstem Paşa'ya yönelttiği eleştirilerin ve kendi yönetim anlayışının yer aldığı belgelere daha yakından bakmakta yarar vardır.

1884 yılı aralığında, Londra gazetelerinde, Marunîlerin Fransa Devleti'ne dilekçeler sunarak resmen Fransız himayesi altına girmek istediklerine dair haberler yayınlanması üzerine Osmanlı Devleti derhal Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı'ndan ve Paris Sefaretinden açıklama istemişti. Vasa Paşa, yaptığı tahkikat sonuçlarını bildiren yazılarında, Fransa'nın Beyrut Başkonsolosu M. Patrimonio'nun değiştirilmesi ihtimalinin belirmesi karşısında, konsolosun kendi teşvikiyle Marunî matranlarının ondan Cebellilerin memnun olduklarına dair dilekçeler yazdıklarını, fakat konsolosluk mensubu olan ve Beyrut'ta yaşayan bazı Marunî "müteneffizân"ının bu haberi tahrif ederek İngiliz basınına Suriye Marunîlerinin Fransız himayesi istedikleri şeklinde yansıttıklarını bildirdi. Vasa Paşa'ya göre bu tahrifatı yapanların maksadı, hükûmetin Cebeldeki Marunîlere bütün bütün güvensizlik duyarak haklarında şiddetle muameleye girişmesini sağlamak ve böylelikle Marunîleri gerçekten Fransa'ya başvurmaya mecbur bırakmaktı. O halde işin üstüne gitmemek gerekiyordu. Kendisi gereken temasları yapmış ve patrik ve piskoposlara söz konusu yazıyı kesin bir dille tekzib ettirmişti. Hatta Fransız konsolosu Kilise'nin bu davranışına kızarak patriğe ve bazı piskoposlara çıkmıştı. Herşeye rağmen Vasa Paşa ortalığı karıştırmak isteyenlerin oyununu bozmuştu.⁴⁶ Ancak, Vasa Paşa'nın tutum ve cevabında Kilise'yi kollayan bir boyut olduğu göze çarpmaktadır.

Paris sefirinden gelen cevapta ise Fransızların Cebel-i Lübnan siyaseti malum ve Marunîlerin üstündeki himaye iddiaları ötedenberi varid olduğundan çıkan haberlerde garipsenecek bir taraf bulunmadığı, Cebel-i Lübnan mutasarrıfı selefinin yolunda yürürse Fransa'nın politikasından endişe duymaya gerek kalmayacağı belirtiliyordu. Sefirin yazısı, tedbiri elden bırakmamasına dair Dahiliye Nazırının bir notuyla beraber Vasa Paşa'ya iletilince,⁴⁷ Paşa uzun bir cevap yazarak selefini eleştirmeye girişti.

Fransa, Cebel ve Suriye'de nüfuzunu arttırmak maksadıyla ve misyoner cemaatleri eliyle "hayrât ve müberrât kabîlinden" pekçok okul ve hastahane yaptırmıştı. Buralarda halka, fakat özellikle Marunîlere sağladığı imkanlarla onları kendine bağlamaya gayret gösteriyordu. Suriye'de Marunîler sayıca az ve dağınık olduklarından siyasetlerinin oraca önemi yoktu. Cebel-i Lübnan'da ise Marunîler nüfusun çoğunluğunu oluşturduğundan, Fransa'ya karşı müteyak-kızâne hareket etmek elbette zorunluydu. Ama bu nasıl yapılmalıydı?

Vasa Paşa'ya selefinin yolunda yürümesi söyleniyordu. Eğer bundan kastedilen, "Mârûnî rüesâ-yı rûhâniyyesi ve vücûh ve efrâdıyla 'alenen bozuşularak ve Fransa konsolosuyla açıktan açığa ihtilâf edilerek Mârûnîleri bilâ mücib tenfir ile Fransa konsolosuna mürâca'ata sebebiyet vermek" ise, Vasa Paşa'ya göre böyle yapmak "mevki'an ve hikmeten gayr-ı câiz ve Fransa politikasının temeyyulâtına müsâ'ade" vermek demektir. Yok eğer kastedilen, "ehâli-i mutavattına bir siyâk üzere kavânin ve hakkâniyyet dâ'iresinde mu'âmele ile cümlesinin kalblerini Saltanat-ı Seniyyeye cezb etmek ve her bir müdâhalâtın kıl u kâl vukû' bulmaksızın fiilen önü alınmasıyla ezhân-ı ehâliyi teşviş edecek hâlâtı men' ve

devlet-i 'aliyyeyi a'lâ eylemek" ise, bu zaten her memurun başlıca görevi olmakla kendisi de öyle hareket etmekteydi ve o yolda devam edecekti.⁴⁸

Vasa Paşa, başka yazılarında da selefini eleştirmekte, sekter bir siyaset izleyerek Cebel-i Lübnan yönetimini darboğazlara sürüklemiş olmasından yakınmaktadır. Vasa'ya göre, Rüstem Paşa, Marunî matranlarıyla olan anlaşmazlığını, Cebel nüfusunun üçte ikisini oluşturan Marunî topluluğunu hemen tamamıyla karşısına alacak bir dereceye tırmandırmıştı. Durumu dengelemek üzere de başka "taife"lerden taraftar aramıştı. Aleyhinde bulunanlara güçlük çıkarmış, yandaşlarının ise isteklerine uyup, onlara kolaylık göstermişti. Bunu fırsat bilen bazı memurlar ve İdare Meclisi üyeleri kendi çıkar ve maksatlarını yürütebilmek için şunu bunu karalıyarak fukara ve acizlerin haklarının telef olmasına aldırmaz olmuşlardı. Yandaşlık, karşıtlık derken memur ve Meclis üyeleri kamplara bölünmüş, yerlerini kaybetmemek ya da kaybettikleri yerleri geri kazanmak için kimisi Fransa, kimisi başka devlet konsolöslarıyla bağlantı kurmuştu. Bu durumdan özellikle Fransa yararlanmış, baskı ve haksızlığa uğrayanların güya haklarını aradığı gerekçesiyle istediği politikayı sürdürmüştü. Fransa konsolosuna karşı durabilmek için öteki devletlerin konsoloslarına ziyadesiyle meyil ve anlayış gösterilmişse de bunun yararı görülmemiş, tersine, halk arasında bölünme ve rekabet istemeyerek de olsa körüklenmişti. İnsanlar, işlerini hükûmet kapısında değil, konsolosluk mensupları nezdinde takip eder olmuşlardı.

Fransız konsolosuyla mutasarrıf arasındaki sürtüşme bir iktidar mücadelesi niteliğine bürünmüştü. Sonunda, mutasarrıfın süresi

uzatılmayıp Cebel'den ayrılırken Bâb-ı Âli'nin buna karşılık hiç değilse Beyrut Fransız konsolosunun da değiştirilmesini istememesi hükûmetin itibarı açısından olumlu izlenim bırakmamıştı.⁴⁹

Vasa Paşa, aynı ve başka yazılarında, yabancıların revacını kırmak, müdahale ve müracaat kapısını kapamak, hükûmetin zedelenmiş itibarını iade ile feyz ve selâmetin yalnız Devlet-i Aliyye'ye bağlılıkla olabileceğini ve satvet ve iktidarın yalnız Padişah'a münhasır olduğunu ispat için, kısacası Zillullâh'ın kutsal haklarını korumak için izlenmesi gerektiğine inandığı yolu da açıklamaktaydı. Yakınmaya fırsat vermemek ön şarttı. Padişahın iradesi doğrultusunda, can ve mal güvenliği ve hizmet ve adalette eşit muamele esastı. Yöneticilere düşen görev, herkesin rahat ve asayişini ve yolların güvenliğini sağlamak, adalet kapısını herkese açık tutmak, dava sahiplerinin ve hükûmete işi düşenlerin hepsini mevcut kanun ve nizamlar dairesinde eşit ve adilâne muameleye mazhar etmektir. Yabancı devlet memurlarına da hep bir şekilde davranılarak aralarında rekabete yol açacak ortam yaratmaktan dikkatle kaçınmak gerekiyordur. Bu yolda yürünür, bölünme ve sürtüşmeleri gidermek için çaba sarfedilir ve eğitim ve ulaşım gibi kişileri ilkellikten kurtaracak medeniyet imkanları halka hükûmet eliyle götürülürse, halkın saptırılmış fikirleri düzeltilir, Cebelliler hükûmete ısındırılır ve kalpleri Saltanat-ı Seniyye'ye celb ve cezb edilebilirdi. O zaman, cümlesi aynı Padişah'ın bendegâni ve bir vatan evlâdı olarak, bayındırlık ve servetlerini arttırmaya el ve gönül birliğiyle çalışır, yabancı devlet konsolosluklarından medet ummaları için ortada sebep kalmadığından, şikayetleri için yalnız hükûmete koşarlardı. Hepsi Padişah'a hayır dua ederek işlerinde güçlerinde bulunurlar, böylece, Padişah'ın iradesi yerine gelmiş

olurdu.⁵⁰

Vasa Paşa'nın görüşleri, II. Abdulhamid döneminin Tanzimat ve genel Osmanlı geleneklerinin bir bileşimi olan devlet ve yönetim anlayışını yansıtmaya açısından ilginçtir.⁵¹ Paşa'nın bu görüşlerinde samimi olmadığını düşünmek için hiçbir neden yoktur. Ne var ki, görüşlerini uygulamaya çalışırken karşılaştığı güçlükler ve başvurduğu çareler, düşüncesiyle eylemi arasında zaman zaman tutarsızlık ve kopukluklar belirmesine yol açtı. Pek çok konuda da o kadar eleştirdiği Rüstem Paşa'yla aynı çizgide bulundu.

Fransa'ya güvenemeyeceğini Vasa Paşa'nın kısa bir süre içinde anladığını yukarıda belirtmiştik. Bu duygusu derece derece kuvvetlenerek, sonunda, Fransa'nın Cebel'de Osmanlıların bütünlüğünü ve mutasarrıflık düzeninin başarısızlığını istediğine kesin kanaat getirdi. Fransa'yla ilgili düşüncelerindeki gelişme, Vasa'nın merkeze gönderdiği yazılarda açıkça izlendiği gibi, kendi dönemi sırasında Beyrut'ta görev yapmış olan bütün Fransız başkonsoloslarıyla sert sürtüşmelere girdi. O kadar ki, bir ara, Kâmil, Said ve Cevdet paşalar, ayrı ayrı mutasarrıfa daha dikkatli davranmasını öğütlemek ihtiyacını hissettiler.⁵²

Örneğin, Cevdet Paşa, uyarısında, Fransız konsoloslarıyla olumsuz ilişkilerinin yabancı memurlar arasında ayırım yaptığı izlenimi uyandırdığını, bunun doğru bir davranış sayılamayacağını hatırlattı. Vasa Paşa, verdiği cevapta, yabancı devlet memurları arasında bilakis hiç ayırım yapmamaya ilk baştan beri dikkat etmiş olduğu halde, "ne çâre ki", Cebel-i Lübnan'da Fransızlarla iyi geçinmenin fiilen imkansız bulunduğunu tecrübeyle anlayınca selefi gibi harekete mecbur kaldığını açıkça teslim etti.⁵³

Amaç Osmanlı Devleti'nin haklarını korumak olunca ve Fransız politikasınca da Cebel-i Lübnan Suriye'yi ele geçirmek için bir üs telakki edildikçe, Rüstem ve Vasa gibi devlete sadık mutasarrıfların aynı çizgide buluşmaları doğaldı. Fakat Vasa Paşa'nın taktiklerindeki farklılık gözden kaçmamalıdır.

Vasa Paşa, ilk başlardan itibaren Fransa ile Marunî Kilisesi arasındaki bağı koparamasa da zayıflatmayı umdu. Bunun için baş vurduğu yol, Marunî matranları arasından kendisine taraftarlar kazanmaya ve matranları birbirine düşürmeye çalışmak oldu. Tutumunu bir yazısında, "zâten Mârûnî talfesi rüesâ-yı ruhâniyyesinin yekdiğerleriyle 'adem-i ittifâkı siyâseten ve mevki'an muvâfık olacağından, bu nokta-i mühimmeye dahî savb-ı çâkeriden hasr-ı nazar-ı dikkatle aralarında bir dereceye kadar 'adem-i itilâf ve muhabbet peydâ ettirildiği gibi ..." diyerek açıkca ifade etmektedir.⁵⁴

Vasa'nın bu tavrında, Rüstem Paşa'nın belki katı fakat ilkesel düzeyde ödünsüz ve açık tutumuna karşılık, kurnaz, manevracı bir boyut bulunduğunu görmemek mümkün değildir.

Marunî ruhban reislerinin gizli toplantılarından bile Vasa Paşa'nın haberdar olmasına⁵⁵ ve 1890'da yeni patrik seçimini sınırlı da olsa etkileyebilmesine⁵⁶ bakılırsa, mutasarrıfın taktığının bütünü başarısız olmadığına hükmetmek gerekiyor. Fransız belgelerinden de benzer sonuç çıkarılabileceğini Spagnola'nın çalışması göstermektedir.⁵⁷

Ancak, kilise-konsolosluk bağı, tarihi kökenleri bir yana,⁵⁸ çıkar birliğine dayanan, çözülmesi güç bir ilişkiydi. Bir kere Fransa, Marunî Kilisesini dinen bağlı olduğu Vatikan'a karşı

koruyordu. Ellerindeki maddî imkânları din ve hayır işleri dışında, kendi keyiflerince kullandıkları ve papalıkça onaylanamayacak dünyevî uygulamalarda bulundukları gerekçesiyle kovuşturmaya uğrayan bazı Marunî piskoposlarının herhangi bir şekilde cezalandırılmaları, arkalarında Fransız hükûmeti bulunduğu için son derece güçtü.⁵⁹ Ayrıca, Konsolosluk, Marunî ruhban sınıfını ve hatta onların yakın adamlarını Cebel yönetimine karşı da birer Fransız vatan-daşı gibi koruyordu.⁶⁰ Nihayet, Fransız hükûmeti Marunî Kilisesine sözde hayır işlerine sarfedilmek üzere her yıl maktu yardım yapıyordu.⁶¹

Fransa, Marunî Kilisesine sağladığı maddî, manevî ve siyâsî destek karşılığında Marunî matranlarından kendi politikasına uygun hareket bekliyordu. Bundan yan çizerek olsalar, konsolos tarafından gereğinde sert bir şekilde uyarılıyorlardı.⁶²

Bu şartlar altında, Marunî Kilisesiyle Fransız Konsolosluğu arasındaki organik bağı biraz zayıflatırsa da koparamayacağını anlayan Vasa Paşa, çabalarını daha çok Marunî Kilisesi'nin Marunî cemaatı üstündeki mutlak hakimiyetini kırmaya yöneltti. Birçok yazısında bu maksadını açık olarak dile getirdi; sık kullandığı ifadelerle, "rüesâ-yı rûhâniyyenin Mârûnî tائفesince bile menfûr bir hâle" gelmesi, her geçen gün kendi cemaatlerinin dahi gözünde itibar ve nüfuzlarının biraz daha azalması için elinden geleni yaptığını övünçle belirtti.⁶³

Vasa Paşa, bu maksadını gerçekleştirmek yolunda kendine özgü taktikler kullandı. İleride görüleceği gibi, bazı Marunî ayanıyla Kilise arasında mevcut sürtüşmeleri körüklemekten çekinmedi, İdare Meclisi'ne Kilisenin adamları yerine kendi adamlarının girmesi

için seçimlerde dolaylı baskı ve hilelere başvurdu, Kilise ile mücadelesinde ona destek olan bazı memur ve kaymakamların yaptıkları yolsuzluklara göz yumdu.

Hemen belirtelim ki merkez, bu tip davranışlara kayıtsız kalmadı. Cebel'de asayiş ve düzenin tehlikeye düşebileceğini hissettiği her olayda mutasarrıfı uyardı, gereğinde duruma müdahale etti.⁶⁴

Vasa Paşa Kilise ile mücadelesinde olumlu yollara da başvurdu. Yine ileride görüleceği gibi, papazların mahkemeleri kilisenin çıkarları doğrultusunda etkilemelerine sebep olan şartları ortadan kaldırmak maksadıyla Rüstem Paşa'nın almaya başladığı tedbirlerin peşini bırakmadı.⁶⁵ Kilise ve misyonerlerin hakimiyetinde olan eğitim kuruluşlarının devlet açısından olumsuz faaliyetlerini bir nebze olsun dengelemek için Franko Nasrî Paşa zamanından beri gösterilen devlet okulları açma, İstanbul'a öğrenci gönderme ve yabancı okulları denetleme çabalarını o da sürdürdü.⁶⁶ Ama en büyük çabayı yol yapımında gösterdi. Vasa Paşa, papazların nüfuzunu cemaatin cahilliğine bağlıyor ve onların gözlerini açacak en esaslı tedbirin yol yapımı olduğuna inanıyordu:

Cihet-i şimâliyyede mutavattın ehâlinin en çoğu taife-i Mârûniyye efrâdından olup bunların lezzet-i ma'mûriyyeti bilmeksizin fitrât-ı aslıyyelerinde kalarak hâl-i vahşiyette bulunmaları şunun bunun iğfâlât ve erâcîfinin tervîcine mü-sâ'id olup, bu ise gayr-i câiz ve cihet-i mezkûrenin dahî oldukça dâire-i medeniyete alınmasıyla ehâlisinin şu iğfâlâtan bîküllîye tahliyesine medâr olmak üzere araba yollarının kûşâdı ve mürûr ve 'ubûr ile muvâsalâtın teshîli derece-i elzemiyette/ dir.⁶⁷

diyordu. Gerçekten de Vasa Paşa döneminde 150 km yol inşa edilmiştir ki üç selefi zamanında toplam 108 km yol yapıldığı göz önüne alınırsa bunun küçümsenmeyecek bir başarı olduğu anlaşılır.⁶⁸

Üstelik daha önceki yollar büyük ölçüde devlet yardımıyla gerçekleştirildiği halde, Vasa Paşa zamanındakiler Fransa ile Marunî Kilisesinin açık muhalefetine rağmen halktan toplanan parayla yapılmıştır.

Fransa ve Kilise'nin muhalefetinin gerekçesi yol için halktan para toplamanın vergi yükünü arttırdığı bunun işe nizamnameye aykırı olduğu idi. Vasa Paşa'ya göre ise esas sebep cemaatin gözünden cehalet perdesi kalkarsa matranların artık onları "hiç mesâbesinde" tutamayacaklarından ve alışagelmış oldukları gibi "müstebiddâne" idareye devam edemeyceklerinden korkmalarıydı. Bu Fransa'nın da işine gelmezdi, çünkü Kilise, Fransa'nın Cebel'de istediği politikayı sürdürebilmesinin başlıca aracıydı.⁶⁹

Vasa'nın haksız olmadığı Spagnola'nın Fransız belgelerine dayanan bulgularıyla sabittir. Örneğin, 1884'te Vasa'nın bu yol için para toplamaya teşebbüs ettiği sırada, Beyrut başkonsolosunun gönderdiği bir yazıda, bayındırlık hizmetleri Fransız nüfuzunu arttırmadığı sürece engelleme yapılacağı açıkça söylenmektedir. Her şeye rağmen, Vasa Paşa gösterilen muhalefeti kırmış ve başlattığı uygulama sayesinde halefleri de Cebel'in imarına önemli katkılarda bulunabilmişlerdir.⁷⁰

Öte yandan, yol yapımının ve alınan başka tedbirlerin Kilise'nin, Marunî cemaati üstündeki nüfuzunun kırılmasına ve özel olarak Marunîlerin, genel olarak Cebellilerin Devlet-i Aliyye'ye bağlılıklarının artmasına ne ölçüde yaradığını kestirmek güçtür. Dikkati çeken bir husus, Vasa Paşa hakkındaki şikayetlerin şükran ifadeleri gibi mezhep çizgilerini kesen kümelerden gelmiş olmasıdır. Ayrıca, Fransız konsoloslarıyla mücadelelerinde Vasa'nın başka

konsoloslarla ittifaka girmekten dikkatle kaçındığı da bellidir. Bundan çıkabilecek sonuç, Vasa Paşa'nın mezhepler arası sürtüşmeler dışında kalabildiği ve Marunî-Fransız, Dürzi-İngiliz ve benzeri ittifaklaşmaları bir ölçüde de olsa bozduğudur.⁷¹ Bu durumun Devlet-i Aliyye'nin itibarını arttırdığını iddia eden Paşa'nın⁷² Sultan II. Abdulhamid'in desteğine sahip olduğu muhakkaktır.⁷³

Yukarıdaki satırlardan Vasa Paşa'nın gayretlerinin büsbütün boşa gitmediğine hükmetmek mümkündür. Nitekim, Paşa'nın ölümü üzerine Fransızlar, İngilizlerin de desteğiyle, mutasarrıfların görev süresini on seneden beş seneye indirmek için seferber olurlarken bundaki başlıca maksatları mutasarrıfların konsoloslardan daha fazla nüfuz kazanmalarına artık fırsat vermemektir.⁷⁴

Osmanlılar beş sene şartını kabul etmek zorunda kaldılar. Buna karşılık, Fransa'nın nizamnamede yaptırmak istediği mutasarrıfın yetkilerini kısıtlayıcı değişikliklere fırsat vermemeyi sağlayabildiler; sadece seçilen mutasarrıfın nizamnameyi hakkıyla uygulayacağını taahhüd ettiler.⁷⁵ Beyrut valisinden alınan istihbarata göre, nizamnamede değişiklik isteği Cebel'i denetimleri altında tutmak isteyen ruhban reislerinin ve onların arkasındaki Fransa'nın tahrikatından kaynaklanıyordu. Değişikliğin gerekli olup olmadığına karar vermeden önce yeni seçilecek mutasarrıfın Cebel'e gelmesi ve yerel ihtiyaçları bizzat tespit ettikten sonra bir layiha sunması beklenmeliydi. Ayrıca yeni mutasarrıfın Fransa'nın emellerine uygun hareket etmeyecek kimseler arasından seçilmesine azami dikkat edilmesi öğütleniyordu.⁷⁶

Ahmed Cevdet Paşa da, padişaha, Marunî Kilisesi'nin devletle uzlaşmaya yanaşmayan tavrı göz önünde bulundurulmakla beraber

Cebel'de toplumsal dengenin sarsılmasına yol açacak bir mutasarrıf seçiminden kaçınılmasını telkin ediyordu.⁷⁷

Naum Paşa

Çeşitli pazarlık ve tartışmalar sonunda devletler, Tahrirât-ı Hariciyye Kâtibi Naum Efendi'nin mutasarrıflığı üstünde anlaştılar. 1897'de Naum'un süresi beş sene uzatıldığından o da on sene mutasarrıflık yaptı. Bu on sene içerisinde İstanbul'un Cebel siyasetinde belirgin bir değişiklik olmamakla birlikte, Cebel'i başka Osmanlı vilayetlerinden ayıran ve nizamnamede açıkça belirtilmeyen bir takım ayrıcalıkları törpülemek için gayret gösterildiği dikkati çekmektedir.

İleride ayrıntısıyla anlatılacağı gibi, bütün kiliseler, yeni seçilen patrik ve piskoposları için berât-ı âli aldıkları halde Marunî kilisesi buna lüzum görmezdi. Naum Paşa zamanında, Bâb-ı Âli'nin ısrarlı baskıları sonucunda bir orta yol bulundu; Kilise yeni seçimleri mutasarrıfa bildirerek resmî tebligat almaya mecbur edildi. Yine ileride anlatılacağı üzere, Cebel'in bütün ve tombaki tekellerinin alanı dışında kalmak gerektiği öteden beri ileri sürülürken, bu dönemde, mutasarrıflık tekeli şirketleriyle anlaşmaya zorlandı. Cebel'de üretilip orada tüketilenler muaf tutulurken ihrac ve ithal olunan ürünler için tekeli fiyatları uygulanması ve kaçakçılıkla mücadele edilmesi kabul ettirildi.⁷⁸

Aslen Cebelli oldukları halde Beyrut'a ve çevredeki başka şehirlere yerleşmiş olan kimselerin askerlik bedellerini Cebelli gibi daha düşük oranlar üzerinden ödemelerine karşı da tedbirler alınmaya çalışıldı. Zaten kimin Cebelli sayılması gerektiği öteden beri yöredeki yöneticileri uğraştırmış bir sorundu. Daha 1866

da, Meclis-i Vâlâ ve Encümen-i Hass-ı Vükelâ'da alınmış bir karar-
la Cebelli oldukları halde daha sonra Cebel'den inen ve başka yer-
lerde ev ve arazi sahibi olanların o yerin yerlisi hükmüne gire-
ceği esası getirilmişti.⁷⁹ Ama bu esas hiçbir zaman gereğince uy-
gulanamadı. Dürziler, Havran ve sair Suriye kazalarına gidip ge-
lirken, başta Marunliler olmak üzere her mezhepten birçok Cebelli
iktisadî imkanları hızla gelişen Beyrut'a yerleşti. Orta Cebel'in
varlıklı ailelerinin kışı ılıman iklimli Beyrut'ta geçirmeleri ise
eski bir adetti. Hatta mutasarrıfların bile orada evi vardı. Öte
yandan, bazı vergilerin Cebel'de düşük olması ve Beyrut'un yaz sı-
cağı birçok Beyrutluyu Cebel'de işyeri ve yazlık edinmeye teşvik
ediyordu. Bu gibi sebeplerden kaynaklanan gidiş gelişler karşı-
sında, Vasa Paşa zamanında geçerli uygulama, vergisini Cebel'de
ödeyenin Cebelli kabul edilmesi doğrultusunda idi.⁸⁰

1892-94'te halen Cebelli olanlarla esasen Beyrut'a yerleşmiş
bulunanları birbirinden ayırd etmek için Beyrut Vilayetinin liste
çıkarmaya girişmesi ortalığı karıştırdı. Konsoloslara şikayetler
yağdı. Sonunda, bazı Cebelliler artık Beyrut yerlisi kabul edil-
mekle beraber çoğuna dokunulamadı.⁸¹ 1908 ve 1912'de yapılan ben-
zer girişimlerden de pek farklı sonuç alınamadı. 1912'de Beyrut-
taki Cebellilerin çoğu resmî makamların nüfus sayımı yapacağını
anlar anlamaz işyerlerini ve evlerini kapatıp dağa kaçtılar. Ka-
çakları dağdan ancak merkezi hükûmetin salt Beyrut'ta yerleşmiş
olanların yerli sayılacağına, "Cebel-i Lübnân ehâlisinden bir
san'at ve ticâret veya tahsil-i 'ilm ü ma'rifet, yâhud usaklık,
'amelelik ve ırgadlık için memâlik-i 'Osmâniyye'nin cihet-i sâi-
resine gelmiş" olanların yabancı sayılacağına dair verdiği mütead-
dit teminat indirebildi.⁸²

Naum Paşa zamanında, Cebel'i başka vilayetlere uydurma doğrultusundaki girişimlerden biri de İdare Meclisi'nin aldığı kararlara itiraz merciinin neresi olacağıyla ilgiliydi. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin yürürlükteki mevzuata göre verdiği görüş, "müstakilen idâre olunan mutasarrıflıklar/in idâre meclislerinden bidâyetten verilen hükümlerin en karib vilâyet idâre meclisinde... istinâfen rüyeti" gerektiği yönünde idi. Bu hesapça, Cebel için istinaf mercii Beyrut İdare Meclisi oluyordu. Naum Paşa, halk arasında kötü tesir yaratacağını ileri sürerek buna itiraz etti. Sonunda, "Cebel-i Lübnân mutasarrıflığının husûsiyyet-i hâl ve mevki'i hasebiyle her husûsda elviye-i müstakile-i sâireye kıyâs olunamayacağı cihetle /Cebel idâre meclisinden bidâyetten verilen hükümlerin Şurâ-yı Devlet Muhâkemât Dâiresinde istinâfen rüyeti mümkün olacağı"na karar verildi.⁸³

Aynı ılımlılık Beyrut Rûsûmât İdaresi'nin Cebel sahillerindeki kolculuk görevini ciddiye almaya başlaması üzerine mutasarrıflıktan gelen direnç karşısında gösterilmedi. Rûsûmât İdaresi'nin Cebel sahilleri boyunca, stratejik yerlerde kulübeleri vardı. Bunların çoğunun harap, yıkık bir hale düştüğüne ve Cebelliler arasında kaçakçılığın revaç bulduğuna bakılırsa, kolcuların pek bir iş yapmadığına hükmetmek gerekiyor. Fakat Naum Paşa zamanında Rûsûmât İdaresi kaçakçılarla mücadele için yıkılan kulübeleri onarmaya, yenilerini inşaaya girişti. Mutasarrıflık idaresi, işi fiilen engellediği gibi, İstanbul'dan gelen baskı karşısında bir kere daha Cebel'in ayrıcalıklarına sığınarak aldığı tavrı savunmaya baktı. Mutasarrıf eliyle merkeze iletilen Meclis-i İdare mazbatalarında, Cebellilerin duhan gümrüğü ve resm-i ruhsatiyesinden başka devletçe ittihaz buyurulan bütün gümrük resim ve harçların-

dan muaf oldukları, dolayısıyla hiç gümrük kolcusuna gerek olmadığı, zaten eski kulübeler kurulurken kendilerinin rızası alınmadığından ne onların ne de yenilerinin tecviz olunamayacağı, rûsûmata tabi eşyanın Lübnan dışına kaçırlılmaması için önleyici tedbirler almanın Lübnan kolluk kuvvetlerinin görevi olduğu ile ri sürülüyordu.

Buna karşılık Rûsûmât Nezareti, Cebel'in gümrük resimlerinden muafiyetinin nizamnamede yer alan bir keyfiyet olmadığını, dolayısıyla hem giren hem de çıkan eşyanın gümrüğe tabi tutulmasını istiyor, kaçakçılıkla mücadele işinin ise aid olduğu daireden alınıp, dünyanın hiçbir medenî ülkesinde görülmedik şekilde Cebel kolluk kuvvetlerine bırakılmasının nizamnamede öngörülmeyen bir yetkinin otuz sene sonra tanınması anlamına geleceğini söylüyordu. Mevcut kulübeleri dahi bir tür tecavüz sayarak fırsat bulursa tedricen kaldıracağını ve "hükûmet-i seniyyenin Cebel hududu üzerinde gümrükçü ve muhafaza memurları ikâmetine salâhiyeti olmadığı"na ima eden Cebel idaresinin "hiçbir hak ve mesnede müstenid olmayan" böylesi fikir ve iddialarına karşı tavır alınmazsa, devletin "hukûk-ı siyâsiyye ve menâfi-i mâliyyesi" açısından ne gibi zararlı sonuçları olacağının takdirini Sadaret makamına bırakıyordu. Bu gelişmeler üzerine Sadaret, kulübelerin onarım ve yapımına derhal başlanmasını ilgili yerlere bildirdi.⁸⁴

Hükümetin bu konudaki kararlı tutumu, Cebel'in ayrıcalıklarının nizamnamede açıkça çizilmiş olan çerçeveye sınırlama gayretinin bir ifadesidir. Ama aynı maksadla el atılan başka konularda aynı kararlılığın gösterilmemesi, örneğin Memurîn Muhâkeme Nizamnamesi'nin uygulanmasında ısrar edilmemesi, askerlik bedeli yükümlü-

lûğü konusunda hoşgörölü davranılması açıklanmaya muhtaçtır. Bel-
li ki hükümet, hakimiyetini kabul ettirme gayretini, hoşnudsuz-
luk doğurabilecek, Cebellileri konsoloslara müracaat ettirmeye
fırsat arayanlara bu fırsatı verecek düzeye vardırmaktan kaçınıyor-
du. Öte yandan, Naum Paşa döneminin özellikle ikinci yarısında,
büyük Avrupa devletlerinin ilgisi Uzak Doğu'ya kaymış, bu sayede
Osmanlı Devleti üstündeki dış baskı bir nebze hafiflemişti.⁸⁵ Ce-
bel'i daha yakından denetlemek için Osmanlıların bunu fırsat bil-
meleri doğaldı. Kaldı ki bu doğrultuda alınan tedbirlerin bazıla-
rı bölgede en iddialı olan Avrupa devletinin, Fransa'nın çıkarla-
rıyla çakışlıyordu.

Cebel'in tekel alanlarına dahil edilmesi, kaçakçılıkla müca-
dele, gümrük denetiminin sıkılaştırılması, hep böyle tedbirlerdi.
Fransızların tekellerde ve Beyrut gümrük gelirlerini toplayan Dü-
yûn-ı Umumiyye İdaresi'nde büyük hissesi vardı. Fransız yatırımı
olan Beyrut Liman İşletmesi de bu tarihlerde faaliyete geçmişti.⁸⁶
Ayrıca şartlar elverdiğinde Suriye, hatta Güneydoğu Anadolu üstün-
de hak iddia edebilmek emeliyle yeni demiryolu imtiyazları kopar-
mak ve elindekilerin şartlarını daha uygun şekilde değiştirmek
için, Fransa, Osmanlı Devleti'yle pazarlık halindeydi. Dış tica-
rette İngiliz, yatırımlarda Alman rekabeti karşısında bulunan Fran-
sa, bu aşamada içten pazarlıklı da olsa Osmanlı Devleti'ne karşı
ılımlı bir tavır takınmayı tercih ediyordu. Başka bir ifadeyle,
bölgedeki genel çıkarları Cebel'deki özel çıkarlarına ağır basan
Fransa, Rüstem ve Vasa Paşa dönemlerinden farklı olarak, Cebel'de-
ki dengenin bozulmaması şartıyla, Naum Paşa'ya ve Bâb-ı Âli'ye
güçlük çıkarmaktan kaçınıyordu.⁸⁷ Marunî Kilisesi ile hükümet ara-
sındaki ilişkilerin düzene girmesi Fransa'nın bu tavrının bariz

sonuçlarından biriydi. Ama Naum Paşa da iki selefinden farklı olarak papazların bazı aşırı Fransız yanlısı davranışlarına Bâb-ı Âli tarafından uyarılmadıkça göz yumuyordu.⁸⁸

Şartların elverişliliği sayesinde nisbeten rahat bir mutasarrıflık yapan Naum Paşa zamanında Osmanlılar, Cebel üstündeki hakimiyetlerini arttırmış gibi gözüktüler. Bu yüzden Abdulhamid Naum'un mutasarrıflığını ikinci defa uzatmak istedi.⁸⁹ Ama Naum Paşa'nın bir zararını görmemiş oldukları halde Fransızlar ve İngilizler, Osmanlı hakimiyetinin derinleşmesinden çekindiklerinden olmalı, buna yanaşmadılar.

Son seneler:

Oysa artık Osmanlı Devleti için en güç dönem başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı'na doğru, büyük devletler arasında kurulan ittifakların dışında kalmaya çalışan Sultan Abdulhamid üstünde her yönden gelen baskılar yoğunlaşıyor, Osmanlı Devleti'ni paylaşma pazarlığı yeniden güncelleşiyordu.⁹⁰ Tam anlamıyla bir varoluş kavgasına sürüklenmekte olan devletin karşı karşıyakaldığı sorunlar arasında Cebel'deki hakimiyetini derinleştirmek hiç de önemli bir yer tutmuyordu.

Naum Paşa'nın yerine gelen Muzaffer Paşa'nın (1902-1907) merkezden şikayeti, nizamnamede "sarâhaten bahs ve zikr olunmayan mevâdd u umûr-ı idârenin keyfiyyet-i rû'yet ve tesviyyesi emrinde bâ irâde-i seniyye mevzu' ve mü'esses olan kavânîn-i münife ve nizamât-ı mer'iiyyeye mürâca'atla ahkâmına tevfi-k-i mu'âmele ve tatbîk-i hareket" olunmaya yeterince önem verilmemesiydi. Bu yüzden, "Cebel-i Lübnânın sâir memâlik-i mahrûse-i şâhânedan mümtâz ve müstesnâ olarak bir mevki' ve vaz'iiyyetde bulunduğu efkâr-ı bâtı-

lası... bir takım sebükmağzân ve sâdedilâna münhasır kalmayıb, hemân 'umûma sirâyet ve şumûl" eylemekteydi. Mutasarrıfın uygulanmasına derhal başlanmak için izin istediği Asâr-ı 'Atika Nizamnamesi, Vilâyât Belediye Kanunu, Nüfus Tezkeresi Usulü gibi mevzuattan yalnız ilkinin irade-i seniyyesi sadır oldu.⁹¹

Muzaffer Paşa'nın halefi Yusuf Franko (1907-1912), Cebel'in Osmanlı Devleti'nin bir parçası olduğunu kanıtlamak konusunda daha kararlıydı. Fakat 1908 Devriminin ülkenin her yanında yol açtığı çalkantılı ortamda, Yusuf Paşa'nın sert tutumu Cebel'de siyasi havanın gerginleşmesinden başka sonuç vermedi. Meclis-i Mebusan'a temsilci seçilmesine dair İstanbul'dan gelen talimata Cebellilerin uymak zorunda olup olmadığı tartışması, ayan arasındaki mevki mücadeleleriyle ve rejimin ve Cebel'in geleceğinden duyulan endişelerle birleşince nümayişlere, imza kampanyalarına, önemli gerginliklere yol açtı. Olayların asayiş tehdit eder bir şekilde gelişmesi karşısında İstanbul Cebel'de mebus seçimin-den vazgeçti.⁹² Fakat Yusuf Paşa bu kez her yerde geçerli nüfus tezkeresi usulünü ve Matbuat Kanununu uygulamaya girişince, gerginlik yine başgösterdi. Yine gösteriler, hatta mutasarrıfın şahsına karşı tehditkâr girişimler oldu. Yusuf Paşa'ya kalsa sert tedbirler alacak, kendisine muhalefet eden bazı idare Meclisi azalarını ve alay komutanını bir şekilde cezalandıracaktı. Fakat merkezden mutasarrıfa gelen talimat, ılımlı davranması yönünde oldu. Ayrıca Beyrut vilayetinden gerekli tahkikatın gizlice yapılarak olayların bir an evvel arkasının kesilmesi için alınması gereken tedbirlerin bildirilmesi istendi.⁹³

Mutasarrıf, yapılan telkinlere rağmen sert tutumunda ısrar etti. Devletin otoritesini temsil etmek sıfatıyla hiçbir itaatsiz-

lik ve saygısızlığı affetmiyor, devletin hukukunu korumak için böyle davrandığını bildiriyordu.⁹⁴ Şikayetlerse eksilmiyordu. Bütün bu gelişmeler üzerine, Bâb-ı Âli, mutasarrıfa şu satırları yazdı:

Şikâyetde bulunan eşhâsın tazyikâta dâ'ir ve 'azl u habs gibi mu'âmelât-ı gayr-ı lââyıkaya giriftâr olduklarından bahisle 'alettevâlî istid'â-yı mu'âdelet olunmaktadır. Mükerreren iş'âr olunduğu veçhile kânûnen müstelzim-i mücâzât bir hâl ve hareketde bulunanlar haklarında 'alelusûl ta'kibât-ı kânûniyye icrâsı ve sâdır olacak ahkâm-ı kânûniyyenin ifâsı tabî'îdir. Ancak bir cürm-i kânûnî teşkil etmeyen hâlât ve şikâyatın i'zâmıyla tazyikât icrâsı ehâliyi hükûmetden tenfir ve teb'id ve mefâsidi tezyid eder. Ma'lûm-ı devletleri olduğu üzere maslahatan mecbûriyyet-i kat'îyye hâsıl olmadıkça irâe-i cebr ü şiddet mugâyir-i hikmet-i hükûmet ve tazyikât ile istihşâl edilecek itâ'at muvakkatdır. Müsâ'ade-i kânûniyye dâiresinde ve sûret-i hakimânede ibzâl olunan şevkat ve refet ise müntic-i muvaffakiyettir. Binâen'alâzâlik, dürendişâne hareketle masâlih-i memleketin hüsn-i tesviyesine ve 'umûm ehâlinin mütesâviyen hissemend-i na'm-ı 'adâlet ve mazhar-ı etemm-i istirâhat olmasına gayret ve ahkâm-ı kânûniyyeye münâfi ve şikâyat-ı muhakkayı dâ'î mu'âmelâtdan mücânebet olunması lüzûmu hayırhâhâne ihtâr ve hoşnûdî-i 'âmmeyi mücib icrâât-ı rûyetmendâneye intizâr olunur. ⁹⁵

Bu belge devletin Cebel-i Lübnan siyasetinin ana hatlarının değişmediğini göstermektedir. Daha 1841'den beri Osmanlıların Cebel-i Lübnan siyasetinin başlıca hedefi asayişin korunması , toplumun çeşitli unsurları arasındaki çekişmelerin sıcak çatışmaya dönüşmemesi olmuştur. Üstelik bunu nizâmî askerî birliklere mümkün olduğu ölçüde başvurmaksızın gerçekleştirmek zorunluluğunu duymuşlardı. Ancak böylelikle, sürekli mevcut olan yabancı baskısının dolaysız, fiilî müdahaleye dönüşmesini önleyebileceklerine inanmışlardı. Elbette Osmanlılar Lübnan üstündeki hükümlerlik

haklarından kendi rızalarıyla vazgeçecek değillerdi. Öteden beri kendi başlarına buyruk yaşamaya alışmış olan Lübnanlılara devletin otoritesini kabul ettirmek ve benimsetmek için hiç bir fırsatı kaçırdıkları da söylenemez. Fakat burada gözü olan Fransa'nın attığı her adımı devlet dikkatle izlemek zorundaydı. Lübnan'ın Fransızların eline geçmesi, büyük devletlerin birbirleriyle rekabetiyle birleşince, Osmanlılar açısından her bakımdan önemli bir vilayet olan ve bu önemi özellikle Abdulhamid döneminde artmış bulunan Suriye'yi nerede duracağı bilinmez büyük tehlikeler içine sürüklerdi. Her şeyden önce, Cebel'i böyle bir tırmanışı başlatacak ortamdan uzak tutmak gerekiyordu. Osmanlıların Cebel siyasetinin bu belirleyici özelliğinin II. Meşrutiyet döneminde de değişmediği aşıkârdır.

MECLİS'İN BİLEŞİMİ VE GÖREVLERİ

Mutasarrıftan sonra Cebel yönetiminin en önemli organı, "İdâre Meclis-i Kebîrî" idi. Bu meclise böyle denmesinin nedeni, nizamnamenin ilk şeklinde her kazada da ayrıca birer mahallî idare meclisi bulunmasıydı. Fakat kaza meclisleri hiç teşkil olunmadığı gibi, 1864'te bunlar nizamnameden çıkarıldı. İlk nizamnamede Meclis-i Kebîr'in bileşimi de farklıydı: Cebel'deki belli başlı altı topluluğun her birinin ikiser temsilcisinden oluşuyordu (1861: madde 2). Cebel nüfusunun yaklaşık üçte ikisini oluşturan Marunîler, bu eşit temsil usulünü hiç benimsemediler. Yukarıda anlatılan Yusuf Kerem hareketinin ve Kilise'nin pasif direnişinin başlıca nedenlerinden biri bu oldu. Bunun üzerine 1864 Nizamnamesiyle nüfus oranlarını nispeten kâle alan bir temsil esası getirildi: on iki azanın dördü Marunî, üçü Dürzî, ikisi Rum Ortodoks, biri Rum Katolik, biri Mütevalî (Şîî) ve biri de Müslüman olacaktı. Her bir azanın hangi bölgeden seçileceği de belirlendi: Batrun ve Kisrevan'ın birer azası Marunî olacaktı. Cezzin'de Marunî, Dürzî ve Müslümanlar'dan birer aza seçilecekti. Metn'in dört azalığı, bir Marunî, bir Dürzî, bir Mütevalî ve bir Rum Ortodoks olarak dağılacaktı. Şuf'un tek azası Dürzî, Kure'ninki Rum Ortodoks, Zahle kasabasının temsilcisi ise Rum Katoliği olacaktı. (1864: m.2)

1912 Protokolüyle, Dayr al-Kamar Müdiriyeti ayrı bir kaza haline konulup, buradan da Meclis'e bir Marunî azanın girmesi kabul edildi. Ayrıca, daha önce Cezzin'den seçilen Dürzî azanın, nüfus ve arazi sahipliğindeki değişiklikler göz önüne alınarak, artık Şuf'tan seçilmesi kararlaştırıldı. Böylece toplam aza sayısı on üçe çıkarken, Marunîler daha gerçekçi bir şekilde temsil edilmiş oldular.¹ Aslında,

nizamnamede yeri olmamakla beraber daha Davud Paşa zamanında yerleşen teamüle göre, seçilmiş azalara ilaveten Meclis'te bir de mutasarrıf tarafından tayin olunan bir reis vekili bulunurdu ki bunun da Marunî olması teamülün parçasıydı. Reis vekili, mutasarrıfın yokluğunda Meclis'e başkanlık ederdi.²

İdare Meclisi'nin görevleri, vergileri tevzi, gelir-giderleri teftiş ve mutasarrıfın uygun göreceği işlerde ona danışmanlık etmektir. (m.2). Ayrıca, olağanüstü hallerde, mutasarrıf komşu vilayetlerden Cebel'e nizamî asker sevk edilmesini uygun görürse bir de İdare Meclisi'nin görüşünü almak zorundaydı. (m.14). Bu görevlerin hiç birisinin mutasarrıfın yürütme yetkilerini denetleyici nitelikte olmadığı aşîkârdır, hele Meclis başkanlığını da mutasarrıfın yaptığı düşünülürse. Nizamnamede İdare Meclisi'nin mutasarrıfa karşı kullanabileceği hiç bir yaptırım yoktu. Fakat bu bizi yanıltmamalıdır, çünkü zaman içinde İdare Meclisi'nin önemi gittikçe artmış, Cebellilerin tek sözcüsü ve çağdaş Lübnan parlamentosunun çekirdeği olmak niteliğini kazanmıştır.³

Mutasarrıflık ilk kurulduğunda, sekte bir kuruluş olan Marunî Kilisesi'nden başka Cebelliler adına konuşacak bir organ ya da Patrik'ten başka kişi yoktu. Yeni düzeni yerleştirme çabası içinde Davud ve Franko paşalar, aslında bir danışma heyeti hüvviyetinde olan Meclis'e ek bazı işlevler yüklediler. Cebellilerin kendi aralarındaki siyasî önemi sınırlı meselelerin çözüme bağlanmasını Meclis'e bırakarak, orasının talî konularda da olsa bir uzlaşma uzlaştırma mercii haline gelmesini başlattılar. Ayrıca, en az bir nazik ve hassas olayda, Yusuf Kerem'in isyanıyla ilgili gelişmelerde, Meclis mutasarrıfın aldığı kararları onaylayarak bunların Cebelliler tarafından kabul edilebilirliğini artırmak işlevini yükledi.⁴

Fakat Meclis'in esas önemi hükümet malî bakımından sıkışınca ortaya çıktı. Bu gelişmeyi anlayabilmek için Cebel'in ileride ayrıntısıyla tartışacağımız vergi yükümlülüğünün temel özelliklerine şimdiden göz atmamız gerekiyor.

MECLİS'İN KOZU: EK VERGİLERİ VETO HAKKI

Hem 1861, hem de 1864 nizamnamelerine göre Cebellilerin ödemesi gereken vergi yüküne belli bir tavan konmuştu. İdarî masraflar bunun altında kalırsa farkı Hazine-i Celile alacak, aşarsa açığı yine Hazine i Celile kapatacaktı. (1861: m.16; 1864: m.15). İstanbul bu taahhüdünü yerine getirmezse ne olacağına dair nizamnamede bir hüküm yoktu. Ancak, 1861 Protokolünün imzalanmasından on gün sonra yeniden toplanılarak protokola eklenen ve 1864 Protokolüyle da teyid edilen bir maddede Cebel-i Lübnan vergisinin konulan tavanı geçecek şekilde yükseltilebilmesinin "ancak Bâb-ı Âli'nin ruhsatı ve mahallî Meclis İdaresi'nin ekseriyet ve muvafakatı ile mümkün olacağı" karara bağlanmıştı.⁵

Meclis'in malî konulardaki yetkisine kesinlik kazandıran bu ek madde, mutasarrıfa karşı kullanabileceği en önemli koz haline geldi. Bağlarda Cebel idaresinin gelirleri giderlerine yetiyordu. Teşkilatın genişlemesi, asayiş ve istikrarın sürekliliğinin sağlanması, ulaşım imkanlarının geliştirilmesi masrafları artırdı. Bunlara ve başka etkenlere bağlı olarak iktisadî faaliyetlerde görülen canlılık beraberinde fiyat artışları getirdi. Cebel idaresinin sabit olan gelirleri yetersiz kaldı. Yine de bir süre Devlet bütün malî sıkıntılara rağmen Cebel'in bütçe açığını kapatabildi. Rüstem Paşa döneminde Osmanlı maliyesi iflasın eşiğine gelince iş değişti. Havaleler zamanında ödenemez oldu. Rüstem Paşa birikmiş vergi borçlarını toplamaya girişti. Bir yandan da iç kaynakları değerlendirmek için

İdare Meclisi'ne dahili bir tütün tekeli oluşturma önerisi getirdi. Mutasarrıfla Meclis arasında sürtüşme başladı. Meclis, mutasarrıfın başka yerlerde olduğu gibi kıymetli kağıtlardan harç alınması isteğine de karşı çıktı. Masraf açığının nizamname gereği Bâb-ı Âli tarafından karşılanması gerektiğini, aksi takdirde Cebel'e bahşedilmiş olan ayrıcalığın ihlal edilmiş olacağını ileri sürdü. Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Nazine-i Celile'nin büsbütün darlığa düşmesi, Meclis'e tavrını değiştirtmedi.⁶ Oysa, diplomatik gerginliğin hala sürmesi yüzünden silah altındaki asker dağıtılamıyor, ülkenin her yanında ve tabii Cebel'i çevreleyen Suriye Vilayeti'nde vergilere çaresiz yeni zamlar yapılıyordu.

O sıralarda Suriye Valisi olan Ahmed Midhat Paşa, Cebel'le çevresi arasındaki farkları şöyle ifade ediyordu:

Vilâyetin vukû'ât-ı sâbıkası seyyiesiyle ta ortasında bir Cebel-i Lübnân teşekkül ederek vergi ve a'şâr ve 'asker gibi tekâlifden ve damga ve dühân ve müsikirât rûsûmâtı gibi şeylerden müstesnâ olmak üzere bir imtiyâza mazhar olmuş... Bu kadar muhâtaralı ahvâl ve vukû'ât içinde Devlet-i 'Aliyye-ce lâzım olan tedâbir ve harekât, ecânibin himâyetiyle müstefid olan ehâliye karşı diğerlerinin hüsn-i muhâfaza ve himâyesi sûreti iken, gözleri önünde ecneblerin mu'âvenetiyle kâffe-i tekâlifden mu'âf olan Lübnânlıların mütenâ'im oldukları sa'âdet-i hâlin 'aksi olarak beri tarafda kalan halkın her türlü lütûfdan mahrûmiyetle berâber dūçâr oldukları fakr u zarûret-i hâli zamîmeten bu def'a mesken vergisinin iki katına iblâğı ve ağnâm rûsûmunun zammı ve dühân rûsûmundan dolayı bir takım nevâhî ve kurâdan hâric-i ez tahammül akçe istenilmesi.../vb/ gibi ahvâl 'umûm halkı 7 tenfir etmiş...dir.

Suriyelilerin Osmanlı yönetiminden soğumuş olduğuna dair görüşündeki abartmaya rağmen⁸, Midhat Paşa'nın karşılaştırmasında çıplak bir gerçeğe değinilmektedir. Cebelliler komşularına nazaran önemli ayrıcalıklara sahiptiler ve bunu bir hak telakki etmekteydiler. Cebellilerin mümkün olan en az vergiyi ödeme istekleri, komşularının katlandıkları fedakarlığı umursamamaları,

olağan, beşerî bir tavır sayılabilir. Ama sorun bundan ibaret değildi. En temel hizmetlerin bile karşılığının Cebellilerden toplanmasına yanaşmayan Meclis azaları, Cebel'de kamu hizmetlerinin niteliğini ve niceliğini olumlu sayılamayacak bir yönde etkilemekteydiler. Nitekim, Meclis'e vergileri artırtamayan, merkezden yardım istemek için yaptığı başvurulara da kendi başının çaresine bakması şeklinde cevap alan ⁹ Rüstem Paşa hizmetten tasarruf yoluna gitti. Kendi maaşı başta olmak üzere bütün maaşları büyük ölçüde azalttı ve zaptiye sayısını indirdi.¹⁰ Meclis, buna rağmen vergi yükseltmeye yanaşmadığı gibi vergi yüzünden çıkan tartışma ortamı içinde başka konularda da olumsuz tavır aldı. 1877 Meclis-i Meb'usan'ına Cebel'den temsilci seçilmesi işini Bâb-ı Âli, İdare Meclisi'ne havale etmişken, Meclis hiç mebus göndermemeyi tercih etti.¹¹ Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yaralılara ve şehit ailelerine yardım kampanyası açılması için mutasarrıf Meclis'in yardımını istediğinde de azaların çoğu buna dahi uzun süre muhalefet etti.¹² Buna karşılık Rüstem de hiç bir konuda Meclis'e danışmaz oldu.¹³

Meclis'le Rüstem Paşa arasındaki uyumsuzlukta Marunî azaların tavrı belirleyici oldu. Marunîlerin Kilise'nin etkisinde kalması, Kilise'nin arkasında Fransa'nın olması, tam bu sıralarda da, daha önce belirttiğimiz gibi, Fransa'nın Lübnan-Suriye politikasının istila hesapları ışığında şekillenmeye başlaması, Meclisle mutasarrıfın geçinememelerinin önemli nedenlerinden biriydi. Halefi Vasa Paşa'ya göre, Rüstem Paşa zamanında "Meclis-i İdâre Mârûnî a'zâsı açıktan açığa Fransa konsolatosuna izhâr-ı meyl ve mensûbiyyet ederek konsolatonun tervic-i efkârına bir 'âlet hükmünde" bulunmuşlardı.¹⁴ Fransız belgelerinin de bunu doğrular nitelikte olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵

Vasa Paşa da ilkin aynı yapıda bir Meclisle çalışmak zorunda kaldı. Onun da yol yapımı için para toplanması ve hiç vergilenmeyen ipek fabrikalarından vergi alınması gibi önerilerini Meclis ilk başta geri çevirdi.¹⁶ Ama bu sıralarda büyük malî bunalım geride kalarak Osmanlı maliyesi bir nebze ferahladığından, mutasarrıfa carî harcamalar için biraz malî destek sağlanabildi. Kısa bir süre sonra tavsayan bu yardım artık sürdürülemez Vasa'ya da kendi başının çaresine bakması bildirilince¹⁷ Vasa'nın benimsediği tutum selefinin-
kinden değişik oldu. Rüstem Paşa, muhalefetin esas kaynağı olarak gördüğü Kilise ve Fransız Konsolosluğunu¹⁸ doğrudan karşısına almış-
ken, Vasa Paşa İdare Meclisi azalıklarına kendisiyle uyum halinde çalışacak kimseler getirmek üzere seçimleri etkilemeye girişti.

SEÇİMLER: MECLİS'İ ETKİLEME YOLU

Rüstem Paşa'nın da benzer girişimleri olduğunu Vasa Paşa'nın bir yazısından öğreniyoruz,¹⁹ ama Rüstem Paşa hakkındaki çeşitli şikayetler arasında seçim meselesi yer almadığına nazaran onun seçimlere müdahalesinin makul ve sınırlı bir çerçevede kaldığına hükmetmek gerekiyor. Oysa Vasa Paşa hakkındaki şikayetlerin odak noktası seçmenlere baskı yaptırmasıydı.

1864 Nizamnamesine göre İdare Meclisi azaları kademeli olarak seçiliyordu. Her köyün ahalisi birer geyh seçiyordu. İdare Meclisi azalarını da nahiyelerde köy geyhleri seçiyorlardı. Her iki senede bir Meclis azalarının üçte biri yenileniyor, azalıkları²⁰ son bulan kimseler yeniden seçilebiliyorlardı. (m.10). Nizamnamede seçim usulü hakkında madde olmamakla beraber zaman içinde seçimlerin yapılışı belli bir usule bağlanmıştı. Köy geyhleri belli bir günde, kaza merkezinde toplanıyorlar ve kaza kaymakamı idare memurlarından oluşan bir heyet önünde adaylar hakkındaki iradelerini sözlü olarak beyan

ediyorlardı. Nahiyeler itibariyle tutulan tutanaklar mutasarrıflık merkezine gönderiliyor, orada mutasarrıf başkanlığında toplanan Meclis-i İdare'nin tutanakları inceleyip onaylamasından sonra, mutasarrıf sonuçları ilan ve kazanan adayları göreve davet ediyordu.²¹ Naum Paşa zamanında, şeyhlerin istedikleri adayları pusulalara yazarak altını imzalayıp, mühürlemeleri esası getirildi.²² Bunun dışında, seçim usulünde Muzaffer Paşa dönemine değin esaslı bir değişiklik yapılmadı. Onun getirdiği değişikliklerden önce eski usulün nasıl işlediğine bakmamız yerinde olacaktır.

Köy şeyhlerinin seçimini uzun süre Cebel'in klancı-mezhepçi toplum yapısının belirlediği anlaşıyor. O düzeyde mutasarrıfın seçimlere karıştığına dair elimizdeki belgelerde bir işaret bulunmadığı gibi, sanıyoruz köy gelenekleri bunu zaten pek mümkün kılma-
zdı. Ancak, köy şeyhleri aynı zamanda sulh hakimliği görevi yaptıklarından (m.7), bütün hakimler gibi onların da tahkikat sonucu azil ve tedibleri mutasarrıfın yetki sınırları içinde idi. (m.11). Bu bakımdan, mutasarrıf şeyhleri baskı altına alabilirdi. Nitekim zaman zaman köy şeyhlerinin azli yoluna gidildiğini biliyoruz.²³ Mutasarrıf, İdare Meclisi azalarının seçiminde de köy şeyhlerini etkileyebilirdi. Şeyhlerin kime oy verdiğinin bilinmesi, irade beyanlarını mutasarrıfın vekili durumundaki kaymakama yapmaları kendi başına bir baskı aracı idi.

Mutasarrıfın bu yollardan köy şeyhlerine yapabileceği baskıya karşılık şeyhlerin çoğunluğunun Marunî oluşu Marunî Kilisesi'nin ve onun arkasındaki Fransız Konsoloslukunun seçimleri ve Meclisin genel tutumunu etkilemek açısından başlıca kozuydu. Gerçi Marunîler Meclis azalarının sadece üçte birini oluşturmaktaydılar ama seçmenlerin yaklaşık yüzde altmışı Marunîydiler. Bu durumda diyelim

Metn'in dört ayrı cemaate eğit olarak dağılmış azalıklarına talip olan herkes, seğılebilmek için Metn nüfusunun yüzde almış birini oluşturan Marunîlerin²⁴ köy şeyhlerinin güvenini bir şekilde kazanmış olmak zorundaydılar. Bu bir bakıma cemaatlerin kaynaşmasını mümkün kılan bir mekanizmaydı ve köylerdeki her cemaat için ayrı birer şeyh ve her Meclis-i Kebîr üyesinin kendi cemaatinin ileri gelenleri tarafından seğılmesini öngören 1861 Nizamnamesi'ne nazaran (1861: m. 5 ve m. 11) çoğunluğun eğilimlerini daha etkin olarak yansıtan yapıcı bir siyasî katılım anlayışını ifade ediyordu. Ama Kilise'nin seğımleri ve Meclis görüşmelerini etkileme imkanı da aynı katılım mekanizmasından ve Marunî cemaati, özellikle şeyhleri, üstündeki nüfuzundan kaynaklanıyordu. Kilise'yle bağlantısı sayesinde Fransız Konsolosluğu da bu nüfuzu paylaşıyor, hatta yönlendiriyordu.²⁵ İşte Vasa Paşa, selefi zamanında Kilise ve Fransa taraftarlarının idare Meclisi'nde böyle kurdukları hakimiyeti kırmanın zorunlu olduğuna inanıyordu. Yabancıların tegvikiyle "nizâmen mu'ayyen olan haddi tecâvüzle umûr-ı siyâssiyyeye müdâhele ve icrâât-ı hükûmete i'tirâz eylemekde ve hükûmetçe istihdâmı münâsib olmayan eghâsın me'mûriyyete ta'yinine hükûmeti mecbûr etmek maksadıyla" yol ve köprü yapımı gibi Cebel'in bayındırlığını artıracak işlerde bile muhalefete kalkışan bazı azaları azl etmeyi düşünen mutasarrıf bu konudaki yetkisinin sınırını öğrenmek için Merkez'e yazdığı yazıya özendirici cevap alamadı. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi görüşüne dayanarak Meclis-i Mahsus-ı Vükela adına sadriazamdan gelen cevapta, nizamname gereğı "meclisin tevzi"-i tekâlîfe nazâret ve Cebel hüdcesi dâhilindeki vâridât ve masârifâtı teftiş mâddelerinde olan selâhiyeti, husûsat-ı sâ'irede takayyud olunan hakk-ı ıstışâreleri fevkinde bulunmasıyla, .../mutasarrıfın/ bu mâddelerce meclis'e 'âid hukûka ri'âyet eylemesi/nin/ muktezi" olduğu belirtiliyor,

Meclis'in başkanı mutasarrıf olduğuna göre her hangi bir azanın hak ve görev sınırını tecavüz etmesine fırsat vermemek de onun elindedir deniyordu. Azalar yabancı taraftarlığıyla mutasarrıfın uyarılarına kulak vermemekte ısrar ederler ise yine de önceden bir karar alınamayacağı, böyle davranışları görülen belli bir azanın tutumunun memleket işlerine edeceği kötü tesirin derecesine göre ve kanun hükümleri çerçevesinde karar verilmek gerektiği de ekleniyordu.²⁶

Bu cevap karşısında mutasarrıf Meclis'teki yabancı taraftarlarını, belki daha doğru bir tabirle, her ne sebepten olursa olsun kendisiyle uyum halinde çalışmayan azaları azil niyetinden vazgeçip, seçim yoluyla değiştirmeye yöneldi. 1885 baharında dört azanın süreleri dolacak, yeniden seçim yapılacaktı. Vasa Paşa bunlardan ikisiyle anlaşmıştı ve yeniden seçilmelerini sağlamak istiyordu. Öteki ikisinin yerine ise yenilerini geçirmek istiyordu. Kilise ve konsolosluk ise tam tersini planlıyordu. Mutasarrıf, kolları sıvadı. Seçim hakkının yalnız köy geyhlerine ait olduğunu ve geyhlerin bu haklarını tam serbestlik içinde kullanmalarının sağlanacağını ilan etti. İlgili bütün nahiye müdürleri ve kaymakamlara, seyhlerle hiç bir taraftan baskı yapılmasına fırsat vermemeleri için seçimlerden bir ay önce kesin talimat verdi. Bir yandan da İstanbul'u hazırlamaya yöneldi. Hükûmetinin seçim sonuçlarını önemsemiyormuş gibi bir tavır takınmış olmasına rağmen, gerçekte seçilecek kimselerin "altı sene mütemâdiyen hizmette bulunacaklarına ve bitteselsül 'umûm ehalînîn müntehibi olmak mülâbese-iyle sözleri bir dereceye kadar sâdedîlân-ı ehâlîce müessir olacağına mebnî, bunların... dâire-i mensûbiyyete duhûl edenlerden intihâbı hükûmetçe gayr-ı muvâfık" olduğunu, Kilise ve konsolosluğun kendi taraftarlarını seçtirmeleri yabancı nüfuzunun genişlemesine yol açacağından, bunun

"şân-ı hükûmete yakışmayacağı misûllü...su-ı tesîri mûcib olacağı"na inandığını açıkça belitti. Ayrıca, hükûmet aleyhtarları seçimi kaybederlerse mutlaka hile yapıldığına dair sırf iftiradan ibaret şikayet dilekçeleri düzenlemeye kalkışacaklarından bunlara itibar edilmemesini Bâb-ı Âli'den istedi. Sonuçta, Vasa Paşa taraftarları, rakiplerinin en kuvvetli oldukları yerlerde bile ezici çoğunlukla seçildiler. Örneğin, biri Metn öteki Cezzîn'den doldurulması gereken iki Marunî üyeliğe Vasa Paşa'nın desteklediği adaylar, ilkinde 75 şeyhten 72'sinin oyunu, ikincisinde tüm şeyhlerin oyunu alarak seçildiler.²⁷

Gerek bu denli kesin sonuçlar alınması, gerekse Paşa'nın yazılarındaki genel ifade, mutasarrıfın seçimlere müdahale ettiğini göstermektedir. Vasa Paşa bunu kendisi de itiraf etmiştir. Hakkında şikayet bulunan bir tahrirat müdürünü savunurken, bu kimsenin 1885'te Cezzîn'de nahiye müdürlüğü yaparken hükûmet taraftarı adayın kazanması için çok emek sarfettiğini açıkça söylemiştir.²⁸ Bir başka yazısında, 1885 seçimlerinde "bir güne sızıldı çıkarılmaksızın... mensûbiyyet-i ecnebiyyeye meyyâl bulunmayanlardan a'zâ-yı lâzime intihâb ettirilmiş olduğu" ile övünmüştür.²⁹ Gerçekten de 1885 seçimlerinde Vasa Paşa'nın Kilise ve konsoloslugu fenersiz avladığı ve fazla sızlanmalarına fırsat vermediği anlaşıyor. Ama rakipleri mutasarrıfa bir daha böyle bir imkan tanımamaya kararlıydılar.

1887 baharında yenilenmesi gereken dört azalık için yapılan seçimler, taraflar arasında sert sürtüşmelere neden oldu. Fransız konsolosu bizzat mutasarrıfa gelerek seçimlere karışmayacağını ama hükûmet memurlarının davranışlarını yakından izleyeceğini bildirdi. Mutasarrıf yine şeyhlere hiç bir taraftan müdahale ettirilmeyeceğine dair genelge yayınladıktan başka çıkması muhtemel olaylara ve yapılacak itirazlara karşı Bâb-ı Âli'yi hazırlamaya koydu. Bu kez

seçimler Şuf, Cezzin, Zahle ve Batrun'da yapılacaktı. Şuf'ta bo-
galan Durzî azalığa mutasarrıf yanlısı bir kimsenin seçileceği,
Cezzin'de de eski Durzî azanın yerine mutasarrıfa ters düşmeyecek
yeni birisinin geleceği aşağı yukarı kesindi. Önce bu seçimler
tamamlandı ve beklenen sonuçlar alındı. Kilise, buralarda meydanı
mutasarrıfa bırakmış, seçim faaliyetlerini Zahle'de ve, özellikle,
nüfusun yaklaşık yüzde seksenbeşi Marunî olan Batrun'da yoğunlaş-
tırmıştı. Zahle'de mutasarrıfın desteklediği aday 28'e karşı 13 oyla
kazandı. Batrun'da ise Piskopos Frayfer'in desteklediği Assaf Efendi
Baytar ile mutasarrıfın adayı Şeyh Ken'an al-Zahirî yaman bir müca-
deleye giriştiler.³⁰

Seçimi Kenan Zahir kazandı. Karşı taraf hile ve baskı yapıldı-
ğını ileri sürdü. İki meclis azasından oluşan bir tahkikat komisyonu
kuruldu. Bunlar, üstünde baskı yapıldığı söylenen seyhleri teker
teker sorguya çekerek seçimlerin tam bir serbestlik içinde geçti-
ğine karar verdiler. Bunun üzerine Frayfer'in taraftarları komis-
yonun yanlı davrandığını, hatta bazı seyhleri ifade değiştirmeye
zorladığı iddiasıyla mutasarrıfın Beyrut'taki evine şikayete gitti-
ler. Kendi ifadelerine göre beşyüz kişiydiler ve aralarında sulh
seyhleri ve başka pek çok köy ileri gelenleri vardı. Mutasarrıfa
göre ise yetmiş ila seksen kişiydiler ve Piskoposun "ikâmetgâhı ci-
vârında mukim çiftçi ve 'amele ve seele gibi bir takım esâfilden
ibâret"tiler. Mutasarrıf onları kabul etmediği gibi ısrarları kar-
şısında bizzat silah çekerek uzaklaştırdı. Şikayetçiler hep beraber
bir konsolosluktan ötekine sokaklarda dolasmaya başladılar. Yalnız
Fransız Konsolosluğu tarafından kabul edildiler. Bir yandan da
mutasarrıf bunların böyle "cumhûr ile" ve "bir takım harekât-ı
nâlâyıkada" bulunarak dolasmalarının "şehir içinde Mârûnîler ile
ehâlî-i islâmiyye beyninde bir sadâ' ve nizâ' husûle getirerek

/Frayfer'in/ mensûbiyyet-i ma'lûmesine bir hizmet takdîm etmek" istemelerinden ileri geldiğini düşünerek Beyrut garnizon komutanına başvurup, dağıtılmalarını sağladı. Daha sonra elebaşı olduğuna inandığı beş kişiyi Cebel'de tutuklatıp yargıladı. Bunların üçü birer yıl hapislik ikisi de birer hafta hapislik ve hafif para cezasına çarptırıldılar. Divan-ı İstinaf kararı onayladı, İdare Meclisi de cezayı yerinde bulduğunu ilan etti. Bu iç gerginliğe koşut olarak diplomatik bir bunalım da doğdu. İlk tutuklamalar sırasında, Fransız konsolosu üç tercümanıyla birden mutasarrıfın makamına gelerek hiddetli bir dille tutuklananların serbest bırakılmasını ve seçimlerin yenilenmesini istemiş, mutasarrıf reddedince aynı öfke içinde ve protokol kurallarını ihlal ederek makama terketmişti. Olay doğal olarak İstanbul'a yansıdı ve bunalımın giderilmesi Ekim ayını buldu. Padişah'ın cülûs-ı hümayûnunun yıldönümü vesilesiyle mahkumları affetmesine karşılık, sefaret seçim sonuçlarını hiç bir şekilde yeniden kurcala mayacağına dair teminat verdi ve konsolos mutasarrıfı ziyaret ederek barışmış oldular.³¹

1887 seçimlerinde de mutasarrıfın baskı yaptığında kuşku yoktur. Bunun başlıca işareti, bazı karye şeyhlerini seçimden önce azlettiği, oy kullanacak şeyhlerin birbirlerinden destek bulmalarına fırsat vermemek için bunları nahiyeleri itibarıyla ayrı ayrı günlerde kaza merkezine davet ettirdiği, tahkikat komisyonunun hiç de tarafsız hareket etmediği gibi konularda Bâb-ı Âli kanalıyla iletilen şikayetlere kaçamak cevaplar vermesidir. Buna rağmen Padişah sonucu olumlu karşılamış olmalıdır ki bu olaydan sonra Paşa'yı birinci derece Mecidi nişanı ile taltif etti.³² Seçimleri etkileme gücünü kanıtlamış olan mutasarrıfın desteklediği adaylar, 1889 seçimlerini "hiç sızıldı çıkmaksızın" kazandılar.³³ 1891 seçimlerinde de Fransız

Konsolosluğu ve Marunî Kilisesi seçilmesini istedikleri adayların mutasarrıfa ters düşmeyen kimselerden olmasına dikkat ettiler ve taraflar bir uzlaşma yoluna gittiler.³⁴

Vasa Paşa'nın seçimlerle ilgili tutumunun önemli bazı sonuçları oldu. Bir kere, eskiden seçim şanslarını meclis ve mutasarrıflık yönetimi dışındaki bağlantılarda arayan adaylar, artık meclis içindeki dengeye ve yönetimle olan ilişkilerine son derece dikkat etmeye başladılar. Burada Vasa Paşa'nın eskiden kendisine muhalefet eden azalarla uzlaşıp, onların yeniden seçilmelerini desteklemekten çekinmemesinin etkisi çoktu.³⁵ Meclisle mutasarrıf arasında nispeten uyumlu bir ilişki kurulması sayesinde, önemli kararları geçirmek kolaylaştı. Nitekim, Vasa Paşa, 1885 seçimleri arifesinde hissettirmeye başladığı tutumuyla vergi yükseltmeleri ve yol yapımı için para toplanması dahil, zor bir takım kararları gerekli ödünleri vererek de olsa Meclis'ten birer birer geçirmeye başladı.³⁶ Bu şartlarda Meclis'in önemi büyük ölçüde arttı. Meclis kararlarını ve seçimleri etkilemek için çok yönlü ve en ilginç mezhep çizgilerini kesen ittifaklaşmalara gidildi. Örneğin Marunî Kilisesi'nin en önemli sözcüsü Yusuf Dibs ile Dürzîlerin bir numaralı önderi Emir Mustafa Arslan yanlarına bazı Ortodoksları da alarak işbirliği yaparken başka Ortodokslar ve Şedid 'Akl, Ken'an Zahir gibi önemleri gittikçe artacak olan Marunî önderleri, Canbulatlar'a yaklaştılar.³⁷

Ne var ki Meclis azalarının kendi başlarına uyumlu hareket edebilmeleri için henüz şartların olgunlaşmadığı Vasa Paşa'nın beklenmedik ölümü üzerine doğan yönetim boşluğunda ortaya çıktı. Mutasarrıflık makamının boş kaldığı iki ayı aşkın bir süre, bir yanda reis vekili ve dört Marunî aza ile bir Dürzî aza, onların karşısında öteki azalar olmak üzere Meclis ikiye bölündü. Padişah iradesiyle işlerin yönetimi topluca Meclis'e bırakılmışken, reis vekilinin

mutasarrıf vekili imiş gibi hareket ederek bir takım kararları Meclis'e danışmadan sonuçlandırmaya kalkmasından çıkan anlaşmazlık büyüdü, Meclis toplanamaz, işler yürümez hale geldi. Daha önce de belirtildiği gibi, gerginliği gidermek Beyrut valisine düştü.³⁸ Yine de bölünmede hiç değilse bir Dürzî azanın Marunîler arasında yer alması dikkat çekicidir. Ayrıca, yeni mutasarrıfı seçmek için yapılacak toplantıda değerlendirilmek üzere çeşitli mezheplerden 1200'ü aşkın Cebellinin imzalayıp mühürleyerek sunduğu arzıhalde meclis seçimlerinin tarafsızca yapılmasının istenmesi de anlamlıdır. Arzıhalde "'a'zâyı intihâb eden meşâih mutasarrıfın emrine mutî' olduklarından, müntehibler ba'zan bilâsebeb 'azl edilmekte ve bu meclis ... mutasarrıfın taht-ı hükmünde kalmaktadır" diye şikayet olunuyordu.³⁹

Bu şikayet ve seçimlerin yarattığı gerginlikler göz önüne alınarak, mutasarrıflığa Naum Paşa'nın tayinine ilişkin 1892 Protokolü'nün ilk maddesinde, "Meclis-i idâre intihâbâtının hürriyetçe arzû olunan kâffe-i teminât tahtında icrâ ve Meclis-i mezkûrun vezâifine ri'âyet" olunması istendi.⁴⁰ Aynı protokol gereği, yeni mutasarrıfa Sadrlazam tarafından yapılan tavsiyeler arasında da seçimlerde nizamı uyularak daha önce olduğu gibi tatsızlıklara yol açılmaması maddesi yer aldı.⁴¹

Ama görevi başına gelince Naum Paşa'nın yaptığı ilk işlerden biri Meclis'in bütün azalarını azl ederek yeni seçimlere gitmek oldu.⁴² Daha önce Rüstem Paşa, bir azanın azalığını baştan red, bir başkasını ise seçimden sonra azl etmekle⁴³ iki emsal yaratmıştı. Fakat Vasa Paşa yukarıda değindiğimiz Şura-yı Devlet kararı ılgında bu yola başvurmamıştı. Oysa Naum Paşa, azaları toptan azl ederek nizamnamede yeri olmadığı halde mutasarrıfın yetkilerine fiilen bir yenisini eklemiş oluyordu. Naum'un gerekçesi, mevcut azaların

seçiminin türlü baskı ve dolaplarla gerçekleşmiş olmasıydı. Buna hiç bir taraftan kimse itiraz etmedi.⁴⁴ Şeyhlerin imzalı mühürlü beyanına dayanan yeni seçimler yapıldı. Naum Paşa seçimleri etkilemeye kalkmadıysa da getirdiği yenilik eski usulü esastan değiştirmediklerinden protokolca öngörülen tam "hürriyet" ortamının sağlanmış olduğu her halde ileri sürülemez.

Aslında Naum Paşa Meclis'e itibar etmek niyetinde bulunmadığını açıkça belli etti.⁴⁵ Mahkeme harçları ve bayındırlık işlerine sarf olunmak maksadıyla ağnam ve keçi rüsumu adı altında toplanan vergileri arttırmak isteği meclis tarafından reddolununca doğrudan Bâb-ı Âli'ye müracaat ederek ve Şura-yı Devlet ve Maliye Nezareti'nden çıkarttığı onaylara dayanarak bu harç ve vergileri yükseltiverdi.⁴⁶ Meclis'e bu emrivakiyi kabullenmekten başka çare kalmadı.⁴⁷ Meclis'in böylece arka plana itilmesine rağmen, Naum Paşa dönemine hakim olan nisbeten yumuşak, iyimser hava içinde, Meclis azaları birbirleriyle ve mutasarrıflık merkezindeki ileri gelen ayan ve memurlarla yakın sosyal ilişki kurdular. Rekabet eksik olmamakla beraber bu, yakınlaşmalarına engel teşkil etmedi.⁴⁸

Muzaffer Paşa zamanında (1902-1907) Meclis'in yeniden önem kazandığını görüyoruz. Bunda Paşa'nın liberal kişiliğinin ve seçimlere gizli oy esasını getirmesinin etkisi vardı. Yeni seçim usulüne göre, ilk aşamada, yani köy şeyhlerinin seçiminde, yetişkin köylü erkeklere aday sayısı kadar tahta çubuk dağıtılıyordu. Bunların hepsi siyah, biri beyazdı. Köylüler her aday için ayrılmış birer sandık önünden geçiyor, beğendikleri adayın sandığına beyaz, ötekilerine siyah çubuk atıyorlardı. Sandığından en çok beyaz çubuk çıkan aday, köy şeyhi seçilmiş oluyordu. Bu usulün ne denli yaygın ve etkin olarak kullanıldığını bilmiyoruz. Çoğu köyde

geyhlerin alışageldiği gibi seçilmeye devam edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Öte yanda, Paşa'nın ikinci aşamada yani geyhler tarafından Meclis azalarının seçiminde yaptığı değişikliğin, Meclisin temsil kaabiliyetini büyük ölçüde arttırdığı anlaşıyor. Bu aşamada Paşa, geyhleri oy pusulalarını imzalayıp mühürlemeye, dolayısıyla kime oy verdiklerini açıkça belli etmeye mecbur kılan eski usulü kaldırıp yerine tam gizli oy ve her kaza içintek bir sandık esasını getirdi. Çoğu zaman seçimlere bizzat nezaret ederek, hiç bir dedikoya sebebiyet vermeyecek, güvenli bir seçim ortamı sağlamaya çalıştı. Bu çabaları sonucunda geyhler, yalnız memurların değil Marunî Kilisesi'nin de baskısından büyük ölçüde kurtuldu.

Örneğin, 1907'de Kisrevan ve Kure seçimlerinde Marunî Kilisesi'nin desteklediği adaylar yapılan bütün dolaylı baskılara rağmen, kaybettii. Öte yandan Muzaffer Paşa, zaman zaman bazı azalarla ciddi anlaşmazlıklara düşmesine rağmen onlara baskı yapmak yoluna sapmadı. Meclis'in yetki alanına riayet etti. Malî sorunlara çözümü Meclis'le birlikte aradı. Gerçi, azalar kişisel çıkarlarına dokunduğu anlaşılan birtakım makul girişimleri, örneğin mutasarrıfın belediye gelirlerini denetleme çabasını, ısrarla kösteklediler. Ama bazı harçların yükseltilmesine de razı gelerek mutasarrıfı büsbütün karşılarına almadılar.⁴⁹ Böylece, Muzaffer Paşa döneminde Meclis'in Cebellileri temsil kaabiliyetiyle beraber itibarı da arttı.

MECLİS: CEBELLİLERİN SÖZCÜSÜ

Yusuf Franko Paşa (1907-1912), bu durumu rahat iş görmesine bir engel saydı. Meclis azalarının bir kısmıyla iyi ilişkiler kurmakla beraber bir kurum olarak Meclis'e saygı göstermedi. Sadece işine gelen azalara danışarak hem resim ve vergileri hem de harcamaları

kendi bildiğince düzenledi. Hakkında vaki olan şikayetlere karşı meclis azalarının çoğunluk kişisel çıkarları doğrultusunda ve sorumsuzca hareket ettiklerini ileri sürdü. Sadaret bu cevapla tatmin olmayarak durumu Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi'ne incelettirdi. Paşa'ya malî hususlarda Meclis'in yetkilerine riayet etmesi ısrarla tavsiye olundu.⁵⁰

Ama Paşa, bir türlü Meclis'le olumlu ilişkiler kuramadı. 1908 Devrimi'nin yarattığı özgürlük havası içinde Meclis, mutasarrıfın vergi ve resimleri yükselten önceki kararlarını tanımadığını bildirirken, aynı ölçüde artmış olan harcamalardan tasarrufa gitmeye yanaşmadı.⁵¹ Meclis'le mutasarrıf arasındaki bu en tipik uyumsuzluk sürerken araya bir de Osmanlı Meb'usan Meclisi'ne temsilci gönderme tartışması girdi. Bu konuda bazı azaların tereddütlerini ileri süren Yusuf Franko, tek tek kişilerle uğramaktansa bütün Meclisi lağv etmek için Bâb-ı Âli'den izin istedi. Kendisine bundan kesinlikle kaçınması, mevzuat çerçevesinde kalması bildirildi.⁵² Ama bu arada mutasarrıf, bir azayı rüsvet alarak görevini suistimal ettiği gerekçesiyle azl etti. Yapılan itirazlar üzerine Bâb-ı Âli'nin istediği tahkikat raporunu Yusuf'un üç ayı aşkın bir süre hazırlayıp gönderemediğine ve bu olay yüzünden birbirine rakip bazı ayanın bile kendisine karşı tavır aldığına bakılırsa, ithamın hukukî geçerliliğinden kuşku duymak gerekiyor.⁵³

Mutasarrıfla Meclis arasındaki sürtüşme, 1910 baharında doruk noktasına çıktı. Bir süredir Paşa, azaların davranışlarının "Devlet-i 'Alîyye-i 'Osmâniyyenin hukûk-ı mukaddese-i hükûmrânîsiyle gayr-i kâbil-i telîf bir dereceye varmış" bulunduğunu ileri sürerek Meclisi tebdil için ısrarla izin istiyordu. Fakat Bâb-ı Âli, mutasarrıf hakkında arkası kesilmeyen şikayetleri de göz önünde bulundurarak, kanun çerçevesi içinde kalmasını bildiriyor, bu izni

vermiyordu.⁵⁴ Derken Yusuf, kendi tayin ettiği reis vekiliyle takıştı ve bir tartışmada kendisine hakaret etmesini fırsat bilerek azletti ve tutuklattı, cezalandırılması için mahkemeye baskı yaptı. Reis vekilini korumak isteyen iki Marunî, bir Rum Ortodoks azayı da kısa bir süre için tutuklatarak azille tehdid etti. Bâb-ı Âli devreye girerek mutasarrıfın davaya müdahalesini ve genel davranışını takbih etti. Bunun bir etkisi görülmemiş olacak ki Cebel'de oluşturulan çeşitli komiteler, Bâb-ı Âli'ye gönderdikleri yazılarda, en kısa bir süre içinde mutasarrıf kanun tanımaz davranışlarından vazgeçmezse kanunu ona kendi vasıtalarıyla tanıtıracaklarını söyleyecek kadar ileri gittiler. Bâb-ı Âli derhal Beyrut valisine yazarak hem mutasarrıf hem de kargıtları hakkında gerekli tahkikatı yaparak Meclisle mutasarrıf arasındaki sürtüşmenin giderilmesine yardımcı olmasını istedi.⁵⁵ Fakat Yusuf Paşa, Meclisi kendisine tamamiyle bağımlılıkıma çabasını sürdürerek, bu kez de saygın, ilımlı bir kimse olan yeni reis vekilini, sonradan beraat edeceği asılsız bir suçlamayla mahkemeye vererek azl etti. Yine onu savunmak isteyen azalar hakkında tahkikat açmaya kalktı. Bâb-ı Âli kendisini durdurdu.⁵⁶ Bütün bunlar olurken, Yusuf Paşa bir yandan sulh geyhleri üstünde baskı yaparak seçimleri de etkilemeye çalışıyordu. Fakat selefinin getirdiği usul yüzünden istediği sonuçları alamıyor, çeşitli şikayetlere sebebiyet verdiğiyle kalıyordu. Mutasarrıfı bu konuda da müteaddid defalar uyaran Bâb-ı Âli, en son şubat 1911'de, zorlayıcı davranışlarıyla ortalığı karıştırmaktan vaz geçmesini, baskıyla sağlanacak itaatin geçici olacağını ve ters tepkiler doğuracağını kesin bir dille ihtar etti.⁵⁷

Gerçekten de Yusuf Paşa'nın sert tutumu ters tepmiş, katalist gibi işleyerek azaların anlaşmazlıklarını unutup, kenetlenmesine

yaramıştı. Bunun somut delili, 12 Temmuz 1912'de görev süresi biterek Cebel'den ayrılan Yusuf Paşa'nın yerini 22 Ocak 1913'de Ohannes Paşa alıncaya değin, mutasarrıflığın işlerini Meclis'in kendi başına güzelce çekip çevirebilmesidir. İtalya, sonra Balkan savaşı ve çeşitli hükümet buhranları yüzünden Cebel'e bir türlü mutasarrıf tayin olunamayan bu altı ay zarfında, Meclis'in dayanışma ve uyum içinde verdiği sorumlu yönetim örneği, 1892'de Vasa Paşa'nın ölümü ile doğan yönetim boşluğuyla karşılaştırılırsa, aradaki yirmi yıl içinde Meclis'in kazandığı önem ve görev bilinci daha iyi anlaşılır.

Ohannes Paşa'nın tayinine ilişkin Aralık 1912 Protokolü da Meclis'in önemini kabul ederek, nizamnameyi Meclis'in temsil kaabiliyetini artıracak, yetkilerini genişletecek ve azanın güvenliğini temin edecek şekilde tadil etti. Buna göre, her yüz vergi mükellefi başına bir kişi hesabıyla, önden seçilecek delegeler, Meclis azalarının seçiminde köy sulh şeyhlerine katılacaklardı. Böylece azalar daha geniş bir seçmen kümesi tarafından seçilmiş olacaklardı. Seçilen aza, "tahkikât icrâ olunmadıkca ve netice-i tahkikâtden haberdâr edilecek olan Meclis-i İdârenin rey ve tasvibi inzimâm etmedikçe mutasarrıf tarafından işden el çektirilemeyecek"ti. Nihayet, malî konulardaki eski yetkilerine ilaveten, Meclis, mutasarrıfın tayin edeceği bütçeyi onaylayacaktı.⁵⁹

Gerçi, 1915'de bütün protokollarla beraber 1912 Protokolü da ilga olundu, ama Osmanlı mülkî yönetim düzeni içinde zaten yeri olduğundan İdare Meclisi önemini yitirmedi. Son mutasarrıflar hep kısa süreyle Cebel'de bulunduklarından, beldeyi fiilen Meclis yönetti. Osmanlılar çekildikten sonra da Cebellilerin tek ve tartışmasız sözcüsü olarak Fransızların karşısına Meclis çıktı.⁶⁰

BÖLÜM VI: MALÎ İŞLER

Cebel-i Lübnan mutasarrıflarını bunaltan sorunların belki en başında daha önce de değindiğimiz üzere, görevlerini yerine getirmelerine yetecek malî kaynakları bulmak geliyordu. Nizamnamede Cebel-i Lübnan vergisinin maktu olduğunun söylenmesi, sorunun düğüm noktasıydı. Bu düğümü gözebilmek için mutasarrıfların harcadığı çaba, düğümü çözümsüz bırakmaktan yabancılardan umduğu çıkar ve ayrıcalıklarının güvencesi saydıkları düğümü korumakta Cebellilerin gösterdiği direnç, mutasarrıflık döneminde siyasî gelişmeleri belirleyen önemli etkenlerdendi.

Maktu vergi esasını emirlik günlerine kadar geri götürmek, dolayısıyla bunu Osmanlı Devleti içinde Cebel'le merkezin ilişkilerini yönlendiren bir gelenek olarak görmek mümkündür. Ancak çevresiyle ilişkileri zaman içinde gittikçe yoğunlaşırken, çevresini bağlayan şartlardan Cebel'in ayrı kalması da her halde pek zor olurdu. Nitekim, Mehmed Ali Paşa'nın Suriye hakimiyeti sırasında, bütün komşularıyla beraber Cebellilerin ödediği vergi tedricen artmış, 3,5 milyon kuruşu geçmişti. Bölge yeniden İstanbul'un hakimiyeti altına alınınca, Cebellilerin bu kadar yükü kaldıramayacağı düşünülerek vergi senede 3500 keseye, yani 1 750 000 kuruşa düşürüldü ve maktu olması kararlaştırıldı. Bu esas ve rakam iki-kaymakamlık dönemi boyunca (1841-1861) geçerli kaldı.¹ Ne varki, Cebel'deki huzursuzluk ve karışıklığın sürmesi, vergi yükünün bölgeler arasında adilane dağıtılamaması² gibi nedenlerle senelik verginin tamamı hiç bir zaman toplanamadı. Mutasarrıflık dönemi başında Cebellilerin eski vergi borçları, toprak davalarının çözümünü kolaylaştırmak için defterden silinenler dışında, 13,5 milyon kuruşu geçiyordu. Hükümet sırf Cebel'in imarına hasr etmek üzere bu parayı toplamaya

bir süre çalıştıktan ve yaklaşık 4 milyonunu topladıktan sonra kalan 9,5 milyonu aşkın kısmından umudu keserek af etti.³ Bu hesaba, iki-kaymakamlık döneminde Cebellilerin ödediği verginin senede 1,5 milyon kuruşu bile bulmadığı aşıkârdır.

MUTASARRIFLIK DÖNEMİNDE MEVZUAT

1861 Nizamnamesi'nde de verginin yine maktu ve senede 1 750 000 kuruş olması öngörüldü. Vergiyi toplama ve yerine harcama yetkisi mutasarrıfa, tevzi ve gelir-giderlerin idaresini teftiş yetkisi de İdare Meclisi'ne verildi. Vergi hasılatıyla önce Cebel'in ihtiyaçları karşılanacak, fazlası kalırsa İstanbul'a gönderilecekti. Hasılat ihtiyaca yetmezse üst tarafını Devlet-i Aliyye tamamlayacaktı, ama fazladan yapılacak harcamanın gerekliliğine dair önceden rıza ve onayı alınmak şartıyla. Durum elverdiğinde, maktu vergi miktarı 3,5 milyon kuruşa yükseltilebilecekti. (1861: m. 1, 2, 16). Nizamnameye bağlı olarak ilgili devletler arasında imzalanan 1861 Protokolü'ne eklenen, bir maddede ise, her ne kadar nizamnamede maktu vergiye bir tavan getirilmişse de bunun bir "hadd-i mutlak" teşkil etmediği, somut ihtiyaç zuhurunda ve mutasarrıf ile İdare Meclisi ve Bâb-ı Âli üçü birden anlaşmak şartıyla verginin yükseltilebileceği açıkça kabul olundu. Protokolları daima nizamnameyi tamamlayan hukukî belgeler olarak yorumlayan yabancı devletlerin ileride tanımazlıktan gelecekleri bu maddeyi buraya aynen almakta yarar vardır:

9 Haziran 1861 târîhli nizâmnamenin 16. maddesinde zikr olunan yedi bin kese akçe rakamı bir hadd-i mutlak teşkil etmemesi ve bir taraftan Cebel-i Lübnân vergisini meblâğ-ı mezkûr derecesine iblâğ etmezden evvel vakâyî'-i âhire sebebiyle hâsıl olan buhrânın mündefi' olmasına intizâr etmek münâsib olduğu hâlde, bunun mümkün olabilmesi ve diğer taraftan ıslâhât-ı cedîdenin mûcib olduğu tezâyüd-i masârif keyfiyeti eski vergiye zamm olunduğu hâlde mecmû'-ı mikdârı yedi bin kese akçeyi bile tecâvüz edecek

olan verginin tezyidini icâb ettirmesi megrûtdur. Verginin yedi bin kese akgeden ziyâdeye tezyid olunabilmesi ancak Bâb-ı 'Âlî'nin ruhsatı ve mahallî meclis idâresinin ekseriyyet ve muvâfakâtı ile mümkün olacağı dahî muhtâc-ı beyân değildir.

Bundan başka, vâli bu salâhiyyetten ancak son derecede bir ihtiyât ile istifâde etmeye ve cemî'-i zamânda ve her şeyden evvel Cebel-i Lüb-nân'ın vâridât ve masârifât-ı 'âdiyyesi bey-ninde bir muvâzene-i sahîha aramağa mecbûrdur. 4

1864'te, nizamnamede yapılan değişiklikler antlaşmaya bağlanırken, 1861 Protokolünün ek maddesi dahil bütün hükümlerinin muhafaza edildiği açıkça belirtildi. Daha sonraki protokollarda da öyle. 1864 Nizamnamesinde (m. 1, 2, 15) ise, vergiyle ilgili önceki hususlar aynen yer aldıktan başka, "Bahâlıklar (بالقلم) ya'ni emlâk-ı hümâyûn vâridâtı vergiye dâhil olmadığından vâridât-ı mezkûre Hazîne-i Celîle hesâbına olarak Cebel sandığına teslim kılınacaktır" denerek (m.15) bazı anlaşmazlıklara sebep olduğu anlaşılan bir konuya açıklık getirdi.⁵ 1864 tadilatı sırasında yazıya dökülmediği halde üstünde anlaşmaya varılan bir başka husus da maktu verginin yedi bin keseye yani 3,5 milyon kuruşa yükseltilmesi oldu. Böylece mutasarrıflık dönemi boyunca malî işlerin yürütülmesini yönlendirecek temel esaslar belirlenmiş oldu. Buna göre temel malî kaynaklar maktu vergi ve emlâk-ı hümâyûn gelirleriydi.

TEMEL GELİR KAYNAKLARI

(1) Maktu vergi:

Cebel'deki uygulamaya bağlı olarak maktu vergi iki kısma ayrıldı:

(a) "Bedel-i 'askerî" ya da "resm-i a'nâk" yani "boyun" vergisi ki buna halk arasında "farîza" denirdi. (b) "Emlâk vergisi" ki arazi ve "müsekkefât" (kira getiren bina, akar) üzerinden alınırdı. 3,5 milyon kuruşluk maktu vergi toplamını tutturan şekilde bu iki verginin dağılımı şöyle gerçekleşti:

TABLO I: 1861-68 NÜFUS VE TOPRAK SAYIMI SONUÇLARINA GÖRE CEBEL-İ LÜBNAN'DA ERKEK NÜFUS VE MAKTU VERGİ DAĞILIMI

	MARUNİ	DÜRZİ	RUM ORTODOKS	RUM KATOLİK	MOTEVALİ	İSLAM	PROTESTAN ERMENİ YAHUDİ	TOPLAM
BATRUN	13 260	-	1 134	218	1 088	185	-	15 835
KURE	910	-	4 473	4	20	590	-	5 997
KISREVAN	17 150	-	511	287	1 700	187	5	19 840
METN	14 095	2 402	4 528	1 688	398	67	17	23 195
ŞUF	7 217	10 035	2 250	1 827	261	2 243	150	23 983
ZAHLE	669	-	567	2 859	15	36	-	4 146
DAYR AL-KAMAR	1 166	14	-	176	-	-	-	1 356
CEZZİN	2 953	16	89	1 558	730	86	-	5 432
TOPLAM	57 420	12 467	13 552	8 617	4 212	3 394	172	99 834
NÜFUS %	57,5	12,5	13,6	8,6	4,2	3,4	0,2	100%
ŞAHİS VERGİSİ krş	502 425	109 086	118 580	75 398	36 855	29 697	1 505	873 547
EMLAK VERGİSİ krş	1 344 630	618 429	290 052	133 455	59 661	173 271	6 954	2 626 452
TOPLAM VERGİ krş	1 847 055	727 515	408 632	208 853	96 516	202 968	8 459	3 500 000
EMLAK VERGİSİ %	51,2	23,6	11,0	5,1	2,3	6,6	0,2	100 %
TOPLAM VERGİ %	52,8	20,8	11,7	6,0	2,7	5,8	0,2	100 %

Kaynak: Sâlnâme, Cebel-i Lübnân, 1307, 4. def'a, Bitiddîn, 1307 (1889-90), s. 100; İsmail Hakkı (yn),

Lübnan mebâhis 'ilmiyya va ictimâ'îyya, 2. baskı, Beyrut, 1970, s. 644 karşısı.

Tablo II - 1329 (1913-14) SAYIMINA GÖRE CEBEL-İ LÜBNAN MUTASARRIFLIĞININ NÜFUSU

	MARUNİ	DÜRZİ	RUM ORTODOKS	RUM KATOLİK	MÜTEVALİ	SUNNİ	PROTESTAN ERMENİ YAHUDİ	TOPLAM
BATRÜN :	70 341	-	4 890	1 085	6 343	561	-	83 220
KURE :	3 060	-	18 920	11	41	2 005	26	24 063
KİSREVAN :	58 526	-	1 811	480	8 995	310	75	70 197
METN :	54 911	9 177	15 229	6 158	3 382	313	506	89 676
ŞUF :	32 316	38 056	9 989	7 732	1 429	10 790	1 626	101 938
ZAHLE :	2 721	-	820	8 676	-	230	211	12 658
DAYR AL-KAMAR:	6 858	8	-	1 440	-	11	138	8 455
CEZZİN :	13 575	49	697	6 354	3 223	309	386	24 593
TOPLAM :	242 308	47 290	52 356	31 936	23 413	14 529	2 968	414 800
NÜFUS % :	58,4	11,4	12,6	7,7	5,7	3,5	0,7	100,0 %

Kaynak: İsmail Hakkı Bey (yn). Lubnân mebâhis 'ilmiyya va ictimâ'iyya. 2. baskı.

Beyrut, 1970, s. 644 karşısı.

(a) Bedel-i askerî: Tamamlanması 1869'u bulmakla beraber "sathî bir şekilde yapılan sayım" sonucunda⁶ 15 yaşından yukarı Cebelli erkeklerin sayısı 99 834 olarak tesbit edildi. Bunların her birinden senede 80 kuruş 30 para bedel alınması, toplam bedelin 873 547,5 kuruş olması kararlaştırıldı. Daha sonraki yıllarda nüfus arttığı gibi bölgelere dağılımı da değişti, pek çok kimse yurt dışına göçtü. Ama yeni nüfus sayımı ancak 1329'da (1913-14) yapılabildi. Ve o zaman dahi her köy, kasaba ve şehir için 1868'de belirlenmiş olan bedel miktarları değiştirilmedi. Oranların aynı kaldığı varsayıldı. (Sayım sonuçları ve maktu vergi dağılımı için tablolara bakınız.) 1918'de bedel-i askerî hala bu eski miktarlar üzerinden muhtarlar ve sulh şeyhleri marifetiyle toplanıyordu.⁷

(b) Emlak vergisi: Mülkün gelir ve ürünlerinden alınan emlak vergisinin dağılımını belirlemek üzere Davud Paşa zamanında "basit ve ilkel" bir ölçüm ve değer tahmini yapıldı. Yine Franko zamanında tamamlanarak son şeklini alan bu değerlendirmeye göre toplam 125 069 dirhem 4 kırıtlık bir değer tesbit edildi. Her dirhemden senede 21 kuruş vergi alınması, toplam vergi gelirinin 2 626 452,5 kuruş olması kabul olundu.⁸

Gerçekte, bu yükün bölgeler arasında dağılmasında bazı haksızlıklar bulunduğu yabancı gözlemciler ve Osmanlı yöneticilerince paylaşılmaktaydı. 1888'de Vasa Paşa'ya Sadaret'ten gönderilen yazıda dirhem başına vergi oranı aynı kalarak yeni bir ölçüm yapılırsa toplam verginin yüzde kırk derecesinde artacağını "erbâb-ı vukûf" tarafından belirtildiği bildiriliyor, mutasarrıfın görüşü soruluyordu. Onun verdiği cevaplardan konunun İngiltere Sefaretince açıldığı anlaşıyor. Paşa, ölçüm sırasında papazların teşvikiyle halkın

gösterdiği direnç ve yapılan hileler yüzünden, özellikle kuzeyde, bir kısım ekili arazi değerinin düşük tutulduğuna, bir kısmının hiç gösterilmediğine işaret ettikten sonra şöyle diyordu:

"Cihet-i şimâliyyede tahrir kılınmış olan arâzînin mâl vergisi cihet-i cenûbiyye mürettebâtına nisbeten ta'dîl ve arâzî-i mektûme ile iki cihette muahharen ihyâ edilen emlâk müceddeden misâhe ve ona göre mâl vergisi ta'yîn kılınır ise emlâk vergisi yüzde kırk değil, belki daha ziyâde tezâyüd edeceği buraya vürûd-ı çâkerânemle biddefa'at icrâ olunan devr ü teftîştan sonra 'indel-mukâyese anlaşılmış idi."

Ancak Paşa, maktu vergi tavanı yükseltilmedikçe yeni ölçümün Hazine-i Celile'ye yarar sağlamayacağına, sadece yeni bir vergi yükü dağılımı getireceğine de dikkati çekiyordu. Bundan, İngilizlerin esas hesab ettiği gibi, Dürzîler karlı çıkardı ama Marunî Kilisesi ve Fransa da boş durmaz, ölçüm için yapılacak harcamaların boşa gitmesi bir yana, Cebel yeniden karıştırdı. Esas mesele maktu verginin artırılmasını sağlayacak şartları hazırlamaktı. Oysa İngilizler bile bir ard hesapları olmadıkça buna yanaşmazlardı.⁹

Osmanlılar maktu vergiyi bir türlü yükseltemedikleri için yeni ölçüm ve sayıma da girişmediler. Böylece Davud ve Franko paşalar zamanında 873 547,5 kuruş bedel-i askerî, 2 626 452,5 kuruş emlak vergisi olmak üzere belirlenen toplam 3,5 milyon kuruşluk maktu vergi esası, mutasarrıflık dönemi sonuna değin geçerli kaldı. Bu vergilerin kusurlu hesaplarından kaynaklanan 2400 kuruşluk bir fazla ise niteliği aşağıda anlatılacak olan "mühmelât" hesabına dahil edildi.¹⁰

Ancak zamanla bu toptandan Kure kazasının Muissara köyüne düşen 59 140 kuruşun düşülmesi gerekti. Muissara hemen Trablus Şam

şehrinin önünde zeytinlik ve meyvalık bir arazi parçasıydı. Sakinleri hep müslüman olduğu gibi sahiplerinin bir kısmı da zaten Trablus Şam'da oturuyordu. Üstelik arazi şehrin genişleme alanı üzerindeydi. Buna rağmen mutasarrıflığın ilk teşkili sırasında Kure kazasına ilhak olunmuştu. Oysa Kure'nin mutasarrıflığa dahil edilme gereksesi burada Rum Ortodoks Hristiyanların çoğunlukta bulunuşuydu. 1871'de Osmanlılar Muissara'nın Kure'ye ve dolayısıyla Cebel-i Lübnan'a sehven bağlanmış olduğunu ileri sürerek bu köyü Trablus Şam'a iade ettiler. Fakat yabancıların itirazı yüzünden Muissara'nın idaresi bir süre Trablus Şam'la Cebel arasında el değiştirip durdu. Bir yandan da Cebel'in maktu vergisinden Muissara'ya düşen 59 bin kûsur kuruşun ne olacağı, inanılır gibi değildir ama, bayağı önemli bir diplomatik mesele haline girdi. Bir ara bu mikdarı Trablus Şam Cebel'e ödedi. Sonra başka yerlerin hissesi, toplam 3,5 milyon kuruşu bulacak şekilde yükseltilmek istendi. Sonunda köyün yönetimi tamamıyla Trablus Şam'a bağlanırken Cebel'in maktu vergisi de 59 140 kuruş eksiğiyle 3 440 859,5 kuruşa düşürüldü.¹¹

(2) Emlak-ı Hümayun Gelirleri:

Nizamnamede Emlak-ı Hümayun denilen gelir kaynağı, gerçekte büyük bir kısmı özel şahıslar uhdesinde bulunan fakat ürününden cins ve türe göre hükûmetin belli bir hisse aldığı ağaçlar ve topraktı. Nizamnamenin Türkçesinde "bahalık" () Arapçasında "Beylik" (veya)¹² diye geçen bu hisse, bir zamanlar Cebel emirlerinin "matbah-ı hass" masraflarına tahsis olunurdu.¹³ İki-kaymakamlık döneminde tasarruf ve intikal hakları iyice karışan "emlâk-ı hümayûn" ya da Cebelliler arasındaki adıyla "emlâk-ı emîriyye", mutasarrıflığın kuruluşu sırasında yeniden bir düzene sokulmaya çalışıldı.¹⁴ Ağaçlar sayıldı, arazi ölçüldü, hepsinin

senelik toplam vergilenebilir gelir değeri 7300 dirhem olarak tesbit olundu. Cins ve türlere göre hisse hesabı Cebel içinde tutarlı kılınmaya ve mümkün mertebe başka yerlerdeki emsaline uydurulmaya bakıldı. Yine de mevcut karışıklık ancak kısmen giderilebildi.

Bazı emlak-ı hümayun, rakabesi ve başka bütün hakları tamamen hazineye aid bulunan zeytinlikler, değirmenler ve müsekkefattan oluyordu. Bunların hasılatı her sene iltizama verilmek suretiyle toplanıyordu. Tasarruf edenlerince satım ve intikali "sukûk" (سكوك) yoluyla mümkün olan bazı ağaçlık arazide hükûmet hissesini ağaç sayısı belirlerken, başka ağaçlık arazide ürünün cins ve türüne göre belli oranlar üzerinden hisse alınıyordu. Ağaçları kesilerek tarıma açılmış arazilerde genellikle ürününün yedide birinin hükûmete verilmesi adetti, ama bazı yerlerde böyle arazi özel bir uygulamayla senelik maktu bedele bağlanmıştı. Kesimlik orman ve koruluklardan hükümetin aldığı hisse de hem oran hem toplanması itibariyle yer yer farklılıklar gösterirdi ki bunların giderilmesi 1915-17'de çıkarılan ve Cebel'e de teşmil edilen Orman ve Ziraat İdaresi Teşkilat Kanununa değin mümkün olmadı.

Bütün bu karışık usul, esas ve geleneklere göre toplanan emlak-ı hümayun gelirleri, 1283'te (1867-8) 383 bin, 1298'de (1882-3) 365 bin, 1329'da (1913-14) ise 455 bin kuruştan ibaretti.¹⁵ Nizamnamede bu gelirin Hazine-i Celile hesabına toplanması öngörülmüş olmakla beraber İstanbul'a sadece hesap cetvelleri gidiyor, maktu vergi geliriyle beraber, toplanan para son kuruşuna kadar Cebel'e sarf olunuyordu.

EK GELİR KAYNAKLARI

(1) Mali Yardım:

Buna rağmen mutasarrıflık idaresi devamlı bir malî sıkıntı

içindeydi. Daha önce de belirtildiği gibi 1882-83 senesine kadar bütçe açığı esasen komşu kaza ve vilayet gelirlerinden kapatıldı. "i'âne" diye anılan ve ilk yirmi sene mutasarrıflığın kuruluşunu büyük ölçüde kolaylaştıran bu önemli ek gelir kaynağına elimizdeki bilgilerin elverdiği ölçüde yakından bakmakta yarar vardır.

Seneden seneye Cebel'e edilen malî yardımı ayrıntısıyla tespit imkanı yoksa da Davud Paşa zamanında güvenlik kuvvetlerinin masraflarının Suriye vilayetince karşılandığını ve önceki senelerin karışmasında zarar görenlere zarar verenler tarafından ödenmesi gereken tazminatın önemli bir kısmının yine Devlet kasasından çıktığını biliyoruz.¹⁶ Yardım Franko Paşa zamanında da devam etti. 1283 (1867-68)'de Suriye gelirlerinden Cebel'e 2 250 000 kuruş aktarılması karara bağlanmıştı.¹⁷ Ağustos 1869 tarihli bir belgeye bakılırsa yalnız Beyrut Rüşumat Emaneti'nden Cebel'e senevî 750 000 kuruş tahsis olunmuştu. Bir sene sonraki bir belgeye göre ise bu tahsisat ay be ay ödenecek şekilde senevî 2,225,000 kuruşa çıkarıldı. Başka belgeler de gösteriyor ki yapılan yardıma rağmen 180 000 kuruş açık veren bütçenin açığı kapatıldığı gibi, 1871'de Cebel'e yeniden 2 225 000 kuruş yardım edildi. Bunun bir buçuk milyon kuruşu Beyrut'tan, kalanı başka yerlerden karşılandı.¹⁸

Bütçenin bu kadar açık vermesinin sebebi Cebel'deki inşaat faaliyetleri ve iyi örgütlenmiş bir güvenlik teşkilatı kurma çabasıydı.¹⁹ 1870'de itibaren artık merkez, Cebel'e kendi yağıyla kavrulma çarelerini bulmasını bildirmeye başladı.²⁰ Ama bir yandan da yabancı etkisini yayan okullara karşı okullar açılmasına ve bir sanat okulu kurulmasına girişildiğinden açığı azaltmak mümkün olmadı. Rüstem Paşa'nın ilk senesinde, 1873-74'te, iki milyon kuruşu bulan açık Hazine-i Celile'den karşılandı.²¹ 1877-81 buhranı sırasında dahi Cebel'e yapılan yardım devam etmekle beraber bu dört sene için

yapılması kabul edilen yardımın iki milyon yüz bin küsur kuruşu bir türlü ödenemedi. 1297 ve 1298 senelerinde (1881-83), toplam 852 bin kuruş olarak gerçekleşen ve Ankara ve Adana emvalinden kapatılması planlanan açık da karşılanamadı. Bu arada, İstanbul, israrla Cebel'den kendi yağıyla kavrulmasını istiyordu. Rüstem Paşa'nın ek vergi koyma girişimleri ise akim kalıyordu. Hiç değilse 1873-78 seneleri arasında birikerek dokuz yüz bin kuruşa yaklaşmış vergi borçlarını toplamak gayretiyle aldığı zorlayıcı tedbirler Cebellilerle arasını büsbütün açıyordu. Buna rağmen Vasa Paşa dönemi başında, 1299'da açık 353 bin kuruşa, 1300'de de 305 bin kuruşa kadar düşürülebildi. Bâb-ı Âli, bu iki senenin toplamı olan 858 bin kuruşu, 1301'de ne olursa olsun açık verilmemesi şartıyla ödedi.²² Bir daha da Cebel'e ya hiç yardım edilmedi, ya da cüzî ve arızî yardımlar yapıldı.

Ama verdiğimiz bilgiler açıkça göstermektedirki özellikle 1861-1872 seneleri arasında sırf "i'âne" yoluyla Cebel'e önemli miktarda para girmiştir. Bunlara bir tür yardım niteliğindeki vergi borcu afları da dahil edilebilir. İki-kaymakamlık döneminden kalan 9,5 milyon kuruşun dışında, Cebellilerin salt 1861-72 senelerinden kalan toplam 3,2 milyon kuruş vergi borcu af edilerek kayıtlardan silinmiştir.²³ Sağlanan yardımlar, büyük ölçüde Cebel'in imarına ve güvenliğine harcandığından iktisadî hayatın canlanmasına katkıda bulunmuş ve bütün kusurlarına rağmen etkin ve güvenilir bir yönetim düzenininin başlatılmasını mümkün kılmıştır.

Buna karşılık Cebelliler, Osmanlıların âtîfet olarak nitelendikleri bu yardımı hükûmetin devletlerarası anlaşmalardan kaynaklanan bir görevi, kendilerinin hakkı olarak görmüşlerdir.²⁴ Dolayısıyla, mutasarrıflar, başka ek gelir kaynakları bulmakta büyük

güçlük çekmişlerdir. Maktu vergi bir türlü artırılmadığı gibi, emlak-ı hümayun gelirleri de, elimizdeki bütçe rakamlarından anlaşıldığı kadarıyla en çok 90 bin kuruş raddesinde yükseltilebilmişti.²⁵ Bir yandan Cebellilerin yabancılardan teşvik gören bu tavrı, öte yandan İstanbul'un Cebel'e yardımdan vazgeçmesi karşısında, mutasarrıflar "mühmelat" denen ayrı bir hesap altında yeni malî kaynaklar geliştirmişlerdir.

(2) Mühmelat hesabı:

"Mühmel" (^{مُحْمَل}) kelimesi Arapça'da bırakılan, terkedilen, kâle ve hesaba alınmayan anlamına geliyor. Cebel-i Lübnan mutasarrıflığında idarî-malî bir tabir olarak anlamı ise, devlet tarafından Cebellilere bırakılan, terkedilen, dolayısıyla adeta hesabı sorulamayan vergi gelirleri demek. Vasa Paşa mühmelatı, "'umûm Cebel ehâlisine 'âid olan" vâridât ve "Hazîne-i Celile hesâbına olmayarak buraca belediye vâridâtı mesâbesinde tahsîl olunmakta olan rûsûm" şeklinde anlatıyor.²⁶ Mutasarrıf İsmail Hakkı Bey de mühmelat rûsumunun Hazine-i Celile hesabına zam edilmeyib, tarh ve sarf suretinin Meclis-i İdare tarafından belirlendiğini, muhasebesinin ayrı tutulduğunu belirtiyor.²⁷ Bu gelir kaynağının adı ve muhasebe usulü bile İdare Meclisi'nin vergi konusuna nasıl bir zihniyetle yaklaştığını ifadeye kafidir.

Mühmelat hesabı, ilkin Nasrî Franko zamanında, eskiden alınması adet olan kîle ve pazar rûsumuyla keçi a'dadının yeniden toplanmaya bağlanmasıyla açıldı. Bu hesapta toplanan paranın eski dönemden kalma vergi borçlarına karşılık sayılması fakat Cebel'in imarına kullanılması kararlaştırıldı.²⁸ İdarenin ihtiyaçları arttıkça ve ianenin arkası kesilince, mühmelat hesabı da genişledi. 1329'da (1913-14) yaklaşık yirmi kalemden oluşan mühmelat rûsumunun toplam

geliri 1 670 000 kuruşu buldu. Buna eski senelerin mühmelat bakayası olarak toplanan yarım milyon kuruş ile mühmelat hesabına ek olarak "Rub' ul-mecîdî" adı altında halktan alınan ve 953 bin kuruşu geçen yol bakım-onarım bedeli de eklenirse, mühmelat gelirlerinin zamanla kazandığı önem hakkında daha iyi fikir edinilir.²⁹ Bu gelirlerin çoğunun gelişme biçimi mutasarrıflık tarihine ışık tutucu nitelikte olduğundan bunlara daha yakından bakmakta yarar vardır.

(a) Keçi ve koyun rüsumu: Mühmelat hazinesinin en eski gelirlerinden olan keçi ve koyun rüsumu Osmanlı Devleti'nin başka yerlerindeki ağnam vergisine karşılıktı. Ancak Cebel'de keçi ve koyun başına alınan resim, komşu kazalarda yürürlükte olan ağnam oranlarından düşüktü. Bu yüzden komşu kazalarda yaşayanlar sayım zamanlarında hayvanlarının bir kısmını Cebel'e asırıyor, sonra geri götürüyorlardı. Yani vergilerini Cebel'de ödüyorlardı. Hazine-i Celile'nin böyle zarara uğramasına son vermek için çıkarılan irade-i seniyye uyarınca, 1312 (1896) martından itibaren Cebel'de koyun ve keçi rüsumunun çevrede geçerli raddeye yükseltilmesi gerekli yerlere bildirildi.³⁰ Fakat mutasarrıf İsmail Hakkı Bey'in verdiği rakamlara bakılırsa eski oranlar değişmedi, sadece, konargöçer bedevî ve çingenelerden mükellef nüfus başına senelik belli bir bedel alınmaya başlandı. 1329 senesi itibariyle bu kalemden mühmelat hazinesine giren para 268 bin kuruşu geçiyordu.³¹ Cebel'in ağnam rüsumu, "Rub' ul-mecîdî" ve araba rüsumuyla birlikte esasen yol ve geçit yapımında ve bakım-onarımda kullanılıyordu.

(b) "Rub' ul-mecîdî" ve araba rüsumu: Mutasarrıflık döneminin herkesçe kabul edilen belirgin bir özelliği, yoğun yol ve köprü yapım faaliyetidir. Yabancı yatırımı olan Beyrut-Şam ve

Beyrut-Muzeyrib demiryolları bir yana,³² Cebel'in 1860'da kırk kilometreyi bulmayan karayollarına mutasarrıflık döneminde 1104 kilometre eklendi. Cebel'in önemli yerleşme merkezlerini sahile ve gevredeki büyük şehirlere bağlayan şose yolların yanı sıra, köyleri şose yollarına ve birbirine bağlayan ara yollar yapıldı. Cebel'in coğrafi özellikleri göz önüne alınırsa, yolların yapım ve bakım-onarımın ne denli güç ve maliyetçe yüksek olduğu kolayca anlaşılacak, bölgenin iktisadi ve idari bütünlüğünü sağlayan bu yol şebekesini ortaya çıkarmakta birinci derecede rol oynamış olan mutasarrıfların gösterdiği çaba takdir edilecektir.³³

İlk bağlarda büyük ölçüde merkezin malî yardımıyla yapılan yolların genişletilmesi ve bakım-onarımı için kaynak bulunması zamanla bir zorunluluk haline girmiştir. İlk mühmelat gelirleri bu soruna kısmî bir çözüm olarak geliştirilmiştir. Vasa Paşa zamanında da, yapılan yollardan kim yararlanıyorsa masrafını ona ödetmek usulu getirilmiştir. Yolların geçtiği köylerden vergi mükellefi erkek nüfus başına bir ila dört mecdî lira arasında değişen bedel alınmış, bunu verecek gücü olmayanların az bir ücret karşılığında bedenen çalışarak yol yapımına katkıda bulunmaları sağlanmıştır.³⁴ Yapılan yolların bakımı ve onarımı için de her sene ihtiyaca göre bir bedel alınmıştır. Böyle sırf yol yapım ve onarımı maksadıyla halktan para toplanması giderek düzenlilik kazanmış ve bu bedele "rub' ul-mecîdî" adı verilmiştir. Rub' ul-mecîdî, senelik bir vergi gibi olmayıp, belli bir yörenin ihtiyacına göre senede bir kaç defa toplanabilirdi. Mühmelat geliri niteliğinde olmakla beraber toplanışındaki ve sarfındaki özelliklerden ötürü defteri mühmelat hesabına zeylen tutulurdu.³⁵

Yine yol işlerine hasr edilen bir başka gelir kaynağı,

"mahallî nâfî'a vâridâtı" da denen "'araba rûsûmu" idi. Ağnâm rûsumu ve araba rûsumu, her sene İdare Meclisi kararıyla ihaleye çıkarılarak iltizam usulüyle toplanırdı. Mutasarrıflık dönemi sonlarında emanet yoluyla idare edilmeye başlanan araba rûsumu, 1329'da 228 bin kûsur kuruş gelir getiriyordu. Gerek araba ve ağnâm rûsumunun, gerekse bazı emlak-ı hümayun gelirlerinin ihale ve idaresinde İdare Meclisi'nin oynadığı rol, hiç şüphesiz meclis azalarının nüfuzunu arttıran bir etkendi.³⁶

(c) "Mahsûl" resmi: Eski büyük aile mensubları yine de kaymakamlığı tercih ederlerdi. Çünkü bu sayede mahallî nüfuzlarını daha kolay koruyabildikleri gibi, "mahsûl"den istifâde etmeleri mümkün olurdu. "Mahsûl", kaymakamların kendi daireleri aracılığıyla tamamlanmış alım-satım, ferağ ve intikal işlemlerinden resmen aldıkları hisse idi. Kaymakamlara uzun süre ek gelir kaynağı teşkil eden bu ilginç "resim", zamanla icra memurları tarafından mühmelat hazinesi namına toplanan bir harç haline girdi. 1329'da mahsul resmi geliri 83 bin kuruştı.³⁷

(d) Resmî evrak tasdik ve ilam ilan bedelleri, benzer gelirler: Cebel'in kendi resmî gazetesi vardı. Mahkeme ilamlarının bunda yayınlanması için dava sahiplerinden belli ücretler alınırdı. Resmî Gazete'nin abone bedelleri de bir gelir kaynağıydı. Nizamnamenin 11. maddesi gereğince mahkeme katipliklerine kaydettirilmesi gereken taşınmaz malların ferağ ve intikal senetleri ve benzeri resmî evrakin ve İdare Meclisi zabıtlarının tasdikli suretleri, yabancı ülkelerden verilen vekaletnamelerin tasdiki, hep belli ücretlere tabiydi. Ayrıca çeşitli işlemlerde kullanılan resmî matbu evrak için de para alınıyordu. Bu yollardan mühmelat hazinesine elde edilen gelir 1329'da 140 bin kuruşu geçiyordu. ³⁸

Bütün bu harç, resim ve bedeller, genellikle her yerde resmî işlemlerin bir parçasıdır. Hatta Cebel'de alınan ücretler muhtemelen emsalinin altındaydı. Fakat dikkati çeken husus, bu ücretlerin ve işlemlerin Osmanlı ülkesinin sair yerlerindeki benzerlerinden farklı oluşuydu. Bu tür işlemleri düzenleyen "evrâk-ı sahîha", "kontrato", "pul" nizamnameleri, "resm-i damga kanunu" gibi mevzuat, Cebel İdare Meclisi'nin (ve tabii Fransızların) karşı çıkması yüzünden orada uygulamaya konulamadı; kendine göre bir mevzuat uygulandı, farklı formlar kullanıldı. Gerçi Cebellilerin başta Beyrut olmak üzere çevre kazalarla ilişkileri yoğunlaştıkça Osmanlı mevzuatına uymak zorunda kaldılar, ama ancak gerektiği kadar.³⁹

Cebelliler, vergi yükünün artırılmasına bir yol olur kaygısıyla böyle pul-harç gibi aslında önemsiz konularda dahi ayrıcalıklarını ileri sürmekteydiler. Örneğin, İdare Meclisi'nin 1875'te Evrâk-ı Sahîha Nizâmnamesi'ne bu gerekçeyle karşı çıkması üzerine, Sadaret'ten yazılan yazıda, bu nizamnameden maksadın hazineye gelir sağlamak değil, işlemleri düzene sokarak hak sahiplerini korumak olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca, "Devlet-i 'Aliyye Cebel'in terakki-i intizâmât ve ıslâhâtı için senevî mebâliğ-i külliyye terk ve ihsân buyurmakta olmasıyla, bu misüllü rûsûm-ı cüziyyeden ma'fuvviyyete dâir olan müsted'iyât ısgâ olunup da Cebel'in ba'd ezîn kendi vâridâtı ne ise ânınla masârifini tesviyye ve idâre eylemesi takarrur etse ve tahsisât-ı mezkûrenin kat'ı tarafına gidilse, asıl fakr u i'sâra ol vakit düçâr olacakları bedîhi/7" şeklinde açık bir tehdid de ileri sürülmüştür.⁴⁰ Fakat Fransız desteğinden emin olan İdare Meclisi'nin tavrını değiştirmek mümkün olmamıştır.⁴¹ Ama öncelikle kendi çıkarını güden Fransa'nın vergi konusunda her zaman İdare Meclisi'yle birlikte hareket etmediğine güzel bir örnek, mühmelat

hazinesi hesabına bir tür işyeri bina vergisi niteliğinde yeni bir rüsum koyma girişimindeki gelişmelerdir.

(e) İşyeri bina vergisi: Daha önce de belirttiğimiz gibi Vasa Paşa, Cebel'e ianenin durdurulması karşısında yeni bazı gelir kaynakları ararken, Cebel'de işyeri ve emlak edinen ve Cebelli olmayan kimselerden ve yabancılardan başka vilayetlerde geçerli oranlar üstünden vergi almayı düşünmüştü. Buna Fransızlar derhal karşı çıktılar. Cebel vergisinin maktu, tevzi şeklinin belli olduğunu, katiyen artırılmayacağını ileri sürdüler: Paşa ise farklı düşünüyordu:

taraf-ı... zillullâhî'den ihsân buyurulan imtiyâzât ehâlî-i Cebeliyyeye mahsûs ve münhasır olup, böyle yabancı ve ecnebilere şümûlü olamayacağından ma'adâ, Cebellilerin derkâr olan fakr u fâka ve ahvâl-i sâirelerine merhameten kendilerine bir imtiyâz-ı mahsûs ihsân ile mâl-ı maktû' sûretiyle mürettebât-ı mîrîyye vermekte iken yabancı ve ecnebilelerin daha mümtâz tutularak taht-ı tasarruflarında olan 'akârâtta hiç bir resim alınmaması bir cihetten hasâr-ı Hazîne-i Celîleyi mûcib olup, min küll il-vücûh gayr-i câiz ve diğer cihetten Cebel-i Lübnân erâzîsinin bir haylisi tedricen ecnebilelerin yed-i tasarruflarına bilintikâl, Cebel-i Lübnân ehâlisî zürrâ' ve çiftçi ve 'amelelikle hiç bir vergi vermeyen ecnebiler nezdinde istihdâma mecbûr olacakları tabî'i olup, bu ise siyâseten dahî aslâ muvâfık"⁴² olamazdı.

Paşa'nın gayretleri önce hiç bir sonuç vermedi. Bâb-ı Âli için üstüne gitmemeyi uygun gördü.⁴³ İdare Meclisi de muhalefet etti. Fakat mutasarrıf kendisiyle uyum halinde çalışacak bir Meclis'e kavuşunca 1861 Protokolünün ek maddesini çalıştırarak, hiç değilse çoğunluğu yabancılara ve Cebel dışından kimselere aid olan ipek fabrikalarında mevcut "dolâblardan" birer gümüş mecidî vergi alınması kararını çıkarttı ve Bâb-ı Âli'ye onaylattı. (Kasım 1886). Ne var ki Fransa nizamnameye aykırı bulduğu gerekçesiyle bu kararı

tanımadığını bildirdi.⁴⁴ Vasa Paşa'nın Fransa'nın tutum ve yorumuna yaptığı itirazlar kâr etmedi, fabrikalardan resim alınamadan kaldı.⁴⁵ Alınsaydı Paşa bunu ilk düşündüğü gibi Cebel dışından olanların emlakine ve belki bütün işyerlerine teşmil etmek hatta Fransızların iddia ettiği üzere maktu vergiyi yükseltmek için bir başlangıç sayar mıydı, burası önemsizdir. Dikkati çeken husus, 1861 Protokolünün ek maddesine dayanan mutasarrıfın hukukî açıdan tartışmasız haklılığına rağmen Fransızların diplomatik şantaj yoluyla bu maddenin işletilmesine mani olmalarıdır.

Oysa aynı Fransızlar, yüzyıl başında, Suriye kıtasındaki demiryolu imtiyazlarının genişletilmesi için Osmanlı Devleti'yle yoğun bir pazarlık halindelerken, Yusuf Paşa'nın bütün işyerlerinden resim alınması için Meclis-i İdareyi zorlamasına ses çıkarmadılar.⁴⁶ Böylece 1907 yılı sonunda yürürlüğe giren "işyeri bina resmi", dokuma fabrikaları, değirmen, dükkan, han, lokanta gibi gelir getiren binalardan senelik kazancın yüzde ikisi oranında toplanmaya başlandı. Bina sayımının ve kazanç tesbitinin ise her beş senede bir özel bir heyet tarafından yapılması kararlaştırıldı. Daha sonra oranı yüzde ikibuçuğa yükseltilen bu resimden mühmelat hazinesine giren para 1329'da 22 bin kuruştan fazlaydı. 1914'e kadar dokunulamayan kumarhanelerden de ilk defa o sene alınan vergi ise 32 bin kuruşu geçiyordu.⁴⁷

(f) Tonbaki, tütün, tuz rûsumu: Kendi çıkarlarına ters düşen durumlarda yabancıların Cebel'i himaye etmekten vazgeçebileceklerine bir başka örnek de bazı tekel haklarının uygulanmasıyla ilgili gelişmelerdir. Osmanlı Devleti'nde tonbaki, tütün ve tuz üretimi yabancıların tekelinde idi. Cebel mutasarrıflığı ayrıcalıklı durumunu ileri sürerek bu ürünlerin hepsinde tekel alanı dışında kalması gerektiğini

savundu. Bunda ancak bir süre ve dereceye kadar bağarılı oldu. İstanbul'u, Cebel mutasarrıflarıyla İdare Meclisi'ni ve Fransa dahil tekellerde hissesi olan Avrupa devletlerinin diplomatik temsilciliklerini epey uğraştıran meselenin özü şudur: Mutasarrıflık tekel alanı dışında kaldığı sürece Cebelliler, tütün, tonbaki ve bir dereceye kadar da tuz kaçakçılığından iyi paralar kazanıyorlardı. Tekel dışında kalmayı ısrarla savunan İdare Meclisi üyelerinin kaçakçılıkla ilişkileri kestirilemezse de mutasarrıflık sandığının bu işten bir kazanç sağlaması elbette söz konusu değildi. Öte yandan, Cebel'in ayrıcalıklarının diplomatik düzeyde en giddetli savunucusu olan Fransa tekellerdeki ortaklığı yüzünden kaçakçılığın sürmesinden rahatsız oluyor ve aslında Cebel'in tekel alanı içine alınmasını istiyordu. İstanbul ise Fransızların böyle açmazda kalmasını bir koz olarak kullanmaya çalışmakla beraber gittikçe artan bir baskı altında idi. Karşılıklı hesap ve çıkarlar sonunda şöyle dengelendi. Mutasarrıflık sınırları çizilirken denizler dahil edilmediğinden, tuz konusunda Cebel'in tekel alanı dışında kalamayacağı kabul olundu.⁴⁸

Buradaki hukukî inceliği vurgulamakta yarar vardır. Ancak nizamnamede açıkça serd edilmiş ayrıcalıklar geçerli sayılıyor, açıklık olmayan hususlarda Osmanlı Devleti'nin başka yerlerinde yürürlükte olan mevzuat esas alınıyordu. Oysa nizamnamenin böyle yorumlanmasına yabancılar her zaman yanaşmamışlardır. İşin bu yönü bir yana, 1914'e değin yalnız Düyun-ı Umumiye'ye aid kalan Cebel'e tuz idhal hakkı, bu tarihte idhal olunan tuzun yüzde yirmibeşi aynen mutasarrıflık idaresine teslim edilmek şartıyla serbest bırakılınca, bu yoldan mühmelat hazinesine 467 bin kuruştan fazla gelir eklendi.⁴⁹

Sürüp giden tütün kaçakçılığı karşısında ise Tütün Rejisi'yle mutasarrıflık arasında 1308 (1892)'den geçerli olmak üzere altı

senelik bir anlaşma yapıldı. Daha sonra bazı değişikliklerle yenilenen bu anlaşmaya göre, tütün üretimi Cebel içinde serbest bırakılmakla beraber, mutasarrıflık, gerek bu tütünün gerekse Cebel'e dışarıdan sokulan tütünün başka yerlere kaçırılmasına engel olmakta Reji İdaresine yardımcı olacaktı. Kargılığında, Reji, mutasarrıflığa senelik küçük bir maktu bedel ve Cebel'e idhal edilen tütün ve sigara üzerinden hisse verecekti. Bu anlaşmadan sonra kaçakçılar tonbakiye yöneldiler. Fakat Tonbaki Şirketi'yle 1897'de yapılan ve daha sonra yenilenen benzer anlaşmalar sonucunda bu kaçakçılığın da tamamıyla olmasa dahi belli bir ölçüde önlendiği anlaşıyor. Tonbaki Şirketi'nin faaliyeti büyük savaşın patlamasıyla beraber durduğu için, elimizdeki 1329 senesine aid mühmelat gelirleri cedvelinden tonbaki resmi hasılatını çıkaramıyoruz ama duhan resmi hasılatının 720 bin kuruşu bulunduğunu öğreniyoruz.⁵⁰

Cebel bütçesine sağladığı destek bir yana, tütün ve tonbaki tekelleriyle yapılan anlaşmaların hukukî açıdan gözden kaçmaması gereken yönleri vardır. Şura-yı Devlet ve Maliye Nezareti'nin görüşü, Meclî-i Mahsus'un onayı alınmış olmakla beraber, bu anlaşmalar esasen Cebel idaresini temsil eden mutasarrıf ile uluslararası şirketler arasındadır. Ayrıca elde edilen gelir doğrudan Maliye Nezareti'ne bağlı hesaplara değil, Cebel-i Lübnan İdare Meclisi'nin denetimi altındaki mühmelat hesabına dahil edilmektedir. Her iki husus da Cebel'in özerkliğini bağımsızlığa doğru zorlar niteliktedir.

(g) Başka mühmelat gelirleri: Mühmelat hesabında başka gelir kaynakları da vardı. Bunlardan en eski ve önemlilerinden biri, silah taşıma ve av ruhsatları rüsumuydu. (1329'da 45 700 kuruş). İlk mühmelat gelirlerinden olan kapan ve kile rüsumu ise şehir ve

kasabalarda belediye idareleri kuruldukça onlara bırakıldı. Fransızların işlettiği Beyrut-Muzeyrib demiryolu hattından gelen senede maktu 15 000 kuruş ise büyük harb patlayıp, şirketin imtiyazı lavğ olununca kesildi. Maktu verginin küsurlu hesaplarından kaynaklanan "fazla" da ötedenberi mühmelat hesabına dahildi. (1329'da 3100 kuruş). Cebellilere mahsus nüfus tezkeresi satışlarından ve hükümet emirlerine uymayanlardan alınan "nakdi ceza"lardan da bir miktar gelir sağlanıyordu. (Yaklaşık 7000 kuruş).⁵¹ Bir süre mühmelat gelirlerinin başlıcasını teşkil etmiş olan pasaport ve mehakim rüsumu ise Hazine-i Celile ile mühmelat hesapları arasında gidip geldiğinden bunları ayrıca gözden geçirelim.

(3) Mühmelat ve Hazine-i Celile hesapları arasında kalan rüsum:

(a) Pasaport rüsumu: Ondokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı topraklarından ülke dışına en fazla göçün ve gidiş-gelişin gerçekleştiği yerlerden biri hiç kuşkusuz Cebel-i Lübnan'dı.⁵² Şu kadarını belirtelim ki hemen hemen tamamı Hristiyan olan göçmenlerin sayısının 1885-1910 arasında hızla artması karşısında Osmanlı Devleti'nin adeta telaşa kapıldığı dikkati çekmektedir. Göçenlerin bir kısmının yollarda veya gittikleri yerlerde parasız kalarak, sefaletle düşerek Osmanlı temsilciliklerine sığınmaları, elimizdeki belgelerde bu telaşın başlıca kaynağı gibi gözükmektedir. Merkez'den mutasarrıflığa ve çevre vilayetlere göçün yasaklanması emrediliyor, fakat göçün nedenlerini ortadan kaldırmaya yönelik tedbirler alınamıyordu. Pasaport harçları yükseltildi, harçların yanı sıra "kefâlet" parası alınmaya başlandı. İnsanlar pasaportsuz, kaçak çıkmaya başladılar. Yakın limanlar denetim altına alındı. Bu sefer komşu limanlardan kaçış başgösterdi. Başka Osmanlı vilayetlerine gidip gelenler için mürur tezkeresi almak zorunluluğu getirildi.

O da kar etmeyince mürur tezkeresi bedelleri artırıldı ve onlar da "kefâlet"e bağlandı.⁵³ Bütün yasaklara rağmen göçmenlerin sayısı hızla arttı, 1905'te 100 000 kişiyi geçti.⁵⁴

II. Abdulhamid'in İslamcı siyasetine rağmen,⁵⁵ Cebel'de nüfus dengesini Hristiyanlar aleyhine değiştirdiğinden şüphe olmayan bu göç karşısında böyle yasakçı bir tutum izlenmesi, muhakkak ki aydınlatılması gereken ilginç bir konudur. Ama soruna değinmekle yetinerek burada ışın bizi şimdi doğrudan ilgilendiren yan bir sonucuna işaret edelim: Cebel'de ilkin göçlerin kendini hissettirmeye başladığı 1885-86 senesinde alınmaya başlanan pasaport resmi ile daha sonra buna eklenen pasaport kefaleti ile mürur tezkeresi ve kefaleti, mutasarrıflığın en önemli gelirleri arasına girdi. Mürur tezkeresi ve kefaleti 1910'da kaldırıldıktan sonra dahi, pasaport resmi 1914'de (1329) 200 bin, kefaleti ise 44 bin kuruğun üstünde gelir sağlıyordu. Bu gelirler ilk başta Hazine-i Celile hesabına tahsil edilirken daha sonra mühmelat hesabına geçirildi. 1324 (1908-9)'dan itibaren yalnız pasaport-kefalet resmi mühmelat hesabında bırakıldı ve pasaport resmi mehakim rüsumatıyla birlikte yeniden Hazine-i Celile hesabına alındı.⁵⁶

(b) Mehakim Rüsumatı: Mutasarrıfın kuruluş aşamasında yalnız hukuk davalarından ve oldukça düşük bir resim alınırdı. Bu resimlerin geliri başka bazı kalemlerin gelirleriyle birlikte Hazine-i Celile hesabındaydı. Maktu vergiye ve emlak-ı hümayun gelirlerine ek bir kaynak teşkil ederdi. Vasa Paşa zamanında mehakim rüsumu hem artırıldı hem de ceza davalarına teşmil edildi ama aynı zamanda da mühmelat hesabına geçirildi. Oranlar Naum Paşa zamanında daha da artırıldı. 1908'den sonra pasaport rüsumuyla beraber Hazine-i Celile hesabına alınan fakat Cebel'de harcanmasına devam edilen mehakim rüsumu, 1329'de 658 bin kuruştan fazla gelir getiriyordu.⁵⁷

Verdiğimiz bu bilgiler kuru ayrıntı olarak görülebilir. Fakat bir kere daha işaret etmek istediğimiz husus, neyin mühmelat neyin Hazine-i Celile hesabına gireceğine dair İdare Meclisi ile mutasarrıflar arasında sürüp giden tartışmanın Cebel'in özerklik sınırının belirlenmesi ile ilgili olduğudur. Cebelliler ek vergi ödemek istememekteydiler. Ödediklerinin ise Cebel içinde harcanmasını güvence altına almaya bakmaktaydılar. Mühmelat hazinesi bu güvenceyi sağlamaktaydı. Yan etkenlerin ve yerine göre yabancı desteğinin de katkısıyla iş o hale geldi ki, ortaya Devlet Maliyesi'nden ayrı, özerk, hatta bağımsız bir maliye alanı çıktı. İşte İdare Meclisi bu alanı mutasarrıflara karşı savunurken güçlendi. Mücadelesi, bilinçli ya da bilinçsiz, Cebel'i ayrıcalıklar bahsedilmiş bir Osmanlı sancağı olmaktan özerkliğe, bağımsızlığa doğru götürdü. İdare Meclisi aynı başarıyı Fransa karşısında da gösterebilseydi, bağımsızlığına 1943-46'dan çok daha önce kavuşurdu.

Cebel-i Lübnan Nizamnamesi'nin en geniş kısmı, adlî işlerin düzenlenişiyile ilgiliydi. Ama bu maddeleri aynen uygulamak mümkün olmadı. Etkin bir adalet çarkı kurulabilmesi açısından Cebel'in gerçekleriyle nizamname hükümleri arasında bir uyumsuzluk olduğu kısa zaman içinde ortaya çıktı. Mutasarrıflar, bir yandan bu uyumsuzluğu gidermeye, bir yandan da aynı sıralarda bir değişme sürecinden geçmekte olan Osmanlı adalet düzeni içine Cebel'i de yerleştirmeye uğraştılar durdular.¹ Ortaya çıkan uygulamanın nizamnameden temel ayrılığı, cemaatlerin mümkün olduğunca birlikte hareket etmelerinin sağlanmış olmasıydı. Oysa nizamnameye hakim olan anlayış adalet düzeninin işleyişinde cemaatleri birbirinden mümkün olduğunca ayrı tutmak idi.

NIZAMNAME HÜKÜMLERİ

1864 Nizamnamesinde öngörülen düzeni şöyle özetlemek kabildir. 200 kuruşa kadar olan sulh hukuk davaları ve "kabahat" düzeyinde olan ceza hukuk davaları köy şeyhleri tarafından görülecekti. Sulh şeyhleri, daha önce de belirtildiği gibi, köy halkı tarafından seçilmekteydi. Davalı ve davacı ayrı mezheplerden olduğu ve birinden biri karşı tarafın mezhebinden olan sulh hakiminin hükmünü kabul etmediği hallerde 200 kuruşa kadar olan davalar, 200 kuruşu geçen hukuk davaları ve "cunha" ve "cerâim" düzeyindeki ceza davaları, en az üç yerde kurulacak olan birinci derece mahkemelerde görülecekti. Bu bidayet mahkemelerinin her birinde birer hakim, birer vekil ve altışar resmî dava vekili bulunacaktı. Hakim ve vekilini mutasarrıf tayin edecek, dava vekillerini halk seçecekti. İstinaf işlerine ve cinayet davalarına Cebel hükûmetinin idare merkezinde kurulacak Muhakeme Meclis-i Kebîri, ya da, diğer adıyla, Baş Mahkeme bakacaktı.

Bağ Mahkeme, mutasarrıfın Marunî, Dürzî, Rum Ortodoks, Rum Katolik Mütevalî ve İslam cemaatlerinden seçip tayin edeceği birer hakimden ve bu cemaatlerin kendilerinin seçeceği birer resmî dava vekilinden oluşacaktı. Protestan ve Yahudi cemaatlerinden bir kimsenin davası olursa, o kimsenin kendi mezhebinden bir hakim ve bir dava vekili de mahkeme heyetine katılacaktı. Mahkeme başkanını mutasarrıf tayin edecekti. Mahkeme-i Kebirin verdiği ilamlar, Osmanlı ülkesinin başka yerlerinde geçerli olan "merâsim ve mu'âmelat" yerine getirildikten sonra, mutasarrıf tarafından uygulamaya konulacaktı. (m.6,7,8, 10 ve 1). Hakimler, "muvazzaf" olacaklardı ve görevleriyle bağdaşmayan bir suç işledikleri tahkikat sonucu kesinleşirse azl olunarak suçlarına göre cezalandırılacaklardı. (m.11). Duruşmalar alenî olacak, mahkeme zabıtlarıyla tapu kayıtları düzenli tutulacaktı. (m.12).

Ticaret davaları bu düzenlemenin dışındaydı. Bunlar için merci Beyrut Ticaret Mahkemesi'ydi. Aynı şekilde, bir Cebelli ile yabancı tebaalı veya resmen yabancı himayesinde bulunan bir kimse arasındaki adî davalar bile, taraflar davalarının halli için aralarında başka türlü anlaşmamışlarsa, yine Beyrut Ticaret Mahkemesi'nde görülecekti. (m.9). Ama 1912 Protokolüyle, Lübnan mahkemeleri bütün ilgilileri Lübnanlı olan ticaret davalarını "bidâyeten ve istinâfen" görmeye yetkili kılındı.²

Nizamnamede bunlardan başka, Cebellilerle komşu sancak sakinleri arasında çıkacak davaların halliyle ilgili ilkeler belirleniyor (m.13), mahkum ve sanıkların tutuklanmasında dikkat edilecek hususlara değiniliyordu. (m.14). Rahip ve papazların kendi aralarındaki davaların piskoposhanelerde görüleceği, fakat hükûmetin takip ve taharri ettiği kimselerin kilise ve manastırlara sığınamayacakları da hükümler arasında yer alıyordu. (m. 17 ve 18). Bütün bu hükümlerin uygulanmasında temel güçlük mahkemelerin teşkili ve hakim

teminatı konularında çıktığı için, yalnız bunlara bakmakla yeti-
neceğiz.³

UYGULAMA: MAHKEMELER

1861'de sulh şeyhleri:

Mahkemelerin teşkilinde çıkan sorunlara değinmeden önce hemen belirtelim ki nizamnamenin ilk şeklinde sulh şeyhlerinin köy değil nahiye düzeyinde görev yapmaları ve her cemaatin ayrı birer şeyhi olması öngörülmüştü. Gerek sulh, gerekse birinci derece ve baş mahkeme hakimleriyle dava vekilleri "mu'teberân-ı ehâlî ile ledelmüzâkere, mensûb oldukları cemâ'at rüesâsı taraflarından intihâb ve irâe olunarak nasb ve ta'yîn" olunacaklardı.⁴ Cemaatler arasındaki ayrılıkları pekiştiren ve adalet düzeninin denetimi ve işleyişini büyük ölçüde yavaşlatıp, güçleştiren bu hususlar, Mutasarrıf Davud Paşa'nın ısrarıyla değiştirildi.⁵

Dava vekilleri:

Davud Paşa bununla yetinmedi. Bidayet mahkemelerinde her cemaatten birer resmî dava vekili bulunmasını öngören hükmü de hiç bir zaman işletmedi.⁶ Bunun başlıca nedeni, Baş Mahkemeye seçilen dava vekillerinin davranışlarının olumsuz sonuçlarıydı. Kendi davasını savunamayacak olanlara bir tür ücretsiz avukatlık hizmeti sağlamak ve farklı mezheplerden olan davalı ve davacının haklarının yenmesine fırsat bırakmamak düşüncesiyle ihdas edilen dava vekilliği, seçilen vekillerin bu görevlerini şahsî çıkarlarına alet etmeleri ve her türlü hile ve desiseye baş vurmaktan çekinmemeleri, böylece cemaatler arasındaki ayrılıkların derinleşmesine yol açmaları yüzünden çok ters sonuçlar veriyordu. Davalar uzayıp gidiyor, fakir fukaranın hakkı yeniyordu. Nitekim bu gerekçelerle 1871'de Bâb-ı Âli'ye başvuran Franko Paşa, bidayet mahkemeleri düzeyinde zaten hiç

uygulanmamış olan dava vekili usulünün, Baş Mahkeme düzeyinde de yalnız ceza davalarına inhisar ettirilmesini istedi. Dava vekilleri, Baş Mahkemeye intikal eden hukuk davalarına katıyyen karıştırılmamalı, yalnız hemmezhepleri aleyhindeki cinayet davalarına girmeliydiler. Öteki davalarda taraflar kendilerine her zaman avukat tutabileceği gibi, buna gerçekten kudreti olmayan kimsenin "göhret-i hasene ashâbindan birini vekil ta'yin eylemesini" kolaylaştıracak tedbirler alınabilirdi. Franko Paşa'ya istediği izin verildi.⁷ 1875'te de Baş Mahkemenin daha etkin ve hızlı işlemlerini sağlamak düşüncesiyle Sadaret ve Şura-yı Devlet onayına dayanılarak yapılan bir dizi değişiklik arasında resmî dava vekilliği tamamıyla kaldırıldı.⁸

Bidayet Mahkemeleri:

Ne var ki, Cebel'de hayatı hemen hemen her düzeyde etkileyen mezhepçiliği adalet düzeninde büsbütün dışlamak mümkün değildi. Esasen mezhep gerçeği göz önüne alınarak nizamnameye konmuş olan dava vekilliğinin uygulanamaması kargılığında, hakların mezhepçilik yüzünden kaybolmaması için başka yolların bulunması bir zorunluluk olarak belirdi. Köyler genellikle mezhepçe mütecanis topluluklar olduğundan, Baş Mahkemede de her mezhepten hakim bulunduğundan o düzeylerde büyük bir sorun yoktu. Ama ara düzeydeki bidayet mahkemelerinde durum değişti. Dürüst ve iyi eğitilmiş, bilgili hakimler bulunması gibi yeni bir hukuk düzeni kurulurken her toplumda karşılaşılan sorunlardan⁹ bağımsız olarak, bu mahkemeleri salt mezhep taraftarlığına mümkün olduğunca az fırsat verecek bir hale getirmek zaman aldı.

Davud Paşa Cebel'in yedi kazasının her birinde ve mutasarrıflık merkezini (Beyt ud-Dîn'i) de içeren Dayr al-Kamar Müdürlüğü'nde birer bidayet mahkemesi kurdu. Yani nizamnamede başlangıç olarak

Öngörülen üç mahkeme yerine sekiz mahkeme kurulmuş oldu. Paşa bunların her birine o kazada çoğunlukta bulunan mezhepten birer hakim ve ikinci derecede çoğunlukta olan mezhepten de birer hakim vekili tayin etti. Bunlardan yalnız hakim oy sahibiydi. Mahkeme heyetinde ayrıca bir de baş katip vardı ki, Rüstem Paşa zamanında onun da üçüncü derece çoğunlukta bulunan mezhepten tayin edilmesi esası getirildi. Oy hakkı yine yalnızca hakime aid kaldı.¹⁰ Ancak bu durumda, Vasa Paşa'nın ısrarla belirttiği gibi, hüküm yetkisi çoğunluğa mensub olan bir hakimin "rey-i vâhid-i müstebiddânesinde bırakılmış" olduğundan, azınlıktaki halkın hukuku bu hakimlerin "merhametine" kalıyordu. Mahkemelerden sızıldı ve şikayet eksik olmuyor, ahali dostluk ve yakınlık içinde olmak gerekirken birbirlerinden uzaklaşıyorlardı. Üstelik, bidayet mahkemelerinde bütün davaların hakimlerin oy çokluğu ile hükme bağlanacağından söz eden (ve bu hakimlerin ayrı mezheplerden tayin edileceğini dolaylı olarak ifade eden) nizamname maddesinin (7. madde, son bend) gereği yerine getirilememiş oluyordu.¹¹

Vasa Paşa bu sorunları büyük ölçüde çözeceği inancıyla yeni bir uygulamaya girişti. Bidayet mahkemesi hakimlerine "Reis" ünvanı verdi. İkinci ve üçüncü derece çoğunlukta cemaatlerden mevcut hakim-yardımcılarıyla baş-katiplere "aza" ünvanı vererek davaların hükme bağlanmasında bunlara da oy hakkı tanıdı. Böylece üçer kişilik mahkeme heyetleri teşekkül etti. Buna göre, Metn, Cezzîn, Kisrevan, Batrun ve Dayr el-Kamar bidayet mahkemelerinde hep Marunîlerden olan reisler, yetki ve sorumluluklarını başka mezheplerden olan hakimlerle paylaşmak durumunda kalmalarına karşılık, Kure, Şuf ve Zahle mahkeme heyetlerinde Marunî hakimlere de oy hakkı tanınmış oluyordu. Vasa'ya göre, Marunîlerin bu işten kazançlı

gıktığı söylenemezdi ama Cebel'in hiç bir yerinde göçünlük azınlığı artık baskı altına alamayacak, mahkemelerde mezhep taassubu güdölme-
meyecek, herkes hakkını arayabilecekti. Bütün tebaa, hükümet-i seni-
yeye ısındırılacak, refah ve saadetleri için elbirliğiyle çalışacak-
lardı.¹²

Vasa Paşa'nın girişimine Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi daha
başından nizamnameye ve başka yerlerdeki uygulamaya aykırı olduğu
gerekçesiyle itiraz etti. Şura-yı Devlet'e göre, mutasarrıfın gi-
riştiği iş, dost devletlerle yapılan antlaşmalara da dayanılarak
Cebellilere bahsedilmiş bulunan nizamı kısmen de olsa değiştirdiğın-
den bir yetki ihlali idi. Mahkemelerin işleyişi aksıyorsa, bu,
nizamdan değil, nizamın layıkıyla uygulanmamasından kaynaklanıyordu.
Bidayet mahkemeleri, nizamnamede öngörüldüğü şekilde yeniden düzen-
lenmeli, her cemaatten dava vekili seçilmeliydi. Gerekirse ve bunun
yol açacağı masraf Bâb-ı Âlice onaylanırsa, yeni bidayet mahkemeleri
kurulabilirdi.¹³

Şura-yı Devlet görüşünün kağıt üstünde doğru olduğunda şüphe
yoktur. Ancak, Vasa Paşa, adli düzenlemede nizamnameden sapılmasının
kendinden önce başladığını ve somut ihtiyaçlardan kaynaklandığı için
o zamana değın yabancıların dahi itiraz etmemiş olduğunu ileri sürdü
ki bu da doğrudu. Paşa, geri gitmenin Cebel'de kurulan düzene za-
rardan başka bir şey vermeyeceğini eski Şura-yı Devlet kararlarına ve
Sadaret yazılarına atıfta bulunarak ısrarla savundu. İkinci ve ke-
sin bir emre kadar Tanzimat Dairesi'nin görüşüne dayandırılan son
kararı uygulamayacağını bildirdi.¹⁴

Mahkeme-i Kebir:

Mahkeme-i Kebir'in kuruluş ve işleyişinde de sorunlar çıktı.
Dava vekilliğının tedricen kaldırılığını daha önce belirtmiştik.

Bunların 1875'de tamamıyla kaldırılmasıyla beraber muvazzaf hakimlerin de sayısı artırıldı ve Mahkeme-i Kebîr'e Divan-ı Temyiz adı verilerek Hukuk ve Cinayet dairelerine ayrıldı. Her iki daireye de altı cemaatten birer hakim, ayrıca Hukuk Dairesi'ne Marunî, Cinayet Dairesi'ne de Dürzî birer reis tayin edildi. Cinayet Dairesi, cinayet davalarını resen ve cunha derecesindeki bidayet mahkemesi hükümlerini istinafen karara bağlamakla, Hukuk Dairesi, istinaf olunan başka bidayet mahkemesi hükümlerini sonuçlandırmakla görevlendirildi.

Bu düzenlemenin amacı, davaların yığılıp kalmasıyla artık yalnız cinayet davalarına bakabilir hale gelmiş olan Mahkeme-i Kebîr'in hızlı çalışmasını sağlamak ve bunu Cebel-i Lübnan Nizamnamesi'nin ilanından sonra yürürlüğe konmuş olan Mehakim-i Nizamiye Teşkilatı Kanunu ve ilgili başka Osmanlı mevzuatına mümkün mertebe uygun bir şekilde yapmaktı. Şura-yı Devlet onayına bağlı olarak Bâb-ı Âli yeni düzenlemeye izin verirken, gerekçe olarak, nizamnamenin altıncı maddesinin mahkeme sayılarının artırılabilmesine ve sekizinci maddesinin ilamların yürürlüğe konabilmesi için ülkenin başka yerlerinde "mütâd olan merâsim ve muâmelâtın" ikmalinin gerekliliğine ilişkin hükümlerine dayanmaktaydı. Gerçi altıncı maddedeki hüküm yalnız bidayet mahkemeleriyle ilgiliydi ve sekizinci maddedeki hükmün de bütün ilamlar için mi yoksa yalnız cinayet davaları için mi geçerli olduğu tartışmalı bir konuydu ama Şura-yı Devlet'in yorumuna hiç bir yerden itiraz gelmedi.¹⁵

Yine de yeni düzenleme davaların Baş Mahkeme'de yığılmasını önleyemedi. Vasa Paşa'ya göre, bunun başlıca sebebi Cebel mahkemelerini doğrudan doğruya bağlayan belli kanunlar ve davaların yürütülmesi hakkında belli usuller olmamasıydı. Bidayet mahkemesi hakimleri, şeriatı, Usûl-ı Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi gibi nizamiye mahkemeleriyle ilgili mülga mevzuatı, bir takım mahallî örf ve adetleri ve

nihayet 1879-80'de yürürlüğe konan Usûl-ı Muhâkemât-ı Hukûkiye ve Cezâiye Kanûn-ı muvakkatlarını dilediklerince kullanıyorlardı. Önlerine gelen bir davayı, bilebildikleri kadar ve işlerine geldiğince, çoğu zaman da kendi mezheplerinden olan davalı veya davacıyı kayırmak dürtüsüyle, eski ve yeni mevzuattan hangilerine dayanarak hüküm verebilirlerse ona göre görüyorlardı. O zaman da kargı taraf kendi işine gelen başka mevzuata dayanarak derhal kararı istinaf yoluna gidiyordu. Ama Baş Mahkemede de belli bir muhakeme usulü benimsenmiş, hangi mevzuata göre işlem yapılacağı belirlenmiş değildi. Mesela, istinaf olunan bir hüküm mer'î mevzuata uygun da olsa istihsânen bozulurken, nizama uygun olmayan bir bağkası mahallî adetlere dayanılarak teyid ediliyordu. Böyle böyle Cebel'in adlî işleri büsbütün gıgırından çıkmış, Baş Mahkeme bünyesinde yapılan değişiklik davaların yığılıp kalmasına bir çare olamamıştı.¹⁶

Üstelik nizamnamenin sekizinci maddesinde öngörülen, Baş Mahkeme ilamlarının yürürlüğü için mutad merasım ve muamelatın ikmalî keyfiyeti bu madde şeklen ceza davalarıyla ilgili olduğundan yalnız Cinayet Dairesi'nin hükümlerine uygulanıyordu. İşleri basitleştirmek için, Hukuk Dairesi'nin kararları kesin kabul ediliyor, Cinayet Dairesi'nin cinayet davalarına ilişkin ilamları resen, cunha derecesindeki ceza davalarına ilişkin ilamları ise ilgililerin başvurusu üzerine Der Saadet Temyiz Mahkemesi'nde temyizden incelenmek üzere Adliye Nezareti'ne gönderiliyordu. Vasa Paşa'ya göre böyle bir yorum, 1880'de yürürlüğe giren hukuk mahkemeleri usul kanununa aykırıydı. Hukuk Dairesi'nin kararları için dahi son temyiz mercii İstanbul Temyiz Mahkemesi olmak gerekirdi. Aksi takdirde Cebel mahkemelerine bir tür bağımsızlık verilmiş olur, adlî işlerdeki karışıklığın arkası hiç alınamazdı. Kaldı ki, Cebel mahkemeleri belli

usul ve kanunlar çerçevesinde karar vermediklerinden, Cinayet Dairesi'nden Adliye Nezareti'ne giden dosyalar da, 1879 Ceza Mahkemeleri usul kanununa dayanılarak, çoğunluk ya usulden ya esastan bozuluyordu. Geri gelen dosyalar yüzünden Baş Mahkemenin işleyişi yavaşlıyordu, davalar yine yığılıyordu.¹⁷

Bütün bu sorunların halli için, Vasa Paşa'ya göre, bidayet mahkemelerinin yukarıda değindiğimiz şekilde yeniden düzenlenmesine koşut olarak, 1879-80 hukuk ve ceza usul kanunları bütün Cebel mahkemelerinde geçerli temel nizam haline getirilmeli, Baş Mahkeme'ye de bu nizamaya uygun bir istinaf mahkemesi hüviyeti kazandırılmalıydı. Öyle de yapıldı, ama Cebel bütçesinin sıkıntısı ister istemez göz önüne alındığından bazı sorunların halli gecikmeye uğradı. Rüstem Paşa zamanında Divan-ı Temyiz adı verilmiş olan Baş Mahkeme'ye Divan-ı İstinaf denildi ve yeniden altı hakimlik bir heyet haline indirildi. Ayrıca tayin olundukları anlaşılan bir Marunî reisin hukuk işlerine, bir Dürzî reis vekilinin de ceza işlerine başkanlık etmesi esası korundu. Divan-ı İstinaf'ın görevleri azaltılmadı. Ama belli ki Vasa Paşa, bidayet mahkemeleri teşkilatında yapılan değişiklik ve standart mahkeme usulu sayesinde Divan-ı İstinaf'a binen yükün azalacağını düşünmüş, Cebel bütçesinin ağırlığını hafifletmek için de Divan'daki hakim sayısını indirmişti.¹⁸

Çok geçmeden Vasa Paşa yanıldığını anladı. Gerçi ilk başlarda dava sahipleri istinaf yoluna daha az başvurur oldular ve usul karışıklığı yüzünden sürüncemede kalan eski davalar az zamanda sonuçlandırıldı.¹⁹ Ama Divan'ın işi yine de ağırdı ve yeni usul ve mahkemelere alışıldıkça davalar yeniden yığılmaya başladı.²⁰ Üstelik, ceza usul kanununun gerektirdiği "hey'et-i ithâmiyye" görevi de (200. m), bütçede para olmadığından, çaresiz, Divan-ı İstinaf'a yüklenmişti. Adliye Nezareti (Der Saadet Temyiz Mahkemesi) ise Cebel'den gelen

cinayet davalarına ilişkin bütün ilamları Divan-ı İstinaf'ın hem savcılık hem de yargıcılık yaptığı gerekçesiyle reddediyordu. Önce, Cebel'in özel durumu, savcılarının altı kişiden ayağı olamayacağı, buna da bütçenin imkan vermediği ileri sürülerek Şura-yı Devlet ve Sadaret'ten cinayet ilamlarının bu sebeple geri çevrilmemesi için izin koparıldı.²¹ Ama, sonunda, hem bu soruna hem de Divan'ın yükünün ağırlığına gözüm olarak, bazı değişikliklerle Rüstem Paşa dönemindeki şekle dönüldü. Bunda, hiç kuşkusuz, Vasa Paşa'nın İdare Meclisi'ne kabul ettirmeyi başardığı vergi artışlarının etkisi vardı. Yol açacağı ek masraf yeni gelirlerden karşılanmak üzere, 1887'den itibaren, Cebel-i Lübnan Baş Mahkemesi, ya da Divan-ı İstinaf, yeniden birer reis ve altışar azalılı Hukuk ve Ceza Daire'lerine ayrıldı. İlkinin reisi Marunî, ikincisinininki Dürzî idi. Ceza Dairesi cunha derecesindeki davaları istinafen, cinayet maddelerini resen görüyordu. "Hey'et-i İthâmiyye" vazifesi Hukuk Dairesi'ne ait olduğundan artık savcı ile yargıç birbirinden ayrılmıştı. Hukuk Dairesi ayrıca hukuk işlerine istinafen bakıyordu. Temyiz mercii Der Saadet mahkemeleri idi.²²

Baş mahkemenin aldığı bu şekil, Osmanlı yönetiminin sonuna değin bir daha değişmedi. Böylece, Cebel mahkemelerinin teşkili, birbirleriyle ve İstanbul mahkemeleriyle ilişki ve bağlantıları, uygulama ve zaman içinde gelişerek, Vasa Paşa döneminde yerli yerine oturmuş oldu. Ortaya çıkan şekle, 1892 Protokolünde yabancı devletler itiraz ederek nizamnamedeki asla dönülmesini ve bu konuda yeni mutasarrıf Naum Paşa'ya "tavsiyede bulunulmasını" istediler.²³ Mutasarrıfa bu tavsiye edildi.²⁴ Ama, Naum Paşa tavsiyeyi yerine getirmeye teşebbüs bile etmediği halde 1897'de yeniden mutasarrıf seçildi. Gerçi 1897 ve 1902 protokollarında yabancı devletler adli teşkilatın nizamnamedeki şekle sokulmasını yine istediler. Ama ne Naum ne de

halefi Muzaffer Paşa orali olmayabildiler. Daha sonra da devletler bu isteklerini yinelemekten vaz geçtiler.²⁵ İsteklerini yerine getirtmek için ellerinde çeşitli imkanlar olduğu halde devletlerin zorlayıcı yollara başvurmamış olmaları, sonra Şura-yı Devlet'in ve yabancı devletlerin kağıt üstündeki haklı itirazlarına rağmen Bâb-ı Âli'nin mutasarrıfların üstüne varmaması, uygulama içinde gelişen adli yapının nizamnamede öngörülen adli yapıdan daha gerçekçi olduğunun bizce en açık kanıtıdır. Başka bir kanıt da getirilen yapının Osmanlı yönetiminden sonra dahi , 1934'e kadar devam etmiş olmasıdır.²⁶

Ortaya çıkan şekil, hem Cebel'i Osmanlı adli düzeni içine aldığından, hem de, cemaatlerin birbirine yakınlaşmasına yardımcı olarak aralarındaki sürtüşmeleri nispeten azalttığından, devletin siyasetine uygundu. Köylerde, varsa, azınlıkta bulunan cemaatlerin şeyh, yani sulh hakimi seçimine katılması, sulh hakimini salt kendi cemaatine karşı değil, köyün tamamına karşı sorumlu kılıyordu.²⁷ Bidayet mahkemesi hakimlerinin farklı cemaatlerden olmaları ve oy çokluğuyla hüküm vermeleri, o düzeyde de sorumluluk paylaşmayı gerektiriyordu. Aynı durum, baş mahkeme hakimleri için de geçerliydi. Bu gartların cemaatleri birlikte çalışmaya, yakınlaşmaya itmesi tabii idi. Bu olumlu gelişmeye rağmen adli işlerin yürütülmesiyle ilgili şikayetler eksik olmadı. Mevzuat yetersizliğinden ya da karışıklığından kaynaklanan şikayetler Osmanlı adalet düzenindeki olumlu gelişmelerle hafiflemekle beraber²⁸ Cebel'deki hakimlerin taraflı tutumundan ve haklı ya da haksız mutasarrıfların hakimlere karışmasından kaynaklanan sorunlar kolay kolay halledilemedi.

HAKİM TEMİNATI

Nizamnameye göre, sulh şeyhleri dışındaki bütün hakimleri

mutasarrıf tayin ediyordu. Herhangi bir hakimın "irtikâb veyâhûd sıfat-ı memûriyyetine yakışmayacak sûretde bir hareketi ledettahkık tebeyyün eder ise işbû hâkim 'azl olunduktan başka, irtikâb eylediği kabâhata göre te'dîb" olunacaktı. (m.11). Ancak, tahkikatın nasıl ve kim tarafından, hangi ölçü ve mevzuata dayanılarak yapılacağına dair bir açıklık yoktu.

Elimizdeki belge ve başka çalışmalara bakılırsa, Davud ve Nasrî Franko Paşalar bu maddeden kaynaklanan bir sorunla karşılaşmış degillerdir. Sanıyoruz bunda her iki mutasarrıfın da hakim ve hakim yardımcılara ruhban reislerinden münasiblerini tayin edip işlerine karışmamalarının²⁹ etkisi olmuştur. Yeni düzeni yerleştirmeye ve benimsitmeye çalışan ve yetişkin memurlara sahip olmayan ilk iki mutasarrıfın başka türlü davranmalarına her halde pek imkan da bulunmuyordu.

Rüstem Paşa ise mezhepçilik yapan hakimlerin ilamlarını yürütmekte tereddüd gösterdiği gibi³⁰ ruhban sınıfından olan hakimleri "efrâd-ı ehâliden" olanlarla değiştirme yoluna gitti.³¹ Hamdi Paşa'ya göre, bu davranışı "eshâb-ı cürüm ve cinâyet hakkında hâtırası'âyeten himâyet ve tesâ'hül vukû'a gelmemesi maksad-ı mühimmine mebnî" idi. "Çünkü mehâkim-i Cebel a'zâsı siddet-i ta'assub-ı mezhebî ile mevsûf ve bir cânî hangi mezhebden ise, o mezhebe bulunan mehâkim a'zâsiyle rû'esâ-yı rûhâniyye anın tebriyye ve tahliyesine olanca himmet ve gayretlerini sarf etmekde bulundukları vukû'ât-ı 'adîde ile meghûd ve ma'rûf" idi. Yine Hamdi Paşa'ya göre mutasarrıf aleyhinde Marunî Kilisesi'nce başlatılan kampanyanın "mebde' ve menşe'i" bu sebeplerle adli işlere müdahalesi idi.³²

Vasa Paşa mutasarrıflığı devraldığında, bir tek Kisrevan Bidayet Mahkemesi reisliğinde bir Marunî papaz kalmıştı. Onu da Vasa Paşa

azlederek yerine "umûr-ı 'adliyyece isti'dâd ve ma'lûmâtı bil-imti-hân tahakkuk eden ehâlden birisini" tayin etti.³³ Ne var ki Vasa Paşa'nın her zaman en ehlini imtihanla bularak hakim tayin etmediği, sırasında sulh hakimlerine bile nüfuz kazanmak maksadıyla baskı yaptığı, hatta bunları azlettiği, hakkında vaki olan şikâyetlerin çokluğuyla sabittir.³⁴ Paşa'nın iddiası hilafına, bu şikâyetlerin salt Marunî matranları tarafından mutasarrıfı yıpratmak düşüncesiyle düzenlendiğini kabul etmemize imkan bırakmayan bir belge, Paşa'nın ölümü üzerine aslı Bâb-ı Âliye, suretleri yabancı sefaretlere sunulan 1200 imzalı dilekçedir. Yalnızca Marunîlerin eseri olmayan bu dilekçenin odak noktası, Cebel-i Lübnan mutasarrıfının memur ve hakimleri azil ve tayin hususundaki bağımsızlık derecesinin "memâlik-i şâhâne mer'î ul-icrâ olan kavânin ve nizâmât-ı seniyyenin hiç birisine mukayyes olmadığı" idi. Hakimlerin güvencesi bulunmadığından, 11. madde hilafına, mutasarrıfın bunları "bilâ sebep ve tahkik 'azl" edebildiğinden yakınılmaktaydı. Şikâyet sahipleri, tahkikat konusunda nizamname maddelerinin açık olmadığına bilincindeydiler ve nizamname açıkça belirtilmemiş "mevâdd zuhûrunda memâlik-i şâhâne için vaz' buyurulan nizâmât-ı seniyyeye mürâca'at kılınması hakkında irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhının şeref sudûr buyurulmasını istirhâm" ederek bu konudaki tercihlerini belirtiyorlardı.³⁵

Söz konusu nizamlara göre, hakimler hakkında ceza tayini Der Saadet Temyiz Mahkemesi'ne ait bir yetkiydi.³⁶ Fakat Vasa Paşa'nın hakimlerle ilgili tutumundan kaynaklanan şikâyetler, onun yerine yeni mutasarrıf tayini için devletler arasında yapılan görüşmelerde ele alındıkta, bu kaideye itibar edilmedi. Görüşmeler sonunda ortaya çıkan 1892 Protokolü'nda, "hükâmın tahvil-i me'mûriyyetleri ve 'azılleri ancak Meclis-i İdâre ma'rifetiyle tahkikât icrâsından sonra vuk

bulabileceğinden, nizâmname-i mezkûrenin 11. maddesi mûcibince hükkâma i'tâ buyurulan te'minâtı ri'âyet olunması/nâ/... dikkat ve nazâret buyurulması" şeklinde bir ifade kullanılarak tahkikat yetkisi İdare Meclisi'ne tanındı. Böylece, Cebel'e tanınan ayrıcalıklara, adeta emrivakiyle, bir yenisi eklendi. Protokolü imzalamakla beraber Osmanlı Devleti bu emrivakiyi kabul etmek istemedi. Yeni mutasarrıf Naum Paşa'ya Protokolün amir hükmünü yerine getirmek için verilen "bazı vasâyâyı hâvi tezkere-i sâmi"de hakimlerin azlı hakkında İdare Meclisi tahkikatından hiç söz edilmedi; salt nizamname hükümlerine uygun hareket etmesi bildirilmekle yetinildi.³⁸

Nitekim Naum Paşa, göreve başladıktan sonra hakimlerden devamlı edilen şikayetler karşısında³⁹ Dürzîlerle Marunîler arasında Şuf'ta çıkan bir anlaşmazlıkta mahkemelerin taraflı hükümler vererek asayiş tehlikeye düşürdüklerini ileri sürerek Şuf mahkeme heyetini azl edivermekle hem bütün hakimlere göz dağı verdi, hem de 1892 Protokolünün bu konudaki hükmünü tanımadığını gösterdi.⁴⁰ Ama Muzaffer Paşa'nın tayiniyle ilgili 1902 Protokolünde devletler daha kesin bir ifade kullandılar. 11. maddenin hakimlere sağladığı güvenceye riayet olunacağına ve İdare Meclisi marifetiyle tahkikat icra olunmadıkça hakimlerin değiştirilmeyeceğine dair verdiği teminat Osmanlı Devleti'ne "ihtar" olundu.

Bu kez, Bâb-ı Âli'nin protokol yoluyla nizamnamede meydana getirilen değişikliği kabullendiği, Muzaffer Paşa'yla yapılan yazışmalardan bellidir. Bütün mahkemelerin özellikle ceza davalarındaki tutumunu dikkatle incelemeyi kendine iş edinen Muzaffer Paşa, hakimlerin çeşitli yolsuzluklar yaptıklarını, bazı sanıkların duruşmaya çıkarılmaksızın aylarca hapiste alakonduklarını tesbit etmişti.⁴¹ Bu durumu Bâb-ı Âli'ye bildiren mutasarrıf, geçici özel bir mahkeme kurarak sorumluları yargılamak için izin istedi.

Kendisine, nizamname ve protokol hükümleri çerçevesi içinde yeni mahkeme kurmanın söz konusu olamayacağı, tahkikat yetkisinin idare Meclisi'ne aid bulunduğu bildirildi.⁴² Bunun üzerine mutasarrıf tahkikat sonuçlarını Meclis'e sunarak onların onayıyla bazı hakimleri azlettiyse de ⁴³ hakim ve mahkemelerden şikayetler devam etti. 1905'de şikayetleri yine tespit ile Meclis'e tahkikat evrakını havale eden mutasarrıf, meclis azalarının bazılarının haklarında şikayet olan hakimlere "münâsebet ve karâbeti" bulunmasından ötürü bu kez sonuç alamadı. Bu durumun aslî görevini yerine getirmesine engel teşkil ettiğini merkeze bildiren Muzaffer Paşa, nasıl hareket etmesi gerektiğini sordu. Konuyu Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'ne incelettiren Meclis-i Mahsus-ı Vükela, mutasarrıfa protokollar ahkâmına uygun hareket etmesinin gerektiğini, bunların dışına çıkmamasını bildirdi.⁴⁴

Bâb-ı Âli bu tutumunu Yusuf Franko zamanında da sürdürdü. Çeşitli şikayetleri göz önüne alarak, mutasarrıfın mahkemelerin karar sürecine karışmasını men etti. Şura-yı Devlet kararına dayanarak, ülkenin her yanında olduğu gibi Cebel'de de adlî işlerin mahkemelere aid bulunduğu, mutasarrıfın ancak adlî kararların yürütülmesinde yetki sahibi olduğu Yusuf Paşa'ya müteaddid vesilelerle kesin bir dille bildirildi.⁴⁵ Bâb-ı Âli'nin hakim teminatı konusunda benimsediği tutum, tatminkar sonuçlar vermiş olmalı ki 1912 görüşmelerinde bu mesele açılmadı.

Aslında, yabancı baskısı olmasa da Bâb-ı Âli hakim teminatına saygılı davranırdı. Çağdaş bir hukuk devleti kurma uğraşı içinde bulunan Osmanlı yöneticileri, her hukuk devletinin temel ilkelerinden biri olan hakim teminatını gerçekleştirmek için zaten çeşitli tedbirler almaktaydılar. Ülkenin her yanında bu tedbirlerin olumlu

sonuçlar verdiği, ağdağ hukuk devleti anlayığının yerleğmekte olduğu muhakkaktı.⁴⁶ Bu bakımdan Cebel mutasarrıflarının hakimleri keyfi bir şekilde azletmelerini Bâb-ı Âli hoğ kargılamazdı. Kargılamadı da. Ama hakim teminatı elbette hakimlerin dilediklerince hüküm vermesi demek değildi. Bunların taraflı hareket etmelerine kargı bir denetim kurulmalıydı.

Cebel'de de mutasarrıfların hakimler hakkındaki şikayetleri büsbütün haksız değildi. Rüstem ve Vasa pağaların yakındığı mezhepçilik, kanunları uygulamak konusunda hakimlerin işlerine gelmeyen durumlarda, Naum Pağa'nın değindiği gibi, gevşek davranmaları, Muzaffer Pağa'nın teftişlerinin sergilediği adli yolsuzluklar, hakimlerin saygınlığına gölge düğüren olaylardı. Yine de yargılama işlevini üstlenmiş olan hakimlerin yürütmeden sorumlu bulunan mutasarrıf tarafından azille veya bağka bir şekilde cezalandırılması söz konusu olmamalıydı. Böyle bir durumu, 1879'dan sonra Osmanlı hukuk düzeni de men ediyordu. Ama Cebel'i Osmanlı düzeni içine tam olarak almak mümkün olmadığından, hakimleri denetim yetkisinin Devlet'in buradaki hükümlerliliğinin bağlıca vasıtası ve timsali olan mutasarrıf eliyle kullanılmasına ses ıkarılmıyordu. Buna kargılık, önce 1892'de fakat esas 1902'den sonra, yabancı devletler, İdare Meclisi tahkikatı olmadan hakimlerin cezalandırılmayacağı ilkesini Osmanlılara kabul ettirdiler. Böylece, aslında Devlet'in bağkentindeki yüksek mahkemelere aid olması gerekirken fiilen mutasarrıf tarafından kullanılan bir yetki, İdare Meclisi'ne devredildi. İdare Meclisi biraz daha kuvvetlendi, Cebel-i Lübnan da Osmanlı Devleti'nden bir adım daha uzaklağtı.

BÖLÜM VIII: İDARÎ GÖREVLER-AYAN-KİLİSE

Osmanlı Devleti'nin dağılmaya doğru gittiği bir ortamda mutasarrıfa aid malî, adlî ve hatta idarî bazı yetkilerin İdare Meclisi'ne geçmesi, Lübnan toplumunun geleceğini belirleyecek nitelikte bir gelişmeydi. Mutasarrıflık ilk kurulduğunda Cebel adına konulan tek kuruluş Marunî Kilisesi iken, yirminci yüzyılın başında bu işlevi artık çeşitli cemaatlerin temsilcilerinden oluşan Meclis üstlenmişti. Fakat bu durum mezhepciliğin aşıldığı anlamına geliyor muydu? Bu bölümde bu soruyu irdelerken aynı zamanda, idarî görevlerin mezhepler arasında dağılımı ve ayana aid ayrıcalıkların kaldırılmasına ilişkin nizamname hükümlerinin işleyişine bakmak imkanını bulacağız. Nihayet, Osmanlıların Cebel-i Lübnan'da mezheplerarası barışı engelleyen başlıca güç olarak gördükleri Marunî Kilisesi'yle mücadeleleri hakkında şimdiye kadar söylediklerimizi toparlamaya çalışacağız.

İDARÎ GÖREVLER VE AYAN

1864 Cebel-i Lübnan Nizamnamesi'nin üçüncü maddesi, mutasarrıflığı yedi kazaya ayırıyor¹ ve "kazâların her birinde ya ehâlînin mîkâr-ı nüfûsuyla veyâhûd mutasarrıf olduğu emlâk ve erâzîsinin ehemmiyetiyle gâlib bulunan mezhebden intihâb olunarak mutasarrıf tarafından nasb ve ta'yîn olunmuş birer idâre memûru bulunacaktır" diyordu. "İntihâb"dan kastedilen, halk değil, mutasarrıf tarafından seçimdi. Davud ve Franko Paşalar zamanında tamamlanan nüfus sayımı ve arazi ölçümü sonuçlarına göre, kazaların her birine hangi mezhebden "idâre memûru", ya da sonradan verilen adla "kaymakam" tayin edileceği belirlendi. 1904 aralığında, Mutasarrıf Muzaffer Paşa'ya Bâb-ı Âli'den gönderilen bir yazıdan açıkça anlaşılıyor ki

bu belirlemeye hiç bir taraftan itiraz vaki olmadı ve daha sonraki tayinler de hep ona göre yapıldı. Aynı yazıda, nahiye ve köy sınırlarının da Davud ve Franko paşalar zamanında belirlendiği ve ortaya çıkan mülkî teşkilatta o zamandan beri önemli bir değişiklik yapılmak ihtiyacının hissedilmediği belirtiliyordu.²

1861 ve 1864 nizamnamelerinin ikisinde de nahiye müdürlerinin tayini konusunda "her bir nâhiyede kazâ müdürinin inhâsı üzerine mutasarrıf tarafından nasb ve ta'yîn olunmuş birer memûr buluncaktır" demekle yetiniliyor (1861: m.5, 1864: m.4), mezheble ilgili bir sınırlama getirilmiyordu. Ama 1861 Nizamnamesi nahiyelerin "mümkün mertebe bir cins ehâlîyi şâmil" olmasını öngörüyordu. (1861: m.5). 1864'te bu ifade dahi nizamnameden çıkarılmakla beraber, hem nahiye sınırlarının belirlenmesinde hem de nahiye müdürlerinin tayininde, kaymakamlıklarda yapıldığı gibi, mezheb olgusunun göz önüne alındığı muhakkaktır. Nitekim, Franko Paşa'ya yapılan başvurularda, Cebel'in hangi cihetinde hangi mezheb çoğunluktaysa orada o mezhepten memurlar kullanılması istenilmiş ve aynı gerekçeyle bazı memurlara itiraz edilmıştır. Franko, nizamnamede sadece belli memuriyetler için mezhep şartı getirildiğini itiraz sahiplerine hatırlatmakla beraber, bu isteğin nizamname açısından dayanaksız olmadığını kabul etmiş ve "hüsn-i idâreyi mûcib olacak ve hükûmeti ez her cihet temîn edecek" tedbirler alarak, "mümkün ül-icrâ metâlib ve müsted'iyâtı" karşılamaya çalışmıştır. Bâb-ı Âli mutasarrıfın tutumunu onaylamıştır.³

Yalnız mülkî memuriyetlerde değil başka önemli idarî ve askerî görevlere yapılan tayinlerde de nizamnamede hiç bir sınırlama getirilmediği halde mezheb olgusu göz önünde bulundurulmuştur. Zamanla, mutasarrıfça tayin olunan İdare Meclisi reis vekilinin Marunî, baş

muhasebecinin Sünnî, Alay Beyinin Marunî, iki binbaşından birinin Marunî ötekisinin Dürzî olmaları, geçitli kalem müdürlüklerinin ve jandarma subaylıklarının da, mümkün mertebe dengeli bir şekilde mezhepler arasında dağıtılması bir teamül olarak yerleşmiştir.⁴ Daha önce görüldüğü gibi, adlî görevlerin dağılımında da mezhebciliğe nizamnamenin öngördüğünden daha fazla taviz verilmiştir.

Mezhebciliğin Cebel'de hayatı her düzeyde etkilediği bir vakiadır. Bu durumun tarihi kökenleri vardır ve yabancıların Cebel ve Suriye'deki çıkarlarını sürdürmek için mezhepleri alet etmeye bakmaları mezhepgiliğin aşılmasını güçleştirmiştir. Özellikle Marunî Kilisesi'nin sekter ve militan tavrı öteki mezhep mensuplarını da kendilerini savunmaya zorlamıştır, ayrılıkları derinleştirmiştir. Mutasarrıflık idaresi her ne kadar Cebellilerin birlikte sürtüşmeden yaşamalarına azami derecede dikkat etmişse de somut baskılar ve durumlar karşısında mezhep ayrımlarını ve mezhepler arası dengeyi ister istemez gözetmek zorunda kalmıştır. Mutasarrıfları böyle davranmaya zorlayan şartlardan biri de ayanın Cebel toplumunda oynadığı roldür. Ayan eski gücünü yeni teşkilat içindeki memurlukları özellikle mülkî görevleri kaparak sürdürmeye bakmışlardır. Bu yolu Davud Paşa açmıştır. 1861 Nizamnamesi'nin 1864'te de korunan maddelerinden biri "huzûr-ı kanûnda cümlenin müsâvî tutulması ve a'yân-ı memleket ve husûsuyla mukâta'acılara 'âid bulunan bilcümle imtiyâzâtın fesh ve ilgâ kılınması" hakkındaydı. (1861: m.6; 1864: m.5). Fakat sanki nizamnamede böyle bir madde hiç yer almıyormuş gibi, mutasarrıf Davud Paşa, görevine başladıktan kısa bir süre sonra, merkeze, "Cebel'in münkasem olduğu müdirliklerin hânedân ve ümerâ-yı Cebel'den münâsib olanlara ihâle olunduğu"nu bildirdi. Sadriazam, bu uygulamayı gayet yerinde buldu.⁵ Davud Paşa

bir yandan da 1858'de Kilise'nin teşvikiyle köylü tarafından topraklarından sürülmüş olan Marunî ayanını⁶ ne Kilise'yle ne de köylülerle sürtüşmeye mahal bırakmadan, yerlerine iade etmeye bakıyordu.⁷ Marunî ayanına, özellikle bunların en nüfuzlusu olan Hazin ailesine, topraklarını geri kazandırma çabaları Nasrî Franko zamanında da devam etti. Bu işi kolaylaştırmak, köylüyü uzlaştırmaya yanıltmak için hükûmet anlaşmazlık konusu arazilerin vergi borcunu silmek gibi çeşitli kolaylıklar gösterdi.⁸ Gerçi bu tür kolaylıkların her durumda gösterilemediği, ya da her zaman yardımcı olmadığı, ayan ile köylü arasındaki bazı toprak davalarının sürüp gitmesinden bellidir,⁹ ama ayanı ayan yapan, yani ona toplumsal ayrıcalık kazandıran temel amilin toprak üstünlüğü olduğu düşünülürse, hükûmetin beginci maddeden daha önemli saydığı bazı hususlar bulunduğu akla gelir.

Belgelerde ileri sürülen bir husus insanlık duygusudur. Memleketlerinden tard olunduktan sonra Hazinlerin Beyrut'ta ve şurada burada sürünmekte ve "kemâl-i sefâlet ve meşakkat çekmekte" bulunmaları padişaha dokunmuş ve "kendilerinin kayd-ı gurbet ve perişânîden tahlîsi"ni arzu etmiştir. Ancak "kâ'ide-i 'adâlete" uygun hareket edilmelidir.¹⁰ Yine Hazin ailesinin eski topraklarıyla ilgili bir başka belgede, Cebel'de "en ziyâde gözedilecek şey, beyn el-ehâlî... ihtilâfın izâlesiyle herkesin vazîfe-i tâbi'iyyeti dâiresinde vatandaşıyla hüsn-i itilâfını temin eylemek kaziyyesi/dir7" dendiğine¹¹ bakarak, sağlanmak istenen adaletin başlıca kaide ve hedeflerinin toplumsal barış olduğunu ileri sürmek mümkündür.

Ancak, başka belgeler, ilk iki mutasarrıf döneminde, kurulması hedeflenen bu barışta Dürzî ayanına pek yer ayrılmadığını düşündürüyor. Fuad Paşa'nın Dürzî ayanına nasıl yüklendiğini daha önce

görmüştük. Davud Paşa da Canbulatlar'a ait geniş arazilerin Marunîler eline geçmesine ses çıkarmadığı gibi, bu ailenin esas çiftliğini oluşturan Muhtara'daki son topraklarının dağılması İngilizlerin ısrarlı diplomatik baskısıyla durduruldu.¹² Davud ayrıca, ılımlılığı ve hükümet taraftarlığıyla tanınmış eski Dürzî kaymakamı Emir Muhammed Arslan'ın İstanbul'da münasib bir memuriyete tayiniyle Cebel'den uzaklaştırılmasını gerekli gördü.¹³ Franko Paşa, Cebel'den kaçmak zorunda kalmış ve Havran'a sığınmış olan Dürzî ayanının eski topraklarına dönmelerine izin verilmemesini istedi.¹⁴ Trablus Şam'da sürgün yaşayan ve en nüfuzlu Dürzî önderlerinden olan Mustafa Arslan'ın Suriye valisinin iltiması ve Divan-ı Ahkam-ı Adliyye Nezaretî'nin tensibi ile Cebel'e dönmesine izin verildi ama göz altında bulundurulmak şartıyla.¹⁵ Nihayet, Arslanlar'ın en yumuşak başlısı olduğu için Davud Paşa tarafından Şuf kaymakamlığına getirilen ve uzun süre bu görevde kalan Emir Milhim'e dahi işi pahalıya patladı. "Cesîm, bir mezra'ayı sûret-i zâhirede hediye ve bâtinen gerrinden kurtulmak üzere sûret-i cebriyede" Davud Paşa zamanında mutasarrıfa çeşitli sorunların hallinde destek sağlayan Beyrut Marunî Piskoposu Tubiya 'Aun Efendi'ye terk etmek zorunda kaldı.¹⁶

Demek ki ilk iki mutasarrıf idarî-mülkî görevlere ayandan kimseleri tayin ettiler ve ayrıca Dürzî ayanına değil ama Marunî ayanına topraklarını, dolayısıyla bir ölçüde siyasi güçlerini iade ettiler. Bu aşamada mutasarrıfların başlıca hedeflerinin yeni düzeni yerleştirmek ve benimsetmek olduğu ve bu açıdan en büyük engellenenin Marunî Kilisesi'nden geldiği hatırlanırsa, Davud ve Franko paşaların davranışı bir anlam kazanır. Geniş mal varlığı, köylü üstündeki nüfuzu ve Fransa'ya yakınlığı ile 1860'lı yıllarda Marunî Kilisesi'nin sahip olduğu kuvvet karşısında mutasarrıflar, Kilise'yi

hem dengelemek hem de büsbütün karşılıklarına almamak zorundaydılar. Daha önce değindiğimiz gibi Kilise'nin bu gücü salt Dürzî ayanın değil, Marunî ayanın da zararına olarak gelişmişti. Kisrevan'da Hazinlere karşı Kilise'nin durumunun kuvvetlenmesi bunun en somut örneğiydi. Bu açıdan, nizamnamedeki ayan ve özellikle mukataacılara ait ayrıcalıkların kaldırılması maddesinin en çok Kilise'nin işine geldiği açıktır. Bir bakıma, bu madde, 1850-60 arasındaki kargaşalıklarda ve mutasarrıflığın ilk kuruluş yıllarında Kilise'nin eline geçen toprağın geri alınmamasının güvencesiydi. Ayrıca, ayan zayıfladıkça Kilise'nin köylü üstündeki nüfuzunu artırması kolaylaşıyordu.¹⁷

İlk iki mutasarrıf, Kilise'nin daha fazla güçlenmemesi için Marunî ayanına eski güçlerini kısmen iade etmeye baktılar. Ama Kilise'yi büsbütün karşılıklarına alacak durumda olmadıklarından Dürzî ayanını saf dışı bırakmayı tercih ettiler. Kilise'ye kalsa, Lübnan'da Fransız himayesi altında teokratik bir devlet kurulmasını isterdi. Fransa'nın bu konuda Kilise'yi destekleyecek hali olmadığı anlaşılınca da Kilise, bazı nüfuzlu matranları aracılığıyla yeni düzen içindeki yerini sağlamlaştırmak yolunu tercih etti. Yukarıda Davud Paşa'ya destek sağladığını söylediğimiz Beyrut Piskoposu Tubiya 'Aun ile Dayr al-Kamar Piskoposu Butrus Bustani bu matranların en önemlileriydi. Bunların etkisiyle ya da yapılan pazarlık sonucu, Davud Paşa bazı nahiye müdürlüklerine ve sekiz bi-dayet hakimliğinden beşine Kilise'nin desteklediği kimseleri getirdi. Buna rağmen Kilise'yi tam olarak tatmin edemedi.¹⁸ Franko, selefinin tayin ettiği memur ve hakimlere dokunmadı. Ayanın eski topraklarına iadesine ilişkin arazi davalarının sürdüğü bir dönemde hakimleri etki altında tutmak, Kilise açısından her halde önemli bir

avantajdı. Buna karşılık davalarda uzlaşmayı kolaylaştıracak malî külfetin kısmen hükûmet tarafından üstlenilmesini sağlayan Franko, selefinin Marunî ayanını güçlendirme siyasetinden de sapmadığını gösterdi.¹⁹ Bu tutumlarıyla ilk mutasarrıflar Marunî ayanıyla Kilisesi arasındaki eski hesapların kapanmasına, buzların çözülmesine hizmet ettiler. Aldıkları karşılık ise Cebel nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Marunî cemaati üzerinde etkin iki önemli unsurun yeni düzeni kabul etmeleri oldu. Ayan buna dünden razıydı. Kilise de emellerini değiştirmemekle beraber bunları mutasarrıflık kurumları ve nizamname çerçevesi içinde gerçekleştirmeye razı geldi. Bu sonucun elde edilmesinde memuriyetlerin dağıtılış biçiminin önemli bir etken olarak işlediği aşîkardır.

Öteki cemaatlerin ayanı da kendilerini Marunîlere ezdirmemek için memuriyet istediler. Nitekim, aynı dönemde, Dürzî ayanı üstündeki baskı devam ederken Dürzîlerin çoğunlukta olduğu yerlerde mülkî görevler yine ayana bırakıldı. Şuf kaymakamlığı ve hakimliğiyle bazı nahiye müdürlüklerinden ibaret bulunan bu görevleri başka kimselere vermek mümkün değildi. Esasen Şuf'ta sıkışıp kalmış ve her yönden gelen baskı karşısında bunalmış olan Dürzîlerin sadece iki temel güvenceleri vardı. Biri Havran'daki hemmezhepleri, ötekisi köklü klan geleneklerinin telkin ettiği çerçeve içinde ayanının arkasında birlikte durmak.²⁰ Bu şartlar altında Dürzîler kendi reislerinden gayrisına itaat etmezlerdi.²¹ Öte yandan, hükûmet, mutasarrıflık düzenini arzu ettiği gibi yerleştirebilmek için, Dürzîleri sürgit baskı altında tutamazdı. Cebel toplumunun aslî bir unsuru olduklarını defaatle kanıtlamış olan Dürzîler, büyük toprak kayıplarına ve sayılarının azlığına rağmen hala geniş arazilere ve bir ölçüde de İngiliz desteğine sahiptiler.

Onların da bir şekilde kazanılması gerekiyordu. Fakat bu işe ancak yeni yönetim Marunîlere kabul ettirildikten sonra bakılabildi. O zamana değin, baskı altında tutularak ve ılımlı Dürzî ayanıyla işbirliği edilerek idare edildiler.²²

Dürzîlere yeniden önem verilmeye Rüstem Paşa zamanında bağlandı. Rüstem Paşa Emir Milhim Arslan'ı Şuf kaymakamlığından alarak yerine kuvvetli bir kişiliğe sahip ve o ölçüde de becerikli ve otoriter bir önder olan Emir Mustafa Arslan'ı getirdi. Emir Mustafa, mutasarrıfın hesabına uygun olarak, Dürzîlerin toparlanmasını ve yönetimi desteklemelerini sağladı. Ama bunu yaparken Şuf'u adeta bir mukataa gibi yönetti. Kendi adamlarını kayırmaktan ve rakib ayanı, özellikle Canbulatları ezmekten kaçınmadı.²³ Emir Mustafa'ya ilismeyen Rüstem Paşa, Şuf'tan başka yerlerde idarî ve özellikle adlî görevlerin çiftlik gibi aynı ellerde kalmasına karşı tavır aldı, tayinlerin mensubiyete göre değil, beceri ve yeteneğe göre yapılmasına önem verdi. Kısmen başarılı da oldu.²⁴ Başka bir ifadeyle, Rüstem Paşa, nizamnamenin beşinci maddesini işletti ama seleflerinin tersine Dürzîlere değil, öncelikle bir ayandan farksız gördüğü Kilise'ye ve bir dereceye kadar da Marunî ayanına karşı.

Ama onun dahi Emir Mustafa'yı Şuf'ta adeta serbest bırakmasına ve birçok memuriyeti hala ayan ailelerinin tekelinden veya Marunî Kilisesi'nin nüfuzundan kurtaramamasına parmak basan Vasa Paşa şöyle diyordu:

Cebel-i Lübnân nizâmnamesi iktizâsınca dahî a'yân-ı memleket ve husûsuyla mukâta'acılara müte'allik olan bilcümle imtiyâzât lağv buyurulmuş iken es-lâf-ı çâkerî tarafından bu dakikaya ri'âyet olun mayarak ba'zı memûriyetler mukâta'acılardan ma'dûd olan familyalara hasr olunub, şu memûriyetlerce münhal vukû'buldukca yine o familyalardan ta'yîn olduğuna mebnî, bu familyalardan her birisi ken-

disine 'âid bulunan memûriyyeti mâlikâne sûretiyle i'tibâr ve diğêr familyadan velâsiyemâ âhîr nâs-
dan birisinin ta'yînî mümkün olamayacağı efkâr-ı
bâtılasına zehâb ile bu yüzden bir takım evhâm-ı
fâsîde tekevvün edib, bu hâlin hukûk-ı mukaddese-i
saltanat-ı seniyyeye mazarratı ve hüsn-i idârece 25
hayli müşkilât ve mehâziri ise âşikâr /dır/

Vasa Paşa, aynı konuyla ilgili bir başka yazısında da

şûf kâim-i makâmlığında Reslân /Arslan/ ve Metn
kazâsı kâim-i makâmlığında Abi -l-Lamâ' familya-
larından ve Kisrevân bidâyet mahkemesi riyâsetin-
de Mârûnî rehâbîninden birer zât bulundurulmak
gibi buralarca ittihâz kılınan kâ'ide şu memûriy-
yetleri o familyalarla zümre-i rehâbîne hasr de-
mek olarak, gûyâ yalnız bunların nüfûzuyla idâre-i
maslahat olunabileceğini imâ eder bir şey olub,
bu ise min küll il-vücûh şân-ı hükûmete tevâfuk
edemeyeceğine nazaran bu yüzden hâsıl olan su-i
mevhûmiyyet ve i'tikâdın izâlesiyle Cebel-i
Lübnânca dahî... /yalnız padişahımız/ efendimiz
hazretlerinin nüfûz ve satveti...ylê idâre-i
mehâm olunabilib, bu misillü 'âile ve mukâta'acı-
ların asla imtiyâz ve haysiyyeti olmadığının ve
hidemât-ı Devlet-i 'Aliyyede istihdâm yalnız
sadâkat ve istikâmetle liyâkat ve ehliyyete müte-
vakkıf idiğinin isbâtı ve Cebel-i Lübnân nizâm-
namesinin... huzûr-ı kânûnda cümlelerin müsâvî tu-
tulması ve a'yân-ı memleket ve husûsuyla mukâta'a-
cılara 'âid bulunan bilcümle imtiyâzâtın fesh ve
ilgâ kılınması hakkındaki beşinci mâddesi ah-
kâmının muhâfazasıyla bilcümle ehâlinin fuyûzât-ı
memlekettten hissedâr edilmesi için mâ'ide-i müt-
tehizenin ilgâsı lâzımeden bulunmuş olduğuna mebnî
olveçhile icâbı/nin/ icrâ

edilmekte olduğunu bildirmekteydi. 26

Gerçekten Vasa Paşa bir çok memur ve hakimi değiştirerek bun-
ların hiç bir ailenin veya kilisenin tekelinde olmadığını gösterdi.
Ne var ki kendisinin tayin ettiği memur ve hakimlerin de önemli bir
kısmı yine eski, tanınmış ayan ailelerindendi. 27 Paşa, değişik za-
manlarda kazalara yaptığı teftiş gezilerinde de öncelikle "ümera",
"a'yân", ve "vücûh-ı memleket" ile iyi ilişkiler kurmaya dikkat
ediyordu. 28 Sonra, evine seçimlerden şikâyet için gelen Batrun-
lularla görüşmeyi kabul etmeyişinin nedeni olarak merkeze, bunların
ayan değil, "giftçi", "amele" ve "sâdedilân" takımından

olduklarını söyleyebiliyordu.²⁹ Vasa Paşa'nın bir takım toprak davalarında köylüden çok ayana yardım ettiğine dair belirtiler de vardır.³⁰ Kısacası Vasa Paşa, beşinci maddeyi uygulamıştır ama ayana zayıflatmak değil, sadece memuriyetlerin bir tür mukataa haline dönüşmesi eğilimini kırmak niyetiyle.

Böyle davranmakta mutasarrıfın kendine göre haklı sebepleri vardı. Her şeyden önce, köklü toplumsal değişimler, Osmanlı yönetiminin bu dönemdeki (ve belki her dönemdeki) devlet anlayışına aykırıydı. Osmanlıların toplumsal değişime karşı oldukları söylenemez ama değişimin büyük çalkantılara yol açmasını istemedikleri ve toplumu sürekli denge halinde tutmaya her şeyden çok önem verdikleri kesindir. Başta Sultan II. Abdulhamid olmak üzere dönemin bütün önemli devlet adamlarının fikir ve fiillerine böyle bir denge anlayışı hakimdi. Bu anlayışın bir sonucu olarak Osmanlılar yalnız Cebel'de değil, Araplarla meskun bütün vilayetlerde bir istikrar unsuru olarak gördükleri ayanla iyi geçinmeye, onları Osmanlı yanına çekmeye çalışıyorlardı.³¹ Vasa Paşa'nın bu anlayışı paylaşması ve tutumu benimsemesi hem tabii hem de memuriyetinin bir gereği idi.

Vasa Paşa ayrıca, ayanın zayıflamasıyla Kilise'nin güçlenmesi arasında bire bir ilişki kuruyordu.³² Dolayısıyla Kilise'nin gücünü zayıflatmak için giriştiği müzadelede seleflerinin de yaptığı gibi Marunî ayanının desteğini kazanmaya bakması mantıklı idi.³³ Öte yandan, Marunî Kilisesinin ve cemaatinin Dürzîler aleyhinde olarak güçlenmesini durdurmak isteyen selefinin tutumunu esasen benimsemekle beraber, hizipçi ve dikbaşı bulduğu Mustafa Arslan'la çalışmak istemeyen Vasa Paşa, ona karşı ancak yakın soyluluktaki Canbulatlardan bir kimseyi çıkarabilirdi. Aksi takdirde kaymakama yeterince saygı duyulmayacağı daha sonraları bu yolu denemek isteyen Naum ve Muzafer

paşaların tecrübeleri ile sabittir.³⁴

Yöneticilerin soy ve sopunu önemsemenin yalnız Dürzîlere özgü bir durum olmadığı, Cebellilerin genel olarak böyle bir geleneğe sahip bulundukları da muhakkaktır. Nitekim Vasa Paşa'nın yerine Abdulhamid'in mutasarrıflığa aday gösterdiği Marunî asıllı Selim Melhame'ye itiraz eden tecrübeli devlet adamı Ahmed Cevdet Paşa, geçitli gerekçeler arasında bir de şunu ileri sürüyordu:

Cebel'de asâlete fevk al-'âde ri'âyet olunageldiği hâlde hâricden gelmiş bir mutasarrıfın haseb ve nesebine bakılmayıb, mücerred devlet bendesi olduğu cihetle ehâlî-i Cebel âna ri'âyet eyler. Ama kendi içlerinden haseb ve nesebi ma'lûm ve asâletten bilkülliye mahrûm olan bir adamın hükûmeti anlara pek girân gelir. Bundan Mârûnîler bile hoşnûd olmaz. Tevâif-i sâire ise ânı hiç gekemez ...³⁵

Bütün bu sebeplerle Vasa Paşa ayanı karşısına almadı, ama aynı zamanda memuriyetlerin belli aileler (veya Kilise) elinde kalmasını da engelledi. Sonuçta, gerek iki büyük Dürzî ailesi, gerekse genel olarak ayan arasında memuriyetleri, özellikle kaymakamlık ve nahiye müdürlüklerini ele geçirme mücadelesi kızıştı. Daha sonraki mutasarrıflar zamanında da devam eden rekabetin esasen mülkî memuriyetler etrafında dönmesinin nedenlerini, Bişara Khuri, bu görevlerin sağladığı yan gelirlere ("mahsûl") ve ayana kendi topraklarının bulunduğu alan içinde siyasi-içtimai nüfuzlarını koruma-artırma imkanı vermesine bağlıyor.³⁶ Ayanın bunda başarısız olmadığı, aynı ailelerden pek çok kimsenin bugün dahi Lübnan'da sözü geçen politikacılar arasında yer almalarından bellidir.³⁷

Ancak ayan arasındaki rekabet ve memuriyetlerin aynı ailelerin (veya Marunî Kilisesi'nin) çiftliği mesabesinde kalmasına fırsat verilmemesi, yepyeni insanların da idarî-adli görevlere gelmesini mümkün kıldı. Özellikle teknik bilgi ve uzmanlık gerektiren görevleri alan bu insanlar, mevkilerini toplum içinde saygınlık ve etkinlik

kazanmak için kullanabildiler.³⁸ Başka bir ifadeyle, Osmanlı yönetimi, ayana itibar etmekle beraber, memur seçiminde ailevi gevreden başka beceri, liyakat ve devlete sadakat gibi özellikleri, Cebel'de izlenen siyasetin elverdiği ölçüde daima göz önünde bulundurdu. Özellikle Rüstem Paşa'dan sonra ve mutasarrıflık merkezindeki görevlerde.

Ama bütün memuriyetlerin mezheplere dağılımında zamanla ortaya çıkarak bir teamül halini alan şekil ve dengeyi bozmaya hiç bir mutasarrıf girişmedi. Böyle olunca da aynı memuriyetler için rekabete giren hemmezheb ayan aileleri ya da aynı mezhepten başka kimseler, Cebel'in genel siyasî mücadele ortamı içinde başka mezheplerden aileler ya da kimselerle kolaylıkla ittifak kurabildiler.³⁹ İktidardaki ya da muhalefetteki gurupların her birinde farklı mezheplerden kimselerin bulunması ise hiç şüphesiz mezheplerarası işbirliğini kolaylaştıran, tarafları buna alıştıran bir ilişki olarak işledi. Cebel'in nüfuzlu şahsiyetleri arasındaki bu mezhepleri kesen birleşme ve mücadelelerde nihai hakemliği, memurları azil ve tayin yetkisine ve geniş otoriteye sahip bulunan mutasarrıf yapıyordu. Mutasarrıfın temel görevi Cebel'de karışıklık çıkmasına fırsat vermemek olduğu için hakemlik işlevini genelde gerginlikleri yatıştırıcı, tarafları uzlaştıracı bir doğrultuda yerine getiriyordu. Yö-nünü şaşırırsa, Bâb-ı Âli kendisini uyarmakta gecikmiyordu. Bu itibarla mutasarrıf, devletin bölgedeki çıkarlarını mümkün mertebe gözetmek şartıyla, Cebel-i Lübnan toplumunu laikleştirici ve birleştirici bir rol oynuyordu. Yapısı gereği mezhepler arası bir organ olan İdare Meclis'i de zamanla, Marunî Kilisesi'nin etkisinden sıyrıldıkça, birleştirici uzlaştıracı bir tutumu benimsedi. Böylece idari görevlerde ve İdare Meclisi'nde bulunan ayan ve başka nüfuzlu

kimseler, mevkilerini belli mezheplere mensup olmaya borçlu olmakla beraber mezhepçiliği arka plana itebildiler.

HÜKÜMETLE KİLİSE ARASINDA RESMÎ İLİŞKİ

Buna karşılık Marunî Kilisesi, idarî-adlî görevliler ve meclis azaları üstündeki etkinliğini yavaş yavaş kaybetmesine rağmen siyasi işlerden elini çekmedi ve mezhepçilik davasından vaz geçmedi. Bu yüzden de yönetimin laikleşmesini engelleyen önemli bir unsur oldu. Osmanlılar açısından, Cebel'de mezheplerarası barışın ön şartı Marunî Kilisesi'ni siyasete karışmaktan men etmektir. Mutasarrıfların bu doğrultudaki çok yönlü mücadelelerini daha önce çeşitli vesilelerle görmüştük. Şimdi de hem meseleyi toparlamak hem de bu mücadeledeki başarı derecelerini, Rüstem Paşa döneminden itibaren Osmanlıların kendi benimsedikleri hedef açısından değerlendirmek istiyoruz. Marunî Kilisesi piskopos seçtiği kimselerin göreve başlayabilmeleri için mutasarrıflıktan izin, patrik seçtiği kimse için de Devlet'ten berat almayı kabul ettiği an Osmanlılar Kilise'nin siyasete karışmaktan vaz geçtiğinden emin olacaktı.

Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan belli başlı Hristiyan cemaatlerinin hepsinin patrikleri, kendi cemaat gelenklerine göre seçildikten sonra, görevlerine resmen başlayabilmek için, devrin sultanından berat alırlardı. Aynı şekilde, piskopos seçimleri de Bâb-ı Âli'ye veya yörenin valisine bildirilirdi. Onlara da berat verilirdi. Bunlar kadim adetlerdendi. Piskopos ve patriklerin böyle resmî belgeyle tanınması, hükûmetin ruhanî işlere karışması anlamına gelmez, fakat dinî reislerin mülkî görevlere sahip olmalarından kaynaklanırdı. Dinî reislerin miras, boşanma, nikah feshi meselelerinde gereğinde cezalandırmaya değin giden hüküm ve kararlar verme ve bunların yerine getirilmesi için mahkemelerin ve mülkî idarenin

yardımını isteme yetkileri vardı. Marunî piskoposlarının da bu gibi görev ve yetkileri bulunduktan başka, Rüstem Paşa'ya göre, pek de gönül rızasıyla verilmeyen "rehâbîn vergisi"nin toplanmasında çoğu zaman idare memurlarından yardım isterlerdi. Buna rağmen, Marunî patrik ve piskoposları mutasarrıflık döneminde hükümet-i senîyyeden berat istihsal etmekten dikkatle kaçıyorlardı.⁴⁰

Gerçi küçük ve önemsiz bir cemaat olan Marunîlerin patrik ve piskoposlarının İstanbul'dan berat istemeleri ötedenberi beklenmezdi. Fakat yine de bunlar yöredeki en yakın mülkî amire bağlı idiler ve göreve geldiklerinde bu amire durum bildirilir, izin alınırdı. Onsekizinci yüzyıla kadar, Patriklik merkezi kuzey Lübnan'da iken, bu merci Trablus Şam valisi idi. Daha sonra, Patriklik merkezi Kısrevan'daki Bkirkî'ye indiğinde, Kilise'nin ruhban reisleri, kademeli olarak o yörenin mukataacısı bulunan Hazin ailesine ve onların da üstünde, Sultan'ın vekili durumunda bulunan Şihabî hakimlere kargı sorumlu idiler. O kadar ki piskoposların çoğu doğrudan Hazinler tarafından seçilir veya seçtirilirdi. Onsekizinci yüzyıl sonuyla ondokuzuncu yüzyıl başlarında, Marunî Kilisesi, teşkilatının gelişmesi ve mal varlığının giderek artması sayesinde iyiden iyiye güçlenip, Hazinlerin denetiminden büyük ölçüde sıyrıldıysa da yine hakime bağlı kaldı.⁴¹

Bu bağlılığın ifadesi olarak, yeni seçilen Patrik, hakimın onayını almak için onun huzuruna çıkar, çoğunluk kahve ve tütünden olugan hediyeler sunardı. Karşılığında Hakim de ona bir kürk giydirir, böylece tanımış olurdu. Bu merasime iki-kaymakamlık döneminde de (1842-1861) uyuldu. 1845'te Patrik seçilen Yusuf Hazin, bir süredir patrikliğin yazlık merkezi olarak yeniden canlanmış bulunan kuzeydeki Kannubin'den kalkıp, Hıris tiyan bölgesinin kaymakamlık merkezine bizzat geldi, aynı merasime tabi oldu.⁴²

Yusuf Hazin'ın ölümü üzerine 1854'te onun yerine seçilen Bulus Masa'd'ın seleflerinden önemli bir farkı vardı, bir ayan ailesinden değildi. Aslı köylü idi ve kaymakama ve onu destekleyen ayana karşı Marunî cemaatinin önderliğini ele geçirme hesapları yapan bir takım papaz ve piskoposların başını çekiyordu.⁴³ Buna rağmen, Bulus Mas'ad da adete uyarak hareket etmeye ve seçiminin onaylanmasını istirham için Kannubin'den gelip kaymakam Emir Beşir Ahmed Abu'l-lam' 'ın huzuruna çıkmaya kendini mecbur hissetti. Gergi bu ziyaretin resmî bir merasim havasından çıkarılarak sessiz . sedasız yapılmasında ısrar etti ama yine de kaymakamın üstünlüğünü tanımış oldu. Hediyelerini sundu ve karşılığında onay niteliğinde verilen kürkü aldı.⁴⁴

Daha sonraları, iki-kaymakamlık düzeni işlemeyince doğan kargaşadan Marunî cemaatinin en önemli önderi olarak çıkmayı başaran Bulus Mas'ad, mutasarrıflık döneminde de Kilise'ye bir tür dokunulmazlık ve mutlak hareket serbestliği kazandırmak için elinden geleni yaptı. Nizamnameyi uygulamaya uğraşan Davud Paşa'ya pek çok güçlük çıkardı. Patriğe kalsa, Cebel'in Marunî çoğunluğa sahip bölgelerinde Kilise'nin ya da Kilise'ye bağımlı bir kimsenin yönetiminden gayrısını kabul etmeyecekti. Ama o sıralarda Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün korunmasından ve Cebel-i Lübnan'da mutasarrıflık düzeninin kurulmasından yana bir siyaset izleyen Fransızlar, patriği ezmeye ya da Kilise'nin özerkliğine dokunmaya kalkışmaması şartıyla Davud Paşa'yı desteklediler.⁴⁵ Fransızların bu tavrı karşısında ve genç yardımcılarının etkisi altında Bulus Mas'ad tutum değiştirdi. 1867'de önce Roma ve Paris'e uğradıktan sonra İstanbul'a yaptığı ziyarette huzur-u sahaneye kabul olundu. Bağlılığını arz ve beyan etti, birinci derece Mecidiâ nişanıyla taltif olundu.⁴⁶ Bu

arada Davud Paşa'yı şikayetten ve onun yerine şahsı arkadaşı olan Franko Nasri getirilirse Cebel'deki düzenin daha iyi işleyeceğini ima etmekten geri durmadı.⁴⁷

Gerçekten de Nasri Franko zamanında Kilise ile mutasarrıf gayet iyi geçindiler. Mutasarrıf, Kilise'nin iç işleri olarak gördüğü tayinlere hiç karışmadı. Bu dönemde piskoposluğa yükseltilen Yusuf Dibs, Nimetullah Dahdah ve Yusuf Fraifir için mutasarrıfın onayı alınmak göyle dursun, kendisine haber bile verilmedi. Duruma göz yuman Nasri Franko, Rüstem Paşa'nın tabiriyle, "mu'âmelât ve merâsimin hiç birine ri'âyet etmedikleri hâlde ... [bu piskoposlarla] münâsebât-ı resmiyyede" bulunmakta sakınca görmedi.⁴⁸ Rüstem Paşa ise yaratılan emsalin bir teamül ve ayrıcalık haline dönüşmesinin mutlaka önlenmesi gerektiğine inanıyordu. Paşa'nın başka Osmanlı devlet adamları tarafından da paylaşılan kanısınca, Kilise'nin geçerli "mu'âmelât ve merâsimden" kurtulmaya çalışmaktaki maksadı, "hükûmet-i seniyyeye karşı istiklâliyet-i mutlaka" kazanmaktı.⁴⁹ Bu maksadın gerçekleşmesine fırsat tanınamayı görev bilen Rüstem Paşa, kendi dönemindeki ilk piskopos tayininde, iki-üç hafta durumun kendisine resmen bildirilmesini bekledikten sonra, böyle bir bildirimde bulunulmayınca, işin üstüne gitti. Esas Kure ve Batrun kazalarında görev yapmak üzere "Trablus Şam Piskoposluğu"na getirilen İstefan 'Avad'ı tanımadığını bildirdi. Söz konusu kazaların kaymakamlarına dinî merasimleri ifa etmesine karışmamakla beraber İstefan'la hiç bir resmî ilişkiye girismemeleri hakkında kesin talimat verdi. Bir yandan da durumu İstanbul'a bildirdi.⁵⁰ İstanbul mutasarrıfın tutumunu onayladı.⁵¹ Rüstem Paşa'nın tam ne sonuç aldığını elimizdeki belgelerden çıkaramıyoruz ama, daha önce belirtildiği gibi, Fransız Konsolosluğunun şiddetli muhalefetine

maruz kalışının bir sebebinin de bu olay olduğu kesindir.⁵²

Vasa Paşa da benzer sorunlarla kargılaşmıştır. Daha mutasarrıflığının ilk senesinde piskoposluğa yükseltilen Yusuf Zuğbi'nin kendisini gayri resmî ziyaretıyla yetinmek zorunda kalmış, Kilisenin böylece resmî yazışmadan kaçınmasına ses çıkaramamıştır.⁵³ Merkezle yazışmalarının hemen tamamı elimizde bulunan Paşa'nın bu koldan hiç söz etmemesi anlamlıdır. 1889 senesi başında, Halep'e yeni piskopos seçilmek gerektiğinde, Vasa Paşa daha etkin hareket etmeye çalıştı. Durumu Bâb-ı Âli'ye de bildirerek seçilecek piskopos hiç değilse buyruldu istihlal etmek için teşebbüste bulunmazsa piskoposluğunun tanınmaması yolunda Halep vilayetine talimat verilmesini sağladı.⁵⁴ Ancak, Fransızların da mutasarrıfa muhalefet ve Kilise'ye yardımlarıyla, Vasa Paşa yine başarılı olamadı. Aynı yıl sonunda bu kez dört papaz birden piskoposluğa yükseltildi. Bunlardan birisi, kayıtsız şartsız Fransa taraftarlığından ötürü Vasa'nın öteden beri karşı olduğu ve "müfsid-i meşhûr" dediği Patriklik serkatibi İlyas Huvayk'tı. Paşa onu tanımadığını ilan etti. Ama ne onun ne de ötekilerin buyruldu veya onay olmaksızın piskoposluklarını sürdürmelerini yine önleyemedi. Çünkü arkalarında Fransa vardı,⁵⁵ ve anlaşılan Bâb-ı Âli binbir derdi arasında bir de Cebel'deki dört-beş piskoposla uğraşacak dermanı bulamıyordu.

Derken yaşlı Patrik Bulus Mas'ad öldü. Fransa'nın patrik adayı İlyas Huvayk'tı. Vasa Paşa ise bütün piskoposların hep aynı tiybetten olduğuna yani şahsî çıkarları ve fikrî eğilimleri yüzünden, hiç birisinin Fransız taraftarlığından vazgeçmeyeceğine inanmakla beraber, ılımlılığı dolayısıyla "ehven-i şerr" saydığı Vuhanna Hacc'ın seçilmesini istiyordu. Her iki taraf da piskoposları etkilemek için çaba sarfettiler. Sonunda Hacc kazandı. Paşa bunu

Fransız nüfuzunun kırıldığı şeklinde yorumladıysa da başarısını esas Papa'nın bölgedeki vekili Monsenyör Plavi'nin desteğine ve İlyas Huvayk'ın piskoposlukta henüz pek yeni oluşuna borçlu bulunduğu muhakkaktır.⁵⁶

Ne var ki iş, "ehven-i şerr" in patrik seçilmesiyle bitmiyordu. Esas sorun, yeni patriğin "sıfat-ı ruhaniyyesini hükümete tanıdırıp tanıdırmayacağı" idi. Kilise'yi bir nebze olsun denetim altına alabilmek için Paşa epeydir yaşlı ve hasta Bulus Mas'ad'ın ölümünü bekliyordu. Hesabı patriklere verilmesi adet olan ve İstanbul'u ziyaretinde Bulus Mas'ad'a da verilmiş bulunan birinci derece Mecidi nişanını yeni patriğin de kendisinin ve Kilise'nin itibarı için isteyeceği idi. Ama bunu Kilise'nin tuttuğu mesleğe uygun olarak ve Fransız baskısına uğramamak için berat-ı âli talep etmeksizin yapmaya bakacaktı. Bu konuda Fransız Sefaretî'nin de İstanbul'da girişimlerde bulunacağını düşünen Paşa, karşılıksız nişan verilmemesi için hem mabeyni, hem Bâb-ı Âli'yi uyarmıştı.⁵⁷ Vasa Paşa'nın tahminlepi doğru çıktı. Patriklik'ten mutasarrıfa gönderilen yazıda seçim sonucu bildirilmekle beraber berat istidasında bulunulmadı. Öte yandan, yeni patriğin taltifinin berat yerine sayılması için Beyrut vilayeti dahil her düzeyde baskıya girişildi. İleri sürülen gerekçelerden biri, öteden beri Marunî patriklerine berat verilmesinin adet olmadığı idi. Vasa Paşa bunu kabul etmekle beraber Bulus Mas'ad dahil bütün eski patriklerin padişah vekili hükmünde olan hakim ve kaymakamların elinden hilat giydiklerini, ayrıca Bulus Mas'ad'ın taltifinin Sultana bizzat arz-ı ubudiyyet ve itaat etmesinin bir sonucu olduğunu hatırlattı. Eski patriklerin "sıfat-ı rûhâniyyelerini hükümete tanıdırmış" olduklarından başka türlü yorumlanamayacak bu gelenek göz önüne alınarak, yabancı baskısı

yüzünden yeni patriğin taltifinde acele edilmemesini istedi.⁵⁸

Bunun üzerine Bâb-ı Âli, bir fermân-ı âliyi biz çıkarıp gönderirsek patriğin bunu kabul etmemek ihtimali var mıdır diye sordu.⁵⁹ Mutasarrıfın cevabı anlamlıdır.

Patrik-i mümâileyh böyle bir fermân-ı 'âli kabul eder ise bütün bütün fekk-i mensûbiyyet-i ecnebiyye etmiş olacağı ma'nâsını imâ edeceği cihetle, 'adem-i kabûlü için pek çok teşvîkât-ı ecnebiyye vukû' bulacağı bedîhî bulunmasına nazaran, şu teşvîlât-ı hâriciyyeye tabi'iyetle 'âdet-i kadîmelerini muhâfaza cihetini iltizâm edecekleri daha müreccah ve belki müekkîd denilebileceği tabi'i'dir.⁶⁰

Vasa Paşa'nın düşüncesi, patriği hiç değilse eski usule uygun olarak mutasarrıflık makamına "delâlet" ettirmektir. Buna karşılık çoğunluğu şiddetli Fransız taraftarı olan piskoposların hesabı, patriklik makamının mutasarrıflık makamının üstünde olduğunu, dolayısıyla Cebel'de Osmanlı'dan çok Fransa'nın sözünün geçtiğini kanıtlamaktı. Gerçi, patriğin kendisi, Papa vekili Monsenyör Piavi'nin de telkinleriyle, Osmanlı Devleti'ne karşı ılımlı davranmaktan yanaydı. Yine de, piskoposların baskısıyla, mutasarrıfı ziyaret zorunluluğunda kalmamak için gidebileceği en uzak halvethaneye çekilmişti.

Onun adına Fransa taraftarı piskoposlar, mutasarrıflık merkezinde, Beyrut, Roma, Paris ve İstanbul'da yoğun temas ve propagandalarını sürdürüyorlardı. Fransız dış işleri teşkilatı da devredeydi. Fransız hükûmeti, bir yandan Beyrut valisini yeni patriğin taltifi için çalıştığından ötürü nişanla ödüllendirirken, bir yandan da Vatikan'ı baskı altında alarak Monsenyör Piavi'yi bölgeden uzaklaştırdı. Fransa'nın İstanbul sefiri de yeni patriğin taltifini sağlamaya çalışıyordu. Mutasarrıf ise yabancı baskısıyla patriğe nişan verilmesinin doğuracağı sakıncaları İstanbul'a anlatıyordu. Bu çok taraflı mücadelenin sonunda, Patrik, sadakat duygularının iletilmesine ve taltifine aracı olması için bir yazıyla mutasarrıfa resmen

bagvuruda bulundu, fakat bizzat gelmedi, berat da istemedi. Mutasarıf bununla yetinmek zorunda kalarak patriğe birinci derece nişan verilebileceğini İstanbul'a bildirdi. Öyle de yapıldı.⁶¹ Mutasarıf bunu bir başarı gibi göstermekle beraber, Bulus Mas'ad zamanından daha ileri gidilmediği açıktır.

Mamafih, mutasarıf, Paris'in siyasi baskısından hoşlanmayan Vatikan'ın tepkisinden de yararlanarak, Patrikle başta Yusuf Dibs olmak üzere bazı piskoposların arasının açılmasına katkıda bulunmaktan geri kalmadı.⁶² Hatta, Patrik Yuhanna'nın Marunî papazlar için Papa'nın teşvikiyle Vatikan'a açtırmak istediği okula, papazları Fransız etkisinden bir nebze kurtarmak umud ve gerekçesiyle padişah'tan iane bile kopardı.⁶³ Buna karşılık, Patrik Yuhanna, Fransız konsolosuyla ilişkilerinde mesafeli davranmaya teşebbüs eder gibi olduysa da konsolosun sert ihtarı karşısında bu tavrını koruyamadı.⁶⁴

Ayrıca, 1891 senesi sonunda boşalan Şam, Baalbek, Lazkiye ve Kıbrıs piskoposluklarına Fransız taraftarlığı herkesçe bilinen dört papazın getirilmesi için konsolosluğun ve konsolosluga bağlı piskoposların alenen yaptığı baskı üzerine böyle ruhanî işlerde siyasi tavır alınmasının sorumluluğunu yüklenemeyeceğini belirten Patrik, piskopos seçimini erteledi. Vasa Paşa da ruhanî işlere Fransa'nın karıştırılmaması gerektiği hakkında hem resmen hem de özel olarak Kilise'yi uyardı. Göreve ehil ve erbabının seçilmesi gerektiğine dair Vatikan'dan da bir ihtar gönderilmesini sağlayarak Patriğe yardımcı olmaya çalıştı. Ancak, bir yandan Kilise'ye Fransız hükûmetince edilen yardımın kesilmesi tehdidiyle, bir yandan da seçim piskoposlar tarafından yapıldığı için sorumluluğun kendisine ait olmayacağı ve üstelik yakında Vasa Paşa'nın süresi dolacağından

yerine Fransa'nın mutlaka daha uyumlu bir kimseyi seçtireceği yolunda verilen güvencelerle Yuhanna ikna olundu. Fransa'nın istediği kimseler piskopos seçildiler.⁶⁵

Durumu merkeze bildiren Vasa Paşa, en ılımlısı işte Patrik Yuhanna gibi davranan Marunî ruhban reislerinin topunun aynı mesleğe mensub ve Fransız taraftarı olduğunu söyleyerek, artık bu kadarına müsamaha gösterilmeyip, hükûmet tarafından etkin tedbirler alınmasını istiyordu. Ne var ki, önerebildiği yegane tedbir, seçilen piskoposlar sıfat-ı ruhaniyyelerini tanıttırmadıkları sürece Suriye, Beyrut ve Cebel-i Lübnan idarelerinin de onları tanımaması için emir verilmesiydi.⁶⁶

Aynı ay içinde Vasa Paşa öldü. Ama İstanbul işin peşini bırakmadı. Beyrut ve Suriye valilerini uyardı, "öyle hod be hod riyâset-i rûhâniyye icrâ etmek isteyen Mârûnî piskoposlarının tanınmaması ve... Cebel hükûmeti tarafından memûriyetleri tasdik olunmadıkça... kendileriyle bir gûne mu'âmelât-ı resmiyyeye girişilmemesi" istendi.⁶⁷ Yeni mutasarrıf Naum Paşa'ya da derhal gerekli bilgiler verilerek, Suriye ve Beyrut vilayetleriyle temas halinde olması, son seçilen piskoposların memuriyetleri tasdik ettirilmedikçe faaliyetlerine izin verilmemesi bildirildi.⁶⁸

Hükûmetin bu kararlılığı karşısında, yeni piskoposlar patrikhane tutularak mesele unutturulmak istendi. Yaklaşık bir sene sonra Patrik, Suriye piskoposu için mutasarrıftan Suriye valisine tavsiyename istedi. Naum Paşa önce piskoposun memuriyetinin onaylattırılması gerektiğini bildirdi. Patrik, bu kez boyun eğdiği gibi mutasarrıfla bir ön-anlaşmaya vardı. Patrik her yeni piskopos seçiminde durumu mutasarrıfa resmen bildirecek, mutasarrıf da piskoposun görev yapacağı yerin hükûmetine resmî tebligatta bulunacaktı. Fakat İstanbul, Naum Paşa'ya Marunî piskoposların memuriyetlerinin

mutasarrıflıkça onayının sadece bir ön tedbir olarak düşünülmesi gerektiğini, yoksa esas maksadın "usûl-ı mer'iyeye dâiresinde bunlara berât-ı 'âli istihsâl ettirmek esbâbının istikmâli" olduğunu bildirdi.⁶⁹

İstanbul, Marunî Kilisesi'nin başka kiliselere nazaran sahip olduğu ayrıcalıkları artık kaldırmak istiyordu. Daha önce değindiğimiz, Naum Paşa dönemindeki Osmanlı-Fransız yakınlaşması göz önüne alındıkta, İstanbul'un bu çıkışının zamanlamasının yerinde olduğu düşünülür. Öyle anlaşıyor ki, hükûmet başka yollardan da Kilise'yi sıkıştırmaya çalışıyordu. Sultan'ın yakın adamları olan Marunî asıllı Melhame biraderler, hem yaşlı patriğin bûsbütün Fransız yandaşlığına kaydırılmasını frenlemek, hem de Fransa'nın patrik adayı İlyas Huvayk'ı engellemek için piskopos Yusuf Nacm çevresinde ılımlı bir küme oluşturulmasını alttan alta destekliyorlardı. Nitekim 1898 aralığının sonunda Yuhanna Hacc ölünce, bu iki aday ve taraftarları patrik seçiminde karşı karşıya geldiler. Seçimi az bir farkla İlyas Huvayk kazandı, ama İstanbul'un çabaları boşa gitmedi. Karşısındaki muhalefetin büyüklüğü Huvayk'ın rahat hareket etmesini engelledi.⁷⁰

Yeni Patrik, durumunu kuvvetlendirmek için "memûriyyetini" usulü dairesinde mutasarrıfa onaylattırdıktan başka,⁷¹ seçildikten bir sene sonra İstanbul'u ziyaret etmek istediye de, Fransız Dış İşleri Bakanlığı'nın şiddetli itirazı karşısında ziyaretini ertelemek zorunda kaldı. 1905'te, Kilise içinde istediği otoriteyi hala kuramamış olan Patrik, artık başka çare göremediğinden, Fransızların bütün baskı ve itirazlarına rağmen, İstanbul'a gelmeye karar verdi, tabii Roma ve Paris üzerinden.

İstanbul'da çeşitli temaslar yaptı. Padişah'ın huzuruna çıktı,

"'arz-ı 'ubûdiyyet" etti ve taltif olundu, ama tabii berat istemedi.⁷²

Sonunda dönülmüş dolaşılmış Bulus Mas'ad'ın bıraktığı yere gelinmiş gibi gözüküyordu. Ustelik Huvayk daha iyi yetişmiş bir Fransız yanlısıydı. Roma-Paris-İstanbul seferinde yaptığı temasları ve kazandığı itisarı kullanmasını bilerek, Kilise içindeki muhaliflerini büyük ölçüde zayıflattı. Durumundan emin, savaş bulutlarının dünyayı kararttığı 1914 ağustosunda, Fransız Dış İşleri Bakanlığı'na yazdığı mektupta, Lübnan'dan "Fransa'nın uzantısı" olarak söz ediyor, savaş patladığında Marunîlerin Fransa'nın yanında yer alacağını bildiriyor, direniş hareketini örgütlemek üzere bir Fransızın gönderilmesini istiyordu.⁷³ Ama Huvayk, Kilise'nin ve kendisinin gücünü abartıyordu. Savaş boyunca Lübnan'da bir hareket olmadı; sonunda Osmanlılar yönetimi İdare Meclisi'ne bırakarak Lübnan'ı sükun içinde terkettiler. Fransızlar girdiklerinde de Cebel-i Lübnan'ın sözcüsü olarak İdare Meclisi'ni muhatab almaktan başka çare görmediler. 1860'dan 1918'e köprülerin altından çok su akmıştı. Gerçi öteden beri Marunî patrik ve piskoposlarının hatta belki Marunîlerin çoğunluğunun arzu ettiği gibi Lübnan'da Fransız bayrağı dalgalanmaya başladı. Ama artık Marunîlerin başını Kilise değil, mutasarrıflık dönemi boyunca kazanılmış barış içinde birlikte yaşama tecrübe ve arzusuna sahip kimseler çekiyordu.

Manda yönetiminin sorunları konumuzun dışında, ama şu kadarını belirtelim ki bu hükümetin Fransız Yüksek Komiserliği altındaki en üst mevkileri için iki aday sürekli bir rekabet içinde oldular. Bunlardan Şeyh Bişara al-Khuri mutasarrıflık geleneklerine uygun olarak Lübnanlıların uzlaşma ve birlik halinde yaşayabileceklerini ve bağımsız Lübnan devletinin kurulabilmesi için bunun hayati bir şart

olduğunu savunuyordu. Her mezhep ve dinden Lübnanlıyla iyi ilişkiler kurmaya çalışan bir Lübnan milliyetçisiydi. Hatıratında da belirttiği gibi, benimsediği görüşlerde, uzun yıllar Tahrirât-ı Arabî Müdürlüğü'nde ve çeşitli görevlerde bütün mutasarrıfların ve Cebellilerin saygısını kazanmış bir kimse olan babasının tecrübelerinin etkisi büyüktü. Khuri elbette Osmanlı yönetimini geri istemiyordu, ama mutasarrıflık geleneklerini temsil ediyordu.

Rakibi Emile Eddé ise Fransa'da yetişmiş, Lübnan'a Fransızlarla birlikte dönmüş, kayıtsız şartsız bir Fransız yanlısıydı. Genelde Lübnan'ın Hristiyanlığını vurgulamakla beraber, özünde, tabir caizse, bir Marunî milliyetçisiydi. Özellikle Müslümanlar ve Dürziler hakkında kullandığı ifadelere dikkat etmek gereğini bile duymazdı. Bu itibarla, Eddé, mutasarrıflık günlerinde Kilise'nin savunduğu çizgide duruyordu. Fakat yine de Eddé bir papaz değildi ve Fransızların açık desteğine sahip bulunmasa Khuri'ye rakip olamazdı. Nitekim, Lübnanlılar tarafından serbestçe seçilen ilk Devlet Başkanı da Khuri oldu. (1943).

Lübnan'da mezhep çatışmalarının yeniden nasıl başladığı ayrı bir konudur. Burada ifade etmek istediğimiz şundan ibarettir. Osmanlıların Kilise'ye karşı sürdürdükleri mücadele ve mezhepler arası barış sağlama çabası boşa gitmiş değildir. Gerçi Osmanlı hükümrانlığı kalıcı olmamış ve mezhep olgusu Lübnanlıların hayatından silinmemiştir. Ama Lübnan'da mezhepler arası barışın ve laik bir yönetimin temelleri atılmıştır.

1860'da Cebel-i Lübnan'da çıkan kanlı çatışmalar üzerine duruma müdahale eden Osmanlıların ve beş büyük Avrupa devletinin her birinin kendine göre hesabı vardı. Yüzyılın başından beri sürekli gerginliklere sahne olan ve zaman zaman iç savaşlarla galkalanan Cebel'in sorunlarına çare bulmak üzere pazarlık masasına oturdular. Varılan uzlaşma sonucunda ortaya Cebel-i Lübnan'ın yönetimine özel bir şekil veren bir nizamname çıktı. Nizamname, devletler arasında 1861'de yapılan antlaşmayla onaylandı ama yürütülmesi Osmanlı Devleti'ne bırakıldı.

Osmanlılar sonuçtan hoşnudsuz değildiler. Onların hesabı açıktı. Bir Osmanlı sancağı olan Lübnan'daki fiili yabancı müdahalesini ortadan kaldırmak ve tekrarına fırsat vermemekti. Bunun zorunlu ön şartının orada huzur ve asayiş sürekli kılacak etkin bir yönetimin kurulması olduğunu da görüyorlardı. Bu sorumluluğu üstlenmeye hazır dılar. Osmanlı Devleti'nin Cebel'le ilgili bu tutumu, bölgedeki hakimiyeti devam ettiğı sürece değışmedi. 1861'de kurulan Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı, ülkenin bazı ayrıcalıklar bahşedilmiş bir parçası sayıldı ve burasının yabancı nüfuzu ya da işgali altına girmesinin bütün bölgede devletin durumunu tehlikeye düşüreceğı kaygı ve düşüncesiyle hareket edildi. Devletin hükümranlılık haklarını korumak ve yabancı müdahalesine fırsat vermemek için de Cebel'de iyi bir yönetim ve iç barış sağlanması uğrunda elden gelen çaba esirgenmedi.

Cebel'de etkin bir yönetim kurmak ve sürekli huzur ve asayiş sağlamak hiç de kolay bir iş değildi. Bir kere, Cebel doğal yapısı yüzünden yönetimi zor bir yerdi. Her biri bir yayla olan yerleşme yerlerinin birbirleriyle ve büyük şehirlerle bağlantısı zayıftı.

Güvenlik kuvvetlerinin hareketini güçleştiren bu durum insanları dar, klansal bir dünya içine hapsediyordu. Sonra, Cebelliler gerek bu doğal yapının gerekse tarihi geçmişin eseri olarak Cebel içinde bile merkezi yönetim altına girmeye yanaşmayan kimselerdi. Üstelik, uzun süredir, toprak ve mezhep kavgalarıyla birbirlerine düşman kesilmişlerdi. Nihayet, diplomat, misyoner, eğitimci, iş adamı, gezgin, pek çok yabancı, Cebel'de yerleşmiş veya yerel unsurlarla bağlantı kurmuş bir şekilde, birbiriyle uzlaşmaz çıkarlarını gütmeye çalışıyor, ortalığı büsbütün karıştırıyorlardı. Bütün bu güçlükler karşısında, etkin bir yönetim kurmak hiç bir devlet için kolay iş değildi. İç, dış bir çok siyasi dert ve büyük mali sıkıntılar içinde kendi teşkilatını baştan başa yenilemeye uğraşan Osmanlı Devleti içinse büsbütün zordu. Osmanlılar işte bu zoru yenmeye giriştiler.

Doğal şartların getirdiği sorunları her şeyden önce yol yapımıyla çözmeye çalıştılar. Mutasarrıflık döneminde Cebel'in yaylalarını birbirine, önemli yerleşme merkezlerine ve sahile bağlayan geniş bir kara yolu ağı ile, yolların sürekli bakım ve onarımını sağlayacak bir teşkilat kuruldu. Bu işler ilk başta Devlet'in Cebel dışından aktardığı mali kaynaklarla yürütüldü. Ama kurulan teşkilatın kalıcılığı, mutasarrıfların sırf yol işlerine tahsis olunacak düzenli iç gelir kaynakları yaratmalarıyla mümkün oldu. Fransa'nın ve Maruni Kilisesi'nin siyasi çıkar gütmekten gayri dayanağı olmayan teşvikiyle Cebellilerin yol işlerine mali katkıda bulunmamak için gösterdikleri direnci kırmak için uzun süre uğraşıldı. Kara yollarının yanı sıra, sulama kanallarının geliştirilmesine, tarımsal verimin arttırılmasına yardımcı başka tedbirlere ve çeşitli bayındırlık hizmetlerine de elden geldiğince önem verildi.¹ Merkezi yönetimin etkinliği açısından bu yatırımların içinde karayollarının ayrı bir önemi olduğu açıktır. Yollar, güvenlik kuvvetlerinin süratli hareketin

sağlıyor, ayrıca topluma kazandırdığı seyyaliyet sayesinde dağ köylülerine özgü klan bağlarının çözülmesini kolaylaştırıyordu.

Ama yol yapımı hem zaman alan bir işti, hem de Cebellilerin kendi başlarına buyruk yaşama alışkanlıkları salt alt yapı tesisleriyle kırılmayacak denli köklüydü. Bu açıdan Osmanlılar, kurmaya çalıştıkları düzeni insanlara kabul ettirebilmek için genellikle esnek ve yumuşak hareket ettiler. Bütün ikna ve uzlaşma yolları iflas etmedikçe zora başvurmaktan dikkatle kaçındılar. İlk başta, Cebel içindeki zıt güçleri dengelemek kolay olmadı. Temel muhalefet kaynağı olan ve girdiği çatışmalardan muzaffer çıkmakla mağrur Marunî kilisesi bir şekilde düzenin içine çekilmek gerekti. Çeşitli tedbirler arasında bir de bazı memuriyet ve hakimlikler Kilisenin adamlarına bırakıldı. Kilise'yi dengelemek, aynı zamanda yönetim deneyimlerinden yararlanmak maksadıyla da eski, nüfuzlu Marunî ayanına toprakları iade edildi ve çeşitli memuriyetler verildi. Kilise'yle himayesindeki köylünün ayana tepki göstermemeleri için aradaki toprak davaları ivedilikle çözülmeye bakıldı. Uzlaşmayı kolaylaştıracak malî fedakarlıklardan kaçınılmadı. Benzer kolaylıklar Dürzî ayanına gösterilmemekle beraber Dürzî cemaatını ilgilendiren mülkî görevler de onlara verildi.

Kilise ile Marunî ve Dürzî ayanını yönetime ortak etmek, istikrarın sağlanmasını ve düzenin benimsenmesini kolaylaştırdı. Öteki cemaatler unutulmadı. Belli bazı görevler de onlara ayrıldı. Kuruluş yıllarında memuriyetlerin mezheplere dağılımında ortaya çıkan şekil ve dengeye mutasarrıflığın sonuna kadar bağlı kalındı. Düzenin istikrarı açısından ayana verilen önem de esasen korundu. Fakat, düzen yerleştikçe, uzmanlık isteyen görevlerde liyakata daha fazla dikkat edilmek mümkün olduğu gibi, memuriyetlerin aynı aileler elinde kalarak mukataalaşmasına fırsat verilmedi. Böyle olunca, aynı görevler

için rekabete girişen hemmezhep kimseler Cebel'in genel siyasi mücadele ortamında, başka mezheplerden kimselerle ittifak kurmaya giriştiler. Mezhep gizgilerini kesen bu ittifaklaşmalar, cemaatler arası yakınlaşmayı kolaylaştıran bir ilişki olarak işledi. Bu mücadelede gurupların katılmasına fırsat vermemek ve son hakem rolünü oynamak, mutasarrıfın işiydi. Başlıca yardımcısı ise İdare Meclisi'ydi.

Cemaatlerin yakınlaşmasını sağlayan bir başka önemli mekanizma, adalet düzeniydi. Köy sulh hakimlerinin seçimine bütün cemaatlerin katılması, hakimi yetki alanı içindeki herkese karşı sorumlu kılıyordu. Farklı cemaatlerden tayin edilen bidayet mahkemesi hakimlerinin oy çokluğuyla karar vermeleri, o düzeyde de sorumluluk paylaşmayı gerektiriyordu. Aynı durum istinaf mahkemesi hakimleri için de geçerliydi. Bu düzenleme, adli işlerde cemaatlerin ayrılığını vurgulayan nizamnameden büyük ölçüde ayrılıyordu. O yüzden Osmanlılar özellikle Fransa'nın ve Marunî Kilisesi'nin baskısına uğradılar. Ama kurulan düzenin ihtiyaca uygunluğu, 1934'e değin yürürlükte kalmasıyla sabittir. Mutasarrıflık düzeni içinde cemaatlerin yakınlaşmasını sağlayan belki de en önemli organ, yapısı gereği hem cemaatler hem de kazalar arası bir kuruluş olan İdare Meclisi'ydi. Belli mezheplerden ve belli kazalardan olması gereken azalar, bütün halkı temsil eden ve ikinci seğmen durumunda bulunan köy sulh hakimleri tarafından seçiliyorlardı. Daha baştan itibaren uzlaşma-uzlaştırma konularında ve idarî kararların Cebellilere benimsetilmesinde mutasarrıfın başlıca yardımcısı olmak istidadını taşıyan Meclis, zamanla, bütün Cebellilerin ortak çıkarlarının gerçek ve tek sözcüsü haline geldi.

Meclis'in bu noktaya gelmesi, önce Marunî Kilisesi'nin nüfuzunun kırılmasını gerektirdi. Osmanlılar, elbette Meclis güçlensin diye değil, ama hükûmetin işlerine karıştığı ve açıkça Fransız propagandası

yaptığı için Marunî Kilisesi'ne kargıydılar. Kilise'nin mezhepci, Fransızcı tutumunu ve megru hükûmetin dışında, üstünde olduğu inancın dan kaynaklanan tavırlarını, Osmanlılar, hem hükûmranlık haklarının ihlali, hem de Cebel'de cemaatler arası barışı sağlayacak etkin bir yönetim kurulmasının başlıca engeli saydılar. Ama Kilise'yle uğraşmak kolay değildi. Geniş mal varlığı, sağlam ve yaygın örgütü bir yana, arkasında Fransa vardı. Kilise, açıktan açığa Fransız çıkarlarını temsil ediyordu. Buna rağmen, Osmanlılar, Cebel'de düzen yerli yerine yerleşip, Kilise'nin muhalefetinden etkilenmek ihtimali azaldığı ölçüde, Marunî matranlarının nüfuzunu sınırlayabildiler. Kilise'nin adamları elindeki hakimlik ve memurluklar birer birer geri alındığı gibi, İdare Meclisi azaları üstündeki etkisi de kırıldı. Kilise, bir kurum olarak, Osmanlı hakimiyetini tanımadığını ihsas ettirmeye sonuna kadar devam etti ve Fransa'ya sadakatını bozmadı. Ama megru hükûmetle ilişkilerini bir esasa bağlamaya ve siyasi faaliyetlerini sınırlamaya mecbur bırakıldı. Kilise'nin böyle arka plana itilebilmesinin Cebel'de mezhepler arası ilişkileri kolaylaştırdığı ortadadır.

Bu, bir ölçüde de Cebel'i Fransa için kolay lokma olmaktan çıkarmak demektir. Osmanlılar bunu, Avrupa'daki siyasi dalgalanmaları iyi izleyip, Fransa'nın emellerine karşı başka devletlerin gösterdiği tepkilerden ve Fransa'nın Cebel'deki özel çıkarlarıyla bölgedeki genel çıkarlarının zaman zaman çatışmasından yararlanarak sağladılar. Sonunda, Fransa Cebel'i aldı ama Marunî cemaati üstünde bile Marunî matranları üstünde kurduğu kadar kolay hakimiyet kuramadı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra aynı ülkeyi paylaştıkları insanlarla Lübnan-ın bağımsızlığı için Fransa'ya karşı birlikte hareket eden Marunî'lerin tavrı, 1860'larda Fransız askerlerine gösterdikleri yakınlıkla karşılaştırılırsa, Mutasarrıflık döneminde cemaatlerin birbirine nasıl

yaklaştığı çok daha iyi anlaşılır.

Bu değişikliğin salt Osmanlıların eseri olduğunu söylemiyoruz, ama birliğin, yakınlaşmanın Osmanlılara rağmen sağlandığı şeklindeki kanılara² katılmayı da mümkün görmüyoruz. Tersine, mutasarrıflık dönemi sonucunda ortaya çıkan durumun hazırlanmasına Osmanlıların binli ve önemli katkılarda bulunduğunu kullandığımız belgeler kuyuya yer bırakmaksızın göstermektedir. Gergi bu sıralarda Osmanlı Devleti gözülme halinde bulunmasaydı³, isteğince kuvvetli olsaydı, Cebel'de başka türlü bir siyaset izleyebilirdi. Öyle görünüyor ki, Devlet'in zaafı Cebel'de Kilise'ye ve Fransa'ya karşı daima dikkatli hareket ederek çeşitli unsurları birleştirmeye çalışmasında önemli rol oynadı. İdare Meclisi'nin gelişmesi bunun somut örneğidir. Devlet'in çıkar ve haklarını savunan mutasarrıflara yüklenildikçe, İdare Meclisi'nin yetkileri ve nüfuzu artırılmak zorunda kaldı. Ama sebepleri ne olursa olsun sonuç ortadadır.

Osmanlılar, olaysız, Cebel-i Lübnan'dan çekildiklerinde, arkalarında etkin, yerel ihtiyaçlara uygun ve kendi kendine yeterli bir yönetim düzeniyle, eski kavgınlıklarını büyük ölçüde unutmuş, bir arada yaşamaya alışmış insanlar bıraktılar. İdare Meclisi, mutasarrıfın bütün yetkilerini devralarak yönetimi sorumluluk duygusuyla üstlendi. Mevcut seçim sistemi, meclis azalarının Cebellileri temsil sıfatının gerçek güvencesiydi. Mülki-ıdarî teşkilat işlerliğini korudu. Bayındırlık, sağlık gibi kamu hizmetleri aksamadan yürütülebilecek bir düzene ve finansman kaynaklarına sahipti. Adli teşkilat 1934'e kadar işlemeye devam etti. Bu çalışmada fazla değinmedik ama, nizamnamenin 15. maddesi⁴ uyarınca kurulmuş olan ve yalnız Cebellilerden oluşan güvenlik ve kolluk kuvvetleri görevleri başındaydı. Kısacası, Cebel-i Lübnan, doğal başkenti Beyrut'un ilhaki kaydıyla, bağımsızlığa hazırdı. Böyle bir gelişme yerine Fransa'nın işgali altına

girmesinin sebep ve sonuçlarını değerlendirmek ise ayrı bir iştir. Osmanlılar açısından, elde edilen sonuç amaca uygundu. Başından beri, Devlet'in hükümlerlik hakları mümkün mertebe korunmaya çalışılarak Cebel'in sürekli huzursuzluk kaynağı olmaktan çıkarılması, böylece Cebel'e yapılacak dış müdahalelerle Devlet'in Suriye'deki hakimiyetinin tehlikeye düşmesi önlenmek istenmişti. Cebel-i Lübnan'ı bağımsızlığa hazırlamak bahasına, en buhranlı zamanlarda bile buna fırsat verilmedi.

Bütün bu sonuçların ortaya çıkmasında Cebel-i Lübnan Nizamnamesi ve yürütülüş biçimi önemli kolaylıklar sağladı. Nizamnamede genel bir yönetim çerçevesi getirilmekle yetinilmişti. Mutasarrıfa geniş yetkiler verilmişti. Nihayet, nizamname hem devletler arası bir antlaşma, hem de bir irâde-i hümayûn niteliğinde idi. Nizamnamenin bu ikili hukukî niteliği, tek taraflı değişikliklere gidilmesini söz konusu olmaktan çıkarıyordu. Ayrıca, uygulamada beliren sonuçları itibarıyla, mutasarrıfın tayini nizamnamenin yürütücüsü durumundaki Devlet-i Aliyye'ye aid bir keyfiyet olmakla beraber, tayin edilecek mutasarrıfın bütün ilgili devletlerce onaylanması ve görev süresinin ortaklaşa belirlenmesi gerekiyordu. Görev süresi içinde mutasarrıf değiştirilemiyordu. Her mutasarrıfın tayini veya görev süresinin uzatılması, Cebel'deki yönetimin hal ve gidişatının ortaklaşa değerlendirilebilmesi için bir vesile idi. Üstünde anlaşmaya varılan konular bir protokolla saptanıyor ve protokollar müteselsilen nizamnameyi tamamlayan hukukî belgeler sayılıyordu.

Bu çerçeve, Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik haklarını elbette sınırılıyordu. Devlet, esasen, nizamname ve protokollar hıllafına hareket etmek serbestliğine sahip değildi. Ama aynı durum öteki devletler için de geçerliydi. Dolayısıyla, önceden belirlenmiş görev

süreleri ve nizamname çerçevesi içinde mutasarrıflar hukuken yalnız Bâb-ı Âli'ye karşı sorumlu idiler. Mutasarrıfların Bâb-ı Âli'nin önerdiği adaylar arasından ve oy birliğiyle seçilmesi ise, yan bazı etkenlerle birleşince, ortaya bir Osmanlı devlet memuru olmanın birinci ve sorumluluğu içinde hareket eden mülki amirler çıkarıyordu. Mutasarrıflar nizamnameye göre geniş yetkilere sahip oldukları için de, Devlet-i Aliyye, mutasarrıflar aracılığıyla Cebel'deki duruma hakim kalabiliyordu. Mutasarrıfın yetkilerini kısıtlamak isteyen taraflar, yalnız Osmanlı değil, bütün öteki devletleri ikna etmek zorundaydılar ki bu durum da Devlet'e daima bir siyasi manevra alanı bırakıyordu.

Öte yandan, nizamname ve yürütülüş biçimi, mutasarrıflık düzeninin hem esnekliğini hem de istikrarını sağlayacak nitelikteydi. Mutasarrıfların belirli bir süre için ve ortak onayla seçilmesi, onlara konsolosların baskısı karşısında belli bir güvence sağladıktan başka, Osmanlı Devleti'nin iç huzursuzluklarından ve hükümet bunalımlarından nispeten az etkilenmelerini mümkün kılıyordu. Nizamnamenin kolay kolay değiştirilememesi de bir istikrar unsuruydu. Esneklik sağlayan özelliklere gelince, bir kere nizamname metni katı ve ayrıntılı değildi. Sonra, mutasarrıf seçimine ilişkin periyodik toplantılarda ilgili bütün devletler ve dilekçeleri yoluyla Cebelliler, yönetim hakkındaki şikâyet ve isteklerini dile getirebiliyorlardı. Oy birliği sağlanıp protokola geçmese, hatta genel kabul görmese bile bunların etkisi oluyordu. Nihayet mutasarrıfın geniş yetkilere sahip bulunması, Cebel yönetiminin değişen iç ve dış şartlara süratle ayak uydurmasına yardım ediyordu.

Cebel-i Lübnan nizamnamesinin uzun ömürlülüğündü ve yukarıda belirttiğimiz sonuçların alınmasını kolaylaştırma özelliğini sağlayan da işte bu esnek istikrara imkan vermesi ve yürütücüsü durumunda olan devletin amaçlarına ters düşmemesiydi.

N O T L A R

Açıklamalar:

Başbakanlık Arşivi'ndeki belge kümeleri için şu kısaltmalar kullanılmıştır:

- GG : Bâb-ı Âlî Evrak Odası, GELEN-GİDEN defterleri
BEO-MTZ-CL : Bâb-ı Âlî Evrak Odası, MÜMTAZE, CEBEL-İ LÜBNAN dosyaları. (İlk sayı dosya, ikinci sayı gömlek sıra numarasını göstermektedir).
AYNİYAT : Bâb-ı Asaî AYNİYAT defterleri.
YEE : Yıldız Tashifi, YILDIZ ESAS EVRAKI. (İlk sayı kısım, ikinci sayı evrak, üçüncü sayı zarf, dördüncü sayı karton numaralarını göstermektedir).

Belgelerde hicrî tarihler bilinen remizleriyle verilmiştir. (Bunlar için Faik R. Unat'ın Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu, 4. baskı, Ankara, 1974, s. 98'e bakılabilir). Hicrî tarihlerin milâdî karşılıkları, ay ve yıl olarak parantez içinde gösterilmiştir. Milâdî aylar Romen rakamlarıyla belirtilmiştir.

Notlar'da başka şu kısaltmalar kullanılmıştır:

- yn : yayınlayan, derleyen.
asgy : adı son geçen yer, en son atıfta bulunulan eser, belge.
s : sahife
vd : ve devamı
bkz : bakınız

Belli bir esere ilk defa atıfta bulunulduğunda tam referans verilmiştir. Daha sonra yalnız yazar adı verilmekle yetinilmiştir. Aynı yazarın birden fazla eseri kullanılıyorsa, eserin adı da kısaltılarak gösterilmiştir. Böyle kısaltılmış olan eserlerin tam referansları ekteki Kaynakça'dan bulunabilir.

BÖLÜM I - KONU VE KAYNAKLAR

¹ Bu konular hakkında Enver Ziya Karal'ın Osmanlı Tarihi, V-VIII. ciltlerine (Ankara, 1954-1962), Bernard Lewis'in The Emergence of Modern Turkey (2. baskı, Oxford, 1968), Stanford J. ve Ezel K. Shaw'un History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, 2. cilt: Reform, Revolution and Republic, 1808-1975 (Cambridge, 1977), Roderic Davison'un Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876 (Princeton, 1963), Niyazi Berkez'in The Development of Secularism in Turkey (Montreal, 1964) ve Türkiye'de Çağdaşlaşma (Ankara, 1973) adlı kitaplarına bakılabilir. Yayınlanmamış doktora tezim, "The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics Under Abdulhamid II (1876-1909): Origins and Solutions" (Princeton Üniversitesi, 1976) da bu sorunlarla ilgilidir. Osmanlı-Rus Savaşı'nın Suriye bölgesini nasıl etkilediğine dair sadrı esbak ve Suriye Valisi Ahmed Hamdi Paşa'nın layihalarına bakılabilir: YEE: 18/1604/3/40, 21 L 97 (IX 880), YEE: 18/1496/3/40, 16 Za 1298 (X 1881), YEE: 18/417/3/40, 8. deste, 11. evrak, 21 Ra 1300 (I 1883). Midhat Paşa'nın Suriye Vilayeti'nin ıslahatına dair layihasına da bakılabilir: YEE: 31/966/62/79, 10 B 1297 (VI 1880).

² Fransa'nın bölgedeki genel çıkarlarını ve tutumunu irdeleyen önemli tarihî çalışmalar vardır. En son örnek olarak Jacques Thobie'nin Intérêts et impérialisme français dans l'Empire ottoman, 1895-1914 (Paris, 1977) adlı çalışmasına bakılabilir. Öte yandan, Lübnan'ın güncel sorunlarıyla ilgili, Fransızca yayınlanmış önemli toplumbilim çalışmaları da vardır. Bunlara örnek olarak, ele aldığımız konuyla dolaylı ilgileri dolayısıyla, Claude Dubar'la Salim Nasr, André Latron, Elie Safa ve Jacques Weulersse'ün eserlerinden söz edilebilir. (Tam referanslar için Kaynakça'ya bakınız).

³ Dominique Chevallier, "Aux origines des troubles agraires libanais en 1858," Annales, XIV (1959), 44-51; "Western Development and Eastern Crisis in the Mid-19th Century," Beginnings of Modernization in the Middle East, yn. W.R. Polk ve R.L. Chambers, Chicago,

1968, 205-222; "Les cadres sociaux de l'économie agraire dans le Proche-Orient au début du xixe siècle: le cas du Mont Liban," Studies in the Economic History of the Middle East, yn. M.A. Cook, London, 1970, 333-345; La société du Mont Liban à l'époque de la révolution industrielle en Europe, Paris, 1971. (T. Touma'nın, Paysans et institutions féodales chez les druzes et les maronites du Liban du xviie siècle à 1914, 2 cilt, Beyrut, 1971-1972, adlı çalışması da değerli olabilir. Biz göremedik.)

⁴ Son belirtilen kitap, Adel İsmail'in tasarladığı fakat yalnız iki cildini tamamlayabildiği Histoire du Liban du xviie siècle à nos jours adlı bir çalışmanın 4. cildi. Bir de 1. cildi var: Le Liban au temps de Fakh-ed-Din II, 1590-1633, Paris, 1955. Kamal Salibi, bu cildin dengeli ve ciddi bir çalışma olduğunu bildiriyor (K. Salibi, The Modern History of Lebanon, London, 1965, s 216).

⁵ Leila M.T. Meo, Lebanon, An Improbable Nation: A Study in Political Development, Bloomington, 1965; Abdo I. Baaklini, Legislative and Political Development: Lebanon, 1842-1972, Durham, N.C., 1976. Tarihi olaylara güncel sorunların ışığında bakmanın yarattığı sakıncaların Türkiye bağlamında bir eleştirisi ve bu eleştirinin dayandığı kuramsal tartışmaların kaynakları için bakınız, Akarlı, "Problems", Introduction.

⁶ Leonard Binder (yn), Politics in Lebanon, New York, 1966; M. Johnson, "Confessionalism and Individualism in Lebanon: A Critique of L. Binder (ed), Politics in Lebanon, Review of Middle East Studies, cilt 1, London, 1975, s 79-81; Bryan S. Turner, Marx and the End of Orientalism, London, 1978, özellikle s. 19-22.

⁷ Kaynakça'ya bakınız.

⁸ Hariciye Arşivi, 35, 256, ve 574 numaralı dosyalardan yararlanılmış.

⁹ Şehabeddin Tekindağ, "Dürzi Tarihine Dair Notlar," İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, VII/10 (Eylül 1954),

I - KONU VE KAYNAKLAR

s. 143-156; "18. ve 19. Asırlarda Cebel Lübnan Şihâb-oğulları," İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, IX/13 (Eylül 1958), s. 31-44; "Canbulat" ve "Lübnan" maddeleri, İslâm Ansiklopedisi. Ayrıca yine İslâm Ansiklopedisi'nde, T. Gökbilgin'le beraber, "Dürzî" maddesi.

¹⁰ Ülman, 1860-61 Suriye Buhranı: Osmanlı Diplomasisinden bir Örnek Olay, Ankara, 1966 ve "1840-45 Arasında Suriye ve Lübnan'ın Durumu ve Milletlerarası Politika," Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, XXVI/3-4 (1963), s. 243-268. Bu çalışmalarında Prof. Ülman'ın kullandığı basılı olmayan belgeler, Hariciye Arşivi, 36/3 numaralı dosyadan alınmış Fransızca raporlardan ibaret görülmektedir.

¹¹ Mehmed Ali Paşa'nın Suriye yönetimiyle ilgili çalışmasında, Şinasi Altındağ ancak dolaylı olarak Lübnan'a değiniyor: "Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'de Hakimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı," Belleten, VIII (1944), s. 231-244.

Tarih-i Cevdet, tertib-i cedid, 12 cilt, İstanbul, 1302-1303, içinde 19. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı yönetiminde Lübnan'la ilgili yararlı bilgiler var. Bunlar en çok 3., 5. ve 7. ciltlerde. 3. ciltte bir bahis tamamıyla Lübnan ve Dürzîlere ayrılmış (s. 14-37 vd.). Tezâkir (yn. Cavid Baysun, 4 cilt, Ankara, 1953-1967) içinde de Fuad Paşa'nın Lübnan-Suriye göreviyle ilgili yararlı bilgi var (2. cilt, s. 108-112, ve başka yerlerde dağınık).

Tarih-i Lütîfî'nin 8. cildini (Dersaadet, 1328) yayınlayan Abdurrahman Şeref, Cebel'in eski yönetim tarzı ve 1841-45 olaylarıyla ilgili yararlı bilgiler (s. 32-68) ve iki-kaymakamlık döneminin temel nizamının Şekip Efendi tarafından kuruluşuyla ilgili önemli belgeler (s. 102-111 ve esas 395-465) eklemiştir.

Genel tarihlere örnek olarak Karal, cilt 5 (s. 210-213) ve cilt 6 (s. 30-42)'ye; Zuhuri Danışman, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, (14 cilt, İstanbul, 1964-66), cilt 12 (s. 52-56, 104-108) ve İsmail H. Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, (4 cilt, İstanbul, 1947-1955), cilt 4 (s. 128-135, 191-193)'e bakılabilir.

¹² Tarbeyn, s. 66-137.

I - KONU VE KAYNAKLAR

- 13 Bkz, özellikle, s. 360-372.
- 14 Tarbeyn, 389-390, 241n, 359-360.
- 15 YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 1-2), 7 L 1300 (VIII 1883).
- 16 GG 1019: 11 S 1327 (III 1909) ve 6 Mayıs 1325 (1909).
- 17 GG 1016: 24 S ve 27 Ra 1310 (IX ve X 1892). Bu evrakın bir kısmı Cebel'e iade olunmakla beraber en önemli dosyalar Yıldız Sarayı'nda tutuldu. (Bakınız "Başbakanlık Arşivi'nde Mutasarrıflıkla İlgili Belgeler" bahsi, bu bölümde). Kalemlerin şekli için bkz, Sâlnâme: Cebel-i Lübnân, 1307, 4. def'a, Bitiddîn, 1307.
- 18 Bizim kullandığımız, Fuad al-Bustânî'nin önsöz ve fihristleriyle hazırlanmış olan Beyrut 1969 baskısıdır.
- 19 "Lübnan" Belleten (1946), s. 641-703. Gökbilgin'in atıfları ayrıntılı değil, fakat belirttiği dosya adlarından yukarıda sözü edilen kaynakları değerlendirdiği aşıkâr. Aynı evrakı ileride kullanmak isteyenlere kolaylık olur düşüncesiyle biraz daha ayrıntılı bilgi verdik. Koleksiyonlar için bkz: Atilla Çetin, Başbakanlık Arşiv Kılavuzu, İstanbul, 1979 ve Midhat Sertoğlu, Muhteva Bakımından Başvekâlet Arşivi, Ankara, 1955.
- 20 Çetin, Kılavuz, 120.
- 21 Yıldız Tasnifi hakkında açıklama için, 19. notta belirtilen arşiv kılavuzlarına ilaveten bkz, A. Çetin, "Yıldız Arşivi'ne Dair," İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, no. 32 (Mart 1979), s 563-586 ve S. Shaw, "The Yıldız Palace Archives," Archivum Ottomanicum, III (1971), s. 211-237.
- 22 İmtiyaz ve Kilise defterleri hakkında bkz, Çetin, Kılavuz, s. 61 ve 66-67.

BÖLÜM II - MUTASARRIFLIK DÖNEMİNDEN ÖNCE CEBEL-İ LÜBNAN

¹ İsmail Hakkı, 3-4; Harvey Smith ve başkaları, Area Handbook for Lebanon, Washington, D.C., 1969, s 10.

² İsmail Hakkı, 3-42; Smith, Area Handbook, 10-42; Chevallier, "Mont Liban", 333-334.

³ Chevallier, "Mont Liban", 335-6; Arnold Hottinger, "Zu'ama' in Historical Perspective," Politics in Lebanon, yn, L. Binder, New York, 1966, s 89. Tarım şartları hakkında ayrıca bkz İsmail Hakkı, 386-7 ve 433-4.

⁴ Salibi, Lebanon, 6-7; Albert Hourani, "Lebanon: the Development of a Political Society," Politics in Lebanon, yn, L. Binder, New York, 1966, s 14-15.

⁵ Hourani, "Lebanon", s 14-15; İsmail Hakkı, 332-335; Tekin-
dağ, "Lübnan" İA; Hitti, 357vd. (14-16. yüzyıllarda Beyrut sınırlı bir önemi haizdi. Beyrut'un yıldızı 18. yüzyıl sonlarında parlamaya başladı. Bkz, Akarlı, "Spatial Organization in 14th Century Syria," Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, VI (1978), 1-25.

⁶ Bu usulü başlıca şu eserlerden yararlanarak anlatıyoruz: Cevdet, Tarih, III, 14-20; İsmail Hakkı, 43-48, 161-165, 325-335; Chevallier, "Mont Liban"; İliya Harik, Lebanon, 1711-1845; İ. Harik, "The Iqtâ' System in Lebanon: A Comparative Political View," The Middle East Journal, XIX (1965); A. Schölch, "Was There A Feudal System in Ottoman Lebanon and Palestine?" Aralık 1979'da, Hayfa Üniversitesi'nde düzenlenen "Ottoman Legacy in Palestine (II)" konferansına sunulan tebliğ, yakında yayınlanacak. (yayına hazırlayan D. Kushner); A. N. Poliak, Feudalism in Egypt, Syria, Palestine and the Lebanon, 1250-1900, London, 1939, s 47vd; Hourani, "Lebanon"; Hottinger, "Zu'ama'". En çok Chevallier'nin etkisinde kaldık. (Chevallier'nin La société du Mont Liban'ına da bkz.)

II - MUTASARRIFLIKTAN ÖNCE LÜBNAN

⁷ Bkz. İsmail Hakkı, 43-48'de verilen liste ve Harik, Lebanon, 1711-1845, s 14'teki harita.

⁸ Hourani, "Lebanon", 17.

⁹ Salibi, Lebanon, xv-xvi.

¹⁰ Dürziler hakkında bkz, Tekindağ-Gökbilgin, "Dürziler", 1A; Tekindağ, "Canbulat", 1A; Tekindağ, "Dürzi Tarihi" ve "Şihab Oğulları", İUEFTD, VII ve IX (1954 ve 1958); Cevdet, Tarih, III, 14-20; Salibi, Lebanon, xviii-xix.

¹¹ Salibi, Lebanon, xix-xxi; Harik, Lebanon, 1711-1845, 28-29; İsmail Hakkı, 335-338. Daha önce de Kisrevan'da yurt tutmuş Marunliler vardı ama kümeler halinde güneye inişleri bu olayla başladı.

¹² İsmail Hakkı, 328-340; Harik, Lebanon, 1711-1845, 29-30; Hourani, "Lebanon", 16-17; Salibi, Lebanon, 3-4.

¹³ Harik, Lebanon, 1711-1845, 31-33, 37-73; İsmail Hakkı, 340-343; Salibi, Lebanon, 8-9; Tekindağ, İUEFTD, VII ve IX (1954, 1958).

¹⁴ Abdul-Karim Rafeq, "Changes in the Relationship between the Ottoman Central Administration and the Syrian Provinces from the 16th to the 18th Centuries," Studies in the 18th Century Islamic History, yn, T. Naff ve R. Owen, Carbondale, 1977, s 53-73; A. Hourani, "The Fertile Crescent in the 18th Century," Studia Islamica, VIII (1957), 91-118.

¹⁵ İktisadî şartlardaki değişiklikler için bkz, Chevallier, "Mont Liban" ve La Société; I.M. Smilianskaya, "The Disintegration of Feudal Relations in Syria and Lebanon in the Middle of the 19th Century," The Economic History of the Middle East, 1800-1914, yn, Charles Issawi, Chicago, 1966, s 227-247; Polk, South Lebanon.

¹⁶ Chevallier, "Mont Liban", 333-4. Ayrıca, Farah, "Lebanon, 1840-1861", 21-44.

¹⁷ Chevallier, "Mont Liban", 333-4; Smilianskaya, (s 228 n3),

II - MUTASARRIFLIKTAN ÖNCE LÜBNAN

biraz daha sonrası için, Cebellilerin ancak üç aylık tahılı kendilerinin ürettiklerini söylüyor, ayrıca ayan elindeki büyük nakit birliğine örnekler veriyor.

18 Harik, Lebanon, 1711-1845, s 277-289.

19 Hourani, "Lebanon", 19; Harik, Lebanon, 1711-1845, 31.

20 A.L. Tibawi, A Modern History of Syria including Lebanon and Palestine, Edinbough, 1969, s 19-39; Farah, "Lebanon, 1840-1861", s 20-21, 23-25; Harik, Lebanon, 1711-1845, s 34 vd.; Cevdet Paşa, Tarih, VII, 94 vd, 117-118, 353 vd.

21 Harik, Lebanon, 1711-1845, 208; Farah, "Lebanon, 1840-1861", 25-30; Salibi, Lebanon, 18-28.

22 Tibawi, s 64, 76.

23 Bkz., Akarlı, "Problems", 78-84; Anderson, The Eastern Question, 1774-1923, London, 1968, s 53-109; Tibawi, 63-93.

24 Farah, "Lebanon, 1840-1861", s 76, 106.

25 Bu dönemde Mısır'la Cebel ve Suriye arasındaki ticari ilişkilerin nitelik ve niceliği için bakınız Henri Guys, Beyrout et le Liban, 2 cilt (Paris 1850), I: 39-40, 168, 341; P.N. Hamont, L'Egypt sous Mehmet-Ali, 2 cilt (Paris, 1843), I: 165, II: 38-39, 370, 382; Farah, "Lebanon, 1840-1861", s 36-37. Fransa'yla ticaret ve Beyrut'un ticaret hacmindeki artışlar için bakınız Chevallier, "Eastern Crisis", Beginnings, s 209-210 ve 214-215. Smilianskaya'ya göre, (s 229) bu devirde Cebel'in tüm ham ipek ürününün yüzde 50'sini Mısır, yüzde 20'sini Fransa satın alıyordu. Mehmet Ali'nin Suriye'deki iktisat siyaseti için bkz. Tibawi, 69-71, 77-78, 86-87 ve Farah, "Lebanon, 1840-1861", 50-59.

26 Mehmet Ali'nin Suriye'de uyguladığı tedbirler Mısır'daki kadar sert değildi. Diplomatik ve yerel şartlar daha esnek davranması-

II - MUTASARRIFLIKTAN ÖNCE LÜBNAN

nı zorunlu kılıyordu. Buna rağmen sınırlı bir tekel uygulamasına ve gümrük tarifelerinde bazı ayarlamalara başvuruyordu. Şunu da belirtmekte yarar vardır. Mehmed Ali'nin Suriye'de izlediği iktisat siyasetini çalışmak için iki tür kaynak olduğu anlaşılıyor. Bir kaynak, Mehmed Ali'yle oğlu İbrahim Paşa arasındaki yazışmalar ve Suriye'ye gönderilen talimattır. Bunlardan yapılan alıntılar, Mehmed Ali'nin Avrupa tüccarına karşı yerel tüccar ve üreticinin çıkarlarını bir ölçüde koruduğunu göstermektedir. (Bkz: Farah, "Lebanon, 1840-1861", 50-59; Tibawi, 69-71, 77-78, 86-87). İkinci tür kaynak, yöredeki Avrupalıların gözlemleridir. Bunlardan yapılan alıntılar ise Mehmed Ali'nin serbest ticareti sınırlayıcı tedbirlerinden Avrupalılar kadar yerli tüccarların da sızlandığı sonucu çıkmaktadır. (Bkz: Guys; Farah, 50-59'da verilen alıntılar. Farah yorumdan kaçınarak bu çelişik gibi gözüken bilgiyi yanyana aktarmakta).

²⁷ Bu tüccarların Avrupalılarla bütünleşmelerini önleyici tedbirler hakkında Mehmed Ali'nin talimatı için bkz. Farah, "Lebanon, 1840-1861", 57vd.

²⁸ Mübahat Kütükoğlu, I, s 81-125. 1838 Ticaret Antlaşması'nın Mehmed Ali'yi zayıflatmaya ve ona karşı destek kazanmaya yönelik özel likleri için bakınız, aynı yer, s 86-87, 90-91, 100-101, 104-105 ve 111. Ayrıca, Anderson, s 93.

²⁹ Farah, "Lebanon, 1840-1861", 70-71.

³⁰ Cevdet Paşa, Tezâkir, yn: C. Baysun, 4 cilt, Ankara, 1953-1967 cilt I, s 7; Farah, "Lebanon, 1840-1861", 57.

³¹ Chevallier, "Eastern Crisis" Beginnings, 209.

³² Bu faaliyetler için bakınız Farah, "Lebanon, 1840-1861", 70-106, özellikle 77-79, 82-85, 93-94; Tibawi, 92; Spagnola, 14-15. İngilizlerin başlıca ajanı olan Richard Wood'un faaliyetlerini kendi ağzından dinlemek için bkz The Early Correspondence of Richard Wood, 1831-1841, yn: A.B. Cunningham, London, 1966. Fransızlar, onların propaganda faaliyetlerinin başını çeken Beyruk Baş Konsolosu Bourée'

II - MUTASARRIFLIKTAN ÖNCE LÜBNAN

sonunda geri çekmekle birlikte terfian İstanbul'a büyük elçi tayin ettiler. (Farah, "Lebanon, 1840-61", s. 82 ve Spagnola, 109-110.

³³ Harik, Lebanon, 1711-1845, s. 22-23, 113-115, 105. İktisadi gelişmeler için bkz Smilianskaya; ayrıca Polk, South Lebanon .

³⁴ Tekindağ, İUEFTD, IX (1958); Cevdet Paşa, Tarih, III, 18-19; İsmail Hakkı, 341-2; Hottinger, 89; Harik, Lebanon, 1711-1845, 155, 211-212; Salibi, Lebanon, 14; Tibawi, 51.

³⁵ Marunî Kilisesi'nin teşkilat yapısındaki gelişmeler, Marunî ruhban sınıfının görüşlerindeki değişmeler ve bunların değerlendirilmesi için bkz: Harik, Lebanon, 1711-1845, 74-126 (keşiş teşkilatı, 111-117) ve aynı yazar, "The Maronite Church". Köylü ile papazlar arasındaki ilişkilerin gelişmesi ve dinamiği için bkz yine Harik, Lebanon, 1711-1845, s. 208-222, 152-158, 254-266. 19. Yüzyıl ortalarında uzun süre Lübnan'da yaşamış olan Charles Churchill, dağdaki arazinin dörtte birine yakın kısmının Kilise elinde olduğunu söylüyor. (Mount Lebanon: A Ten Years' Residence from 1842-1852, 3 cilt, London, 1853, III, 88-89). Osmanlı devlet adamlarının tırlaride değinilecek gözlemleri bunu doğrular niteliktedir.

³⁶ Salibi, Lebanon, 22-27; Harik, Lebanon, 1711-1845, 229-245; Farah, "Lebanon, 1840-61", 30-35.

³⁷ Hourani, "Lebanon", 20-21; Salibi, Lebanon, 29-39; Farah, "Lebanon, 1840-61", 47-106.

³⁸ Gökbilgin, Belleten (1946), s. 641-650; Farah, "Lebanon, 1840-61", 110-130; Salibi, Lebanon, 45-62; Adel İsmail, Histoire, IV, 124-127.

³⁹ Gökbilgin, Belleten (1946), s. 650-668; Farah, "Lebanon, 1840-61", 130-153; de Testa, III, 86-105.

⁴⁰ Farah, asgy., 154-200; Gökbilgin, asgy., 668-675; de Testa, III, 105-179.

II - MUTASARRIFLIKTAN ÖNCE LÜBNAN

41 Gökbilgin, asgy., 675-682; Farah, asgy., 200-207; Lûtfî, VIII, 395vd; Ülman, AUSBFD (1963), 243-268; de Testa, III, 179-225.

42 1845 Nizamnamesi ve üstünde yapılan 1850 değişiklikleri için bkz GG: 1013, s 9-23; Lûtfî, VIII, 443vd. Mukataacıların eski ad-
lı ve idarî yetkileri için bkz, Salibi, Lebanon, 66-7, 72-73; Harik, Lebanon, 1711-1845, 273.

43 Bazı yazarlar, Osmanlıların Cebel-i Lübnan'ı doğrudan merkeze bağlamak emeliyle iki-kaymakamlık düzeninin işlemlerine güçlük çıkardığını ileri sürmektedirler. (Tipik bir örnek için bkz: Salibi, Lebanon, s 53-79.) Oysa Gökbilgin'in çalışması (Belleten, 1946), Farah'ın tezi ("Lebanon, 1840-61") ve Lûtfî'nin Tarih'i (VIII: sh . 58vd, 395vd, 443 vd.) Osmanlıların ilk ve en önemli amacının Cebel-i huzursuzluk kaynağı olmaktan çıkarmak ve dış müdahaleyi önlemek olduğunu göstermektedir. Metinde iki-kaymakamlık döneminin olayları anlatılırken esasen Gökbilgin ve Farah'ın çalışmaları kullanılmıştır. Tamamlayıcı bilgi için ayrıca kaynak gösterilmiştir.

44 Farah, (asgy. 211-213), Fransızların 1847'de gönderdiği özel tahkikat komisyonunun bile yapılan şikayetleri abartmalı bulduğunu belirtiyor. Vekiller için bakınız, Lûtfî, VIII, 64 ve 407-411.

45 Ülman, 1860-61 Buhranı, 28-33.

46 1858 ayaklanması ve güneydeki yankı ve sonuçları için bkz: M.H. Kerr (yn), Lebanon in the Last Years of Feudalism, 1840-1868: A Contemporary Account by Antun Dahir el-Aqqi, and Other Documents, Beyrut, 1959; Chevallier, "Aux origines des troubles agraires Libanais en 1858," Annales (1959), 44-51; Y. Porath, "The Peasant Revolt of 1858-1861 in Kisrawan," Asian and African Studies, II (1966); Salibi, Lebanon, 80-88.

47 Salibi, asgy., 98; Farah, "Lebanon, 1840-61", 231, 236-237.

48 E.Engelhardt, La Turquie et le Tanzimat ou histoire des réformes dans l'Empire Ottoman depuis 1826 jusqu'à nos jours, 2 cilt,

II - MUTASARRIFLIKTAN ÖNCE LÜBNAN

Paris, 1882-84, I: 141vd; Salibi, "The 1860 Upheaval in Damascus as seen by al-Sayyid Muhammad Abu'l-Su'ud al-Hasibi," Beginnings of Modernization in the Middle East, yn: Polk ve Chambers, Chicago, 1968, 185-202; Farah, "Lebanon, 1840-61", 281-2, 456-458.

49 Ulman, 1860-61 Buhranı, 33-36.

50 1860 olayları için bkz: Farah, "Lebanon, 1840-61", 235-80. Ayrıca, Salibi, Lebanon, 88-105; Karal, VI, 30-42; J.F. Scheltama (yh), The Lebanon in Turmoil: Syria and the Powers in 1860, (Ya'qub Abkarius'un kitabının açıklamalı çevirisi), New Haven, 1920.

51 Ulman, 1860-61 Buhranı, 39-40; Gökbilgin, Belleten (1946), 689-691; Farah, "Lebanon, 1840-61", 291-294. Ferman için bkz: Divan-ı Hümayun, Mühimme-i Mektume Defteri, No. 10, s 23-24.

52 Farah, asgy, 280-289.

53 Ulman, 1860-61 Buhranı, 48-70.

54 Ulman, asgy, 77-79; Farah, asgy, 301-306, 342-346; Gökbilgin, asgy, 692-693.

55 Ulman, asgy, 69-81.

56 Farah, asgy, 317-341

57 Ulman, (asgy, 87), bunların sayısının 50'si kadın, 15'i çocuk olmak üzere 176 olduğunu söylüyor. Farah'ın verdiği rakam 150 (asgy, s 337).

58 Farah, asgy, 341-348.

59 Farah, asgy, 349-397; Ulman, asgy, 97-121; Spagnola, 29-52. Beyrut'ta yapılan komisyon toplantılarının özet tutanaklarıyla kararları, daha sonra İstanbul'da yapılan görüşmelerin özeti, taraflar arasındaki önemli yazışmalar ve alınan kararlar, de Testa, VI, s 105-406'da mevcuttur.

BÖLÜM III - NİZAMNAMENİN HUKUKİ NİTELİĞİ VE MUTASARRIF

¹ Nizamname'nin sureti GG: 1013, Cebel-i Lübnan Nizam Defteri, s 23-28'de kayıtlıdır. Aslının Fransızca olduğu ve Divan-ı Hümayun Evrakı arasında mahfuz olduğu belirtilmektedir. Fakat mevcut muahede ve protokol fihristlerinde kaydına biz rastlayamadık. Fransızca metni G. Noradounghian, Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman, 4 cilt, Paris, 1897-1902, III. cilt, s 144-150'de bulmak mümkündür. Arapça çevirisi için bkz: Rustum, 35-39, veya Tarbeyn, 373-380.

² Spagnola, 81-96; Salibi, Lebanon, III. İlk nizamnamenin üç yıllık deneme süresine tabi olduğu ifadesi, 1864 nizamnamesinin dibâçesinde geçmektedir. (Bkz: GG 1013: s 30, veya Düstur, seri I, cilt IV, s 695.) İlgili protokollarda böyle bir ifadeye rastlanılmıy

³ GG 1013, s 30-35. Fransızca metin, G. Young, Corps de droit Ottoman, Oxford, 1905-1906, II. cilt, s 140-149, veya Noradounghian, III, 223-228. Arapça çeviri için bkz, Rustum, 55-61 veya Tarbeyn, 381

⁴ GG 1013, s 166; bazı ön görüşmeler için bakınız aynı yer s 166-169. Ayrıca, Spagnola, 271-288.

⁵ YEE: 35/439/122/105, defter 1, 7 L 300 (11 VIII 1883) ve 25 Za 300 (27 IX 1883).

⁶ GG 1016: 2 M 1301 (3 XI 1883).

⁷ YEE: 35/439/122/105, 26 M 301 (27 XI 1883). Ayrıca, YEE: 18/527/13/31, 20 Ra 301 (18 I 1884), Cevdet Paşa'ya.

⁸ Şûrâ-yı Devlet'in görüşünü nakleden Sadaret yazısına Vasa Paşa'nın verdiği cevap için bkz: YEE: 35/439/122/105, defter 2, 4 Ş 302 (18 V 1883). Aynı belgeden Fransızların da bazı itirazları olduğu, ancak bunların yapılan ıslahattan çok Vasa'nın kişiliğine yönelik bulunduğunu sonucu çıkıyor. Rusya sefirinin de bu durumun nizamnameye aykırı olduğuna işaret ettiği ama ısrar etmediği, GG 1013: s. 102,

III - NİZAMNAME VE MUTASARRIF

24 Z 1309 (18 VII 1892), tezkere-i sâmiden anlaşılıyor.

⁹ GG 1013:s 106; Noradounghian, IV, 508-509.

¹⁰ GG 1013: s 153, 154; Noradounghian, IV, 547-8, 599-600.

¹¹ GG 1013: s 27. ¹² GG 1013: s 35.

¹³ GG 1013: s 23-27 ve 30-35, özellikle dibaçelerine bkz. Dibaçeler antlaşma niteliğindeki metne dahil değildir.

¹⁴ Tören ortamı için bkz Spagnola, 46 ve 52n38. Fuad Paşa'nın davranışının bilinçli olduğuna dair bakınız, GG 1013: s 41-42, 7 S 1278 (15 VIII 1861), Alî'den Fuad'a.

¹⁵ GG 1013: s 27-28. Davud Paşa üstünde anlaşmaya varıldığına dair bkz Spagnola, 40-41.

¹⁶ GG 1013, s 29. Vezareti için bkz: İRADE - Dahiliye, 31822, 8 M 1278(17 VII 861).

¹⁷ GG 1013: s 36, 6 Eylül 1864.

¹⁸ Bkz, GG 1013: s 49-50, 19 S 1285 (12 VI 1868); vezareti için, İRADE - Dahiliye 40129, 13 S 1285 (6 VI 1868). Süre için bkz, GG 1013: s 48, Protokol, 15 VII 1868; s 48-49, tezkere-i ma'rûze ve irâde, 6-7 Ca 1285 (26-27 VIII 1868). Ayrıca Hariciye Arşivi, 35/5, Mayıs-Haziran 1868 evrakı, ve Spagnola, 117-118.

¹⁹ Bu olayla ilgili gelişmeler için bakz, GG 1013: s 80-86, Sadaretle Saray ve Hariciye Nezareti arasındaki yazışmalar. Abdulhamid'in ileri sürdüğü ilk aday, kuzey Arnavudluk dağlarında yaşayan küçük bir Katolik cemaatin (Mirditler) reislerinden olan Prenk Dada idi. Dürüst ve dindardı ama çok gençti ve Lübnan hakkında hiç bir fikri yoktu. Adaylığına kendi bile şaşı. (Spagnola, 168-9). (Bu konuda Public Record Office, FO 78, No 3612 sayılı dosyanın geniş bilgi içerdiğini daha önceki bir çalışmamızdan biliyoruz.

III - NİZAMNAME VE MUTASARRİF

²⁰ Bu usulün bir teamül haline geldiği, GG 1013: s. 99-103, 106-108, 4 Z 1309 - 18 M 1310 (1 VII - 12 VIII 1892) tarihli yazışmalardan ve YEE: 30/2199/51/78, 19 Ca 1320 (22 IX 1902), Hariciye Nezaretinin tezkeresinden açıkça anlaşılıyor.

²¹ Bkz: Akarlı, "Problems", 22, 55, ve çeşitli yerler. Abdulhamid'in bu konudaki kendi yakınmaları için bkz YEE: 11/1325/120/5 (17 VII 1896).

²² Protokollar için GG 1013'e ve Noradounghian, III ve IV'e bkz.

²³ Katolik olması esasını açıklayan belgeler için bkz: GG 1013: s. 62, 15 Z 1289 (14 II 1873); s. 100, 5 Z 1309 (2 VII 1892); yerli olmamasına dair bkz YEE: 31/27-8/27/79, 16 M 1310 (9 VIII 1892).

²⁵ Cevdet Paşa'nın yazısı bir önceki notta belirttiğimiz son belge; İsmail Kemal'in yazısı, GG 1013, s. 102, 11 Temmuz 1308 (23 VII 1892).

²⁴ Bu böyle devam etti. Beşinci mutasarrıf Naum Paşa Halep asıllı Latin Katolikti. Altıncısı, Muzaffer Paşa, Polonya göçmeni Latindi. Yedincisi, Yusuf Paşa, Franko'nun oğlu ve Rum Katolikti. Sekizinci mutasarrıf Ohannes Paşa, Ermeni Katolikti. Mutasarrıfların kimliği hakkında bilgi EK II'de verilmiştir.

²⁶ Bu konuda tarihçiler hemfikirdirler. Konuyu bizim bildiğimiz kadarıyla en iyi işleyen bir çalışma Karpat'ın An Inquiry Into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Social Estates to Classes, From "Milletts" to Nations (Princeton, 1973) adlı monografıdır.

²⁷ Spagnola'nın ileri sürdüğü bir düşünce.

²⁸ Bkz. bir sonraki bölüm. Mutasarrıflar içinde bariz bir istisna son yıllarında Davud Paşa'dır. Kapsadığımız dönemde Osmanlı ıcalinin yabancı etkisine ne kadar kolay kapılabildikleri göz önüne alınırsa, Cebel mutasarrıflarının durumu takdir edilir. (Bu konuda

III - NİZAMNAME VE MUTASARRIF

bkz Akarlı, "Friction and Discord Within the Ottoman Government Under Abdulhamid II," Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Beşerî Bilimler, VII, (1979).

²⁹ GG 1013, s. 170, 28 ve 29 § 1333, Meclis-i Vükelâ mazbatası ve irâde-i seniyye.

³⁰ Mutasarrıfların bu yetkilerini nasıl kullandıklarını ileride göstereceğiz. Yalnız, zabtiye teşkilatı ile ilgili gelişmeleri, bu konuda epey belge olduğu halde, özel olarak ele almayacağız. Ama Lübnan Devleti'nin mutasarrıflık dönemindeki köklerini çalışmak isteyenler, Lübnan ordusunun çekirdeğini bu teşkilatta aramalıdır.

³¹ GG 1013: s. 27-28, 9 VI 1861 tarihli ilk protokol.

³² Muhasebe müdürü hakkında bkz, GG 1014: 24 S 1284 (28 VI 1867) ve Bişara al-Khuri, Hakâik Lubnâniyya, 3 cilt, Beyrut, 1961, cilt I, s. 28. Alaybeyi ve binbaşılar için, Khuri, 29. Davud Paşa ilk alay beyi tayinini merkeze bildirmekle yetinmişti (GG 1013: s. 44, 8 Ca 1278). Daha sonra, alay doktorluğuna yaptığı tayini ise Seraskerlik onaylamadı (GG 1014: 20 S 1284). 1885'te Vasa Paşa alaybeyliğine yaptığı tayini Seraskerliğe bildirdi. Seraskerliğin mutasarrıfı atlayarak tahkikata girişmesi üzerine Vasa tayin yetkisinin kendisinde olduğunu hatırlattı. (YEE: 35/439/122/105, defter 2, 21 Z 1302 ve 14 L 1302). Yusuf Franko, alay beyini değiştirmek istediğinde ise Harbiye Nezareti'nce uygun görülmediği gerekçesiyle sadaret bu izni vermedi (GG 1019: 2 Z 1326 ve 1 M 1327).

³³ YEE: 35/439/122/105, defter 1:(s. 13-15) 9 Za 1303 ; (s. 19-20) 15 Ra 1304; (41-42.s) 12 S 1305; (s. 46-47) 9 C 305 ve 20 B 305; (s. 53-54) 11 M 306. asgy, defter 2:(s. 19-20) 23 S 1302. YEE: 35/429/122/104, 28-2. varak, 2 Haziran 1302; 132. varak, 10 Ca 1309.

³⁴ GG 1016: 29 M 1310; 13 R 1310; 12 Kânunı evvel 308; 9 C 1310; 3 B 1310.

³⁵ GG 1013: s. 44, 8 Ca 1278 (12 XI 1861); asgy, 8 R 278 (14 X 1861); GG 1013: s. 59, 12 Za 1288 (24 I 1872); YEE: 35/429/122/104:

III - NİZAMNAME VE MUTASARRIF

varak 1, 26 R 301 (24 II 1884), ve GG 1016: 16 Za 323 (11 I 1906). Mutasarrıfların göz önünde bulundurmak zorunda olduğu yerel şartlar için VIII. Bölüme bkz.

³⁶ YEE: 18/417/3/40, 15 Za 1300 (17 IX 1883).

³⁷ YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 39), 29 Z 304 (17 IX 1887); defter 1 (s 40) 13 M 1305 (1 X 887).

³⁸ GG 1013, s 92, 1 Temmuz 1308 (13 VII 1892).

³⁹ GG 1013: s 97-99, 22 Temmuz, 25 Temmuz, 5 Ağustos 1308 (3-18 Ağustos 1892).

⁴⁰ YEE: 5/2195/83/2, 3 Za 1320 (1 I 1903).

⁴¹ Bkz Bölüm IV not 24 ve GG 1019, 19 B 1326 (16 VIII 1908).

⁴² Davison, 136-171; Carter Findley, Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922, Princeton, 1980. Abdulhamid'in taşra yönetimiyle ilgili görüşleri için bkz YEE: 9/1820/72/4; YEE: 9/ 2006/72/4; YEE: 9/1122/72/4; YEE: 1/165-xxxviii/156/3. Sultan'ın bu ve başka önemli yazıları, Alaaddin Çetin ve Ramazan Yıldız tarafından yayınlandı: Devlet ve Memleket Görüşlerim, İstanbul, 1976. Bazı okuma hatalarına rağmen yararlı bir kitaptır. Abdulhamid'in görüşlerinin ve uygulamadaki tutumunun Suriye vilayeti bağlamında değerlendirilmesi için bkz Akarlı, "Abdulhamid II's Attempt to Integrate Arabs Into the Ottoman System," Aralık 1979'da Hayfa Üniversitesi'nde düzenlenen "Ottoman Legacy in Palestine (II)" konulu konferansa sunulan tebliğ, yakında yayınlanacak, yh: David Kushner. Olağanüstü hallere en iyi örnekler, Fuad Paşa'nın Cebel-i Lübnan'la Suriye'deki görevi, Alî Paşa'nın Girit'teki benzer görevi ve bir dereceye kadar da Midhat Paşa'nın Tuna, Râşid Paşa'nın Suriye valilikleridir.

BÖLÜM IV - OSMANLI DEVLETİ'NİN CEBEL-İ LÜBNAN SİYASETİ

¹ GG 1013, s 15 (1850).

² GG 1013, s 23.

³ GG 1013, s 30; ya da Düstur, seri I, c. 4, s 695

⁴ GG 1013, Davud Paşa, s 29 (evâsıt-ı Z 1277); Franko Nasrî, s 49-50 (19 S 1285); Rüstem, s 63-4 (21 Z 1289); Vasa, s 86-7 (10 B 300); Naum, s 110-111 (26 M 310); Yusuf, s 160-161 (26 Haziran 323), Muzaffer ve Ohannes Kuyumcuyan Paşalar hakkında emr-i âlî sûretlerine rastlamadık.

⁵ GG 1013, s 60, Sadâret-i 'uzmâ'dan, 7 Za 1289 (6 I 1873).

⁶ GG 1013, s 89 (17 Haz. 1308) ve aynı yer s 97-98, sadriazamın 25 Tem. 1308 tarihli telgrafı.

⁷ Gökbilgin, Belleten (1946), 690-703 ve Bölüm III, not 14.

⁸ GG 1013, s 41-42, 7 S 1278 (15 VIII 1861).

⁹ Rustum, 83-84; Spagnola, 82-83.

¹⁰ GG 1014, 10 B 1284 (8 XI 1867) ve GG 1013, s 47, 24 § 1284 (22 XII 1867).

¹¹ GG 1013, s 42, 22 Ra 278 (28 IX 1861); Hariciye Arşivi, 256/1 (26 XII 1863); Spagnola, 82 ve 94 n4.

¹² GG 1014; 11 M 1284 (16 V 1867); 15 R 285 (6 VIII 1868); GG 1013: s 53, 23 Ca 286 (1 IX 869). Ayrıca, Spagnola, 112.

¹³ Bkz, Spagnola, 58-65, 100-111; Asad Rustum, 50-53, 62-80; Tarbeyn, 36-77, 155-215 ve çeşitli yerler.

IV - DEVLETİN LÜBNAN SİYASETİ

14 GG 1013, s 37, 29 C 1281 (30 XI 1864).

15 GG 1013: s 38, 16 N 1281 (12 II 1865).

16 Aynı yer, aynı tarih.

17 İlk başlarda Devlet kendisine ayda 5000 kuruş maaş bağlamıştı. Fakat Kerem uzaktan da olsa muhalif tavrını koruduğu için Şûrâ-yı Devlet görüşü ve irâde-i seniyye ile 1877 ekiminde bu maaşın kesilmesine karar verildi. Bkz GG 1014: 1 § ve 12 L 294. Yusuf Kerem'in sürgündeki faaliyetleri için bkz, Tarbeyn, çeşitli yerler.

18 Avrupa'da uyum dönemi ("Concert of Europe") diyebileceğimiz bu dönemin özellikleri ve uyumu sağlayan dinamiklerin Osmanlı Devleti'ni nasıl etkilediği için bakz, Akarlı, "Problems", 10-23, 225-8. Ayrıca, G. A. Craig, Europe Since 1815, 2. baskı, New York, 1966.

19 Spagnola, 114, 119, ve Tarbeyn, 216-217, Fransız dış işleri bakanlığı ve Beyrut konsolosluğu belgelerinden naklen.

20 GG 1013: s 46-47, 10 B ve 24 § 284 (8 XI ve 22 XII 1867) tarihli yazılar. Alıntı ikinci yazıdan. Tarbeyn'in Beyrut konsolosluğu kayıtlarından yaptığı alıntılara bakılırsa, Davud Paşa, Bâb-ı Alf ile arasındaki yazışmalardan Fransız konsolosunu haberdar ediyordu, bkz: s 218-221.

21 GG 1013: s 47-48, 25 L 284 (20 II 1868), Davud Paşa'nın 27 N 84 (23 I 68) tarihli yazısı bunda özetlenmiş.

22 Davud'un bu tutumunu en iyi Fransız belgelerinden yola çıkan Spagnola gösteriyor. Bakınız, s 113-119.

23 Rustum, 85-87. Davud'a bir nazırlık verildi. Sonra bir istikraz akdi için Avrupa'ya gönderildiğinde hükümetin rızasına aykırı hareketinden ve suistimalinden ötürü azl olunduğu vezaret payesi geri alındı. Davud Paşa bir daha Türkiye'ye dönmeyerek ömrünü Avrupa'da geçirdi. (Bkz: İslam Ansiklopedisi, "Davud Paşa" maddesi.)

IV - DEVLETİN LÜBNAN SİYASETİ

²⁴ Franko'nun Bâb-ı Alf'yle ve Suriye valisi Râşid Paşa'yla ilişkileri hakkında bkz, Spagnola, 128-132. GG 1013: s. 50-77 ve GG 1014'teki geçitli yazılar da Bâb-ı Alf'nin Franko'ya duyduğu güveni ifade etmektedir. Bu dönemde bayındırlık işleri ve sandık açılığını kapatmak maksadıyla Cebel'e sağlanan malî destek konusunda bkz, GG 1013, s. 55, 58, 76-77 ve GG 1014'te, 23 B ve 26 C 1286, 13 R 1287, 26 Ş ve 27 L 1288 tarihli belgeler ile YEE: 18/527/13/31 (IIB), 17 N 1288 tarihli belge. Franko'nun konsoloslarla ilişkisi için bkz Hariciye Arşivi, 35/5, özellikle 5 I 1870 tarihli yazı.

²⁵ Rüstem Paşa hakkında pek de iyi şeyler düşünmeyen Rustum da-
hi bunu kabul ile gerekçelerini açıklıyor, s. 153-154, 172-175.

²⁶ Spagnola, 130-138.

²⁷ Khater, 51-52, Rüstem Paşa'nın Cebellilere hitabı. Ayrıca,
Hariciye Arşivi, 35/6, 13 Ağustos 1289, Rüstem'in raporu.

²⁸ Khater, 47-65.

²⁹ Davison, 270-357.

³⁰ GG 1014: Encümen-i Mahsûs-ı Meşveret görüşüne binaen sadria-
zâmdan Rüstem Paşa'ya, 27 M 294 (12 I 1877).

³¹ GG 1014: 8 R 1294 (23 IV 1877), Rüstem Paşa'nın üç layihasına
cevaben.

³² Avrupa dengesindeki değişimin Osmanlıları nasıl etkilediğine
dair bkz, Akarlı, "Problems", 23-40, 229-232. Fransa'nın Lübnan-Su-
riye siyasetinde 1878'den sonraki değişim için, Spagnola, 150-174.
Fransız konsoloslğunun faaliyetleri için, Tarbeyn, 301-360.

³³ YEE: 18/417/3/40, (V. gömlek), M 300 (Kasım 1882).

³⁴ Aynı yerde, ikinci layiha, 5. sahıfası.

³⁵ Spagnola, 154-168, alıntı, s. 158, Fransa Dış İşleri Bakan-
lığı'ndan Beyrut konsolos vekiline, 2 VII 1878 tarihli talimattan.

IV - DEVLETİN LUBNAN SİYASETİ

1879'dan sonra Fransız konsoloslarının hareket tarzı ve aldıkları talimat için bkz Tarbeyn, 339-356. Marunî Kilisesi'yle Rüstem Paşa arasındaki çatışma için bkz, Khater, 66-137. Ayrıca bkz Rüstem Paşa'nın İngiliz Baş Konsolosu Elridge'e yazdığı 6 II 1881 tarihli mektup: Public Record Office, FO 78, No 3314, 12 VIII 1881.

³⁶ YEE: 18/515/127/44, 6 Ra 1300 (15 I 1883). Rüstem Paşa'nın başka raporları için bkz HA 256/1, 8 I ve 14 V 1877.

³⁷ YEE 18/417/3/40, (V. gömlek), M 300 (XI 1882), 2. layiha.

³⁸ Bkz. III. Bölüm, 19. not.

³⁹ Sadriazam Said Paşa, padişaha önce dört aday önermişti: (a) Viyana Sefareti Baş Katibi Nasrî Kusa Bey, (b) Orman ve Maadin Umum Müdürü Bedros Efendi, (c) Adliye memuru Portu Efendi ve (d) Edirne Vali Müsteşarı Vasa Efendi (GG 1013: s. 81-82, 13 Mart 1299). Bunlardan ilk ikisi Fransa'nın desteklediği adaylardı (Spagnola, 168). Daha sonra listeye, anlaşılan sefirlerin baskısıyla, Ragusa Baş Şehbenderi Dâniş Efendi eklendi (GG 1013: s. 82-84, 12 Nisan 1299). Padişahın Vasa Efendi'yi Cevdet'in tavsiyesiyle seçtiği daha sonra Vasa'nın Cevdet Paşa'ya yazdığı çeşitli yazılardan anlaşıyor. Said Paşa'nın da Vasa'yı desteklediği, mutasarrıfın bir yazısından anlaşıyor (YEE: 18/527/13/31, (IIc), 20 Ra 1301). Cevdet Paşa, çeşitli konularda olduğu gibi Suriye işlerinde de Abdulhamid'in baş danışmanlarından (bkz Akarlı, "Abdulhamid's Attempt"). Vasa'nın tayini konusunda ayrıca bkz, Public Record Office, FO 78 No. 3612 (1882-83).

⁴⁰ YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s. 1-2), Sadriazam Said Paşa'ya.

⁴¹ Spagnola, 176.

⁴² YEE: 35/439/122/105, defter 2 (s. 1), Vasa'dan Dahiliye Nezareti'ne, 15 Eylül 1299 (27 IX 1883). Ayrıca Hamdi Paşa'nın bir sonraki notumuzda belirtilen layihası. Vasa'nın aldığı tedbirler için bkz, defter 2 (s. 1-2), 11 S 1301 ve YEE: 35/429/122/104, varak 118, aynı tarihli.

IV - DEVLETİN LÜBNAN SİYASETİ

43 YEE: 18/417/3/40, (VIII. gömlek), 15 Za 1300 (17 IX 1883).

44 Vasa Paşa'nın bu konudaki ifadeleri için bkz YEE: 35/439/122/105, defter 2 (s 1-2), 29 Teş. sanı 299 (11 XII 883); defter 1 (s 10), 18 Eylül 301 (31 X 885); defter 1, (s 13), 16 Haz. 302 (28 VI 885); defter 1, (s 36-38), 25 Tem. 303 (6 VIII 1887). Vasa Paşa Suriye valileriyle her zaman iyi geçinemediği için Hamdi Paşa'yla iyi ilişkisinin ayrı önemi vardır. Bkz, aynı yer, defter 1 (s 16), 24 Ağustos 302 (5 IX 886) ve (s 43-44), 30 Teş. sa. 303 (12 XII 887).

45 Spagnola, 176.

46 YEE: 35/429/122/104, varak 2, 22 S 1302 (11 XII 1884); YEE: 35/439/122/105, defter 2 (s 4-5), 4 Ra 1302 (21 XII 1884); (s 5), 26 Ra 302 (12 I 1885) ve 28 Ra 302. Tekzib, Beyrut'ta çıkan al-Musabbah gazetesinde 27 S 302'de yayınlanmış.

47 YEE: 35/429/122/104, varak 4, 20 Ra 302 (7 I 1885).

48 YEE: 35/439/122/105, defter 2 (s 5-7), 10 R 302 (26 I 885).

49 YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 1-2), 7 L 300 (11 VIII 883) ve defter 2 (s 5-7), 10 R 302 (26 I 885)'e ilaveten, defter 1 (s 6-7, 10-11, 23, 41-42), 11 S 1301 (XII 883), 23 M 103 (X 885), 11 B 304 (IV 87), 12 S 305 (X 87); defter 2 (s 9-10), 7 Ş 301 (VI 884) ve YEE: 35/429/122/104, varak 119, 26 R 1301 (24 II 884)

50 Bir önceki dipnotta belirtilen belgelere ilaveten, YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 7-8, 12-13, 15-16, 35-36, 46, 69-70, 51-52, 55-56), 26 S 301 (XII 883), 12 N 303, 24 N 303 (VI 886), 24 Za 303 (VIII 886), 5 Za 304 (VII 887), 10 Ca 305 (I 888), 20 B 305 (IV 88), 12 Z 305 (VIII 88), 7 R 306 (XII 1888); defter 2 (s 1-2, 8, 14-18, 33), 11 S 1301 (XII 883), 22 B 1301 (V 884), 4 Ş 1302 (V 85), 12 Z 305 (VIII 888) ve YEE: 35/429/122/104, varak 122, 130, 132, 22 Şubat 1303 (III 1288), 11 R 309 (12 XI 891), 10 Ca 309 (XII 891).

51 Bkz Akarlı, "Problems", II. Bölüm ve Akarlı, "Friction and

IV - DEVLETİN LÜBNAN SİYASETİ

Discord", BÜD .

52 Bkz YEE 35/429/122/104, varak 38, 20 B 304 (14 IV 887), Sadri azam Kamil Paşa'dan Vasa'ya; varak 58, 2 VIII 887, Hariciye Nazırı Said Paşa'dan Vasa'ya. Cevdet Paşa'nın 2 S 1305 tarihli uyarı yazısı Vasa'nın 10 S 1305 tarihli cevabında özetlenmiş, bkz YEE: 35/439/122/105, defter 2 (s 27-29).

53 En son belirtilen belge.

54 YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 12), 12 N 303 (VI 886).

55 Asgy, defter 1, (s 12, 30-31, 40-41, 49, 51-52, 57-58), 12 N 303 (VI 886), 22 N 304 (VI 887), 27 M 305 (X 887), 18 N 305 (V 88), 12 Z 305 (VIII 888), 26 Z 305 (IX 888), 6 Ca 306 (8 I 889); defter 2 (s 5, 30, 33, 35), 26 Ra 302 (I 885), 25 R 305 (I 888), 12 ve 26 Z 305, 6 Ca 306, Defter 1 (s 29-30), 8 N 304 (31 V 887)'de Vasa Paşa açıkça matranların arasına "casus" yerleştirdiğini söylüyor. Ayrıca bakınız YEE: 35/429/122/104, varak 93, 16 Şubat 307 (1892).

56 Asgy, varak 110, 96, 122 ve YEE: 35/439/122/105 defter 1 (s 70-76), defter 2 (s 37-39), N - Za 1307 (IV-VII 1890) arasında ilgili belgeler.

57 Spagnola, 186-187.

58 Asgy, 3-7. Bu tarihi boyutun dikkat çekici bir şekilde abartıldığını düşünmemek elde değil. (Özellikle Harik'in çalışmalarına baktıktan sonra).

59 Spagnola, 155, 160-1 ve YEE: 35/429/122/104, vrak 27, 30/2, 24, 18 ve 27 Teşrin-i sani 1302 (1886) ve 1 Kânun-ı evvel 1886; YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 61) 1 Za 306 (VI 889); defter 2 (s 30), 25 R 1305 (I 888).

60 Tipik örnek, Rüstem Paşa'nın Dayr al-Kamar Piskoposu Butrus Bustani'yi Cebel'den uzaklaştırması üzerine gelişen olaylardır. Bkz

IV - DEVLETİN LÜBNAN SİYASETİ

Khater, 66-137 ve Spagnola, 155-161. Vasa, matran'ya da papazlara karşı cezai kovuşturmalara girmekten kaçınmıştır. Fakat onun da Batrun piskoposunun dört adamını hapse atması üzerine gelişen olaylar ve mutasarrıfa yapılan baskılar için bkz YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 25-40), ve YEE: 35/429/122/104, varak 42-69, 9 § 1304-13 M 305 (Mayıs-Eylül 1887) arasındaki belgelerin büyük çoğunluğu.

⁶¹ YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 12, 47-48, 76), 12 N 1303 (VI 886), 5 ve 19 § 305 (IV 888), 14 Za 307 (VII 890); defter 2 (s 39), 14 Za 307 (I VII 890); YEE: 35/429/122/104, varak 132, 10 Ca 1309 (XII 891), ve YEE: 14/244/126/7, 8 § 1305 (19 IV 1888), Hüseyin Rıza Paşa'nın Beyrut'tan gönderdiği ikinci layiha. Ayrıca bkz Public Record Office, FO 78 No 4011, Elridge'den 7 IV 1887.

⁶² Tipik örnekler için bakz yukarıda anlatılan tekzip olayı (46. nota bakz). Patriği ziyaretlerinde konsoloslara yapılan tören yeterince debdebeli bulunmadığı için edilen protestolar: YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 5 ve 12), 8 §, 12 N 1303 (1886). 1892 Şubat ve Mayıs'da benzer durum için bkz Spagnola, 187. Patriklere yapılan bazı baskılar için bkz aşağıda VIII. Bölüm.

⁶³ Pek çok belge var. Örnek olarak bkz: YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 49-50, 78-80), 29 L 1305 (8 VII 888), 21 § 308 (I IV 891); defter 2 (s 27-29, 33, 41), 15 Teşrin-i evvel 1303 (1887), 29 L 305, 22 Şubat 303 (888); YEE: 35/429/122/104, varak 132, 10 Ca 309 (XII 891).

⁶⁴ Bkz Bölüm V, 25 ve 27-30. notlar.

⁶⁵ Bölüm VII, 30-33. notlar.

⁶⁶ Vasa Paşa zamanı için bakz, YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 1-2, 47-48), 7 L 300 (VIII 883), 19 § ve 21 B 305 (IV 888); defter 2 (s 10-11, 14), 4 N 301 (VI 884), 4 § 302 (V 885); YEE: 35/429/122/104, varak 75, 30 B 305 (IV 88); Hüseyin Rıza Paşa, YEE: 14/244/126/7. Daha öncesi için bkz Rustum, 141-145.

IV - DEVLETİN LÜBNAN SİYASETİ

67 YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s. 13), 26 N 1303 (VI 886).
Ayrıca bkz defter 1 (s. 46), 10 Ca 1305 (I 88).

68 İsmail Hakkı, 603.

69 YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s. 49-50), 29 L 1305 (VII 888).
Ayrıca bkz, defter 1 (s. 13, 15-16, 46), 26 N 1303 (VI 886), 24 Za 1303 (VIII 886), 10 Ca 1305 (23 I 888).

70 Bkz İsmail Hakkı, 600-616, ve aşağıda VI. Bölüm.

71 Vasa Paşa hakkında pek çok mahzar düzenlenmiştir. Bunlarda özellikle memurların suistimalinden ya da mutasarrıfın haksız yere adam tutuklaması ve seçimlerde usulsüzlük yapması gibi hususlardan şikayet edilmektedir. Mahzarların en çoğu YEE: 35/429/122/104 numaralı klasördedir. Vasa'nın savunmaları ise YEE: 35/439/122/105 numaraya kayıtlı iki büyük defterde kayıtlıdır. Aynı dosyalar içinde Vasa Paşa hakkında çeşitli çevrelerin olumlu görüşlerini yansıtan belgeler de mevcuttur. Paşa'nın yabancı konsolosların her hangi birisiyle bir diğerine karşı ittifak kurmaktan dikkatle kaçındığına dair ise bakınız, Hüseyin Rıza Paşa'nın gönderdiği layiha: YEE: 14/244/126/7, 8 § 1305 (IV 1888), 2. layiha; ayrıca, YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s. 55-57) ve defter 2 (s. 35vd), 7 R ve 21 R 306 (XII 1888); YEE: 35/429/122/104, varak 99, 125, 126 ve 132, 23 Haz. 306 (VII 890), 12 S 309 (IX 891), 25 S 309 (IX 891), 10 Ca 309 (XII 891).

72 Asgy, varak 97, 130, 132, 7 Haz 307 (891), 31 Teş. ev 307 (891), 10 Ca 309, ve YEE: 35/439/122/105, defter 1 (62), 8 Z 306 (VIII 889).

73 GG 1013, s. 90, 20 Haz 1308'e cevap 1 Temmuz 1308.

74 GG 1013: s. 94, Fransa ve İngiltere sefirleri tarafından dermeyân olunan mütalaayı hâvi varaka tercümesi, 18 VII 892; Spagnola, 189 ve 191-2.

75 GG 1013: s. 92, 94, 102, 105-106.

IV - DEVLETİN LÜBNAN SİYASETİ

76 GG 1013: s 92-93, 1 Temmuz 1308 (1892).

77 YEE: 31/27-8/27/79, 16 M 1310 (VIII 1892). Beyrut valisinin benzer telkinleri için bkz GG 1013: s 102-103.

78 Bkz VIII. ve VI. Bölümler.

79 GG 1014: 16 B 1283 (25 XI 1866).

80 Dürzîlerin gidiş-gelişleri Suriye ile Cebel-i Lübnan idareleri arasında sürekli bir tedirginlik konusuydu. Bkz: YEE: 35/2332/43 /110, 25 L 304 (VII 1887) ve 22 M 305 (X 887); YEE: 35/429/122/104, varak 70, 97, 17 M 305 (X 887), 19 Haz 1306 (1 VII 890); YEE: 35/439/122/105, deter 1 (s 77-78), 20 Za 1307 (VII 890). Kimin Cebel-i olduğunun nasıl saptandığını belirten yazılar için bkz asgy, defter 2 (s 20), 28 ş 1303 (V 886), ve YEE: 35/429/122/104, 18 R 303 (I 886). Beyrut'a gidiş-gelişler için bkz bir sonraki not.

81 GG 1016: 7, 14, 17, 27 Kânun-ı evvel, 18 kâ. sâni 1308 (XII 892 - I 893) ve 14 Temmuz, 17 Ağustos, 21 Kânun-ı evvel 1309 (1893).

82 GG 1019: 6 ş 326 (IX 1908), ve 11 S 1330 (I 1912).

83 GG 1016: 12 M 1312 (VII 1894).

84 GG 1013: s 147-150, 26 M, 2 S, 14 Ra, 20 Ra 1311 (VIII - IX 1895); alıntılar 14 Ra 1311'den. Ayrıca GG 1016, aynı aylarda çeşitli yazılar, ve bütün yazışmaların asıllarının muhafaza edildiği BEO - MTZ - CL, 2/82 (1310-1311).

85 Akarlı, "Problems", 136; Abdulhamid döneminde Osmanlı dış siyasetinin genel dalgalanmaları ve manevra alanları için bkz sh 23-76.

86 Beyrut limanının imtiyazı ilkin Osmanlı tabaalı bir Beyrutluya verilmişti: İRADE - Meclis-i Mahsûs, 3848 (28 N 1304) (VI 1887) ve lefleri. Ayrıca bkz YEE: 18. kısım, Cevdet Paşa evrakı, çeşitli belgeler.

IV - DEVLETİN LÜBNAN SİYASETİ

- 87 Shorroock, 138-148; Spagnola, 196-202, 217. .
- 88 GG 1016: 19 Ca 1311 (XI 1893) ve 27 Za 1312 (VIII 1894).
- 89 YEE: 30/2199/51/78, 19 C 1320 (22 IX 1902).
- 90 Akarlı, "Problems", 65-76.
- 91 YEE: 30/2560/51/78, 26 Ra 322 (10 VI 1904) ve BEO-MTZ-CL 3/135.
- 92 Khuri, 55-59; BEO-MTZ-CL: 5/216; GG 1013: s 162, 12 Z 326 (XII 1908); Spagnola, 249-254.
- 93 GG 1019, 9 Haziran 1325 (VI 1909); BEO-MTZ-CL: 6/241; BEO-MTZ-CL: 6/254; GG 1019: 20 Z 327 (I 910), 3 R 328 (IV 910), 15 C 1327 (VI 910); bir sonraki bölümde 50-57. notlar; Spagnola, 257-259.

BÖLÜM V - İDARE MECLİSİ

- 1 GG 1013: sh. 163-168.
- 2 Rustum, 43, 167-8 ve BEO-MTZ-CL: 1/21, 16 Ca 323 (18 VII 1905).
- 3 Baaklini, 53.
- 4 Davud ve Franko paşalarla Meclis arasındaki ilişkiler için bkz Rustum, 40-150, özellikle, s 64-72, 76, 124-127. Ayrıca, Tarbeyn, 241-243. Baaklini (s 52-53), iyi bir tahlil getirmekle beraber bu dönemde Meclis'in önemini kesinlikle abartıyor. Yusuf Kerem olayı için IV Bölüm'de 13-17. notlara bkz.
- 5 GG 1013: s 28, teyidi, s 35.
- 6 GG 1013: s 79 ; GG 1014: B 1292 - Ca 293 arasında. İdare Meclisi zabıtları için bkz Rustum, 191-200. (Ayrıca Tarbeyn, 343-349).

V - İDARE MECLİSİ

Bu buhranda bir kaç sene peş peşe ürünün kötü gitmesinin de rolü büyüktü.

⁷ YEE: 31/966/62/79, Suriye vilâyetinin ıslâhına dair Midhat Paşa'nın 10 B 1297 (17 VI 1880) tarihli lâyihasından.

⁸ Bkz, Akarlı, "Abdulhamid's Attempt". Ayrıca, Midhat Paşa'nın gözlemlerini Hamdi Paşa'nın ve Cevdet Paşa'nın YEE, 18. kısım içinde bulunan Suriye'yle ilgili layihalarıyla karşılaştırarak değerlendirmek gerek. Örneğin, bkz, YEE: 18/1604/3/40, 21 L 97 (25 IX 1880), Hamdi Paşa'nın layihası, ve YEE: 18/553-210/93/35, (tarihsiz, X - XI 1878 arası olmalı), Cevdet Paşa'nın layihası.

⁹ GG 1016: 17 Z 1299 (X 1882)

¹⁰ Rustum, 191.

¹¹ GG 1013: s 73-74, 20 Z 1293 (7 I 1877).

¹² Spagnola, 154.

¹³ Rustum, 174-5. Rustum bunu mutasarrıfın sert tabiatına bağlıyor.

¹⁴ YEE: 35/439/122/105, defter 1, (s 23-24), 25 B 1304 (IV 1887).

¹⁵ Spagnola, 165-6 ve Tarbeyn, 339-349, özellikle 345-6.

¹⁶ Spagnola, 178.

¹⁷ Bkz, Bölüm VI.

¹⁸ YEE: 18/515/127/44, 3 kânûn-ı sâni 1298 (1883). Hariciye Arşivi 256/1, 27 Kânûn-ı evvel 1292 (8 I 1877).

¹⁹ YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 11-12), 7 C 1302 (III 885).

²⁰ Zahle kazası, Zahle şehrinden ibaret olduğu için burada, Davud Paşa zamanından beri, özel bir uygulamayla, 50 vergi mükellefi başına

V - İDARE MECLİSİ

bir delege seçilir, Zahle meclis azasını da bunlar seçerdi. Bkz, GG 1013, s 169, 1912 protokolunun 1. maddesinde yapılan açıklama.

²¹ YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 22-24, 34-35), 26 C 1304 (III 887), 25 B 304 (IV 887), 5 Za 1304 (VII 887); defter 2 (s 7-8), 9 Ca 1302 (II 1885). Ayrıca, Rustum, 168-171, seçimlerin İdare Meclisi'nde onaylanışına örnekler için, ve Tarbeyn, 24ln, seçimlere hakim olan hava için.

²² Spagnola, 194.

²³ YEE: 35/429/122/104, varak no. 54/1 ve 54/2, 13 L 1304 (VII 887) tarihli sadaret yazısıyla iletilen 1 III 1887 tarihli 300 imzalı 'arz-ı mahzar. Vasa Paşa, verdiği cevapta baskı yapmadığını söylemiyor; bkz: YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 33-36), 5 Za 304 (VII 1887). Ayrıca, GG 1013: s 93-94'e kayıtlı, 1200 imzalı telgraf-nâme, 5 Temmuz 1308 (1892) tarihli. Şeyhlerin keyfi azillerini önlemek için daha sonra alınan tedbirler için bkz, BEO-MTZ-CL: 4/159 (1321-1324) (1903-1906).

²⁴ İsmail Hakkı, s. 644 karşısındaki tablo.

²⁵ Somut örnekler için bkz, YEE: 35/439/122/105, defter 2 (s 13), 6 B 302 (IV 885), Metn'den Marunî azanın seçiminde Kilise ve Fransız Konsolosluğu'nun Marunî şeyhlerine yaptığı baskı; defter 1 (s 22-23), 11 B 1304 (IV 887) Zahle'den Rum Katolik azanın seçiminde yapılan benzer baskı; defter 1 (s 58-59), 2 Ş 306 (IV 889), Kure, Metn ve Kisrevan'da aynı şey. Ayrıca, Tarbeyn, 24ln.

²⁶ YEE: 35/429/122/104, varak 1, 12 Şubat 1299 (1884).

²⁷ YEE: 35/439/122/105, defter 2 (s 11-12), 7 C 302 (III 885). Ayrıca, aynı yer, defter 2 (s 7-8), 4 Şubat 300 (885), defter 2 (s 13), 6 B 302 (IV 885), defter 2 (s 19), 21 Z 302 (X 885) ve defter 1 (s 10), 21 Z 302 (X 885).

²⁸ Aynı yer, defter 1 (s 16), 7 Z 303 (IX 886).

V - İDARE MECLİSİ

29 Aynı yer, defter 1 (s 22), 26 C 304 (III 887), vurgular benim.

30 Bir önceki notta belirtilen belge ve defter 1 (s 22-23), 11 B 304 (IV 887). Spagnola eski üyenin Ken'an Zahir olduğunu söylüyor-
sa da (s 180), bu tarihte Ken'an'ın Zaviye nahiyesi müdürü olduğu
bellidir. (Bkz: YEE: 35/429/122/104, varak 54/2).

31 YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 23-36, 38-39), 25 B - 29 Z
1304; YEE: 35/429/122/104, varak 39-43, 49-50, 53-69 ve meifufları,
30 B 1304 - 8 M 1305 (12 Nisan - 14 Eylül 1303) (24 IV - 26 IX 1887).
Alıntılar.defter 1 (s 25-26), 9 § 1304 (2 V 1887)'den.

32 YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 42), Vasa, 19 Teşrin-i evvel
1303 tarihli telgrafıyla, 25 M 305 (14 X 1887) tarihli emirname-i sâ-
miye teşekkür ediyor.

33 Aynı yer, defter 2 (s 35) ve defter 1 (s 58-59), § 306 (IV 889).

34 Spagnola, 184.

35 YEE: 35/439/122/105, defter 2 (s 13), 6 B 302 (IV 885), Vasa'-
dan Dahiliye Nezaretine; defter 2 (s 19), 21 Z 302 (X 1885), Vasa'-
dan Mabeyn'e; defter 1 (s 10), 21 Z 302, Sadaret'e.

36 YEE: 35/429/122/104, varak 31 ve meifufları, 22 R 304 (I 887).

37 Vasa'nın desteklediği adaylara karşı bazı Dürzî ve Narunîlerin
ittifakını gösterir belgelere örnek olarak: YEE: 35/439/122/105,
defter 1 (s 9-10, 28-29, 31, 34-35), 21 Z 302 (X 885), 8 N 304 (V
887), 22 N 304 (VI 887), 5 Z 304 (VII 887); YEE: 35/2332/43/10,
30 M 305 (X 887) ve YEE: 35/429/122/104, varak 56/2, 5 Mayıs 303 (887)
tarihli 650 Dürzî tarafından imzalı mahzar. Vasa Paşa buna cevabın-
da (YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 36-38), 17 Za 304 (VIII 887), ne
zaman Marunî matranları kendisine karşı harekete geçseler, bazı
Dürzî ayanının da (Arslanların bir kolu) onlarla birlik olduğunu vur-
guluyor. Ortodoksların da bölündüklerine örnek olarak 30. notta be-
lirtilen belgeler içinde Zahle seçimiyle ilgili olanlara bakınız.

V - İDARE MECLİSİ

Yusuf Dibs, Mustafa Arslan ve bazı Ortodoksların birlikte toplantılar yaptıklarına dair belgeler de var; örneğin, YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 51-52), 12 Z 305 (VIII 888).

38 GG 1013: s 89, 91-93, 95-98, 17 Haziran - 31 Temmuz 1308 arasında Beyrut ve Cebel'le Bâb-ı Ali arasında karşılıklı telgrafnâmeler.

39 GG 1013, s 93-94, 5 Temmuz 308 (1892).

40 GG 1013, s 105-106, 15 VIII 1892.

41 GG 1013, s 111, 29 M 310 (VIII 1892). Ayrıca GG 1016, aynı tarih

42 BEO-MTZ-CL, 1/21, Yusuf Franko'nun 13 Şubat 1325 (1910) tarihli yazısı ve GG 1019'da 17 Şubat 1325 tarihiyle Bâb-ı Ali'nin buna cevabı. Ayrıca bkz, Spagnola, 194.

43 GG 1014: 9 C 292 ve YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 26-27), 23 Ş 304.

44 Fransızların dahi itiraz etmemesi anlamlıdır. Öyle sanıyoruz ki bu yalnızca bu aradaki Osmanlı-Fransız yakınlaşmasının eseri değildir. Fransızlar kendi hakimiyetleri altında olmayan, kişilik sahibi bir İdare Meclisi'nin gelişmesini istemedikleri de akla geliyor. Nitekim, manda yönetimi sırasında defaatle kendi arzularına muhalefet eden meclisleri dağıtmışlardır. (Baaklini, 59-82'ye bkz.)

45 Spagnola, 194.

46 BEO-MTZ-CL: 2/98 ve GG 1016: 17 Z 313 (V 1896).

47 Spagnola, 195.

48 Khuri, hatıratında Naum Paşa zamanındaki bu ilişkilerin özlü bir tablosunu çiziyor. Ayrıca bkz Khater, 154.

49 BEO-MTZ-CL: 1/21 içinde 1320-1324 yılları arasındaki yazışma.

V - İDARE MECLİSİ

Ayrıca, Spagnola, 224, 228, 230, 232, 259.

50 GG 1019: 17 Teşrin-i sâni 323 (1907) ve BEO-MTZ-CL: 1/21 içinde 1325-1326 evrakı.

51 Spagnola, 255.

52 BEO-MTZ-CL: 1/21, Receb 1326 (Ağustos 1908) yazışmaları.

53 GG 1019: 13 C - 18 N 1326 arasında çeşitli belgeler ve 4 Kânûn-ı sâni 1325 (1910) tarihli belge; BEO-MTZ-CL: 5/207 (1326-28). Bu aza Metn Maruni temsilcisi Şedid Akl'dı. Şûrâ-yı Devlet'e intikal ederek 1910 ocağına kadar süren davası bu tarihte çıkan umumî ayla beraber düştü. Ayanın ittifakı için bkz GG 1019: 31 Ağustos 1324 (1908). Ayrıca, mutasarrıfın Canbulat-Arslan çekişmesinden yararlanarak kendisine destek bulma çabası için bkz aynı yer: 13 L 1324 (XI 908), fakat Canbulatlarla Arslanların bilakis uzlaşmaya gittiklerine dair bkz Spagnola, 263.

54 BEO-MTZ-CL: 1/21, kânûn-ı sâni - şubat 1325 evrakı. Alıntı 13 Şubat tarihli belgeden. Bâb-ı Alf'nin kesin cevabı için bkz GG 1019: 17 Şubat 1325.

55 GG 1019: 8 Mayıs - 10 Haziran 326 (1910) ve BEO-MTZ-CL: 6/233-1 ve 6/233-2.

56 GG 1019: 21 C 328 - 16 L 328 (29 VI - 20 X 1910) ve BEO-MTZ-CL: 6/251 (1328-1330). Reis vekili Emir Kabalan Abi-l-Lama' 18 VI 1912'de beraat ve şûrâ-yı Devlet kararıyla görevine iade olundu.

57 BEO-MTZ-CL: 5/200, 6/229, 6/230; GG 1019: çeşitli yerler. Bâb-ı Alf'nin 23 S 329 (23 II 1911) tarihli yazısı için de GG 1019'a bakınız.

58 Spagnola, 280-283.

59 GG 1013: s 166 vd., 10 XII 1912 protokolünün 1.-3. maddeleri.

V - İDARE MECLİSİ / VI - MALİ İŞLER

60 Manda yönetimi altındaki gelişmeler için bkz Baaklini, 59-82.

BÖLÜM VI - MALİ İŞLER

¹ Tarih-i Lûtfî, cilt VIII, s. 45n.

² Spagnola, 63-64. Şuf'ta dirhem başına 12 kuruş, Kuzey Lübnan'da 11 kuruş, Metn'de 7 kuruş vergi ödeniyordu. (Dirhem: yerel arazi ölçüm birimi). Oysa Şekip Efendi nizamnamesinin başlıca hedeflerinden biri, vergi yükünün adilane dağılımı idi; bunun için ayrıntılı hükümler getirmişti. Bkz GG 1013: s 9-21 ve yukarıda II. Bölüm.

³ GG 1014: 13 R 1287 (VII 1870).

⁴ GG 1013: s 28. Ayrıca, Noradounghian, III, 149-150.

⁵ Protokollar ve nizamname için bkz GG 1013.

⁶ İsmail Hakkı, 643. İdare Meclisi zabtı için bkz Rustum, 131-132; ilk iradesi için bkz İRADE-Dahiliye-32083, 6 Ra 1278 (12 XI 1861).

⁷ İsmail Hakkı, 625.

⁸ İsmail Hakkı, 625-6; Rustum, 131-132. 1 dirhem 2400 kuruşluk, 1 kîratın da 100 kuruşluk vergilendirilebilir değere tekabül ettiği kabul ediliyordu. Buna göre, Cebel'de yaklaşık 300 milyon kuruşluk toplam vergilendirilebilir arazi değeri bulunuyordu. Arazî ölçümünün iradesi için bkz İRADE - Dahiliye - 32083, 6 Ra 1278.

⁹ Sadaretin yazısı, YEE: 35/429/122/104, varak 80, 29 S 306 (XI 888). Vasa Paşa'nın sadarete cevapları; YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 55-57), 7 R 306 ve 21 R 306 (XII 888). Aynı konuda Mabeyn'e gönderdiği yazılar için bkz defter 2 (s 35vd). Vergi dağılımındaki adaletsizlikler hakkında başka yabancı gözlemler için bkz Spagnola,

VI - MALİ İŞLER

172. Ayrıca 1912 protokoluna hazırlık niteliğinde yabancı devletlerle yapılan yazışmalarda da bu konu yer aldı. Bkz, GG 1013:s 165-9.

¹⁰ İsmail Hakkı, 625.

¹¹ GG 1013: s 46, 15 Ca 284 (IX 867); s 58-59, 26 Ş ve 14 L 288 (XI, XII 871); s 67vd, 19 Ca 1290 (VII 873); s 154, 23 Za 290 (I 874); s 70vd, 14 S 1291 (IV 874); s 72, 2 M 292 (II 875); s 157-8, 27 V 1876; s 162, 13 R 322 (VI 1904); YEE: 35/429/122/104, varak 22, 16 Temmuz 302 (886); GG 1016: 8 Za 303 (VIII 886); GG 1014, çeşitli yazılar; BEO-MTZ-CL: 1/22 (1301-1303). Ayrıca, AYNİYAT-No 866: 3 S 294 (II 877). Tarbeyn, s 264-270, 292-301, 341-342'de Meclis zabıtlarından ve Fransız konsolosluğu kayıtlarından verilen alıntılar, Muhsara olayının vergi yükünü artırmak için bir başlangıç sayılmasından ötürü büyütüldüğünü gösteriyor.

¹² Tarbeyn, 382; İsmail Hakkı, 624.

¹³ İsmail Hakkı, 626.

¹⁴ GG 1014: gurre-i Ra 287 (VI 870), 27 B 287 (X 870), 25 N 88 (XII 871); Rustum, 133-135. Bu çalışmaların sonucunda ortaya çıkan uygulamayı ve bunda zamanla olan değişiklikleri bu kaynaklar ve İsmail Hakkı'nın verdiği bilgilere(s 626-629) dayanarak aşağıda özetledik.

¹⁵ 1283 için Rustum, s 129; 1298 için BEO-MTZ-CL: 1/10 içinde mahfuz Cebel bütçesi; 1329 için İsmail Hakkı, s 629.

¹⁶ GG 1014: 10 B 284 (XI 867); Rustum, 83-84, 128.

¹⁷ Rustum, 129.

¹⁸ GG 1014: 23 R 286 (VIII 869); GG 1013: 7 Ra 287 (VI 870); GG 1014: 26 Ş 288 (XI 871); YEE: 18/527/13/31: 17 N 288 (XII 871).

¹⁹ Köprü, yol ve karakol yapımı için bkz GG 1013: s 76-77 ve

VI - MALİ İŞLER

79-80'de verilen belge tarihleri ve özet bilgiler. Ayrıntılı bilgi GG 1014'te bu tarihlerin karşısında ve başka yazışmalarda mevcut. Franko döneminde kolluk kuvvetlerinin teşkilatlandırılması için bkz Rustum, 117-122.

²⁰ Rustum, 133; GG 1014: 27 L 1288 (10 I 872).

²¹ GG 1013: s 78-79, 9 S 291 (III 874). Maliye Nezaretinin kabul ettiği bütçe altı milyon küsur kuruştur. Cebel'in kendi gelirleri dört milyon kuruş civarında olduğuna göre karşılanması kabullenilen açık iki milyon kuruşa yaklaşık olmalıydı. Mektepler için bu belgeye ilaveten bkz GG 1014: çeşitli yerler. Sanayi mektebi için ayrıca bkz AYNİYAT - No 866: 4 Z 292 ve 1 R 293 (I ve IV 876). Franko Paşa zamanı için bkz, Rustum, 144-5.

²² GG 1016: 22 Ş 299 (VII 882), 17 Z 299 (X 882), 29 R 301 (II 884); YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 8), 29 R 301, ve BEO-MTZ-CL: 1/10. Vergi bakayası için Rustum, 191-200.

²³ GG 1014: 13 R 287 (VII 870); GG 1013: s 74vd, 28 Ca 294 (VI 877).

²⁴ Rustum, s 197-8'de Rüstem Paşa'yla İdare Meclisi arasındaki yazışma; Tarbeyn, 341-6. Khuri, hatıratında Osmanlıların Cebel'e bir kuruş bile yardım etmediklerini söylerken büyük bir yanlışlığa düşüyor (s 28-9).

²⁵ 1283'te 383 263 kuruş, 1298'de 365475 kuruş, 1329'da 455 619 kuruş. (Not 15'te belirtilen kaynaklardan).

²⁶ YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 8), 10 R 301 (II 884); defter 2 (s 22-23), 12 C 304 (III 887).

²⁷ İsmail Hakkı, 629. Ayrıca bkz Rustum, 130.

²⁸ GG 1014: 3 C 287 (IX 870), 13 R 287 (VII 870) ile beraber.

VI - MALİ İŞLER

29 1329 rakamları, İsmail Hakkı, 629-635.

30 İRADE - Maliye - No 4: 8 Z 1313; GG 1016: 17 Z 313 (V 896); BEO-MTZ-CL: 2/98.

31 İsmail Hakkı, 630-631.

32 İRADE - Meclis-i Mahsûs: 9 N 1308, imtiyazın ilkin Beyrutlu Behim Efendi'ye verildiğini göstermekle beraber bkz Shorroch, 139-40.

33 Cebel'in yolları, mutasarrıfların yollara verdiği önem, yapımda ve bakım-onarımda karşılaşılan güçlükler ve getirilen çözümler için bkz İsmail Hakkı, 600-616.

34 YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 13), 26 N 303 (VI 886); YEE: 35/2332/43/110, Suriye vilayetine, 25 L 304 (VII 887).

35 İsmail Hakkı, 602, 604-5, 633-634.

36 GG 1016: 17 Z 313 (V 896); İsmail Hakkı, 230-232. Spagnola (s 237-8), Yusuf Franko'nun İdare Meclisi'nin ihalelerde yolsuzluk yaptığını ileri sürerek ağnam ve araba rüsumu gelirlerinin yönetimine müdahale ettiğini ve bunları yol işleri yerine memur maaşlarının yükseltilmesinde kullandığını söylüyor.

37 Khuri, 42-43; İsmail Hakkı, 630-631.

38 İsmail Hakkı, 630-632.

39 GG 1013: s 53, 55, 79, 75-76, 158-9, 20 Ca 286 (VIII 869), 21 B 287 (X 870), 19 C 1293 (VII 876), 1 B 294 (VII 877), 16 Teşrin-i sâni 322 (XI 1906); GG 1014: 13 B 292 (VIII 875), 25 Ca 293 (VI 876); BEO-MTZ-CL: 3/124 (1320 h) ve 6/254 (1328 h); Tarbeyn, 339-349.

40 GG 1014, 13 B 1292 (VIII 875).

VI- MALİ İŞLER

41 GG 1014: 25 Ca 1293.

42 YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 9), 3 L 301 (VII 884). Aslında bu konuda ilk girişimin Franko Paşa zamanında yapıldığı anlaşıyor. Bkz, Rustum, 131.

43 YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 11), 6 Safer 302 (XI 885).

44 YEE: 35/429/122/104, varak 31/1-4. Sadarettin mutasarrıflığa yazı ve melfufu, 22 R 304 (I 887), ve varak 32/2, Hariciye Nezaretinden Vasa'ya, 19 II 1887. Ayrıca GG 1016, 22 R 304.

45 YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 68-9, 21-2), 28 C 304 (II 887) ve 6 C 304 (III 887); defter 2 (s 31-2), 26 C 304 (III 887).

46 Spagnola, 238; Shorrocks, 148.

47 İsmail Hakkı, 630-632. "İşyeri bina resmi" dediğimiz ve bir işletme vergisi niteliğinde olan bu vergiye Arapçada "rusûm al-mugâliq al-mustacadda" (المغاليق المستجدة) deniyordu. Bu tabiri çözemedik; Türkçe belgelerde de karşılığını bulamadık.

48 BEO-MTZ-CL: 1/17 (1300-1322 hicri), GG 1019: 8 § 327 (VIII 1909) ve 27 § 327 (IX 1909). Cebel'de ayrı ve senede en az 100 000 kuruş getirecek bir tuz tekeli kurma girişimleri yine bu gerekçeyle fakat esas Düyun-ı Umûmiye'nin muhalefetiyle akim kaldı.

49 İsmail Hakkı, 630-633.

50 BEO-MTZ-CL: 6/77-1, 6/77-2, 6/77-3, 6/77-4 (1310-1332 hicri), 6/239 (1328 hicri), 3/129 (1321 hicri); GG 1013: s 151-153; İsmail Hakkı, 630-631. Spagnola (s 198), Tütün Rejisi ve Tombakı Şirketi ile yapılan anlaşmaları bir birine karıştırmakla beraber işin diplomatik yönü hakkında yararlı bilgi veriyor. Ayrıca bkz, GG 1016: 22 B 299 ve 21 Şaban 299.

VI - MALİ İŞLER

51 İsmail Hakkı, 629-634.

52 Bilebildiğimiz kadarıyla bu konudaki en önemli çalışma Elia Safa'ya aiddir: L'émigration libanaise, Beyrut, 1960.

53 Bu konuda pek çok belge var: BEO-MTZ-CL: 1/37, 3/114-1,2,3, 3/124, 3/132, 6/254 (1304 - 1328 hicri, 1886-1910 miladi seneleri kapsıyorlar); YEE: 35/429/122/104, varak 104, 19 Mart 307 (1891); GG 1016: 14 C ve 17 L 310, 9 Ca 1312, 5-12 Teşrin-i sani 310 ve başka çeşitli belgeler; GG 1019: 8 Ra 326 ve başka belgeler; GG 1011: 7 L 1321. Ayrıca Yıldız Esas Evrakı içinde Osmanlı Devleti'nin Washington sefirinin yazılarına ve Hariciye Arşivi içindeki belge-
re bakılabilir. Prof. Kemal Karpat, Osmanlı Devleti'nde nüfus hare-
ketleri konulu geniş kapsamlı çalışmasında bu belgeleri kullanmakta-
dır ve eserini yakında yayınlayacaktır.

54 Spagnola, 241 n8.

55 Akarlı, "Abdulhamid II's Islamic Policy in the Arab Provinces," Türk-Arab İlişkileri, Ankara, 1979, s 44-60, ve "Abdulhamid's Attempt to Integrate Arabs into the Ottoman System".

56 İsmail Hakkı, 628-629; BEO-MTZ-CL: 6/254; GG 1019: 8 Ra 326 (IV 1908).

57 İsmail Hakkı, 628-629; Spagnola, 195. Fakat Spagnola'nın Na-
um Paşa'dan önce mahkeme resmi alınmadığı hakkında söyledikleri doğ-
ru değildir. Ayrıca, 15. notta belirtilen bütçeleri karşılaştıran.

BÖLÜM VII - ADLİ DÜZEN

¹ Osmanlı adalet düzenindeki değişim için bkz 100. Yılında Tanzimat, İstanbul, 1941, s 99-232, Okandan, Hıfzı Veldet, Belgesay ve Taner'in yazıları.

² GG 1013: s 166.

³ Komşu sancaklarla suçlu takibi konusunda zaman zaman anlaşmazlıklar çıkmış, ayrıca mahkeme kayıtlarının tutulmasında merkezi sistemden bazı farklar ortaya çıkmıştır. Ama bu gibi sorunlar talf kalmış, nizamname hükümlerinden sapılmamıştır, ya da bir yorum zorluğu doğmamıştır.

⁴ 1861 Nizamnamesi, madde 7 ve madde 11. Ayrıca, sulh şeyhleri 200 kuruşa kadar değil 500 kuruşa kadar olan davalara bakacaklardı.

⁵ Spagnola, 85. Davud Paşa, Cermen hukuku üstüne yaptığı çalışmalarla Yena Üniversitesi'nden Hukuk Doktoru ünvanı almış bir kimseydi. (Tarbeyn, 15).

⁶ YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 2-3), 26 M 301 (XI 883).

⁷ GG 1013: s 57, 27 S 288 (V 871). Ayrıca bir önceki notta belirtilen belge.

⁸ Sadaretin izni, 7 S 292 tarihli ve 18 sayılı; YEE: 35/439/122/105, defter 2 (s 14-18), Vasa'dan Dahiliye Nezaretine gönderilen 4 Ş 302 (V 1885) tarihli yazıda atıfta bulunuluyor.

⁹ Bu tip sorunlara örnek olarak bkz GG 1013: s 53-54, 10 N 286.

¹⁰ YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 2-3), 26 M 301 (XI 883) ve

VII - ADLİ DÜZEN

defter 2 (s 14-18), 4 § 302 (V 885). Davud Paşa zamanında bîdayet hakimlerine "kadı", yardımcılarına "nâib" deniyordu. Rüstem Paşa zamanında ise hakimlere "nâib", yardımcılarına "mu'âvin" dendi.

¹¹ YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 2-3), 26 M 301 (XI 883), alıntı bundan. Ayrıca bkz, defter 2 (s 2-3), 26 R 1301 (II 884), Vasa'dan Mabeyn'e hususî; YEE: 18/527/13/31, (IIc), 20 Ra 301; YEE: 35/429/122/104, varak 119, 26 R 301 (II 884), Vasa'dan Mabeyn'e.

¹² Bir önceki notta belirtilen belgelere ilaveten, YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 1-2), 7 L 300 (VIII 883), 25 Za 300 (IX 883); defter 1 (s 5), 26 M 301 (XI 83), Sadaret'e hususî; defter 2 (s 14-18), 4 § 302 (V 885); YEE: 35/429/122/104, varak 1, 26 R 301 (II 884), Dahiliye Nezareti'nden Vasa'ya. Bir konuya dikkati çekmek gerekiyor. Vasa Paşa'nın getirdiği usulun temel mantığına göre, her yerde her hangi bir mezhepten en çok bir reis veya aza bulunması gerekiyordu. Ancak, Vasa Paşa, Marunîlerin büyük çoğunlukta olduğu Kisrevan ve Dayr al-Kamar'da birer Marunî reisin yanı sıra yine Marunîlerden birer de aza bulundurmaya uygun gördü. Oysa ilkinde bir Rum Ortodoks, ikincisinde bir Musevî aza bulunması gerekirdi. (Bkz Tablo I ve II). Paşa'nın bu davranışı muhakkak ki getirdiği usule Marunîlerin fazla tepki göstermesini önlemek kaygısından kaynaklanıyordu. Fakat bir süre sonra, Rum Ortodoks cemaati Kisrevan'da azalık istedi. Vasa Paşa uzun süre bu isteği duymazlıktan geldiyse de 1891'de Bâb-ı Ali'nin emriyle yerine getirmek zorunda kaldı. Bkz, YEE: 35/429/122/104, varak 103, 21 § 308 (Sadaret'ten Vasa'ya) ve YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 83), 18 L 308 (Vasa'nın cevabı).

¹³ GG 1016: 2 M 301.

¹⁴ YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 2-3 ve 5), 26 M 1301 (XI 883), Vasa'dan Sadaret'e iki ayrı yazı; YEE: 18/527/13/31, (IIc), 20 Ra 301 (I 884). Ayrıca, 12. notun başında belirtilen öteki kaynaklar. Tanzimat Dairesi'nin eski görüşünde ısrar ettiğine dair bkz, YEE: 35/439/122/105, defter 2 (s 14-18), 4 § 302 ve BEO-MTZ-CL: 1/10 içinde 20 Ca 302 (II 1885) tarihli Şûrâ-yı Devlet yazısı. Paşa'nın deve vekilliği aleyhinde ileri sürdüğü ilginç noktalardan

VII - ADLİ DÜZEN

biri de şu idi: Cebel'de sekiz bidayet mahkemesi, bir de baş mahkeme vardı. Bunların hepsine dava vekili seçilecek olsa, altışardan elli dört kişi ederdi. İdare Meclisi'ndeki on iki üye de eklenince, bu, köy sulh şeyhlerinden sarfı nazar, seçim yoluyla memuriyete gelmiş altmış altı adam demek olurdu. Bunların aylıklarını Cebel sandığının karşılayamayacağı bir yana, kendilerini bir "Parlamento" hükmünde göreceklerinden, Cebel'in idaresi büsbütün karışık ve müşkil bir hale girerdi.

¹⁵ 1875'teki değişiklik için bkz, AYNİYAT - No 866, 7 S 292 (III 1875) ve Vasa Paşa'nın daha sonraki açıklamaları: YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 2-3), 26 M 301 (XI 883) ve YEE: 18/527/13/31, (IIc), 20 Ra 301 (I 84). Ayrıca aşağıda 17. notta değinilen belgeler. AYNİYAT - No 866 (1 M 284 - 3 S 294) (V 1867 - II 1877) içindeki belgelerin büyük bir kısmı ceza davalarıyla ilgili ve Cebel baş mahkemesinin nasıl işlediği hakkında fikir verici nitelikte. İstanbul'a yansıyan başka davalara örnek olarak GG 1014: 23 C 290 ve 1 Ca 294'e bakılabilir. 27 C 296 / 5 Haz. 295 (1879) tarihli Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilâtı Kanûn-ı Muvakkatı için bkz Düstûr, 1. tertib, 4. cilt, s 235-250. Bu kanunun ve ilgili mevzuatın yetersizlikleri için bkz Hıfzı Veldet, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat," Tanzimat, s 202-205.

¹⁶ YEE: 35/439/122/105, defter 1. (s 1-3) 7 L ve 25 Za 300 (VIII ve IX 883), 26 M 301 (XI 883); YEE: 18/527/13/31, (IIc), 20 Ra 301 (I 884); YEE: 35/429/122/104, varak 119, 26 R 301 (II 884). 10 R 1278 (1861) tarihli Usûl-ı Muhâkeme-i Ticâret Nizâmnamesi, 2 B 1296 (1879) tarihli Usûl-ı Muhâkeme-i Hukûkiyye Kanûn-ı Muvakkatı (Düstûr, 1. tertib 4. cilt, s 251-318) ile yürürlükten kaldırılmıştı. Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâiyye Kanûn-ı Muvakkatı, (5 B 1296 tarihli), için bkz, agsy, s 131-224.

¹⁷ YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 2-3 ve 7), 26 M 301 (XI 883) ve 26 S 301 (XII 883); defter 2 (s 14-18), 4 Ş 302 (V 885). Fakat, AYNİYAT - No 866'ya kayıtlı 27 Za 292 (XII 1875) tarihli, Sadaretten yazılmış ve şûrâ-yı Devlet görüşünü yansıtan bir belgede, belli bir meblağın üstündeki hukuk davalarının temyiz olunabileceğinden bahs

VII - ADLİ DÜZEN

ediliyor. Maamafih, gerek bu yazıdan, gerekse Vasa Paşa'nın yazılarından bu konunun karışıklığının yalnız Cebel mahkemelerinin özel durumundan değil Osmanlı mevzuatının o sıralardaki genel karışıklığından kaynaklandığı anlaşıyor.

¹⁸ Yukarıda 12. notta belirtilen belgelere bakınız. 1300 (1884) malî senesinde adli harcamalarda 72 000 kuruş tasarruf edilmişti. (YEE: 35/439/122/105, defter 2 (s 14-18), 4 ş 302 (V 885)). (Bu tasarrufun yaklaşık 30 000 kuruş olacağını tahmin eden, defter 1 (s 2-3)'deki yazıyla (26 M 301) karşılaştırın.)

¹⁹ YEE: 35/429/122/104, varak 119, 26 R 301 (II 884). Ayrıca, YEE: 35/439/122/105, defter 2 (s 14-18), 4 ş 302 ve defter 1 (s 14-18), 9 Za 303 (VIII 886).

²⁰ YEE: 35/439/122/105, defter 2 (s 22-23), 12 C 304 (III 887). Ayrıca, Spagnola, 177-8.

²¹ Mutasarrıflığın 27 L 302 (VIII 885) tarihli başvurusuna cevaben Sadaretin 13 N 303 (VI 886) tarihli yazısı: YEE: 35/439/122/105, defter 2 (s 22-23), 12 C 304 (III 887)'de atıfta bulunuluyor.

²² Bir önceki notta belirtilen 12 C 304 tarihli belge.

²³ GG 1013: s 105 vd.

²⁴ GG 1013: s 111-112, 29 M 310 (VIII 892).

²⁵ GG 1013'te 1907 ve 1912 protokollarına bakınız.

²⁶ Salibi, 178. 11 VII 1915'te bütün protokollar ahkâmının lağvından sonra, Cebel mahkemelerinin şeklini de aynen mer'î Osmanlı mevzuatına uydurmak için gayret sarfedildi. Sadece, Matn, Kisrevan ve Batrun bidayet mahkemelerine birer sulh hakimi tayin olunabildi. İstinaf Divanı yeniden düzenlenmek istendi ama sonuç bir türlü alınmadı, kurulu düzen değişmedi. İsmail Hakkı'nın yönetiminde hazırlanan kitapta bu çabaları anlatan İbrahim al-Asvad, gösterilen direnci

VII - ADLİ DÜZEN

Lübnan'ın gelişmesine engel sayıyordu. (İsmail Hakkı, 641-642).

27 Muzaffer Paşa'nın sulh şeyhi seçimlerinin daha demokratikleşmesi yönünde aldığı tedbirlerin bu sorumluluğu artırdığını düşünmek mümkündür. Bkz, V. Bölüm.

28 Bkz, 1. notta belirtilen yazılar ve S. Shaw ve E. Shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, 2 cilt, Cambridge, 1977, cilt 1, s 246-249. Mevzuattan kaynaklanan sorunları ve bunların halli için İstanbul'un gösterdiği gayreti Cebel'le ilgili belgelerde de izlemek kabildir. Örneğin, bkz, GG 1016 ve GG 1019'daki çeşitli yazılar.

29 YEE: 14/244/126/7, Hüseyin Rıza Paşa'nın 2 nolu layihası, 8 ş 1305 (19 IV 1888).

30 YEE: 18/417/3/40, (V. gömlek), 9 M 300 (XI 882), Hamdi Paşa.

31 Not 29'da belirtilen layiha.

32 Hamdi Paşa'nın not 30'da belirtilen layihası. Vasa Paşa'nın aynı doğrultudaki gözlem ve değerlendirmeleri için bkz, YEE: 35/429/122/104, varak 119, 26 R 301; YEE: 18/527/13/31, (IIc), 20 Ra 301; YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 2-3), 26 M 301; defter 2 (s 2-3), 26 R 301.

33 YEE: 35/439/122/105, defter 2 (s 9), 7 ş 301 (VI 884) ve özel memuriyetle Beyrut'a gönderilmiş olan Hüseyin Rıza Paşa'nın 29. notta belirtilen layihası. Ancak, Vasa Paşa'nın son zamanlarda, Marunî Kilisesi'nin baskısı altında bazı hakimleri yeniden Kilise'nin desteklediği kimselerden tayin etmiş olduğunu düşündüren bir belge var: GG 1013: s 93-94, 5 Temmuz 1308 tarihli, Bab-ı Ali'ye gönderilen 1200 imzalı telgraf.

34 Bkz, Bölüm V, not 33.

35 GG 1013: s 93-94, 5 Temmuz 1308 tarihli telgrafnâme. Söz ko-

VII - ADLİ DÜZEN

nusu nizamlardan maksad, 1881'de çıkartılarak sonra çeşitli değişikliklere uğramış olan Memûrîn-i Mülkiyye kararnâmesi (Findley, 273, ve 395 n154) ile 1879'da çıkartılan Mehâkım-i Nizâmiyyenin Teşkilâtı Kanunu'nun ilgili hükümleri (Düstûr, tertib 1, cilt 4, s 235-250) olsa gerektir.

³⁶ M. Belgesay, "Tanzimat ve Adliye Teşkilatı," Tanzimat, s 216.

³⁷ GG 1013: s 105, protokolun 3. maddesi.

³⁸ GG 1013: s 111-112. Ayrıca GG 1016: 29 M 310.

³⁹ Bkz, GG 1016: hicri 1310 senesine dair belgeler, çeşitli. Örnek: 18 B 1310 (II 1893), Kisrevan, Batrun, Cezzin hakimlerinden şikayet; 7 Z 1310 (VI 1893), mahkemelerin iyi işlemediğinden şikayet.

⁴⁰ Spagnola, 193. Yapılan itirazları Naum Paşa kendisine öyle bir talimat verilmediği şeklinde cevaplandırdı.

⁴¹ Spagnola, 228.

⁴² GG 1016: Mutasarrıfın 15 Mart 1319 tarihli yazısına Sadaretin 22 Mart 1319 (IV 1903) tarihli cevabı.

⁴³ Spagnola, 228.

⁴⁴ GG 1016, mutasarrıfın 27 R 1323 (VII 1905) tarihli yazısına sadaretin 16 Za 1323 (I 1906) tarihli cevabı. Mutasarrıfın yazısı ile şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ zabıtları için bkz, BEO-MTZ-CL: 1/21.

⁴⁵ GG 1019: 6 Haziran 1327 (1911). Ayrıca GG 1019: 17 Mayıs 1325 (1909). Şikayet konusu olaylardan biri, mutasarrıfın Metn kazası sulh şeyhlerinden birini azl etmesiydi. İdare Meclisi azli tanımadı. Durum İstanbul'a intikal etti. Bab-ı Ali, meseleyi bir daha görüşülmek üzere Meclis'e iade etti, yani Meclis'i aşmayarak son kararı yine ona bıraktı. (GG 1019: 11 Kânun-ı sâni 1324 (1909).

VII - ADLİ DÜZEN / VIII - İDARE - AYAN - KİLİSE

⁴⁶ Hakim teminatının niçin gerekli olduğuna dair yetkili bir Osmanlının, Ahmed Cevdet Paşa'nın görüşleri için bkz, evâil-i 1289 (1872) tarihli layıhası: Târih-i Osmâni Encümeni Mecmû'ası, 8. sene (Haziran 1333), no 44, s 102-103. Alınan tedbirler için bkz, Belge-say, "Tanzimat", Tanzimat, s 215-219. Olumlu sonuçlar için bkz, Shaw ve Shaw, 246-249.

BÖLÜM VIII - İDARİ GÖREVLER - AYAN - KİLİSE

¹ 1861 nizamnamesine göre mutasarrıflık altı kazaya bölünmüştü. 1864'te kuzeydeki büyük kaza, Batrun ve Kisrevan diye ikiye ayrıldı.

² GG 1016: 4 L 322 (XII 904). Ancak, Gökbilgin'in İslam Ansiklopedisi'ndeki "Lübnan" maddesinde belirttiği belgelerden Dürzîlerin ilk başlarda bazı itirazları olduğu anlaşıyor. Dürzî kaymakam yönetiminde olması kararlaştırılan Şuf kazası içinde Dayr al-Kamar müdürlüğü doğrudan mutasarrıflığa bağlıydı ve ayrı, Marunî bir müdürü vardı. Dürzîler de başka yerlerde benzer düzenlemeler istediler. Fakat mülkî teşkilat ana hatlarıyla aynı kaldı. 1912'de Dayr al-Kamar'ın Zahle gibi ayrı bir kaza haline girmesi kararlaştırıldı. Mülkî bölünme için bkz, Sâlnâme, Cebel-i Lübnân, 4. def'a, Bitiddin, 1307. Daha ayrıntılı bilgi için, İsmail Hakkı, 53-71. Mülkî teşkilatın alışlagelmiş şeklinin değiştirilmemesinde yarar olduğuna dair sadaretin iki yazısı için daha bkz, GG 1016: 1 R 310 ve 16 R 310 (22 X ve 6 XI 892).

³ GG 1013: s 59, 12 Za 288 (I 872).

⁴ Khuri, 30. Kalem müdürlüklerinin dağılımı Khuri'nin ifade ettiği kadar katı değildi.

⁵ GG 1013: s 44, mutasarrıfın 2 Ra 278 tarihli yazısına, sadrazamın 8 R 278 (1861) tarihli cevabı. Ayrıca, aynı yerde, 8 Ca 278.

VIII - İDARE - AYAN - KİLİSE

6 Hamdi Paşa'nın layihası: YEE: 18/417/3/40, 11 Za 300 (IX 883); Vasa'dan Cevdet Paşa'ya: YEE: 35/439/122/105, defter 2 (s 27-29), 10 S 305 (X 887); Hüseyin Rıza Paşa'nın layihası; YEE: 14/244/126/7, 8, § 305 (IV 888); Farah, 222-227.

7 GG 1013: s 44-45, 7 L 278 (IV 1862).

8 GG 1014: 7 Ra 287 (VI 870).

9 GG 1014: 23 C 290 (VIII 873).

10 GG 1013: s 44-45, 7 L 278 (IV 862).

11 GG 1014: 7 Ra 287.

12 Spagnola, 67-70.

13 GG 1014: 26 Ra 284 (VII 867); ve 19 R 285 (VIII 868).

14 GG 1014: 15 Ca 285 (IX 868) ve 25 C 285 (X 868).

15 Bir önceki notta belirtilen belgeler.

16 YEE: 35/439/122/105, defter 2 (s 27-29), 10 S 305. Davud Paşa ile Tubiya 'Aun Efendi'nin yakınlığı ve işbirliği için bkz Spagnola, 61, 62, 105.

17 Tarihçiler bu noktada anlaşılmaktadır. Bkz II. Bölüm'de 35 ve 46. notlarda belirtilen kaynaklar. Osmanlı devlet adamları da bu hususu açıkça görmüşlerdir. Örneğin bakınız bu bölümün 6. notunda belirtilen layihalar.

18 Rustum, 41-42; Spagnola, 61-63; Hüseyin Rıza, YEE: 14/244/126/7, 8 § 305. Ayrıca, VII. Bölüm'ün 12. notunda belirtilen Vasa Paşa'nın layihaları.

19 Tarbeyn, 243; Rustum, 128.

VIII - İDARE - AYAN - KİLİSE

- 20 Hamdi Paşa'nın raporuna bakınız: YEE: 18/417/3/40, 15 Z 300.
- 21 Bundan Dürzîler her zaman reislerine itaat ederlerdi gibi bir sonuç çıkarmamalıdır. Aynı gelenekler paylaşan Havran Dürzîlerinin farklı şartlarda nasıl "avam" ve "ayan" diye ayrılarak birbirleriyle mücadeleye girdiklerini bir başka yazımızda gösterdik: Akarlı, "Abdulhamid's Attempt to Integrate Arabs".
- 22 İlk iki mutasarrıfa Dürzîlerin tepkisi için bkz, Gökbilgin, "Dürzî", İslam Ansiklopedisi.
- 23 Hamdi Paşa, YEE: 18/417/3/40, 15 Z 300.
- 24 Spagnola, 145-6. Hakimler için VII. Bölüm.
- 25 YEE: 35/439/122/105, defter 2 (s 9), 7 § 301 (VI 884), Vasa'dan Dahiliye Nezaretine.
- 26 YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 36-38), 17 Za 304 (VIII 887), Vasa'dan Sadaret-i Uzmâya.
- 27 1307 Cebel-i Lübnan Sâlnâmesindeki memur adlarına göz atmak bunu açıkça göstermektedir. (Üst memurların arasında Şihabilerin çokluğu özellikle dikkat çekici. Mutasarrıf vekili, Divan-ı İstinaf Hukuk Dairesi Reisi, Alay Beyi, Cezzin Kaymakamı, Zahle Bidayet Mahkemesi Reisi, hep Şihabilerden. Ayrıca, bir önemli subay, dört nahiye müdürü, iki önemli kâtip gene Şihabilerden.) Vasa Paşa'nın önemli memurluklara ayan ailelerinden kimseler atadığı pek çok belgede de görülmektedir, örneğin, bkz YEE: 35/439/122/105, defter 2 (s 7), 7 Ca 302. Davud, Franko ve Rüstem paşalar zamanında memur ve hakimliklerin dağılımı ile karşılaştırılmak istenirse, Rustum, 43-44, 127-8 ve 175-181'e bakılabilir.
- 28 Teftiş gezileriyle ilgili raporlarına bakılabilir, örnek: YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 6), 11 S 301 (XII 883); defter 2 (s 8), 22 B 301 (V 884); defter 1 (s 10-11), 23 M 303 (X 885).

VIII - İDARE - AYAN - KİLİSE

²⁹ YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 25-27), 9 ve 23 § 304 (V 887); defter 2 (s.27-29), 10 S 305 (X 887). Olay için V. Bölüm'e bkz.

³⁰ Kefer Şahnâ köyü arazisinin yarısıyla ilgili olarak ayan ile köylü arasında çıkan mülkiyet ve tasarruf davası Rüstem Paşa zamanından Naum Paşa dönemine değin sürmüş, iş Şûrâ-yı Devlet'e intikal etmiştir. Şûrâ-yı Devlet, Vasa Paşa zamanında ayan lehine olarak verdiği ilk hükmü daha sonra mutasarrıf tarafından yanıltıcı bilgi iletilmiş olduğu gerekçesiyle değiştirmiş, davayı baştan görülmek üzere ilgili bidayet mahkemesine iade etmiştir. Bkz: YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 84-85, 87-88, 91-92), 17 Za, 2 Z, 14 Z 1308, 27 M 1309 (VI-VIII 1891); defter 2 (s 29), 12 S 1305 (X 1887); YEE: 35/429/122/104, varak 106, 117, 129, 134 ve lefleri, Za 308 - Ca 309 (VI-XII 891); GG 1016: 8 S, 6 Ca, 27 B 310, 17 Teşrin-i sâni 308 (VIII-XI 892).

³¹ Butrus Abu-Manneh, "Some Aspects of Ottoman Rule in Syria in the Second Half of the 19th Century," yayınlanmamış doktora tezi, Oxford, St. Antony's College, 1971; aynı yazar, "Sultan Abdulhamid II and Shaikh Abulhuda al-Sayyadî", Middle East Studies, XV/2 (Mayıs 1979), 131-153; aynı yazar, "Sultan Abdulhamid II and the Sharifs of Meca," Asian and African Studies, IX (1979), 1-21; Akarlı, "Abdulhamid II's Attempt to Integrate Arabs". Bu yazılarda Arab vilayetlerinde ayanla ilgili tutum anlatılmakta. Döneme hakim olan yönetim anlayışı için yine aynı yazılara ilaveten Akarlı, "Friction and Discord" BÜD (1979), 3-26'ya bakılabilir.

³² Örneğin, YEE: 35/439/122/105, defter 2 (s 27-29), 10 S 305 (X 887), Vasa'dan Cevdet'e. Ayrıca, Hüseyin Rıza Paşa'nın Vasa'ya atfen anlattıkları: YEE: 14/244/126/7, 8 § 1305, içinde.

³³ Batrun'da Piskopos Frayfer'e karşı Şeyh Ken'an Zahir'i çıkarması, bu davranışına tipik bir örnektir, (Bkz, V. Bölüm). Ayrıca, Yusuf Dibs ve İstefan Avad'a karşı çıkarmak istediği ve Divân-ı İstifnâf riyasetine getirdiği Butrus Bey Kerem (Ünlü Yusuf Kerem'in yeğeni), daha sonra sözü edilen matranlarla ittifak kurunca, bu kez onlara karşı Butrus'un kardeşi Esad Bey Kerem'i çıkarması da tipiktir.

VIII - İDARE - AYAN - KİLİSE

YEE: 35/439/122/105, defter 2 (s 7), 7 Ca 302 (II 885) ile defter 1 (s 78-80 ve 84-85), 21 ş ve 17 Za 308 (III, VI 891)'i karşılaştırın.

³⁴ Naum Paşa hakkında bkz Bölüm III not 34. Mustafa Arslan'ın yeniden kaymakamlığa getirilmesi için baskı yapan İstanbul'un ile-ri sürdüğü gerekçelerden birinin Mustafa'nın "asâleti" olduğunu hatırlatmak isteriz: Bkz, GG 1016: 22 Teşrin-i evvel 308 / 13 R 310 (892). Muzaffer Paşa'nın tecrübesi için bkz, Spagnola, 225, 228, 230.

³⁵ YEE: 31/27-8/27/79, Cevdet'ten Abdulhamid'e, 16 M 310 (VIII 892). YEE: 30/2206/51/78'de bulunan, 21 Ra 317 (VII 899) tarihli bir başka belge Cevdet Paşa'nın görüşünü bir açıdan destekler niteliktedir. Bu belgede, mutasarrıfın önerisi, padişahın onayı ile bir zamanlar yapıldığı gibi bazı Cebellilere beylik ünvanı verilip verilemeyeceğinin Saray aracılığıyla sorulması üzerine, Bâb-ı Alf, böyle bir tasarrufun Cebel-i Lübnan Nizamnamesi'ne kesinlikle aykırı olduğunu belirtiyor. Öyle sanıyoruz ki, bu soruşturma, Melhame'ler gibi nüfuzlu eski ailelere mensub olmayan Cebellilerin kendilerine eski ailelerle daha kolay rekabet edecek bir temel yaratma çabasından kaynaklanmıştır.

³⁶ Khuri, 30. Khuri'nin babası uzun yıllar Tahrirât-ı Arabî Kalem Müdürlüğü'nde ve çeşitli önemli görevlerde bulunmuştu. Khuri bu bilgileri ondan aktarmaktadır. "Mahsûl" için VI. Bölüm'de "Mühmelât" bahsine bkz.

³⁷ Mutasarrıflık döneminden kalan ayanın daha sonraları siyasi nüfuzlarını nasıl koruyabildikleri izleyen yazılar için bkz, A. Hottinger, "Zu'ama'ın Historical Perspective" ve G. Hakim, "The Economic Basis of Lebanese Polity," Binder'ın Politics in Lebanon derlemesinde, s 57-105. Ayrıca, M. Johnson, "Confessionalism and Individualism in Lebanon," Review of Middle East Studies, no 1, 79-91.

³⁸ Spagnola'nın başlıca tezlerinden biri budur. Osmanlı belgeleri de bu tezi doğrular nitelikte olmakla birlikte, Spagnola'nın tezinin yeterince iyi işlenmediğini belirtmemiz gerekiyor. Son derece makul gözükken bu tezin yerel belgeler kullanılarak ve aile ta-

VIII - İDARE - AYAN - KİLİSE

rihleri çıkararak işlenmesi gerekir. Khuri, s 30, teknik bilgi isteyen nafıa müdürlüğü gibi işlerde mezhep ayrımı gözetilmediğini bildiriyor.

39 Özellikle Vasa, Muzaffer ve Yusuf Franko Paşa dönemlerine aid belgeler bunun örnekleriyle doludur. Tarbeyn, bu işin Rüstem'le başladığını, Vasa'yla hızlandığını söylüyor. Mezhep gitti, hizip geldi; aileler, amca-yeğen-kardeş, Marunîler, ayan-matran birbirine düştüler, fitne-fücür devri başladı diye şikayet ediyor. Mutasarrıflıktan önce ve sonra fitne-fücür yokmuş, bu yüzden hatta kan gövdeyi götürmezmiş gibi. Bkz, s. 359-362, 369vd.

40 GG 1013: s 64-67, Rüstem Paşa'dan Sadaret'e iletilmek üzere Hariciye Nezareti'ne, 20 XII 1879. Öteki patrik ve piskoposlarla ilgili bilgi de Rüstem Paşa'nın bu yazısından.

41 Harik, Lebanon, 1711-1845, 19, 79-80, 85-87, 125-126. Harik'in s. 19'da Marunî patrik ve piskoposlarının Osmanlı Devleti'nden berat almadıkları hakkında söyledikleri doğrudur fakat tamamıyla bağımsız kaldıkları şeklinde çıkan ifade yanıltıcıdır. Aşağıdaki açıklamalar işin tam böyle olmadığını gösterecektir.

42 GG 1013: s 64-67, Rüstem Paşa'nın 20 XII 1879 tarihli yazısı.

43 Salibi, Lebanon, 74-75; Harik, Lebanon, 1711-1845, 120vd.

44 Rüstem Paşa; GG 1013: s 64-67, 20 XII 879 tarihli layiha. Ayrıca, Vasa Paşa'nın layihası, YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 72-73), 17 N 307 (V 890).

45 Spagnola, 52-76, 84-85, 97-115.

46 Vasa Paşa, YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 72-3), 17 N 307, Ayrıca, Spagnola, 114.

47 Spagnola, 114. Franko Nasrî, 1860-61'de Fuad Paşa'nın yardımcılarındandı. Patrik'le arkadaşlığı o günlerden kalmaydı. Bkz,

VIII - İDARE - AYAN - KİLİSE

Farah, 294; Khater, 36-37.

48 GG 1013: s 64-67, 20 XII 879. Bu üç piskoposun da şiddetli Fransız taraftarları olduğunu daha sonraki davranışlarından öğreniyoruz. Bkz, Vasa Paşa'nın merkezle yazışmaları, YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 15-16), 24 Za 303 (VIII 886); YEE: 35/429/122/104, varak 143, 8 N 309 (IV 892).

49 GG 1013: s 64-67, Rüstem Paşa'nın layihası. Cevdet Paşa'nın görüşleri için bkz, YEE: 31/27-8/27/79, 16 M 310, (VIII 892). Ahmed Hamdi Paşa'nın görüşleri için bkz, YEE: 18/417/3/40 veya 30/2198/51/78, 15 Za 1300 (IX 883). Hüseyin Rifat Paşa'nın görüşleri için bkz, YEE: 14/244/126/7, 2. layiha, 8 ş 305 (IV 888). Vasa Paşa'nın görüşleri için bkz, YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 15-16), Sadarete 24 Za 1300 (VIII 892). Sadaretin Vasa'yı destekleyen cevabı için bkz GG 1016: 5 M 304 (X 886). Ayrıca bakınız, Sadaretten Vasa'ya, YEE: 35/429/122/104, varak 122, 13 L 307 (V 890) ve Vasa'nın cevapları, YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 75-77), defter 2 (s 38-39), 7 ve 19 Za 307 (VII 890).

50 GG 1013: s 64-67.

51 GG 1013: s 67, 22 şubat 1295 (III 880), ve 5 Mayıs 1296 (1880). Ayrıca, Rüstem Paşa zamanındaki onaya atıfta bulunan 8 Z 309 (VII 892) ve 16 S 311 (VIII 893) tarihli Sadaret yazıları, GG 1016.

52 İstefan Avad'ın piskoposluk görevini sürdürdüğünü biliyoruz. (Bkz, YEE: 35/429/122/104, varak 117 ve meifufları, (1891)). Bilemediğimiz, mutasarrıfın isteğinin yerine getirilip getirilmediğidir. Getirilmemiş olması zayıf ihtimal değildir. İstefan bir süre Patrikhane'den ayrılmamış, görev yerindeki işleri katipleri takip etmiş olabilir. Daha sonraki mutasarrıflar zamanında bu tür uygulamalar olmuştur. (Spagnola, 185-6).

53 Spagnola, 185. Zuğbi'nin Fransa'da yetişmiş ve piskoposluğa Fransız konsolosluğunun nüfusunun eseriyle gelmiş olduğuna dair bkz,

VIII - İDARE - AYAN - KİLİSE

YEE: 35/439/122/105, defter 2 (s 38-39), 7 Za 307 (VI 890).

54 YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 57-58), defter 2 (s 35), 6 Ca 306 (I 889), Sadarete ve Mabeyne; YEE: 35/429/122/104, varak 81, 19 Ca 306 (I 889).

55 Vasa'nın başarısızlıklarını ve bunların nedenlerini Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne yazdığı 18 R 307 (XII 889) tarihli yazıdan (YEE: 35/439/122/105, defter 2, s 40-41) ve Sadaret'e gönderdiği 5 Kânun-ı evvel 305 (1890) tarihli telgrafından (YEE: 35/429/122/104, varak 90) öğreniyoruz. Ayrıca bkz, Spagnola, 185-6.

56 YEE: 35/2332/43/110, (Ie), 28 § 307 (IV 890); YEE: 35/439/122/105, defter 2 (s 40-41), 18 R 307 (XII 889) ve defter 1 (s 70-71), 10 N 307 (IV 890).

57 YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 20-21), 29 R 304 (I 887). Ayrıca bir önceki notta belirtilen 28 § 307 ve 10 N 307 tarihli belgeler.

58 YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 71-74) ve YEE: 35/429/122/104, varak 96, Ramazan - Şevval 307 (Nisan - Mayıs 890) tarihleri arasındaki belgeler.

59 YEE: 35/429/122/104, varak 122, 13 L 307 (V 890).

60 YEE: 35/439/122/105, defter 2 (s 38-39), 7 Za 307 (VI 890).

61 YEE: 35/439/122/105, defter 2 (s 38-9), 7 Za 307; defter 1 (s 76-79), 14 Za, 19 Za 1307 ve 21 § 308 (VI-VII 890, III 891). Paris'in Vatikan üstündeki baskısı için bkz, Spagnola, 187-8. Patriğin intihab ve taltifi ve Vasa Paşa döneminde Kilise-hükümet ilişkisi için ayrıca bkz, BEO-MTZ-CL, 1/35.

62 YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 78-79, 81-83), 21 § 308 (III 891), ve 18 L 308 (V 891). Fransızların bütün baskısına rağmen Papalık, Monsenyör Plavi'nin yerine Suriye ve Cebel-i Lübnan'a vekil

VIII - İDARE - AYAN - KİLİSE

olarak Fransız bir piskopos değil, bir başka İtalyan tayin etti. Fransızlar bu isteklerine ancak 1896'da kavuştular. Vatikan-Paris sürtüşmesi ve ilişkileri için bkz, Spagnola, 187-8.

⁶³ YEE: 35/439/122/105, defter 1 (s 80-83), 27 N 307 ve 18 L 308 (V 891); YEE: 35/129/122/104, varak 123, 12 L 308.

⁶⁴ Spagnola, 187. Konsolosun patrikliği ziyareti sırasında, Patrik Yuhanna alışlagelmiş olanın tersine gösterişsiz bir karşılama töreni hazırlamıştı. Konsolos, açıkça, yakında bir daha geleceğini ve gereğince karşılanmayı beklediğini ihtar etti. İhtarı yerini buldu.

⁶⁵ YEE: 35/429/122/104, varak 133, 12 Ca 309 (XII 891); varak 93, 16 Şubat 307 (892); varak 143, 8 N 309 (IV 892); varak 113, 27 Mayıs 308 (892).

⁶⁶ Bir önceki notta belirtilen 27 Mayıs 308 tarihli belge. Vasa Paşa'nın bir yandan da bazı bazı Marunlileri piskoposlar aleyhinde Papa'ya şikayet ettirmeye çalıştığı anlaşılıyor. Bkz, YEE: 35/429/122/104, varak 115, 2 Haziran 308 (892), Vasa'dan Sadaret'e ve Mabeyn'e.

⁶⁷ GG 1016: 8 Z 309 (VII 892).

⁶⁸ GG 1016: 3 S 310 (VIII 892).

⁶⁹ GG 1016: Mutasarrıflığın 10 M 311 (VII 893) tarihli yazısına cevaben, Sadaretin Adliye Nezareti'nden aldığı görüşe dayanarak yazdığı 16 S 311 (VIII 893) tarihli yazı.

⁷⁰ Spagnola, 201-202.

⁷¹ GG 1016, Naum Paşa'nın 18 Kânûn-ı sâni 314 (899) yazısına cevaben Sadaretin 8 Şubat 314 yazısı. Sadaret, mutasarrıflığa, yeni patrik ayrıca emsali gibi berât-ı Âli istemeye ikna edilebilirse, bunun "bâ'is-i kemâl-i mahzûziyyet" olacağını bildiriyor ve mutasar-

VIII - İDARE - AYAN - KİLİSE

rının bütün gayretiyle bu mesele üstüne eğilmesini istiyordu.

⁷² Spagnola, 202, 231-232; Khuri, 51. Kilise ile Fransa hükümeti arasındaki ilişkiler hakkında Muzaffer Paşa'nın yazıları için bkz, BEO-MTZ-CL: 3/118. Patriğin ziyareti için bkz, BEO-MTZ-CL: 3/144.

⁷³ Spagnola, 303-304 n14 ve Shorrocks, 112-113 ile 107.

⁷⁴ Salibi, Lebanon, 151-204. Ayrıca Khuri'nin kendi hatıratına bakılabilir: Hakâik Lubnâniyya.

S O N U Ç

¹ Tarımsal faaliyetler için İsmail Hakkı, 368-434'e bkz. Sulama kanalları ve su yollarının geliştirilmesi hakkında ayrıca GG 1013: s 69-72 ve GG 1016 ile GG 1019'daki çeşitli belgelere bkz. Sağlık hizmetleri için, İsmail Hakkı, 644-666.

² Böyle kanılara yer veren en tipik eser Tarbeyn'in çalışması. (Bkz, özellikle 360-372. sayfalar). Benzer kanılar, Salibi'nin Lebanon kitabında ve bir ölçüde Baaklini ve Hitti'nin eserlerinde de mevcut. Osmanlıların mutasarrıflık dönemindeki yapıcı tutumu, Spagnola'nın çalışmasında da doğrudan doğruya değil, dolaylı olarak yansıtılıyor.

³ Bölüm I, not 1'e bkz.

⁴ 1861 Nizamnamesinin 14. maddesi. Madde için Ek I'e bkz.

AÇIKLAMALI

1864 CEBEL-i LÜBNAN NİZAMNAMESİ

(Kaynak: Düstûr, 1. tertib, 4. cilt, s. 695-701)¹

/695/ Cebel-i Lübnâna dâir verilen nizâmın
müddet-i inkizâsına mebnî muahharen ta'dîl ve
ıslâhı hakkında karârgîr olan nizâmnâmedir²

Cebel-i Lübnânda sâkin ve mutavattın ehâli ve teba'a-i Devlet-i 'Alıyyemin istihsâl-i esbâb-ı refâh ve emniyetleri zımnında Cebel-i mezkûr idâresine dâir bundan akdem verilen karâr ve tanzim olunan nizâmnâmenin ahkâmına üç sene müddet ta'yîn olunup bunun hitâmında iktizâ-yı hâlin tekrâr tezekkür olunması mukarrer olduğuna ve müddet-i mezkûre bu def'a münkaziye olmuş idiğine mebnî bu def'a nizâmnâme-i mezkûr mevâdd-ı mundericesinin ba'zıları ta'dîl ve ıslâh olunarak keyfiyyet taraf-ı eşref-i pâdişâhâneme 'arz ile ledel-iztizân ol veçhile icrâ-yı iktizâsı husûsuna irâde-i seniyye-i mülûkânem müte'alik ve şerefsuûr olarak mücibince nizâmnâme-i mezkûr ber vech-i âtî

¹ GG 1013: Cebel-i Lübnân Nizâm Defteri'nde s. 30-35'te kayıtlı bulunan nizamname suretinin aynen Düstûr'dan alındığı derkenarından ve Düstûr'da yanlış yazılmış yer adlarının tekrârından anlaşılıyor. Burada, Düstûr'da verilen metne bağlı kalmakla birlikte yanlışlıkları düzelttik. Düzeltmeleri, şu kaynaklarda verilen başka metinlerden yararlanarak yaptık: Sâlnâme, Cebel-i Lübnân, 4. def'a, Bitidîn, 1307 (1889-90) ve YEE: 18/527/13/31 (IIa) içinde bulunan Türkçe metinler; Gabriel Noradounghian, Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman, 3. cilt, (Paris vs, 1902), s. 223-228'de kayıtlı Fransızca metin ve Asad Rustum, Lubnân fi 'ahd il-mutasarrifiyya, Beyrut, 1973, s. 55-61 ve Ahmad Tarbeyn, Lubnân munzu 'ahd al-mutasarrifiyya ilâ bidâvat al-intidâb, 1861-1920, Kahire, 1968, s. 381-388'de verilen Arapça çeviriler.

² Sözü edilen eski nizamname, 9 Haziran 1861'de devletler arasında imzalanarak daha sonra bir "fermân-ı 'âlî" şeklinde ilan olunan nizamnamedir. Sureti GG 1013: Cebel-i Lübnan Nizam Defteri'nde s. 23-27'de kayıtlıdır. Fransızcasını Noradounghian, cilt 3, s. 144-150'de bulmak mümkündür. Aşağıda 1861 Nizamnamesine atıfta bulunan yerlerde bu iki kaynak kullanılmıştır.

zıkr ve beyân kılınır: [s. 696]

Birinci mâdde: Cebel-i Lübnân taraf-ı Devlet-i 'Aliyyeden mansûb ve doğrudan doğruya Bâb-ı 'Âliye merbût bir Hiristiyan mutasarrıf ile idâre olunacaktır. İşbû mutasarrıf kâbil-i 'azl olup, ya'ni kayd-ı hayât ile olmayub, idâre-i icrâiyyenin kâffe-i vezâifini hâmil olarak ve Cebelin her tarafında âsâyiş ve nizâmının hıfzına nazâret ve tekâlifî tahsîl ve taraf-ı hazret-i şâhânedan ahz edeceği ruhsat iktizâsınca ve kendü mesûliyyeti tahtında olarak idâre-i mahalliyye memûrlarını nasb ve hükkâmı ik'âd edecek ve Meclis-i Kebîri cem' ve riyâsetini îfâ ve sekizinci mâddede mûnderic olan kuyûdun hâricinde olarak mehâkim tarafından kânûnen verilmiş olan i'lâmâtı icrâ edilecektir.³

İkinci mâdde: Bütün Cebel için, Mârûnî olarak ikisi iki Kisrevân müdürliği,⁴ ve biri Mârûnî ve biri Dürzî ve biri Müslümân olarak üçü Cezzîn müdürliği, ve biri Mârûnî ve biri Rûm ve biri Dürzî ve biri Mütevâlî olarak dördü Metn müdürliği, ve yalnız bir nefer Dürzî ola-

³ 1861 Nizamnamesinde ayrıca şöyle bir hüküm vardı: "Ehâli-i Cebeliyyenin eczâ-yı asliyyesinin her birinin mutasarrıf nezdinde her kavmin rüesâ-yı mu'teberânı taraflarından ta'yîn olunmuş birer vekîli bulunacaktır."

Nizamname metni içinde yer almamakla beraber 9 Haziran 1861 protokolüyle kararlaştırılarak 6 Eylül 1864 protokolüyle da teyid olunan hükümlere göre ise, "Cebelin idâresine memûr olan Hiristiyan vâlî doğrudan doğruya tâbî' olacağı Bâb-ı 'Alî tarafından intihâb olunacak ve müşîr 'unvânını hâiz olup dâhil-i idâresinde bulunan Dayr al-Kamarda ikâmet edecektir... 'azli mümkün olacak ise de 'azli ancak bir hükümden sonra vukû' bulacaktır. Vâlinin müddet-i memûriyyeti hitâm bulmazdan üç mâh mukaddem Bâb-ı 'Âlî düvel-i mezkûre murahhaslarını yeni bir ittîfâka da'vet edecektir. İdâre memûrlarını ta'yîn etmek için mesûliyyeti kendisine 'âid olmak üzere taraf-ı Bâb-ı 'Aliden vâlîye verilmiş olan iktidâr ve salâhiyyet kendisinin hîn-ı ta'yîninde bir def'a olarak verilmiş olduğu dahî taht-ı karâradır". (GG 1013: s. 27-28) (Noradounghian, cilt 3, s. 148-149)

⁴ 1861 Nizamnamesine göre Cebel-i Lübnan'ın Kelb Nehri kuzeyinde kalan bölümü, Kura hariç, tek bir müdürlük sayılıyordu ve buraya Kisrevan deniyordu. 1864'te burası asıl Kisrevan ve Batrun olarak ikiye ayrıldı. "İki Kisrevân müdürliği"nden kasıt bu yerlerdir.

rak Şûf müdürliği, ve bir nefer Rûm olarak Kûre müdürliği, ve yine bir Rûm Katoliki olarak Zahle müdürliği taraflarından meb'ûs, on iki nefer a'zâdan mürekkeb bir idâre Meclis-i Kebîri olacak ve bu idâre Meclisi tevzi'-i tekâlîfe ve Cebelin vâridât ve masârifâtı idâresinin teftişine ve mutasarrıfın kendisine 'arz edeceği mesâil üzerine 'ala tarîk il-istişâre mutâla'asını vermeğe memûr olacaktır.⁵

Üçüncü mâdde: Cebel-i Lübnân, evvelâ sâhil-i bahirde kâin olub ekser-i ehâlisi ehl-i İslâm olan al-Kalmûn (القامرون) nâm kasaba hâric olarak aşağı tarafı ve sekencesi Rûm mezhebinde bulunan arâzi-i mütecâvire ile Kûreden (قوره قورا كوره), ve sâniyen Cubbet Beşerrî (جبّة بشرى) ve Zâviya ve Bilâd-ı Batrûn (بطرون بترون)u hâvi olan Lübnânın kıt'a-i şimâliyyesinden, ve sâlisen Bilâd-ı Cubeyl (جبيل) ve Cubbet al-Munîtra (جبّة المنيطرة) ve Futûh (فتوح) ve nefis-i Kisrevândan Nehr el-Kelbe kadar Lübnânın kıt'a-i şimâliyyesinden, ve rabı'an Zahle ve arâzisinden, ve hâmisen sâhil-i Nusâra ile Kâta' (قاطع) ve Sulimâ (صلبا) arâzisini şâmil olduğu hâlde Metn (متن)den, ve sâdisen Cezzîne kadar Şâm tarîkinin cânib-i cenûbiyyesinde olan mahalden ve sâbı'an Cezzîn ve Teffâh (تفاح)dan mürekkeb yedi kazaya taksim olunacaktır ve zikr olunan kazaların her birinde ya ehâlinin mîkdâr-ı nüfûsuyla veyâhûd mutasarrıf olduğu emlâk ve erâzinin ehemmiyetiyle gâlib bulunan mezhebden intihâb olunarak mutasarrıf tara-

⁵ 1861'de, idare Meclisi'nde altı cemaatin her birinden ikişer aza bulunması öngörülmüştü. (Bkz 1861: m. 2).

10 Aralık 1912 protokoluna göre Dayr al-Kamar'dan da bir Marunî azanın Meclis'e girmesi ve Cezzîn'den seçilen Dürzî azanın artık Şuf'ten seçilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca, mutasarrıfın bütçeyi "Meclis-i idârenin inzîmâm-ı mu'âvenetiyle" tayîn etmesi öngörüldü. Azaların azliyle ilgili olarak da şu hüküm getirildi: "Meclis-i idâre a'zâsından hiç birine kusûr ve hatâ, su-i isti'mâl yâhûd Meclis-i idâre a'zâlığı vazifesince taksîr vukû'u takdîrinde tahkîkât icrâ olunmadıkca ve netice-i tahkîkatdan haberdâr edilecek olan Meclis-i idârenin rey ve tasvîbi inzîmâm etmedikçe mutasarrıf tarafından işden el çektilerilemeyecektir." (GG 1013: s. 166).

fından nasb ve ta'yîn olunmuş birer idâre memûru bulunacaktır.⁶

Dördüncü mâdde: Kazâlar ber vech-i takribî mukaddemki iklimlere⁷ müşâbih sûretde nâhiyyelere taksim [s. 697] olunacaktır, ve her bir nâhiyyede kazâ müdirinin inhâsı üzerine mutasarrıf tarafından nasb ve ta'yîn olunmuş birer memûr bulunacaktır, ve her bir karyenin ehâlî tarafından intihâb olunarak mutasarrıf tarafından nasb olunmuş birer şeyhi bulunacaktır.⁸

Beşinci mâdde: Huzûr-ı kânûnda cümlelerin müsâvî tutulması ve a'yân-ı memleket ve husûsıyla mukâta'acılara 'âid bulunan bilcümle imtiyâzâtın ilgâ kılınması mukarrerdir.

Altıncı mâdde: Cebelde her biri mutasarrıf tarafından mansûb bir hâkim ve bir vekilden ve cemâ'ât tarafından münteheb altı nefer resmî da'vâ vekillerinden mürekkeb birinci derecede üç mahkeme buluna-

⁶ Daha sonra, müdürlüklere kaza, müdürlere kaymakam denmeye başlandı.

1861 Nizamnamesinin 1864'te tamamıyla kaldırılan bir maddesinde müdürlüklerde de idare meclisleri kurulması öngörülüyordu: "Her bir kazâ dâhilinde bulunan kavmiyyet ve diyânet-i muhtelifenin ve emlâk ve arâzî menâfi'inin müekkili olmak üzere üçten altı nefere kadar a'zâdan mürekkeb bir mahallî idâre meclisi bulunacaktır. Kazâ müdiri taht-ı riyâsetinde sene be sene 'akd olunan işbû Meclis-i Mahallî birinci derecede idâreye 'âid mevâdd-ı hukûkiyyeyi fasl ü tesviyye ve ehâlinin müsted'iyâtını istimâ' ve dâhil-i kazâda verginin tevzî'i için nüfûs ve emlâk ve emvâlce iktizâ eden ma'lûmâtı ve menâfi'-i mahalliyyeye dâir kâffe-i mevâdd hakkında reyini 'ala tarîk il-istişâre 'arz ve ihtâr edebilecektir." (1861: m. 4).

⁷ "İklîm"lerden maksad, eski mukataa alanları ya da yönetim birimleridir. Bunlar için İsmail Hakkı (yn), Lubnân: mebahis 'ilmiyya ve ictimâ'iyya, 2. baskı, Beyrut, 1970, s. 43-48'e ve İliya Harik, Politics and Change in a Traditional Society: Lebanon, 1711-1845, Princeton, 1968, s. 14'teki haritaya bakılabilir.

⁸ 1861 Nizamnamesinde, nahiyelelerin "mümkün mertebe bir cins ehâliyi şâmil" olması ve bunların dahi dairelere ayrılarak her bir dairenin en az beş yüz kişiden ibaret olması öngörülüyordu. Bir de şöyle bir hüküm getiriliyordu: "Ehâlisi muhtelit olan dâirelerde her bir mezhebin ayrıca birer şeyhleri bulunacak ve bu şeyhlerin hükûmeti yalnız hem mezhepleri hakkında cârî olacaktır." (1861: m.5)

cakdır,⁹ ve hükûmetin merkez-i idâresinde Sünnî İslâm ve Müttevâli ve Mârûnî ve Dürzî ve Rûm ve Rûm Katolîği cemâ'ât-ı sittesinden mutasarrıf ma'rifetiyle intihâb ve ta'yîn olunmuş altı nefer hâkimden ve işbû cemâ'âtın her biri tarafından ta'yîn olunmuş altı nefer resmî da'vâ vekillerinden mürekkeb bir Muhâkeme Meclis-i Kebîri bulunacaktır. Protestân ve Yehûdî mezhebinde bulunan kesândan birinin da'vâsı zuhûrunda zikr olunan on iki a'zâya şu iki mezhebden dahi birer hâkim ve resmî da'vâ vekili 'ilâve kılınacaktır. Baş Mahkemenin riyâseti mutasarrıf tarafından mahsûsan ta'yîn olunmuş bir memûr tarafından icrâ olunacaktır.¹⁰ İhtiyâcât-ı mahalliyye lüzûm gösterdiği hâlde mutasarrıfların birinci derecede mehâkimin 'adedini taz'ife ve hükûmetin sûret-i muntazamada cereyânı için mârr ez-zikr birinci derecede mehâkimin bulundurulacağı mahallerin şimdiden ta'yînine istihkâkları olacaktır.

Yedinci mâdde: Hâkim as-sulh vazîfesini ifâ eden karye şeyhleri iki yüz kuruşa kadar olan da'vâları bilâ istinâf hükm edeceklerdir.¹¹ İki yüz kuruşdan yukarı olan de'âvinin rüyeti birinci derecede olan muhâkeme meclislerine 'âid bulunacaktır. Masâlih-i muhtelite ya'ni ikisi bir mezhebden bulunmayan eşhâs beyninde tekevvün eden de'âvide tarafeyn müdde'a aleyhin mezhebinde olan hâkim as-sulhun hükmünü ka-

⁹ 1861 Nizamnamesinde bidayet mahkemelerinin "her bir kazâda ehâlinin mezâhib-i muhtelifesinden mürekkeb ve a'zâsı üçten altı nefere kadar olmak üzere" teşkil edilmesi öngörülüyordu. Dava vekilliğinin sözü edilmiyordu. (1861: m. 7)

¹⁰ 1861'de, Baş Mahkeme için de dava vekillerinden söz edilmiyordu. Bir başka fark da reisliğin mevcut azalar tarafından üç ayda bir münavebe ile yapılmasıydı. (1861: m. 7)

Uygulamada Cebel mahkemeleri 1864 Nizamnamesinden biraz farklı bir şekilde kurulup işletildi. Bu konuda yukarıda VII. bölüme başvurunuz.

¹¹ 1861'de, her bir nahiyede beher mezheb için birer sulh hakimi bulunması ve bunların 500 kuruşa kadar olan davaları görmeleri esası getirilmişti. (1861: m. 7 ve m. 8).

bül etmedikleri hâlde de'âvî-i mezkûre her kaç kuruşdan 'ibâret olur ise olsun derhâl birinci derecede bulunan mehâkime nakl olunacaktır. Kâffe-i masâlih esâsen a'zânın ekseriyyet-i ârâsı ile rüyet olunacak ise de müdde'î ve müdde'a 'aleyh olan taraflar hem mezheb bulundukları hâlde mezâhib-i sâireden bulunan hâkimi kabûl etmemeğe istihkâkları olacak ve fakat bu hâlde kabûl olunmıyan hükkâm muhâkemedede hâzır bulunacaklardır. [s. 698]

Sekizinci mâdde: Mevâdd-ı cezâiyye muhâkemesinin üç derecesi olacaktır. Şöyle ki, kabâhat hâkim as-sulh vazifesini ifâ eden karye şeyhleri, ve cunha ve cerâim birinci derecede bulunan mahkemeler, ve cinâyât Muhâkeme Meclis-i Kebîri taraflarından rüyet ve muhâkeme olunacaktır. Ve işbû Meclis-i Kebîr tarafından i'tâ olunacak i'lâm-lar memâlik-i mahrûse-i şâhânenin sâir mahallerinde mu'tâd olan merâsim ve mu'âmelât ikmâl olunmadıkca mevki'-i icrâya konulamıyacaktır.

Dokuzuncu mâdde: Mevâdd-ı ticârete dâir olan bilcümle de'âvî Beyrût Ticâret Meclisinde rüyet olunacaktır. Teba'a-i ecnebiyyeden veyâhûd ecnebî himayesinde bulunan kesândan biriyle Cebel ehâlisinden bir kimesne beyninde mevâdd-ı 'âdiyyeye dâir olan da'vâ bile yine meclis-i mezkûr ma'rifetiyle rüyet kılınacaktır.¹² Şu kadar ki Cebel ehâlisi ile teba'a-i ecnebiyye beyninde zuhûr edecek münâza'âta mümkün ise tarafeyn beyninde ba'd el-ittifâk hakem ma'rifetiyle hükm olunacak ve bu hâlde Cebel-i Lübnân memûrin-i mahalliyyesi düvel-i fehime-i mütehâbbe konsoloslarının hâkim tarafından verilecek i'lâmı icrâ etdirmeleri lâzım gelecektir. Münâza'alarını hakem ma'rifetiyle rüyet etdirmek üzere tarafeyn beyninde ittihâd hâsıl olamaması cihe-

¹² Bu maddenin bundan sonraki kısmı 1861 Nizamnamesinde yoktu.

1912 Protokolunda "Ticârete müte'allik bulunan ve bütün 'alâ-kadârânı Lübnanlı bulunacak olan de'âviyi Lübnân mehâkimi bidâyeten ve istinâfen rüyet etmeğe salahiyetdâr olacaktır" dendi. (GG 1013: s. 166).

tiyle da'vânın Beyrût mahkemesine havâlesi takdir/in/de Cebel-i Lübnân mutasarrıfı ve konsoloslar heyeti ile müttefikan tanzim olunarak cânib-i Bâb-ı 'Âliden tasdik olunmuş olan bir ta'rife mücibince nakl-i da'vâ masârifini da'vâyı gâib edecek tarafın tediye etmesi iktizâ edecektir. Şurası mukarrerdir ki tarafeynin hakem ittihâzına muvâfakatlerini hâvi olan mukâvele senedini usûlüne tatbikan tanzim ve imzâ etmeleri ve Beyrût mahkemesiyle Cebelin Meclis-i Kebîr mahkemesine kayd ettirmeleri lâzım gelecektir.

Onuncu mâdde: Hâkimler mutasarrıflar tarafından nasb olunur, ve idâre Meclisi a'zâsı nâhiyelerde karye şeyhi ve şeyhler dahî her bir karyenin ehâlisi ma'rifetiyle intihâb kılınur. idâre Meclislerinin a'zâsının her iki senede bir sülûsü tecdid olunarak a'zâlıktan çıkan kesân betekrâr a'zâ intihâb olunabilecektir.¹³

Onbirinci mâdde: Hükâmın kâffesi muvazzaf olacaktır. Eğer bunlardan birinin irtikâb veyâhûd sıfat-ı memûriyyetine yakışmayacak sûretde bir hareketi led et-tahkik tebeyyûn eder ise işbu hâkim 'azl olunduktan başka irtikâb eylediği kabâhate göre tedîb olunacaktır.¹⁴

¹³ Bu madde, 1861'e göre köklü bir değişikliğe uğramıştır. 1861'de ilgili madde şöyle idi: "Gerek muhâkeme ve idâre meclisleri a'zâlarının bilâ istisnâ cümlesi ve gerek sulh hâkimleri, muteberân-ı ehâli ile led el-müzâkere mensûb oldukları cemâ'at rüesâsı taraflarından intihab ve irâe olunarak mutasarrıf tarafından nasb ve ta'yîn olacaktır. idâre meclisleri a'zâları beher sene nisfiyyet üzere tecdid olunarak a'zâlıktan çıkan kesân be tekrâr a'zâlığa intihâb olunabilecektir." (1861: m. 11).

1912 Protokoluna göre de seçmen adedi artırıldı. Köy sulh şeyhlerine "yüz ve daha ziyâde mükellefi hâvi olan karyelerde beher yüz mükellef başına bir deleğe terfîk ve 'ilâve" olunması esası getirildi. (GG 1013: s. 166).

¹⁴ 15 Ağustos 1892 tarihli protokolla bu maddeyi tamamlayıcı nitelikte şöyle bir hüküm getirildi: "Hükâmın tahvîl-i memûriyyetleri ve 'azilleri ancak Meclis-i idâre ma'rifetiyle tahkîkât icrâsından sonra vukû' bulabileceğinden nizâmname-i mezûrun onbirinci maddesi mücibince hükâmâ i'tâ buyurulan teminâta dikkat ve ri'ayet buyurulması..." (GG 1013: s. 106; Noradounghian, cilt 4, (Paris vs, 1903), s. 508).

Onikinci mâdde: Bil-cümle muhâkeme meclislerinde emr-i mürâfa' 'alenî olarak, bir kâtib-i [s. 699] mahsûs tarafından zabt-ı da'vâ kılınacaktır, ve bundan mâ'adâ işbû kâtib emvâl-i gayr-i menkûle ferâğ ve intikâlâtına dâir olan senedâtın bir defterini tutmağa me-mûr olacağından senedât-ı mezkûre usûl vechile işbû deftere kayd olunmadıkca mu'teber tutulmıyacaktır.

Onüçüncü mâdde: Cebel-i Lübnân ehâlisinden sâir sancaklar dâhilinde irtikâb-ı cûrm eden müttehimlerin da'vâları cûrmün vukû' bulduğu sancakda ve sâir sancakların ehâlisinden Cebel-i Lübnân dâiresinde irtikâb-ı cûrm eden kimesnelerin da'vâları Cebel-i Lübnânda muhâkeme ve hükm olunacaktır. Binâen 'aleyh gerek yerlûden ve gerek başka mahaller ehâlisinden Cebel-i Lübnânda irtikâb-ı cûrm ederek âhir bir sancağa firâr eden müttehimler Cebel-i Lübnân idâresi tarafından vâki' olacak iş'âr üzerine derhâl ol sancak zâbiti tarafından tutulub idâre-i mezkûre tarafına teslim olunacağı misillü kezâlik gerek sâir mahaller ehâlisinden ve gerek Cebel-i Lübnân ehâlisinden âhir bir sancak dâhilinde bir cûrm irtikâbiyle Cebel-i Lübnâna firâr eden müttehimler dahî ol sancak zâbitinin iş'ârı üzerine Cebel idâresi tarafından derhâl tutularak mezkûr sancak tarafına teslim kılınacaktır. Bu makûle müttehiminin 'âid oldukları mahkemelere i'âdesi husûsuna dâir i'tâ olunan evâmirin icrâsında müsâmaha veyâhûd esbâb-ı meşrû'aya mebnî olduğu isbât olunamıyacak tehirâtı tecvîz eden idâre memûrları haklarında o makûle müttehimleri hükûmetden ketm ü ihfâ eden eşhâs misillü ber mûcib-i kânûn icrâ-yı mûcâzât kılınacaktır. El-hâsıl Cebel-i Lübnân idâresiyle civârında bulunan sancaklar idâresi beyrinde olacak münâsebât memâlik-i devlet-i 'aliyenin sâir sancakları beyrinlerinde cârî ve düstûr ul-amel olan münâsebâtın 'aynı olacaktır.

Ondördüncü mâdde: Evkât-ı 'âdiyyede âsâyişin muhâfazası ve kavâninin icrâsı bilhâssa ehâlinin 'al et-tahmîn bin nüfûsu üzerine yedi nefer hesâbiyle tahrîr olunmuş muhtelit bir fırka-ı zabtiyye ma'rifetiyle mutasarrıf tarafından temîn olunacaktır. Hânelerde zabtiyye ikâmesiyle havâle usûlû ilgâ olunarak ânın yerine mahkûmun ahz u habsi gibi esbâb-ı icbâriyye vaz' olunacağından zabtiyye memûrlarına ehâlden gerek nakden ve gerek 'aynen bir güne ücret talep etmeleri tedibât-ı şedîde altında olarak men' edilecektir. Ve zabtiyyelerin üzerinde üniforma veyâhûd memûriyyetlerinin 'alâmât-ı fârikası olacaktır.¹⁵ [s. 700] Zabtiyye fırkasının 'âdî zamanlarda mahmûl olduğu kâffe-i vezâifi ifâyâ muktedir olduğu mutasarrıf tarafından tasdik olununcaya kadar Beyrûtdan Şâm ve Sayda ve Trablus yolları esâkir-i şâhâne ile muhâfaza olunacaktır ve bu 'asker mutasarrıfın refâkat ve idaresinde bulunacaktır. Ahvâl-i fevk al-'âdede ve led el-iktizâ mutasarrıf idâre Meclis-i Kebîrinin reyini aldıktan sonra Sûriyede olan hükûmet-i 'askeriyye tarafından 'esâkir-i muntazamanın mu'âvenetini talep edebilecektir. Bu 'askerin bizzât kumandasına memûr olan zâbit, ittihâz olunacak tedâbiri mutasarrıf ile kararlaştırılacak ve harekât ve nizâmât-ı 'askeriyye misillü sırf 'askere 'âid olan mesâilde zâbit-i müşârileyh muhtâr ve müstakill olduğu hâlde Cebelde bulunduğu müddetce mutasarrıfın ma'iyetinde olacak ve ânın mesûliyyeti tahtında hareket edecektir. 'Illet-i gâiyye vürûdu ber taraf olduğu mutasarrıf tarafından kumandanına resmen ifâde ve i'lân olduğu gibi 'esâkir-i merkûme Cebelden çekilecektir.¹⁶

¹⁵ 1861 Nizamnamesinde bu cümle şöyle bitiyordu: "...bir 'alâmet-i fârikası olacaktır ve hükûmetin icrâ-yı evâmirinde kullanılacak zabtiyye her emrin müte'allik olduğu şahsın mezhebinden olmasına mehmâ imkan dikkat olunacaktır." Burası 1864'te çıkarılmıştır.

¹⁶ 1861 Protokolünün daha sonraki protokollarca da zımnen teyid olunan iki hükmüne göre, "Beyrutdan Şâm-ı Şerife giden tarikin emniy-

Onbesinci m  de: Devlet-i 'aliyye Cebelin el-yevm muayyen olan ve ahvâlin m  s  'adesi h  ninde yedi bin k  seye ibl  g   câiz bulunan     bin beş yüz k  se akçe vergisini mutasarrıf v  s  tas  yle tahs  le derkâr olan hakkını muhâfaza ed  b, şu kadar ki bunun mahs  l   her şeyden evvel Cebelin idâresi ve men  f  '-i 'um  miyyesi mas  rifine mahsûs tutulacak ve ziy  desi olduğu hâlde h  z  neye '  id olacaktır. Id  renin hüsn-i cerey  n  na g  yetle elzem olan masârif-i 'um  miyye hâsıl-   tek  l  f  i tecâvüz eder ise, i  b   fazla masârif H  z  ne-i Cel  leden tesviye olunacaktır. Beh  l  klar ya'ni emlâk-   h  m  y  n vâridâtı vergiye dâhil olmadığından vâridât-   mezkûre H  z  ne-i Cel  le hesâbına olarak Cebel sandığına teslim kılınacaktır.¹⁷ Fakat a'm  l-   'um  miyye ve sâir masârif-   fevk al-'  deden kendisinin evvel emirde kab  l ve tasdik etmemiş olduklarını Saltanat-   Seniyye if   etmiyecektir.¹⁸

Onaltıncı m  de: Cebel ehâlisinin mahall ve mahall ve millet be millet bir   n akdem tahrîr-   n  f  suna m  b   eret olunacak ve mezz  r   olan kâffe-   ar  zinin bil-mes  ha harıtası yapılacaktır.

yet ve serbestisini cem  '-   zamânda muhâfaza etmek i   n Bâb-   '  l   mezkûr tarikin en m  n  s  b mahallinde bir köşk kal'e in     eddirecektir" ve "V  l   ahvâl-   zam  n   m  s  'id gördüğü hâlde Cebel-   Lübnân ehâlisinin sil  h  larını toplatmağ  a ibtid  r edebilecektir." (GG 1013: s. 28) (Noradounghian, cilt 3, s. 149).

1912 Protokolunda da "...Lübnân Polis heyetinin mevc  du 1200'den 'ibâret olacak ve heyet-   mezkûrenin emr-   ta'  lim ve terbiyyesi müddet-   muktaziyyesi zarfında Osmanlı jandarma tens  k  tında müstahdem z  bit  nden birine tev  f   ve ih  ale kılınacaktır. Bunun istilz  m eyliyeceğ   fazla-   masârif devletin 'um  m   b  dcesine mümkün mertebe az b  r olacak sûretde tesviye edilecektir."   eklinde bir madde vardı.

¹⁷ "Beh  l  klar" (Fransızca metinde de "behalik", Arapça metinlerde "al-bik  l  k", yani beylik) ile ilgili bu cümle 1861 Nizamnamesinde yer almıyordu.

¹⁸ Maktu verginin arttırılması, 1861 Protokolünün munzam maddesi (GG 1013: s. 28; Noradounghian, cilt 3, s. 149-150) hükmünce, bazı şartlara bağ  lı olarak mümkündü. 1864 Protokolü ile de ge  erliliğ  i açıkca teyid olunan bu munzam madde i   n bakınız yukarıda s. 115-116.

Onyedinci mâdde: Yalnız manastır rehâbini ile kilisâ papasları efrâdı beyrinde olan kâffe-i de'âvide maznûn veyâ müttehim olan taraflar hükûmet-i ruhbâniyyeye tâbî' olub meğer ki piskoposhâne bunların de'âvî meclisine havâlesini taleb eyliye. [s. 7017]

Onsekizinci mâdde: Hiç bir emâkîn-i ruhbâniyye gerek ruhbân ve gerek 'avâmm-ı nâs hükûmetin ta'kîb ve taharri eylediği eşhâsın ilticâlarını kabûl edemiyecekdir.¹⁹

Bâilâda mestûr olan on sekiz mâdde Cebel-i Lübnânın nizâmât-ı esâsiyyesi olarak ila mâşallâhı ta'âlâ düstûr ul-'amel tutulub cümle tarafından harf be harf icrâ ve infâzına kemâl-i i'tinâ ve dikkat ve hilâfından gâyet ül-gâye hazer ve mücânebet olunması irâde-i kat'iiyye-i mülûkânem iktizâsından bulunduğunu i'lânen işbû fermân-ı 'âlişânım sâdir olmuşdur. Tahrîren fil-yevm 14 min şehr-i rebî' il-âhir liseneti 1281.

¹⁹ Onyedinci ve onsekizinci maddeler 1864 Nizamnamesinde yoktu.

CEBEL-İ LÜBNAN MUTASARRIFLARI

(1) DAVUD PAŞA, Karabet Artin (1861-1868)

1816 veya 1818 İstanbul doğumlu. Ermeni Katolik.

Daha önce, Berlin Sefareti'nde memur, Viyana Konsolosu, Matbuat Müdürü, Telgraf Nazırı olarak görev yaptı.

Yena Üniversitesi'nden hukuk doktoru, Berlin Üniversitesi'nden fahri öğretim üyeliği payesi vardı.

9 VI 1861 (1 Z 1277) tarihli protokol uyarınca ve Sultan'ın evası-1 Z 1277 (Haziran 1861 ortaları) tarihli onayıyla mutasarrıflığa tayini kararlaştırıldı. (3 yıllığına).

Vezareti: 17 VII 1861 (8 M 1278)

Tayin emri: 18 VII 1861 (9 M 1278)

Cebel'de iş başı etmesi: 30 VII 1861.

6 IX 1864 (6 R 1281) tarihli protokolla görev süresi 5 yıl uzatıldı. 1868 mayısında istifa etti. Nafia Nazırlığı'na getirildi. Bir süre sonra, istikraz akdi göreviyle Avrupa'ya gönderildi. Hükümetin rızasına aykırı işler yaptığı için ve suistimal yaptığı gerekçesiyle azl olundu, vezareti geri alındı. 1873'de Biaritz'de öldü.¹

¹ GG 1013: s. 27-29, 35; İRADE-Dahiliye 31822, 8 M 1278; de Tasta, VI, 343-5, 403; İslam Ansiklopedisi, "Davud Paşa, Karabet Artin" maddesi; Khater, 26-27; Tarbeyn, 15-16; Rustum, 40-41; P.E. Poghosian, Karabet Artin Pascha Daoud, Vienne, 1949.

(2) FRANKO PAŞA, Nasri Kûsa (1868-1873)

1814 İstanbul doğumlu. Aslen Halepli, Kûsa ailesine mensub. Rum Katolik.

Daha önce, Hariciye Nezareti Baş Katibi, Suriye ve Cebel-i Lübnan'daki özel görevi sırasında Fuad Paşa'nın maiyetinde hukuk işleri katibi ve Galata Gümrüğü Nazırı olarak görev yaptı.

Vezareti: 6 VI 1868 (13 S 1285)

Tayin emri: 12 VI 1868 (19 S 1285)

Cebel'de iş başı etmesi: Temmuz başı

Protokolu: 27 VII 1868 (7 R 1285), 10 yıllığına

Görev süresini belirleyen irade: 27 VIII 1868 (7 Ca 1285)

Görev süresi dolmadan, 18 II 1873'de vefat etti.²

² GG 1013: s 48-50, 61-62; İRADE-Dahiliye 40129, 13 S 1285; Noradounghian, III, 278; Khater, 36-37, 45-46.

(3) RÜSTEM PAŞA, (Maryan) (1873-1883)

1810 Floransa doğumlu. İtalyan anne-babadan. Latin Katolik.

Küçük yaşta babası ölünce, Osmanlı Roma Sefiri'nin himayesi altına girdi. Sefir'le beraber İstanbul'a geldi. Osmanlı tabiyetine geçti ve Hariciye Nezareti'ne girdi. Hızla yükselerek önemli görevlere getirildi. Floransa Konsolosluğu, Roma ve Petersburg Sefirliği yaptı.

Vezareti: 14 II 1873 (15 Z 1289)

Tayin emri: 20 II 1873 (21 Z 1289)

Protokol tarihi: 22 IV 1873 (25 S 1290), 10 yıllığına.

Cebel'de iş başı etmesi: 26 IV 1873.

Mutasarrıflık süresinin tamamlanması üzerine, 27 IV 1883'te Cebel'den ayrıldı. Londra Sefirliği'ne tayin olundu. Orada 1885'de vefat etti. ³

³ GG 1013: s. 61-63, 81; Noradounghian, III, 346-7; Khater, 47-48; Rustum, 153-154; Spagnola, 136-137.

(4) VASA PAŞA (1883-1892)

1824 İşkodra doğumlu. Mirdit Latin Katolik Kilisesi'ne bağlı. (Arnavudluk'da).

İlk memuriyeti, Hariciye Nezareti'nde kâtiplikti. Londra Sefareti müsteşarlığında bulundu. Sonra Dahiliye Nezareti'ne bağlı olarak çeşitli vilayet müsteşarlıklarında görev yaptı. 1883'de Edirne Vali Müsteşarı idi.

Vasa Paşa, edebiyat meraklısıydı. Çeşitli dillerden Türkçeye ve Arnavutçaya oyun, şiir çevirileri ve Arnavutça dili üstüne çalışmaları vardı.

Protokolu: 8 V 1883 (1 B 1300)

Vezareti: 10 V 1883 (3 B 1300)

Tayin emri: 18 V 1883 (10 B 1300)

İş başı etmesi: VI 1883.

Görev süresi dolmadan, 29 VI 1892'de vefat etti. ⁴

⁴ GG 1013: s 85-87, 89-90; Noradounghian, IV, s 314; Khater, 139-140, 149-150.

(5) NAUM PAŞA, Tütüncü (1892-1902)

1846 İstanbul doğumlu. Aslen Halepli olan Tütüncü ailesinden. Latin Katolik. İkinci mutasarrıf Franko Paşa'nın damadı.

İlk memuriyeti, Hariciye Nezareti'nde kâtiplikti. Bir ara Petersburg'da görev yaptıysa da, kendi tercihiyle sürekli merkezde çalıştı. 1892'de Tahrirât-ı Hariciye Müsteşarı idi.

Protokolu: 15 VIII 1892 (23 M 1310), 5 yıllığına.

Vezaleti ve tayin emri: 20 VIII 1892 (26 L 1310)

İş başı etmesi: 4 IX 1892.

14 VIII 1897 (16 Ra 1314) tarihli protokolla görev süresi 5 yıl uzatıldı. 1902 eylülü başında Hariciye Nezareti'ndeki eski görevine döndü. Daha sonra Paris Sefiri oldu. 1911'de orada vefat etti.⁵

⁵ GG 1013: s 105-106, 110-111, 153; YEE: 30/2199/51/78; Noradounghian, IV, 508, 547-548; Khater, 151-153, 161, 175.

(6) MUZAFFER PAŞA, 1902-1907

1837 Polonya doğumlu. Latin Katolik. (Babası 1856'da Osmanlı tabiyetine geçerek Sadık adını almış. İki oğluna da Enver ve Muzaffer adlarını vermiş).

1863'de, Fransız St. Cyr Harb Okulu'nu bitirdi. Osmanlı ordusuna katıldı. 1902'de, Ferik rütbesine sahipti ve Hazret-i Şehriyârî yaverlerindendi. Aynı zamanda Askerî Teftiş Heyeti azası idi.

Protokolu: 28 IX 1902 (25 C 1320), 5 yıllığına

Tayin emri: (bulunamadı)

İş başı etmesi: 16 X 1902

Görev süresi dolmadan, 28 VI 1907'de vefat etti.⁶

⁶ GG 1013: s 154; Spagnola, 222; Noradounghian, IV, 599-600; Khater, 162, 175.

(7) YUSUF PAŞA, Franko Kûsa (1907-1912)

1856 İstanbul doğumlu. İkinci mutasarrıf Nasrî Franko'nun oğlu. Rum Katolik.

Memuriyete Hariciye Nezareti Tahrirât Kalem-i'nde başladı. Çeşitli devletler arası konferans ve toplantılarda Osmanlı Devleti'ni temsil eden heyetlerde azalık ve başkanlık yaptı. 1907'de Hariciye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdürü idi.

Protokolu: 7 VII 1907 (26 Ca 1325), 5 yıllığına.

Vezareti ve tayini: 9 VII 1907 (28 Ca 1325)

İş başı etmesi: 29 VII 1907

12 VII 1912'de Cebel'den ayrıldıktan sonra, Ayan Meclisi azalığına tayin olundu.⁷

⁷ GG 1013: s 160-161; Khater, 179, 189; Spagnola, 236.

(8) OHANNES PAŞA, Kuyumcuyan (1912-1915)

1852 İstanbul doğumlu. Ermeni Katolik.

Memuriyete Hariciye Nezareti'nde katip olarak başladı. Roma Sefareti müsteşarlığında bulundu. 1912'de Hariciye Nezareti Müsteşarı idi.

Protokolu: 23 XII 1912 (10 Kânûn-ı evvel 1328), 5 yıllığına.

Vezareti ve tayini: 23 XII 1912 (13 M 1331)

Göreve başlaması: 22 I 1913.

Mecbur bırakıldığı için 5 VI 1915'de istifa etti. İstanbul'a döndükten kısa bir süre sonra Roma'ya göçtü. Orada vefat etti.⁸

⁸ GG 1013: s 165-167; Khater, 190-191, 201.

SON MUTASARRIFLAR (1915-1918)

Ohannes Paşa'nın istifasından ve 11 VII 1915 (28 Ş 1333)'de protokollar ahkâmının resmen ilga edilmesinden sonra Cebel-i Lübnan'a tayin olunan mutasarrıflar ve görev süreleri aşağıda gösterilmiştir:⁹

ALİ MÜNİF BEY : 25 IX 1915 - 15 V 1916

İSMAİL HAKKI BEY : 15 V 1916 - 14 VII 1918

MÜMTAZ BEY : 25 VIII 1918 - 30 IX 1918.

⁹ GG 1013: s 170; Khater, 202-209.

K A Y N A K Ç A

Bu çalışmada kullanılan arşiv kaynakları hakkında açıklama,
Bölüm I'de verilmiştir.

Abdulhamid, Sultan II. Devlet ve Memleket Görüşlerim. Yayınlayanlar: Alaaddin Çetin ve Ramazan Yıldız. İstanbul: Çığır Yayınları, 1976.

Abu-Manneh, Butrus. "Some Aspects of Ottoman Rule in Syria in the Second Half of the Nineteenth Century: Reforms, Islam, and Caliphate." Yayınlanmamış doktora tezi. Oxford: St. Antony's College, 1971.

_____. "Sultan Abdulhamid II and Shaikh Abulhuda Al-Sayyadî," Middle East Studies, XV/2 (Mayıs 1979), s. 131-153.

_____. "Sultan Abdulhamid II and the Sharifs of Mecca (1880-1900)," Asian and African Studies, IX (1979), s. 1-21.

Akarlı, Engin D. "Abdulhamid II's Attempt to Integrate Arabs into the Ottoman System," Aralık 1979'da Hayfa Üniversitesi'nde düzenlenen "Ottoman Legacy in Palestine (II)" konferansına sunulan tebliğ. Yakında David Kushner tarafından yayınlanacak.

_____. "Abdulhamid II's Islamic Policy in the Arab Provinces," Türk-Arap İlişkileri: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayını, 1979, s. 44-60.

_____. "Friction and Discord within the Ottoman Government under Abdulhamid II," Boğaziçi Üniversitesi Dergisi (Beşerî Bilimler), VII (1979), s. 3-26.

_____. "The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdulhamid II (1876-1909): Origins and Solutions." Yayınlanmamış doktora tezi. Princeton: Princeton Üniversitesi, 1976.

_____. "Spatial Organization in Fourteenth Century Syria," Boğaziçi Üniversitesi Dergisi (Beşerî Bilimler), VI (1978), s. 1-25.

- Altındağ, Şinasi. "Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'de Hâkimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı," Belleten, VIII (1944), s. 231-244.
- Anderson, M.S. The Eastern Question, 1774-1923: A Study in International Relations. London, Melbourne, Toronto ve New York: MacMillan ve St. Martin, 1968.
- Baaklini, Abdo I. Legislative and Political Development: Lebanon, 1842-1972. Durham, N.C.: Duke University Press, 1976.
- Belgesay, Mustafa R. "Tanzimat ve Adliye Teşkilatı," Tanzimat, Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle. (I). İstanbul, 1940, s. 211-220.
- Binder, Leonard (der.) Politics in Lebanon. New York, London ve Sydney: John Wiley and Sons, Inc. 1966.
- Bryer, David. "The Origins of the Druze Religion," Der İslam, LII-LIII (1975-1976)
- Cevdet Paşa, Ahmed. Tarih-i Cevdet. Tertib-i cedid. 12 cilt. İstanbul: Matba'a-i Osmaniyye, 1302-1303, özellikle III., V., VII. ciltler.
- _____. Tezâkir. Yayınlayan Cavid Baysun. 4 cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1953-1967.
- Chevallier, Dominique. "Aux origines des troubles agraires libanais en 1858," Annales: Economies-Sociétés-Civilisations, XIV (1959), s. 44-51.
- _____. "Western Development and Eastern Crisis in the Mid-19th Century: Syria Confronted with the European Economy," Beginnings of Modernization in the Middle East, the 19th Century. der: W.R. Polk ve R.L. Chambers. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1968, s. 205-222.
- _____. "Les cadres sociaux de l'économie agraire dans le Proche-Orient au début du XIXe siècle: le cas du Mont Liban," Studies in the Economic History of the Middle East. der: M.A. Cook. London, New York, Toronto: Oxford University Press, 1970, s. 333-345.
- _____. La société du Mont Liban à l'époque de la révolution industrielle en Europe. Paris, 1971.
- Churchill [Charles H.] The Druzes and the Maronites under the Turkish Rule from 1840 to 1860. London: Bernard Quaritch, 1862 / Arno Press reprint. New York, 1973.
- _____. Mount Lebanon: A Ten Years' Residence, 1842-1852. 3 cilt. 2. baskı. London: Saunders and Otley, 1853.

- Comité libanais de Paris. Mémoires sur la question du Liban. Paris, 1912.
- Craig, Gordon A. Europe since 1815. 2. baskı. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1966.
- Cuinet, Vital. Syrie, Liban et Palestine: Géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée. Paris: Ernest Leroux, 1895.
- Çetin, Atilla. Başbakanlık Arşivi Kılavuzu. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1979.
- Davison, Roderic H. Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876. Princeton: Princeton University Press, 1963.
- Dawn, C. Ernest. From Ottomanism to Arabism: Essays on the Origins of Arab Nationalism. Urbana, Chicago, London: University of Illinois, 1973.
- Dubar, Claude ve Salim Nasr. Les classes sociales au Liban. Paris, 1976.
- Düstür. 1. tertip, 4 cilt. İstanbul, 1289-1335.
- Engelhardt, Edouard. La Turquie et le Tanzimat ou histoire des réformes dans l'Empire ottoman depuis 1826 jusqu'à nos jours. 2 cilt. Paris: A. Cotillon et Cie, 1882-84.
- Ewing, William. Arab and Druze at Home: a Record of Travel and Intercourse with the Peoples East of the Jordan. London, 1907.
- Farah, Caesar E. "The Lebanese Insurgence of 1840 and the Powers," The Journal of Asian History, I (1967)
- _____. The Problem of the Ottoman Administration in the Lebanon, 1840-1861. Yayınlanmamış doktora tezi, Princeton: Princeton Üniversitesi, 1958.
- Farley, J. L. Two Years in Syria. 2. baskı. London: Sounders and Otley, 1859.
- Findley, Carter V. Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922. Princeton: Princeton University Press, 1980.
- Glubb, Sir John Bagot. Syria, Lebanon, Jordan. London, 1967.
- Gökbilgin, M. Tayyib. "1840'dan 1861'e kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler," Belleten, X (1946), s. 641-703.
- _____. ve Şehabettin Tekindağ. "Dürziler," İslam Ansiklopedisi, 3. cilt, 26. cüz, s. 672-78.

-290-

Guys, Henri. Beyrout et le Liban ; relation d'un séjour de plusieurs années dans ce pays. 2 cilt. Paris, 1850.

Hamont, P.N. L'Egypte sous Mehemet-Ali. Populations, gouvernement, institutions publiques, industrie, agriculture. 2 cilt. Paris: Léavety et Leconte, 1843.

Harik, İliya F. "The Iqta' System in Lebanon: A Comparative Political View," Middle East Journal, XIX (1965)

_____. "The Maronite Church and Political Change in Lebanon," Politics in Lebanon. der: L. Binder. New York: J. Wile and Sons, 1966, s. 31-55.

_____. Politics and Change in a Traditional Society, Lebanon, 1711-1845. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1968.

Hitti, Philip K. Lebanon in History: From the Earliest Times to the Present. London: Macmillan, 1957.

Hottinger, Arnold. "Zu'ama' in Historical Perspective," Politics in Lebanon. der: L. Binder. New York: J. Wiley and Sons, 1966, s. 85-105.

Hourani, Albert. "The Fertile Crescent in the Eighteenth Century," Studia Islamica, VIII (1957), s. 91-118.

_____. "Lebanon: The Development of a Political Society," Politics in Lebanon. der: L. Binder. New York: J. Wiles and Sons, 1966, s. 13-29.

_____. Syria and Lebanon: A Political Essay. London: Oxford University Press, 1946.

İsmail Hakkı (yayınlayan). Lubnân: mabâhis 'ilmiyya va ictimâ'îyya. 2 cilt. 2. baskı (Fuad al-Bustani'nin önsöz ve fihristleriyle) Beyrut: al-Câmi'a al-Lubnâniyya, 1969 (ilk baskısı: Beyrut: al-Matba'a al-Adabiyya, Mart 1334 / 1918.)

İsmail, Adel. Histoire du Liban du XVIIe siècle à nos jours. cilt I: Le Liban au temps de Fakhr-ed-Din II, 1590-1633. Paris: Librairie orientale et américaine, 1955. cilt IV: Redressement et déclin du féodalisme libanais, 1840-1861. Beirut: Matba'a Harb Bijjani, 1958.

_____. Le Liban: Histoire d'un peuple. Beirut: Dar al-Makhouf, 1968.

_____, ve Emile Khuri. As-siyâsat ad-davliyya fl ş-şârk al-'arabi min sana 1789 ila 1958. Beirut: Dâr al-Naşr il as-Siyâsah va at-Târikh, 1960-1961.

- Issawi, Charles. "Economic Development and Political Liberalism in Lebanon," Politics in Lebanon. der: L. Binder. New York: J. Wiles and Sons, 1966, s. 69-83.
- Jessup, H. H. Fifty-three Years in Syria. New York, 1910.
- Johnson, Michael. "Confessionalism and Individualism in Lebanon: A Critique of Leonard Binder (ad) Politics in Lebanon," Review of Middle East Studies, I (1975), s. 79-91.
- Jouplain, M. La question du Liban: étude d'histoire diplomatique et de droit international. Paris: Librairie nouvelle de droit et de jurisprudence, 1908.
- Karal, Enver Ziya. Osmanlı Tarihi. V - VIII ciltler. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1954-1962.
- Karpat, Kemal. An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Social Estates to Classes, from "Millets" to Nations. Princeton: Princeton University Press, 1973.
- Kerr, M. H. (der.) Lebanon in the Last Years of Feudalism, 1840-1868: A Contemporary Account by Antun Dahir el-Aqiql, and Other Documents. Beirut: AUB Publication of the Faculty of Arts and Sciences, Oriental Series 33, 1959.
- Khater, Lahad. 'Ahd al-mutasarrifiyya fi Lubnân, 1861-1918. Beyrut: al-Câmi'a al-Lubnâniyya, 1967.
- al-Khuri, H Bişâra. Hakâik Lubnâniyya. 3 cilt. Beyrut: Avrâk Lubnâniyya, 1961.
- Kütükoğlu, Mübahat S. Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri. 2 cilt. I. cilt: 1580-1838. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1974. II. cilt: 1838-1850. İstanbul: İÜEF Yayını, 1976.
- Latron, André. La vie rurale en Syrie et au Liban. Beirut, 1936.
- Lûtfî, Ahmed Efendi. Târih-i Lûtfî. cilt VIII. Yayınlayan Abdurrahman Şeref. Dersaadet: Sabah Matba'ası, 1328. (Abdurrahman Şeref'in eklediği 32-68, 102-111 ve 395-465. sayfalar).
- Mahdavy, Hossein. "Introductory Remarks," Studies in the Economic History of the Middle East. der: M.A. Cook. London: Oxford University Press, 1970, s. 255-267.
- Mc Carthy, Justin. "Population of the Ottoman Fertile Crescent," "The Economic History of the Middle East, 1800-1914" konulu konferansa sunulan tebliğ. Hayfa Üniversitesi, 14-19 Aralık 1980.
- Neo, Leila M.T. ^{An} Lebanon, /Improbable Nation: A Study in Political Development. Bloomington: Indiana University Press, 1965.

- Noradounghian, Gabriel Efendi. Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman. 4 cilt. Paris, Leipzig, Neuchatel, 1897-1902.
- Okandan, Recai G. "Amme Hukukumuzda Tanzimat Devri," Tanzimat, 100. Yıldönümü Münasebetiyle. (I). İstanbul, 1940, s. 97-128.
- Patai, Raphael. Jordan, Lebanon, and Syria: an Annotated Bibliography. New Haven, 1957.
- Poghossian, P.E. Karapet Artin Pascha Daoud. Vienne, 1949.
- Poliak, A.N. Feudalism in Egypt, Syria, Palestine and the Lebanon. London: Royal Asiatic Society, 1939.
- Polk, William R. The Opening of South Lebanon, 1788-1840: a Study of the Impact of the West on the Middle East. Cambridge, Mass.: The Harvard University Press, 1963.
- Porath, Yehoshua. "The Peasant Revolt of 1858-1861 in Kisrawan," Asian and African Studies, II (1966), s. 77-157.
- Rafeq, Abdul-Karim. "Changes in the Relationship between the Ottoman Central Administration and the Syrian Provinces from the 16th to the 18 th Centuries," Studies in 18th Century Islamic History, der: T. Naff ve R. Owen. Carbondale vs: Southern Illinois University Press, 1977, s. 53-73.
- Rustum, Asad. Lubnân fi 'ahd il-mutasarrifiyya. Beyrut: Dâr ul-nihâr, 1973.
- Safa, Elie. L'émigration libanaise. Beirut, 1960.
- Salibi, Kamal S. The Modern History of Lebanon. London: Weidenfeld and Nicolson, 1965.
- Salibi, Kamal S. "The 1860 Upheaval in Damascus as Seen by al-Sayyid Muhammad Abu'l-su'ud al-Hasibi, Notable and later Naqib al-Ashraf of the City," Beginnings of Modernization in the Middle East, the 19th Century, der: W.R. Polk and Richard L. Chambers. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1968, s. 185-202.
- Sâlnâme, Cebel-i Lübnân. 4. def'a. Bitiddin: Mutasarrifiyya Matba'ası, 1307 / 1889-90 /.
- Scheltama, J.F. (der.) The Lebanon in Turmoil: Syria and the Powers in 1860. ("Book of the Marvels of the Time Concerning the Massacres in the Arab Country by Iskander Ibn Ya'qub Abkarius" translated with annotation and commentary by Scheltama). New Haven: Yale University Press, 1920.

- Schölch, Alexander. "Was There a Feudal System in Ottoman Lebanon and Palestine ?" Ottoman Legacy in Palestine (II). der: David Kushner. Yakında yayınlanacak. (Aralık 1979'da Hayfa Üniversitesi'nde düzenlenen konferansa sunulan tebliğler).
- Sertoğlu, Midhat. Muhteva Bahımından Başvekâlet Arşivi. Ankara: A.Ü.Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, 1955.
- Shaw, Stanford J. ve Ezel K. Shaw. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, cilt II: Reform, Revolution, and Republic, 1808-1975. Cambridge, London, New York: Cambridge University Press, 1977.
- Shorrock, William I. "Anti-Clericalism and French Policy in the Ottoman Empire, 1900-1914," European Studies Review, IV (1974)
- _____. French Imperialism in the Middle East: The Failure of Policy in Syria and Lebanon, 1900-1914. Madison: The University of Wisconsin, 1976.
- _____. "The French Presence in Syria and Lebanon before the First World War: 1900-1914," The Historian, XXXIV (1972)
- _____. "The Origins of the French Mandate in Syria and Lebanon: The Railroad Question, 1901-1914," International Journal of Middle East Studies, I (1970),
- Shils, Edward. "The Prospect for Lebanese Civility," Politics in Lebanon. der: L. Binder. New York: J. Wiles and Sons, 1966, s. 1-11.
- Smilianskaya, I. M. "The Disintegration of Feudal Relations in Syria and Lebanon in the Middle of the 19th Century," The Economic History of the Middle East, 1800-1914. der: Charles Issawi. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1966, s. 227-247.
- Smith, Harvey H. ve başkaları. Area Handbook for Lebanon. Washington, D.C.: U.S. Government, 1969.
- Spagnola, John P. France and Ottoman Lebanon, 1861-1914. London: Ithaca Press, 1977.
- Taner, Tahir. "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku," Tanzimat, 100. Yıldönümü Münasebetiyle. (I). İstanbul, 1940, s. 221-232.
- Tanzimat, 100. Yıldönümü Münasebetiyle. (I). İstanbul, 1940.
- Tarbeyn, A.L. Lubnân munzu 'ahd al-mutasarrifiyya ilâ bidayet al-intidâb, 1861-1920. Kahire: Matba'a Nahdat Mısır, 1968.

Tekindağ, M.C. Şehabettin. "Canbulat", "Dürzi", "Lübnan" maddeleri, İslam Ansiklopedisi.

_____. "Dürzi Tarihine Dair Notlar," İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, VII/10 (Eylül 1954), s. 143-156.

_____. "18. ve 19. Asırlarda Cebel Lübnan Şi-hab Oğulları," İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, IX/13 (Eylül 1958), s. 31-44.

de Testa, le Baron I (der.) Recueil des traités de la porte ottomane avec les puissances étrangères. Alfred ve Léopold de Testa tarafından tamamlanmış. 11 cilt. Paris: Muzard, 1864-1911. 3. cilt, s. 62-226 ve 6. cilt, s. 35-406.

Tibawi, Abdul Latif. A Modern History of Syria Including Lebanon and Palestine. Edinburgh: MacMillan, 1969.

Thobie, Jacques. Intérêts et impérialisme français dans l'Empire ottoman, 1895-1914. Paris: Publication de la Sorbonne, 1977.

Touma, T. Paysans et institutions féodales chez les druzes et les maronites du Liban du XVIIe siècle à 1914. 2 cilt. Beyrut, 1971-2.

Ulman, A. Haluk. 1860-1861 Suriye Buhranı: Osmanlı Diplomasisinden bir Örnek Olay. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, 1966.

_____. "1840-1845 Arasında Suriye ve Lübnan'ın Durumu ve Milletlerarası Politika," Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, XXVI/3-4 (1963), s. 243-268.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet. "Kanunlaştıрма Hareketleri ve Tanzimat," Tanzimat, 100. Yıldönümü Münasebetiyle. (I). İstanbul, 1940, s. 139-209.

Weulersse, Jacques. Paysans de Syrie et du Proche-orient. Paris: Librairie Gallimard, 1946.

Wood, Richard. The Early Correspondence of Richard Wood, 1831-1841. Der: A.B. Cunningham. London, 1966.

Young, George. Corps de droit ottoman. 7 cilt. Oxford, 1905-1906. 2. cilt.

Zeine, N. Zeine. Arab-Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalism. Beyrut, 1958.

CEBEL-İ LÜBNAN'DA MUTASARRIFLIK DÜZENİ, 1861-1915

Ö Z E T

Cebel-i Lübnan sakinleri arasında 1860'da çıkan iç savaş üzerine duruma müdahale eden Osmanlılar ve beş büyük Avrupa devleti, Cebel'in yönetimine yeni bir şekil verdiler. Bu şekli belirleyen Nizamname devletler arası bir antlaşma niteliğinde olmakla beraber, yürütülmesinin sorumluluğu Osmanlı Devleti'ne aitti.

Bu sorumluluğu üstlenirken Osmanlılar'ın temel amacı, bazı ayrıcalıklar bahş edilmiş bir sancak saydıkları Lübnan'daki fiilî yabancı müdahalesini ortadan kaldırmak ve tekrarına fırsat vermemektir. Aksi takdirde, bütün Suriye bölgesinde devletin durumunun tehlikeye düşeceğini görüyorlardı. Bu tehlikeyi önlemenin zorunlu şartı ise, konulan nizamı, Cebel'de huzur ve asayiş sürekli kılacak, etkin bir yönetimin kurulmasını gerçekleştirecek şekilde işletebilmektir.

Böyle bir yönetimin kurulması hiç de kolay değildi. Doğal şartlar, Cebelliler'in kendi başlarına buyruk yaşama alışkanlıkları, iç düşmanlıkların derinliği ve nihayet Fransızlar'ın Cebel'i üs edinecek uzun vadede Suriye'yi ele geçirme hesapları, Osmanlılar'ın işini zorlaştıran etkenlerdi. Buna karşılık, Nizamname'nin esnek yapısı ve Osmanlı hakimiyetinin başlıca aracı durumunda olan mutasarrıfa geniş yetkiler tanınması, bir de yabancı devletler arasındaki çıkar çatışmaları, Osmanlılar'a yardımcı etkenlerdi.

Çalışmamız, bu zıt etkenlerin Cebel'de nasıl bir toplumsal ve siyasî dinamik yarattığını, öncelikle Osmanlı belgelerinden yararlanarak sergilemekte ve incelemektedir. Şu temel sonuçlara varılmaktadır: Lübnan'da yabancı müdahalesi mutasarrıflık döneminde de devam etmiştir ama fiilî bir şekil almasına fırsat verilmediği gibi, yörede Osmanlı hakimiyeti daha önceki dönemlerden daha fazla hissettirilebilmiştir. Öte yandan, Osmanlılar Cebel'den çekildiklerinde, arkalarında etkin, yerel ihtiyaçlara uygun ve kendine yeterli bir yönetim düzeni ile, eski kırılganlıklarını büyük ölçüde unutmuş, bir arada yaşamaya alışmış insanlar bırakmışlardır.

Daha sonraki dönemlerde, değişik şartlarda da olsa, Lübnan'ın yeniden kanlı çatışmalara sürüklendiği göz önüne alınırsa, Osmanlı yönetiminin 1861-1915/18 arasındaki başarısının küçümsenmemek ve üstünde düşünülme gerektiği kesindir.